

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ЈНУ ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“ – СКОПЈЕ
ул. „Григор Прличев“, бр. 5, 1000 Скопје, Р Македонија
Централа: +389 2 3114 733 телефон/факс.: +389 2 3 222 225
Електронска адреса: kontakt@imj.ukim.edu.mk
Веб-страница: www.imj.ukim.edu.mk

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – ИЗВОР НА ФИЛОЛОШКИ И НА КУЛТУРОЛОШКИ ИСТРАЖУВАЊА

Скопје, 2020

Редакција

д-р Елена Јованова-Грујовска, н. сов./ред. проф. (директор на Институтот)

д-р Лидија Тантуровска, н. сов./ред. проф. (претседател на Одборот)

д-р Катица Трајкова, н. сов./ред. проф. (секретар)

д-р Мери Цубалевска, н. сов./ред. проф.

д-р Елена Стоевска-Денчова, н. сов./ред. проф.

д-р Лилјана Макаријоска, н. сов./ред. проф.

д-р Веселинка Лаброска, н. сов./ред. проф.

д-р Мери Јосифоска, в. н. сор./вонр. проф.

д-р Снежана Петрова-Џамбазова, в. н. сор./вонр. проф.

акад. Јан Соколовски (Вроцлав)

д-р Бранко Тошовиќ (Грац)

д-р Емине Инанир (Истанбул)

д-р Вера Смоле (Љубљана)

д-р Жарко Бошњаковиќ (Нови Сад)

д-р Наталија Бороникова (Перм)

д-р Ален Калајџија (Сараево)

д-р Станислав Станковиќ (Косовска Митровица)

д-р Борјана Прошев-Оливер (Загреб)

Зборник на трудови од Меѓународната научна конференција „Македонскиот јазик – извор на филолошки и на културолошки истражувања“, одржана на 13 и на 14 ноември 2019 година во рамките на Отворените денови на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје

CIP - Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

811.163.3(082)

МЕЃУНАРОДНА научна конференција "Македонскиот јазик - извор на филолошки и на културолошки истражувања" (2019 ; [Скопје])

Македонскиот јазик - извор на филолошки и на културолошки истражувања : [зборник на трудови] / Меѓународна научна конференција "Македонскиот јазик - извор на филолошки и на културолошки истражувања" (13 и 14 ноември 2019 година) ; [главен и одговорен уредник Лидија Тантуровска]. - Скопје : Институт за македонски јазик "Крсте Мисирков", 2020. - 402 стр. : илустр. ; 24 см

Фусноти кон текстот. - Summary. - Библиографија кон трудовите

ISBN 978-608-220-069-9

а) Македонски јазик -- Зборници

COBISS.MK-ID 52167173

© Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2020

Сите права за ова издание се заштитени со закон. Забрането е копирање, умножување и објавување делови или на целото издание во печатените и во електронските средства за јавно информирање, или друг вид јавна употреба или изведба, без согласност на авторот или на издавачот.

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – ИЗВОР НА ФИЛОЛОШКИ
И НА КУЛТУРОЛОШКИ ИСТРАЖУВАЊА

Меѓународна научна конференција
„Македонскиот јазик – извор на филолошки
и на културолошки истражувања“
(13 и 14 ноември 2019 година)

Скопје, 2020

СОДРЖИНА

Борче Арсов	
ПРЕГЛЕД НА НАЈЧЕСТИТЕ ГЛАГОЛСКИ ФОРМИ ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА МИНАТОСТА ВО ПРВИТЕ ПРЕВОДИ НА НОВИОТ ЗАВЕТ НА СОВРЕМЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НАПИШАНИ СО ГРЧКО ПИСМО.....	11
Мар’јана Барчук-Галик	
КОНЦЕПТ “ВБОЛВАЛЪНИК” У СЛОВ’ЈАНСКИХ МОВАХ: ПОРОВНЯЛЪНО-ТИПОЛОГЪЧНИИ АСПЕКТ	25
Родна Величковска	
МУЗИЧКИОТ ЈАЗИК НА ЕДЕН ОД БАЛАДНИТЕ МОТИВИ ВО МАКЕДОНСКОТО ТРАДИЦИОНАЛНО НАРОДНО ПЕЕЊЕ.....	39
Снежана Велковска	
ОНОМАТОПЕЈАТА И ФРАЗЕОЛОГИЈАТА.....	53
Бранислав Геразов, Веселинка Лаброска, Ирена Савицка	
ИЗРАЗУВАЊЕ НА ЛИНГВИСТИЧКИТЕ ФУНКЦИИ ПРЕКУ ИНТОНАЦИЈАТА ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК	59
Татјана Гочкова-Стојановска, Елизабета Бандиловска	
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО НЕМАЈЧИН И СТЕПЕНОТ НА УСВОЕНОСТ НА ЈАЗИЧНИТЕ ЗНАЕЊА	71
Марија Гркова	
УСВОЕНОСТА НА ГЛАГОЛСКИОТ СИСТЕМ ВО ПРЕДМЕТНАТА НАСТАВА (КАЈ УЧЕНИЦИТЕ ВО ШТИПСКО)	77
Сашка Грујовска-Миланова	
ЗА УПОТРЕБАТА НА ГЛАГОЛСКИТЕ ВРЕМИЊА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ПРИ РАСКАЖУВАЊЕТО СО НОВИ...	93
Александра Ѓуркова	
МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ЈАВНАТА СФЕРА – ЈАЗИЧНИ И ИДЕНТИТЕТСКИ КРИЗИ ВО МАКЕДОНИЈА	103
Светлана Давкова-Ѓоргиева	
ОД ДИЈАЛЕКТНАТА ЛЕКSIKA ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	117

<p>Јасминка Делова-Силјанова ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА НОКОТ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ЧЕШКИОТ ЈАЗИК</p>	125
<p>Кристина Димовска ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ПРЕВЕДУВАЊЕТО „ПОМОРЈАНСКА“ ТЕРМИНОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ...</p>	131
<p>Васил Дрвошанов ИМЕНУВАЊАТА НА <i>БАЧИЛОТО</i> ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ.....</p>	141
<p>Виолета Јанушева МНОЖИНАТА НА ИМЕНКИТЕ ШТО СЕ УПОТРЕБУВААТ САМО ВО ЕДНИНА ВО МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК.....</p>	149
<p>Елена Јованова-Грујовска, Елизабета Кузмановска МЕСТОТО НА ЕКСПРЕСИВНАТА ЛЕКСИКА ВО ИНФОРМАТИВНИТЕ ЕМИСИИ НА ЕЛЕКТРОНСКИТЕ МЕДИУМИ</p>	161
<p>Надежда Јовић ЛЕКСИЧКИ СЛОЈЕВИ У <i>ХИЛАНДАРСКОМ МЕДИЦИНСКОМ КОДЕКСУ</i> (ПРЕПИС XVI ВЕК)</p>	167
<p>Мери Јосифовска СОПСТВЕНИТЕ ИМИЊА ВО РОМАНОТ ЗА ДЕЦА „ГОЛЕМИ И МАЛИ“ ОД БОШКО СМАКОСКИ.....</p>	177
<p>Бобан Карапејовски, Марија Пандева ДИРЕКТНОТО КАЖУВАЊЕ СО МИНАТО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ (врз материјали од творештвото на Блаже Конески)</p>	183
<p>Масіеј Kawka КОНЦЕПТОТ <i>ТАТКОВИНА</i> ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК.....</p>	193
<p>Јана Кузманова ПРЕТСТАВУВАЊЕ НА ГРАМАТИЧКИТЕ КОНСТРУКЦИИ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ПРЕКУ КОНТЕКСТНО-СЛОБОДНИ ГРАМАТИКИ И ПРИМЕНИ.....</p>	199
<p>Лилјана Макаријоска, Бисера Павлеска-Георгиевска ЛЕКСИЧКАТА СИНОНИМИЈА ВО СРЕДНОВЕКОВНИТЕ МОЛИТВЕНИЦИ</p>	207

Лилјана Макаријоска, Мери Цубалевска ЛЕКСИКАТА ВО ТВОРЕШТВОТО НА ИВАН ЧАПОВСКИ	223
Јордана Марковиќ НОМИНАЦИЈА УЧЕСНИКА У СВАДБЕНИМ ОБИЧАЈИМА У СРПСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ	235
Наташа Миланов О ПОЛИСЕМИЧНИМ ГЛАГОЛИМА КОЈИМА СЕ ПРИМАРНО ОЗНАЧАВА ПЕРЦЕПЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – СТАЊЕ У ДЕСКРИПТИВНОМ РЕЧНИКУ И САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИКУ	253
Емил Ниами ТИ VS. ВИЕ – ЕТИКЕЦИЈАТА ПРИ КОМУНИКАЦИЈАТА ВО СОВРЕМЕНОТО МАКЕДОНСКО ОПШТЕСТВО	263
Билјана Никовска МАКЕДОНСКИОТ ПРЕВОД НА ИМИЊАТА НА ЛИКОВИТЕ НА БИАТРИКС ПОТЕР	269
Виолета Николовска ЈАЗИЧНА (НЕ)ПИСМЕНОСТ	279
Димитар Пандев ЈАЗИЧНИТЕ ЗАЛОЖБИ НА КОДИФИКАТОРИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК	289
Искра Пановска-Димкова АКЦЕНТСКИТЕ ЦЕЛОСТИ ОД ДВА ПОЛНОЗНАЧНИ ЗБОРА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК.....	303
Катерина Петровска-Кузманова ЗАСТАПЕНОСТА НА ИСТРАЖУВАЊАТА ЗА ЈАЗИКОТ ВО СПИСАНИЕТО „МАКЕДОНСКИ ФОЛКЛОР“	313
Снежана Петрова-Џамбазова КАТЕГОРИЈАТА ВИД ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И СОВРЕМЕНАТА УПОТРЕБА НА ВИДСКИТЕ ПАРОВИ ВО МЕДИУМИТЕ.....	325

Милица Стојановић СЕМАНТИКА ГЛАГОЛА СА ПОЧЕТНИМ МОРФЕМСКИМ СЕГМЕНТОМ <i>ОБЕЗ-</i> У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	331
Вера Стојчевска-Антиќ СЛОВЕНСКОТО РАКОПИСНО НАСЛЕДСТВО ОДРАЗЕНО ВО ПОВЕЌЕ РАЗНОРОДНИ ТЕКСТОВИ	343
Лидија Тантуровска НЕШТО ЗА НАСТАВНАТА ПРОГРАМА ПО ПРЕДМЕТОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК ЗА УЧЕНИЦИТЕ ОД ДРУГИТЕ ЗАЕДНИЦИ (ВО ОСНОВНОТО ОБРАЗОВАНИЕ) – размислувања и предлози	351
Ленка Татаровска СУШТИНАТА НА ЈАЗИКОТ ВО СВЕТОТ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ	357
Марија Томанова ЗНАЧАЈ МАКЕДОНСКОГ ЈЕЗИКА У 21. ВЕКУ (Измеѓу чекића и наковња)	365
Alen Kalajdžija BOSANSKE BLASFEMIČNE RIJEČI I IZRAZI PREMA RAZUMIJEVANJU ABDULVEHABA ŽEPČEVIJE ILHAMIJE U DJELU <i>TUHFETUL-MUSALLIN</i> <i>VE ZUBDETUL-HAŠ'IN</i>	375
Tomislav Longinović JEZIK I NACIJA: OD IDENTITETA DO APSURDA	385
Maria Stryszewska PRZYMIOTNIKI OD NAZW BOTANICZNYCH W JĘZYKU POLSKIM, MACEDOŃSKIM I ROSYJSKIM	389

Борче АРСОВ

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ПРЕГЛЕД НА НАЈЧЕСТИТЕ ГЛАГОЛСКИ ФОРМИ ЗА ИЗРАЗУВАЊЕ НА МИНАТОСТА ВО ПРВИТЕ ПРЕВОДИ НА НОВИОТ ЗАВЕТ НА СОВРЕМЕН МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК НАПИШАНИ СО ГРЧКО ПИСМО

Апстракт: Во трудов се разгледуваат првите преводи на Новиот завет на современ македонски јазик напишани со грчко писмо во втората половина на 19 в. во јужна Македонија, и тоа:

Кониковското евангелие, Кулакиското евангелие, Бобошчанското евангелие и Трлиското евангелие.

Се прави преглед на најчестите глаголски форми што се користат во споменатите текстови за да се изрази минато дејство и се прави споредба на неколку поспецифични примери/позиции во Новиот завет, притоа водејќи сметка за мотивацијата на преведувачите при изборот на формата.

Во текот на споредбата се забележуваат различни тенденции, при што се гледа поголемата или помалата поврзаност на преводот со говорот со кој се поврзува секој текст одделно, а неретко при преведувањето може да се претпостави и користење на преводи на Новиот завет на црковнословенски јазик од различни редакции.

Клучни зборови: минато време, грчко писмо, Нов завет, преводи, 19 век.

1. Вовед

Современиот македонски јазик се одликува со богатство од форми за изразување минати дејства. Освен минатите форми што ги наследил од словенскиот систем и речиси сите ги задржал, македонскиот јазик се збогатил со нови форми, како резултат од контактот со несловенските балкански јазици. Така, покрај минатото определено време, свршено (аорист) и несвршено (имперфект), минатото неопределено време (перфект), предминатото време (плусквамперфект), во македонскиот современ јазик се развиле и „балкански“ форми паралелни на словенските, односно во македонскиот јазик можеме да зборуваме за паралелен систем на минати времиња во чие образување влегува глаголската придавка (некогашниот пасивен партицип на претеритот) и тука се мисли на *има*-конструкциите и на *сум*-конструкциите. Всушност, станува збор за еден романски/латински начин за образување на минати форми.

Преку текстовите претставени во трудов, можеме да погледнеме каква била состојбата со формите за изразување на минатоста кон крајот на 18 в. и

почетокот на 19 в., особено земајќи предвид дека станува збор за текстови напишани на современ (за тоа време) македонски јазик.

1.1 Преводите на Новиот завет на современ македонски јазик од 18 и од 19 век

Писменоста создавана со грчко писмо во текот на 18 и на 19 век на територијата на јужна Македонија¹ е особено значајна за развојот на македонскиот писмен јазик. Додека во северната сфера било сè уште силно изразено црковнословенското влијание, и тоа овде се мисли пред сè на црковнословенскиот јазик од руска и/или српска редакција, и во поглед на граматиката и на лексиката, и во поглед на правописот, на целата територија што во споменатиот период била под грчко културно влијание и каде што се користел алфавитот, македонскиот народен јазик е приоритетен во литературата (Конески 1975). Тоа, меѓу другото, подразбира современа (за тоа време) граматика, лексика, па дури и правопис, бидејќи станува збор за користење на грчка азбука приспособена на потребите да се пренесе македонскиот јазик.

Кониковското евангелие, Кулакиското евангелие, Бобошчанското евангелие и Трлиското евангелие се првите досега познати посериозни преводи на Новиот завет на народен (современ) македонски јазик. Тие претставуваат целина, со оглед на тоа што сите четири се изборни неделни евангелија преведени од грчки на македонски народен јазик (со помала или со поголема авторска стилизација) и сите четири текста се напишани со грчко писмо.

Кониковското евангелие (КЕ) го добива името по селото Кониково (грч.: *Λυτικό*), кое се наоѓа на територијата на Р Грција, во средина меѓу градовите Воден (грч.: *Εδέσσα*), Гуменце (грч.: *Γουμένισσα*) и Ениџевардар (грч.: *Γιαννιτσά*). Името му е дадено од страна на бугарскиот научник Јордан Иванов по откривањето на само неколку печатени страници од текстот. Врз основа на материјалот што тогаш го има, Иванов заклучува дека во евангелието е претставен говорот на ова село (Иванов 1970: 181), кој им припаѓа на долновардарските македонски говори. Според него, автор на преводот е Павел Божигропски. По конечното наоѓање на целиот текст и по објавувањето на монографијата за КЕ (2003–2008) (Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008), заведено во *Bibl. Patr. Alex. 268*, во ракописот подготвен за печатење јасно се гледаат две раце², при што првата рака е постара (се претпоставува дека првиот превод е настанат во втората половина на 18 век), додека втората рака е направена стотина години подоцна и само таа му се припишува на Божигропски. За точните пишувачи, т.е. преведувачи на првата рака не постојат информации (в. Lindstedt, Spasov, Nuorluoto 2008: 21–22). Мошне значајно е да се спомене дека

¹ Се мисли на етничките (и на јазичните) граници на Македонија.

² Овде не станува збор за два одделни текста, туку за еден текст, во кој се гледаат „две раце“, односно два ракописа (два различни начина на пишување). Под поимот „прва рака“ се подразбира првиот оригинален превод на текстот од грчки на македонски јазик, додека со поимот „втора рака“ се означува верзијата што ги вклучува интервенциите, т.е. исправките на редакторот, кои, инаку, се правени директно врз самиот текст на првата рака.

втората рака претставува стилизација, со што Божигропски се јавува како редактор на првата рака (на оригиналниот превод на народен македонски јазик). Особено важно е и дека КЕ е најраното современо македонско евангелие печатено со грчко писмо во Солун, во 1852 г.

Кулакиското евангелие (КуЕ) е објавено и опишано во 1938 г. од страна на Андре Вајан и Андре Мазон (Mazon, Vaillant 1938). Јазикот на евангелието, авторите го квалификуваат како дијалект и сметаат дека во својата монографија, преку анализата на текстот на евангелието, прават опис на говорот на селото Кулакија (грч.: *Χαλάστρα*), Солунско, кој, исто така, им припаѓа на долновардарските говори. Селото Кулакија се наоѓа на дваесетина километри западно од градот Солун (грч.: *Θεσσαλονίκη*). Се тврди дека преведувач на ракописот е Евстатиј Кипријадис, а времето на настанување е некаде околу 1860 г. (за повеќе в. Mazon, Vaillant 1938: 1–4 и Арсов 2011: 6).

Текстот на Бобошчанското евангелие (БЕ) и неговата анализа се објавени од Андре Мазон во 1936 г. Евангелието, како и неколку други текстови од регионот претставуваат основа за лингвистичкиот опис на јазикот во монографијата посветена на македонските говори во Јужна Албанија (в. Mazon 1936). Именувањето на евангелието доаѓа од името на селото Бобошчица (се среќава и како Бобоштица и Бобошница) (алб.: *Boboshticë*), кое се наоѓа на 8 километри од градот Корча (алб.: *Korçë*), Р Албанија. Со точност не може да се тврди годината на настанувањето на текстот, но приближно се смета дека тоа е 1880 г. Текстот на евангелието е преведен од страна на три преведувачи: најголем дел е преведен од страна на Цанцо (чијшто превод Мазон го смета за најсоодветен во поглед на доследноста со корчанскиот говор), помал дел од Икономо и најмал дел од страна на група анонимни преведувачи. (за повеќе в. Mazon 1936: 11–13). Јазикот на евангелието, претставен во монографијата на Мазон е корчанскиот говор (за разлика од претходните два текста, овој ракопис се поврзува со крајниот/периферниот југозапад од македонската јазична територија). Она што е впечатливо за овој говор од социолингвистички аспект е ставот што неговите зборувачи го имаат за него уште од далечното минато до денес. Жителите на Бобошчица својот говор го сметаат за престижен, но и за посебен јазик, кој го именуваат *јез'ико к'ај нас*³. За нив тој претставува јазик различен и од македонскиот, и од бугарскиот. Ова се забележува и денес меѓу ретките зборувачи на овој говор, за што зборуваат и последните трудови поврзани со оваа проблематика (в., на пр., Arsov 2016 и Арсов 2019).

Трлиското евангелие (ТЕ) претставува изборно евангелие, кое според Милетич (в. Милетич 1920), е напишано во с. Трлис (грч. *Βαθύτοπος*), Неврокопско, Р Грција, во 1861 г. Како што е наведено во самото евангелие, текстот е напишан од страна на Димитар Стоилов, учител во селото. Милетич го опишува текстот на евангелието како дијалектен, т.е. објаснува дека преку него го опишува говорот на с. Трлис од времето кога тој е напишан.

³ *з'орви к'ај нас*; со значење: *зборува како нас*; во корчанскиот говор, предлогот *кај* се користи за споредба (современ македонски стандарден јазик: *како*). (в. Mazon 1936: 1 и Courthiade 1988)

Текстовите на КЕ, на КуЕ и на ТЕ покажуваат југоисточни македонски говори, додека текстот на БЕ е поврзан со југозападната македонска периферија.

2. Ексерпиран материјал

За потребите на овој труд беа користени сите читања и стихови од Новиот завет што им се заеднички на четирите текста, а тоа се следниве:

КЕ	КуЕ	БЕ	ТЕ
Матеј 6 (22–33)	Матеј 6 (22–33)	Матеј 6 (22–33) – Икономо и Анонимен В (22– 28)	Матеј 6 (22–33)
Матеј 14 (22–34)	Матеј 14 (22–34)	Матеј 14 (26–34) – Цанцо	Матеј 14 (23–34)
Матеј 15 (21–28)	Матеј 15 (21–28)	Матеј 15 (21–28) – Цанцо	Матеј 15 (21–28)
Матеј 21 (33–42)	Матеј 21 (33–42)	Матеј 21 (33–42) – Цанцо	Матеј 21 (33–42)
Лука 24 (36–53)	Лука 24 (36–53)	Лука 24 (36–53) – Анонимен Б	Лука 24 (36–53)
Јован 1 (35–45)	Јован 1 (35–52)	Јован 1 (35–51) – Цанцо	Јован 1 (35–45)
Јован 7 (37–52)	Јован 7 (37–52)	Јован 7 (37–52) – Цанцо	Јован 7 (37–53)
Јован 8 (12)	Јован 8 (12)	Јован 8 (12) – Цанцо	Ø ⁴
Јован 9 (1–38)	Јован 9 (1–38)	Јован 9 (1–38) – Анонимен В	Јован 9 (1–38)
Јован 20 (19–25)	Јован 20 (19–25)	Јован 20 (19–31) – Икономо	Јован 20 (19–25)

3. Анализа

Со оглед на ограничениот простор, од анализираните текстови беа издвоени педесетина примери во кои се изразува минато дејство, а подолу во анализата се наведени само дел од нив.

⁴ Во КЕ, во КуЕ и во БЕ од Јован 7 ги има стиховите 37–52, а веднаш потоа, во продолжение, наместо последниот 53 стих од ова читање е даден стихот 12 од Јован 8. Тоа не е случај со ТЕ. Во овој текст ги има стиховите 37–53 од Јован 7, вклучително и последниот 53 стих, без стихот 12 од Јован 8. Последново читање воопшто не е вклучено во ТЕ, така што примерот од овој текст изостанува во анализата.

форма за изразување минато дејство. Во споменатите примери станува збор за употреба на перфектот со неговото основно значење.

Иако перфектот многу често се среќава во КуЕ, сепак во текстот нема некое посебно правило во однос на согласувањето при употребата со останатите минати времиња. Формите на перфектот во текстот на КуЕ може да се сретнат доследно кај сите природи во една сложена реченица (сп.: *в'иш ка му с'а ѿуклун 'иле на н'е'зу, с'а в'арн'але; др'узи сак'але да з'у ф'а'и'а'и'и, 'илим н'е'куј у'и'и н'а'х не му с'акл'але р'а'ка навр'аз н'е'зо; у'и'и н'а'хк'о'ј'а б'иле, к'о'ј'а и'и'и'и'але, к'о'ј' су к'а'мини'а и'р'а'чк'але*) или, пак, паралелно со аористот или со имперфектот во рамките на една сложена реченица (сп.: *у'и'и'идоа и вид'еле д'ека с'а с'еди, и су н'е'зу ус'и'ан'але на и'и'ба ден; з'увор'и он да му р'ек'ал; ж'ена'и'а ка ду'јд'ела, му с'а ѿукл'ан'а на н'е'зу, да вил'ала*), без притоа јасно да се означува минато дејство што, на пример, се случило пред или пак, по некое друго минато дејство. Во текстот постојат примери што покажуваат и ваква тенденција за согласување на времињата (сп.: *с'а радув'але в'и'ки Учен'а'ц'а'и'и'е ка (=о'и'ко'за) вид'ба на С'т'и'о'ј'ано'и'и; не б'е'иш су н'а'х, к'о'ба д'о'ш'ал Ис'ус*). Меѓутоа, како што се спомена погоре, со исклучок на последниов пример и на уште неколку од целиот текст на КуЕ, не постои особена доследност и, оттаму, не може да се извлече правило (в. и Mazon, Vaillant 1938: 226–229).

Глаголската л-форма, како дел од парадигмата на перфектот и на плусквамперфектот, како што стана збор погоре, најмногу се среќава во текстот на КуЕ, и тоа, пред сè, во м.р. едн. и мн. Само во три примери во анализираниот текст се јавува во ж.р. (*ис'и'адн'ала, ду'јд'ела, вил'ала*). Форма за ср.р. се среќава само еднаш во анализираниот текст на ТЕ (сп. *о'и'и в'ј'ак ни с'а е ч'ј'уло*⁸). Во текстот на КЕ се среќава формата за м.р. едн. *у'и'и'ишел* и формата за множина *и'е'ј'али*. За последнава може да се претпостави дека или се јавува со редуција или, пак, користи модел од некој друг црковнословенски превод на Новиот завет од српска или од бугарска редакција. Во овие позиции е сосема иста ситуацијата и во текстот на ТЕ (сп., *у'и'и'иш'ел, и'ј'али*), со тоа што во овој текст се среќава и *ч'ј'уло*.

Конечно, перфектот најчесто се среќава во анализираниот текст на КуЕ, многу поретко во текстовите на КЕ и на ТЕ, а во анализираниот текст на БЕ перфектни форми воопшто не се среќаваат, што е очекувано, имајќи ја предвид состојбата во говорот, каде што преовладуваат формите на т.н. „балкански перфект“, односно *има*-конструкциите и *сум*-конструкциите. Сите перфектни форми во КуЕ се во 3 л. едн. и мн., каде што доследно отсутствува помошниот глагол. Единствено во КЕ и во ТЕ, во анализираниот дел од текстовите се среќава перфектна форма во 2 л. мн. (*с'т'и'е и'е'ј'али*). Особено е интересно дека токму во оние позиции каде што во другите три анализирани текста среќаваме

⁸ Во кириличната транскрипција/транслитерација на Трлиското евангелие се тргнува од онаа на Милетич (1920), со ситни интервенции направени со цел да се поедностави текстот: графемата *i* се пренесува како *j* речиси во сите позиции, освен онаму каде што се користи за означување на мекоста. Во тие позиции оваа графема ја предаваме со ' , на пр.: *чи'уло>ч'ј'уло; нид'елиа>нид'ел'а*.

л-форма во рамките на перфектот или на плусквамперфектот, во текстот на КуЕ, каде што оваа форма и најчесто се среќава, се забележуваат определени минати форми.

сп.

Стих	КЕ	КуЕ	БЕ	ТЕ
Јован 7, 50	му в'еле Ник'одим т'оа што б'еши <i>yīi'ishel</i> н'ок'ата (втора рака: му в'еле Ник'одимт'о а што б'еше <i>yīi'ishel</i> н'окта) (плусквампер фект)	в'ели Ник'одим на н'ах шо <i>yīi'ādin'ok'a</i>	Ник'одим му <i>p'echet'i</i> ам, тој Ник'одим шчо <i>b'ā'oden</i> нојч'ата	<i>p'ech</i> ми Ник'одимос, д'ето б'еше <i>yīi'ishi'el</i> (плусквампер фект)
Јован 9, 32	ут кр'ајта на сф'етут <i>ne sa</i> ч'у	ут в'екот <i>ne</i> <i>sāč'ū</i>	<i>n'e e čuv'eno</i> от в'еко	От вј'ак ни с'а е ч'уло (перфект)
Матеј 21, 42	н'екуј пат <i>ne</i> <i>sīe ije'ali</i> на пис'аниету	<i>ne'a iij'axīi</i> н'акој п'ат уф кн'агите	ник'ој пат <i>nem'aiie</i> ⁹ <i>iē'ano</i> во писајн'ата	Бо едн'ач <i>neli</i> ¹⁰ <i>sīe</i> <i>iij'ali</i> по писаниа

Во анализираните текстови на КЕ, на КуЕ и на ТЕ се среќава по еден пример во плусквамперфект. Во текстовите на КЕ и на ТЕ станува збор за истата позиција, и тоа во првиот пример од горната табела, а во текстот на КуЕ тоа е примерот од стихот 26 од Матеј 14: *ка гѹ вид'еа ... б'еши газ'ал уф м'оришо*. Во конкретниве примери, водејќи се според смислата на текстот, и тоа онака како што тече во анализираните стихови, може да се каже дека станува збор за употреба на оваа форма со своето основно значење (да означи дејство што се извршило пред некое друго минато дејство).

Редукцијата на неакцентираниите вокали е една од најтипичните карактеристики на вокалниот систем на југоисточното наречје, а особено на периферијата на ова наречје од која потекнуваат три од анализираните текста (КЕ, КуЕ и ТЕ). Оттаму, во поглед на образувањето на определените минати

⁹ Во латиничната транскрипција/транслитерација на Мазон е напишано разделено: *nem'ate*.

¹⁰ Во оригиналната транскрипција на ТЕ на Милетич, негацијата е напишана слеано со честичката *ли*. Во случајов, во недостаток на поширок контекст, ја пишуваме разделено поради поголема прегледност и да се покаже дека станува збор за одречна форма на глаголот.

времиња, доколку се споредат наставките за 1 л. и за 2 л. мн. во аористот и во имперфектот во КЕ и во КуЕ, се забележува дека во КЕ предност им се дава на наставките без редукција на крајниот вокал (-*хме* и -*хѿе*), наспрема КуЕ, каде што предност им се дава на оние со редукција (-*хми* и -*хѿи*). И во двата текста се среќаваат форми со редукција и без редукција, при што разликата меѓу двата текста е во фреквентноста. Во текстот на ТЕ, кој ѝ припаѓа на истата група говори на која ѝ припаѓаат и текстовите на КЕ и на КуЕ, во овој случај, нема примери со бележење на редукцијата, односно секаде како наставки се јавуваат -*хме* и -*хѿе*. Истото важи и за наставката за 2 л. и за 3 л. едн. на имперфектот. Може да се каже дека во КЕ предност ѝ се дава на наставката без редукција на крајниот вокал -*ше*, додека во КуЕ почесто се среќава наставката со редукција -*ши*. Во ТЕ, пак, доследно се јавува наставката -*ше*.

сп.:

Стих	КЕ	КуЕ	БЕ	ТЕ
Јован 1, 40	<i>б'еши</i> Андр'еа (втора рака: <i>б'еше</i> Андр'еа)	<i>б'еши</i> Андр'еа (во КуЕ редовно со редукција)	<i>б'ѿ'¹¹</i> апост'оло Андр'еа	Андр'еа <i>б'еше</i>
Јован 9, 27	<i>п'он'апрет</i> ви <i>каж'ах</i> , та не ч' <i>ѿхѿе</i>	<i>с'ега</i> ви <i>р'екох</i> , <i>не слуш'ахѿи</i>	<i>с'ега</i> ви <i>р'екој</i> вам, и не ч' <i>ѿѿе</i>	<i>к'азах</i> ви, т'а ни ч' <i>ѿхѿе</i> ли
Јован 20, 25	<i>в'идохми</i> Г'оспуда	<i>вид'охми</i> на Аф'ендот	<i>вид'ојме</i> госпоина т'ого	<i>в'идехме</i> г'оспode

Поблиску до ситуацијата во ТЕ стои втората рака на текстот на КЕ, каде што на повеќе места, се забележува интервенција, и тоа кај бележењето на редукцијата на неакцентираниите вокали, особено во примерите за 2 л. и за 3 л. едн. од имперфектот. Покрај тенденцијата за отворање на редукцијата во втората рака на КЕ, сп.: *в'елеши*, *сѿѿ'еши*, *бла̄госл'овеши* (прва рака на КЕ): *в'елеше*, *сѿѿ'ееше*, *бла̄госл'овеше* (втора рака на КЕ), се среќаваат и поинакви интервенции: *му са ч'инеши да ѿл'едаѿи Д'ѿх*; *са н'осеши ѿ'оре на Н'ебуѿу*; *ѿу в'икаше и в'елеши* (прва рака на КЕ): *му са ч'инише да ѿл'едаѿи Д'ѿх*; *са н'осише*

¹¹ Користениот текст на евангелието во оригиналното издание посветено на Бобошчанското евангелие (Мазон 1936) е со латинична транскрипција/транслитерација. Исто како и во случајот со КуЕ и со ТЕ, за целите на трудов, се користи приспособена кирилична транслитерација. Графемата *ѿ* во приспособената кирилична транскрипција/транслитерација на БЕ се користи за означување на диграфот *ea* (од грч. *ea*), кој во латиничната транскрипција/транслитерација на Мазон се користел за означување на широкиот изговор на *e*, односно, како што објаснува Мазон, на изговорот на дифтонгот *ѿ*. Овде треба да се нагласи дека во целиот текст на БЕ напишан со алфавит нема доследност, а за различното бележење на овој дифтонг од страна на различните преведувачи на БЕ пишува и Мазон (1936: 114). Примерите во кои има поинакво бележење на дифтонгот (на пр., *јекај* Икономо или *е* кај анонимните преведувачи) во овој труд се пренесуваат со приспособената кирилична транскрипција/транслитерација, но врз основа на латиничната транскрипција на Мазон.

преведено од страна на анонимниот преведувач В (Јован 9), кај кого, како што споменува Мазон (Mazon 1936: 114), конфузијата при бележењето на овој глас најмногу се забележува.

Во споредбата на БЕ со КЕ, со КуЕ и со ТЕ, најзабележлива е разликата во употребата на сум-конструкциите и на има-конструкциите, а особено на вториве. Додека во анализираниите текстови на КЕ, на КуЕ и на ТЕ, нема примери со има-конструкции, во БЕ тие редовно се среќаваат, и тоа на местата каде што во останатите три текста се користи некоја „словенска“ глаголска форма за означување на минатоста (аорист, имперфект, перфект или плусквамперфект). Ова е и очекувано, затоа што има-конструкциите и сум-конструкциите се една од основните карактеристики на глаголскиот систем во (југо)западните македонски говори¹², вклучително и во корчанскиот говор. Сп.: *ише шчо ѓо им'ее вид'ено* (БЕ): *и'ие д'ека ѓу ѓл'едаа* (КЕ): *др'узи шо ѓу зн'аиа* (КуЕ): *н'ези шшу ѓу ѓл'едаха* (ТЕ): *ник'ој иаи'и нем'аи'е ие'ано во иисајн'аи'а* (БЕ) : *н'екуј иаи'и не с'и'е иеј'али на иис'аниеи'у* (КЕ): *не'а ииј'ах ии'и н'акој и'аи'и уф'кн'аѓи'и'е* (КуЕ): *боедн'ач не л'и с'и'е иј'али ио' иисаниа* (ТЕ). Во анализираниот текст на БЕ почесто од има-конструкциите се среќаваат сум-конструкциите, сп. наспрема останатите три текста: *на и'бзи вр'аме б'а'аси'а наи'и сф'еи'и Ј'ован* (БЕ): *на и'ба вр'еми, с'и'беси/с'и'бесе Јо'ан* (КЕ) : *на и'ба вр'еми, зас'и'ој'ал Јо'ан* (КуЕ) : *на нов'а вр'еме с'и'о'еше Јо'ан* (ТЕ): *Ник'одим му р'ече и'и'ам, и'ој Ник'одим шчо б'а' оден нојч'аи'а* (БЕ): *му в'еле Ник'одим и'ба ш'и'о б'еши уи'ишел н'ок'аи'а* (КЕ): *в'ели Ник'одим на н'ах шо уи'и'ади н'ок'а* (КуЕ): *р'ече хми Ник'одимос, д'еи'о б'еше уи'иши'ел* (ТЕ).

Во еден пример каде што во БЕ се среќава има-конструкција, во КЕ, во КуЕ и во ТЕ има сум-конструкции: *враи'и'и'е им'аје заи'р'ано* (БЕ): *б'еа вр'аи'и'и'е заи'фор'ени* (КЕ): *и'вр'и'и'и'е б'иле заи'фор'ени* (КуЕ): *б'еа заи'орени враи'и'и'е* (ТЕ). Во еден пример, пак, во сите четири текста е употребена сум-конструкција, сп.: *б'аје собр'ани аи'оси'ол'и'и'и* (БЕ): *б'еа Уч'ан'и'и'и'е собр'ани* (КЕ): *б'иле Учен'аи'и'и'е субр'ане* (КуЕ): *б'еа учен'и'и'и'е сабр'ани* (ТЕ).

Во поглед на употребата на сум-конструкциите, во КуЕ се издвојува примерот *М'и нан с'аи'и'и'и'и Галил'еа?* Во текстовите на КЕ, на БЕ и на ТЕ е искористена само формата за сегашно време од глаголот сум, сп.: *да не си и и'и'и'и'и Галил'еа?* (КЕ); *Да н'аси и и'и'и'и'и'и Галил'еа?* (БЕ); *да ни с'и'и'и'и'и'и Галил'еја?* (ТЕ). Може да се претпостави дека причината за ова лежи во различниот грчки оригинал, но, како и да е, треба да се забележи дека постои разлика во значењето и дека, во овој случај, текстовите на КЕ, на БЕ и на ТЕ се поблиску до содржината на библискиот текст, сп., на пр., во официјалниот превод на Новиот завет на СМСЈ: *Да не си и и'и'и'и'и'и од Галилеја?* (Свето писмо на Стариот и на Новиот завет 2007).

¹² Во науката се смета дека, земајќи ги предвид јужнословенскиот ејазици, токму југозападниот дел на Македонија е местото од каде што и потекнува оваа појава, која уште се нарекува *јужнобалкански и'ерфект* (*South Balkan type of Perfect*) (в. Lindstedt 2005: 225).

4. Заклучоци

1. Најчести глаголски форми за изразување на минатоста во текстовите на КЕ и на ТЕ се минатите определени времиња (аористот и имперфектот). Во текстот на КуЕ, покрај овие форми, се чини дека многупати предност му се дава на минатото неопределено време (перфектот). Во БЕ, пак, покрај минатите определени времиња, за изразување минато дејство, особено често, се користат *има*-конструкциите и *сум*-конструкциите.
2. Во поглед на бележењето на редукцијата на неакцентираниите вокали во формообразувачките наставки за минатите времиња, 1 л. и во 2 л. мн., кај аористот и кај имперфектот во КЕ, се забележува поголема застапеност на наставките *-hme* и *-xīie*, во споредба со оние со редукција *-xmi* и *-xīii*, особено во споредбата со КуЕ, каде што има обратна ситуација, односно каде што преовладуваат, а речиси и доследно се употребуваат формите со редукција на крајниот вокал *-xmi* и *-xīii*. Како дополнителен доказ за избегнувањето на бележењето на редукцијата на неакцентираниите вокали се и формите за 2 л. и за 3 л. едн. кај имперфектот во КЕ (особено во втората рака), и тоа *-ше*, наспрема КуЕ, каде што секаде доследно се јавува наставката *-ши*. Во КЕ, особено во втората рака, постои тенденција за отворање на редукцијата на неакцентираниите вокали, наспрема КуЕ, каде што бележењето на редукцијата е многу често, вклучително и во наставките за образување на аористот и на имперфектот. Ова претставува постапка на стилизација¹³ во КЕ во споредба со текстот на КуЕ. Во текстот на ТЕ се забележува доследност при употребата на споменатите наставки, и тоа тие секаде се среќаваат без да се бележи редукцијата на крајниот вокал, односно: *-hme*, *-xīie*, *-ше* (в. го следниот заклучок).
3. Во ТЕ може да се зборува за тенденција за нормирање на правописот во поглед на бележењето на редукцијата на неакцентираниите вокали. Впрочем, иако во говорот редукцијата редовно се среќава, во анализираниот текст на ТЕ таа речиси и не се бележи. Овде, пред сè, се мисли на состојбата во граматичките наставки за образување на формите што беа дел од анализата во трудов. За состојбата со бележењето на редукцијата во целиот текст на ТЕ потребна е поширока анализа, а во науката веќе има трудови што се занимаваат точно со оваа проблематика, и тоа на споредбен план (сп. на пр., Арсов 2016).
4. Честата употреба на перфектот во КуЕ и онаму каде што во говорот би се очекувала аористна или имперфектна форма, може да се смета за

¹³ Терминот *стилизација* во трудов се користи со истото значење како што се користи во низа трудови што му претходат и што се занимаваат со слична проблематика: *Проширување на дијалектната основа, односно избегнување на форми што во тоа време би можеле да бидат избрани како првенствено локално обележани. Ваквите постојатки на стилизација одаат, од една страна, во насока кон поширока дијалектна база, а од друга страна, кон повисок стил. Конечно, стигнува збор за селекција на оние јазични црти/модел што офаќаат поширок дијалектен ареал, како и такви претставуваат „вештачки“ форми, т.е. форми што се приближни или се во корелација со оние употребувани во црковнословенската и во современата словенска писменост.* (Арсов 2019: 9–10)

стилизиција во насока кон издигнување на стилот (при што се претпоставува влијание од некој црковнословенски превод). Треба да се нагласи дека во случајов нема особено правило и нема доследност.

5. Минатите форми во БЕ главно не отстапуваат од говорот, туку, напротив, ги покажуваат одликите на корчанскиот говор и, пошироко, карактеристиките на крајните југозападни говори. Најголем доказ за тоа е и честата употреба на *сум*-конструкциите и на *има*-конструкциите.

Resume

This paper deals with the first translations of the New Testament in Macedonian contemporary language from the 18th and the 19th centuries: The Konikovo Gospel, The Kulakia Gospel, The Bobošćica Gospel and the Trlis Gospel. They are all written in Greek alphabet and each of them is related to a specific dialect of the South-Eastern group of Macedonian dialects. The paper provides an overview of the most frequent forms used to express a past action in the readings common for all four texts.

The analysis shows that the most frequent verbal forms used to express a past action in The Konikovo Gospel and the Trlis Gospel are the aorist and the imperfect, whereas in the text of The Kulakia Gospel, besides the use of the mentioned forms, the perfect seems to be the preferable one. In addition to the aorist and the imperfect, the text of The Bobošćica Gospel, not surprisingly, shows a frequent use of the *ima*-constructions and the *sum*-constructions.

Литература

Арсов Борче. 2019. *Јазикот на првите преводи на Новиот завет на современ македонски јазик напишани со грчко писмо*. Скопје: Пагома прес и Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Арсов Борче. 2016. „Бележењето на редуцијата на неакцентираниите вокали во Кулакиското и во Трлиското евангелие во споредба со Кониовското евангелие“. *Осми научен собир на млади македонисти – Конференција во чест на проф. Лилјана Минова-Гуркова*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 13–26.

Арсов Борче. 2011. *Морфологија на именските зборови во Кониовското евангелие (1852) во споредба со Кулакиското евангелие (1860) (магистерски труд)*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Видоески Божидар. 1999. *Дијалектите на македонскиот јазик, Том 2*. Скопје: МАНУ.

Иванов Ѓордан. 1970. *Български старини из Македонија*. Софија: БАН.

Конески Блаже. 1975. *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*. Скопје: Македонска книга.

Милетич Любомир. 1920. *Два ръкописа с гръцко писмо, Български старини VI*. Софија: БАН.

Свето писмо на Стариот и на Новиот завет. 2007. Скопје: Библиско здружение на Република Македонија.

Arsov Borče. 2016. „On some lexical archaisms in the Boboshtica Gospel and the Boboshtica dialect“. *SLAVICA HELSINGIENSIA 49: In search of the center and periphery: Linguistic attitudes, minorities, and landscapes in the Central Balkans*. Eds. Maxim Makartsev & Max Wahlström, Helsinki: University of Helsinki, 125–136.

Courthiade Marcel. 1988. „Les derniers vestiges du parler slave de Bobosëicaet de Drenovene (Albanie)“. *Revue des études slaves*, 60/1, Paris: Centre d'étudesslaves, 139–157.

Lindstedt Jouko, Spasov Ljudmil, Nuorluoto Juhanieds. 2008. *The Konikovo Gospel / Кониовско еванџелие*. Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters.

Lindstedt Jouko. 2005. „On the development of the South Slavonic Perfect“. *Kontaktö kun Balkanio. Slavica Helsingiensia. Supplementum III*, Helsinki: University of Helsinki, 213–236.

Mazon André, Vaillant André. 1938. *L'Évangélique de Kulakia Un parler Slave du Bas-Vardar*. Paris: Librairie Droz.

Mazon André. 1936. *Documents contes et chansons Slaves de L'Albanie du Sud*. Paris: Librairie Droz.

Извори

Нов завет на современ македонски стандарден јазик, 2007.

Кониовско евангелие, 18–19 в.

Кулакиско евангелие, 19 в.

Бобошчанско евангелие, 19 в.

Трлиско евангелие, 19 в.

Мар'яна БАРЧУК-ГАЛИК
Гуманітарний факультет, Кафедра слов'янських мов
Стамбульський університет,
Стамбул

КОНЦЕПТ “ВБОЛІВАЛЬНИК” У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ: ПОРІВНЯЛЬНО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Апстракт: Поимот „навивач“ (вболівальник) во словенските јазици: компаративна типологија и функционално-семантички аспекти.

Во ова статија е направена анализа на особеностите на поимот „навивач“ од компаративно-типолошкиот аспект во словенските јазици (украински, белоруски, руски, полски, чешки, словачки, македонски, бугарски, хрватски, српски, босански) при тоа користејќи ја нивната лексичка база. Исто така, анализирани се етимолошките карактеристики на поимот, функционално-семантичкото значење и варијантите на употреба на неговите деривати во словенски микроконтекст. Врз основа на сеопфатна анализа на поимот, беа утврдени вообичаени, но и специфични одлики на поимот „навивач“ и неговите деривати во практичната употреба во повеќе словенски јазици.

Клучни зборови: поим, словенски јазици, функционално-семантичко значење.

Слово як шифр сприйняття оточуючої дійсності твориться з едності думки і фантазії, є результатом когнітивної діяльності людини, тому співвідношення змісту й форми різнорівневих одиниць мовного значення та енциклопедичного знання ґрунтується на матеріалі образів, уявлень, зафіксованих у пам'яті особистості. У процесі мислення людина оперує аксіологічними категоріями, тобто категоріями оцінок, керуючись суб'єктивним ставленням до явищ реальності. Водночас вона мислить певними мовними стереотипами, де змістова сторона мовного знака співвідноситься з індивідуальним сприйняттям. Когнітивна лінгвістика, яка вивчає різні типи і форми людських знань і способи їх репрезентації, намагається з'ясувати: що саме людина бере з мови під час мовної діяльності, а що вкладає власного у створюване нею висловлювання і якими механізмами керується.

Феномен світу, пізнаного через мову, реалізується у понятті концепта. Концепт – поняття універсальне, функціонує у різних наукових дисциплінах. Термін “концепт” походить з латинської мови (“conceptus” від concipio – “вбирати в себе, схоплювати разом, утворювати, зачинати”), однак пряме значення зазнало перетворень і узагальнено означає ментальний прообраз (нерозчленоване уявлення про об’єкт), ідею поняття, чи саме поняття”(ЕСКМ, 2017:273). Цим терміном оперують сучасні гуманітарні дисципліни: філологія, філософія, логіка, а також інтердисциплінарні науки – когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, психолінгвістика. У філології концептом позначають стале поняття зі складною багаторівневою структурою, які генерують додаткові асоціації, значення і семантичні відтінки, характерні лише для певної культури, виступаючи її ідентифікатором.

Матеріальною реалізацією концепту є слово; основа структури концепту базується на структурі семантичних ознак значення слова. Однак складно робити зіставлення семантичної будови слова та будови концепту, оскільки виявляється їхня невідповідність у аспекті лексичної структури. Концепт є складною структурою у самій лексичній структурі слова; він являє собою синтез індивідуального розуміння з національною традицією, а також із загальнолюдською моделлю світу.

Концепти також інтерпретовано як вторинне значення, які надають вербальної форми світу в людській свідомості і які може сформувати лише вплив культурно-національних особливостей, якими оперує певний мовно-національний комплекс. Концепт – це стала, асоціативний концентрат, що інтерпретує оточуючий світ відповідно до самосвідомості і культури. Він має природу знаку, а відтак є поняттям семіотичним, семантичним, аксіологічним, вміщуючи в собі суму значень, образів, синтез національного самоусвідомлення та культурного коду. Однією з ключових особливостей концепту є вплив на конструювання лінгвокультурної парадигми мислення людини залежно від її мови і етносу.

У концептах простежуємо такі визначальні риси, як:

- вихідна форма (власне “внутрішня форма самої назви”);
- концентровано презентована історія;
- її сучасні асоціації, оцінки.

Такий підхід до аналізу природи концепту постулює аксіологічна прагмалінгвістика.

Матеріалом дослідження було обрано концепт “вболівальник”, популярне слово, яке наявне у всіх слов’янських мовах і асоціюється передовсім зі спортивною цариною. Джерелом дослідження є тезаурус, тобто лексеми, зафіксовані в словниках, які окреслюють слово зі значенням “вболівальник” на позначення понять “прихильник”, “фан”, “симпатик” тощо. Контрастивне зіставлення дасть можливість простежити особливості походження, вживання,

додаткові конотаційний та денотаційний діапазон у значенні цієї лексеми у різних слов'янських мовах.

Для аналізу концептів було обрано таку дворівневу схему:

- 1) тезаурусне значення концепту (словникова дефініція);
- 2) семантична місткість концепту (мікрообраз).

Передовсім належить звернутися словникового визначення слова “вболівальник” в українській мові, щоб визначити його значеннєвий діапазон. Отже, “1) уболівальник, вболівальник, -а, чол. Той, хто непокоїться, турбується про кого-, що-небудь, співчуває комусь. 2) Пристрасний любитель спортивних змагань” (ВТССУМ, 2005:1492) та таке ж значення у . Наступним у словнику наведено іменник жіночого роду – “вболівальниця, уболівальниця”, а також іменник, який в українській мові за допомогою суфікса -анн, -яни вказує на процес, а саме “уболівання, вболівання, -я, с. 1. Гострі переживання, глибокий сум, у зв'язку з чим-небудь, ким-небудь. 2. Велика турбота, піклування про кого-, що-небудь, пов'язані з переживаннями, тривою” (ВТССУМ, 2005:1492), синонімічними до цього є лексеми “переживання”, “турбота” (ПССУК, 2014:468). Такі самі значеннєві ознаки має дієслово “вболівати/уболівати” зі значенням “1) Гостро переживати у зв'язку з чим-небудь, глибоко сумувати за ким-, чим-небудь. 2) Виявляти співчуття кому-небудь. 3) Пристрасно віддаватися чому-небудь, гостро відчувати, переживати щось. 4) Піклуючись, дуже турбуватися, тривожитися за кого-, що-небудь. 5) Гостро переживати за успіхи в спортивних змаганнях” (ВТССУМ, 2005:1492). У дієслівному значенні чітко простежується два аспекти: більш загальний семантичний аспект – співпереживання, сум, тривога за суб'єкт чи об'єкт, а також конкретніший значеннєвий аспект – емоційне хвилювання, спрямоване на спортивну сферу. Незалежно від країни чи народу, спорт є надзвичайно важливою складовою суспільного життя, тому викликає у реципієнтів низку яскравих емоцій, як позитивних (перемога), так і негативних (поразка).

Краще розуміння конотацій концепту “вболівальник (уболівальник)” надає з'ясування етимології слова: “іменник вболівальник/уболівальник - від дієслова уболівати/вболівати - етимологічно “відчувати такий самий біль, співпереживати біль”. Тобто, в українській мові, вболівальник – це особа, здатна співпереживати, емпатично відчувати той же біль іншої людини чи людей. На підставі тлумачення у етимологічному словнику , очевидно, що українське “біль” походить від праслов'янського *boljъ, bolěti, а згодом старослов'янського “боль” зі значенням “хвороба”, однак сучасне значення слова дещо змінене – “біль – ю, ч. Відчуття фізичного страждання// Своєрідний психофізіологічний стан людини, який проявляється у неприємному, гнітючому, інколи нестерпному відчутті. 2. Відчуття прикrostі, образи, смутку” (ВТССУМ, 2005:81) . Однак семантика дієслівного кореня “бол” означає теж

переживання, хвилювання¹. Також у самій лексемі “вболівальник (уболівальник)” префікс у/в коригує значення, надаючи семантичного відтінку “спів” - той, хто здатен розділити емоції, як вказує Практичний словник синонімів, це той, хто “співчутливий, відкритий болям” (ПССУК, 2014:468).

Не можна оминати увагою часто вживаний фразеологізм “вболівати душею (серцем)” за кого-небудь, що-небудь, застаріле - над ким-, чим-небудь – дуже непокоїться, турбуватися, переживати за кого-, що-небудь (ВТССУМ 2005:1492). Контекст вживання може бути: вболівати душею/серцем за особу, за спільну справу, за країну тощо. Фразеологізм теж підтверджує значеннєве поле співхвилювання, співчуття, спільний неспокій, тобто розділені з іншим емоції тривоги, турботи, суму, або ж переживання, хвилювання. Отже, семантична місткість концепту “вболівальник (уболівальник)” в українській мові засвідчує значеннєве поле емоційного зв’язку, який базується на співпереживанні, емпатичному сприйнятті хвилювання чи низки емоцій (суму, тривоги, неспокою тощо).

Існує ще одна лексема, яка використовується у поточному мовленні, однак її вживання не є правомірним, оскільки це калька з російської мови, яка прийшла у мововжиток у радянські часи. Йдеться про слово “болільник”, кальковане з російського “болельщик”, ба більше, попри певну подібність ці лексеми в українській і російській мові мають зовсім різне семантичне значення, а відтак є концептуально різними. Про це неодноразово згадується у серед розвідок мовознавців: “закономірним у такому значенні є “вболівальник (уболівальник)”, що походить від дієслова “вболівати (уболівати)” – переживати за щось, співчувати, піклуватися, дбати. Лексема ж “боліти” означає “давати відчуття фізичного болю, завдавати страждань”,² тому використовувати слово “болільник” недоцільно, як слушно наголошує мовознавець Олександр Пономарів. Детальніше висвітлення цієї різниці буде подано нижче, при аналізі російського концепту.

Поряд з цим концептом в українському мововжитку використовуються синонімічні поняття, зафіксовані у словнику синонімів української мови: “вболівальник/уболівальник – той, хто турбується, непокоїться про кого-, що-небудь; фанат розм.; фан розм. фанатичний”³, а також слова “любитель”, “прихильник”, “прибічник”, “симпатик”.

Лексема “любитель – я,ч. 1. Який має схильність до чого-небудь. 2. Той, хто кохається у чому-небудь, працює в якійсь галузі не як професіонал; аматор” (ВТССУМ, 2005:630), тобто позначає особу, яка любить щось (наприклад,

¹ <http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine22-23.pdf>

² <https://slovnyk.me/dict/khreshchatyk/%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA>

³ Онлайн словник української мови:

<https://slovnyk.me/search?term=%D0%B2%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA>

любитель спорту, любитель цієї футбольної команди тощо). Подібне значення має слово “прихильник” – “1. Той, хто підтримує, захищає, кого-, що-небудь, стоїть на чиемусь боці/ той, хто схвалює, обстоює що-небудь, позитивно ставиться до чогось; прибічник. 2. Той, хто приязно, з симпатією, ставиться до кого-небудь. 3. Пристрасний шанувальник чого-небудь” (ВТССУМ, 2005:1138). В словниковій статті водночас названо дуже близький за семантичним значенням іменник “прибічник”. У словниковому значенні вказано такі особливості лексеми: “прибічник – 1. Той, хто підтримує, захищає, кого-, що-небудь, поділяє чийсь погляд; послідовник, прихильник. 2. Застаріле – наближена, довірена особа” (ВТССУМ, 2005:1109). Знову у словниковій дефініції вказано на не один синонім, а саме “послідовник” – “той, хто наслідує кого-, що-небудь, іде за чиймсь прикладом; прибічник якого-небудь учення, чіхось теорій або поглядів, що розвиває їх своїми працями, діяльністю тощо” (ВТССУМ, 2005:1079). Згідно з тезаурусною дескрипцією, лексеми “прихильник”, “прибічник” та “послідовник” мають максимально синонімічні конотації. До цього ряду належить теж лексема “симпатик” – “прихильник якого-небудь вчення, руху, партії” (ВТССУМ, 2005:1315).

З усіх названих синонімів, лексеми “вболівальник/уболівальник”, “любитель”, “прихильник”, “прибічник”, “послідовник” мають питома українське походження, натомість слова “симпатик”, “фан”, “фанатик” відповідно іноземного походження.

На основі проаналізованих понять можна утворити іменниковий синонімічний ланцюг з такими складовими: *Вболівальник/уболівальник – любитель – прихильник – прибічник – послідовник – симпатик – фан – фанат*.

Оскільки серед цих синонімів є лексеми “фан” та “фанат”, як зустрічатимуться у багатьох слов'янських мовах, необхідно пояснити їх значення та походження. Однак варто почати зі встановлення значень цих лексем і їхнього функціонування в англійській мові, оскільки через англійську вони були запозичені зі значенням “вболівальник/уболівальник” у слов'янські мови. Отже, у англійській мові подано таке визначення поняття: “fan is someone who admires and supports a person, sport, sports team etc.”⁴, тобто означає особу, яка захоплюється чимось і підтримує особу, спорт, спортивні команди. У англійській це взагалі продуктивне слово, оскільки існує низка понять, які побутують в інших мовах як запозичені з неї, а саме: “fan club” (укр. “фан-клуб – офіційне об'єднання прихильників якогось об'єкту, явища, особливо відомими є фан-клуби спортивних команд/спортсменів/акторів тощо”), “fandom” (“фандом” – позначає спільноту прихильників якогось культурного явища – книги, фільму, серіалу тощо і є частиною субкультури)⁵, “fan zone”

⁴ Cambridge Dictionary online: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fan>

⁵ Див. детальніше на Сайт Termin.in.ua: <https://termin.in.ua/fandom-fandom-fendi/>; Сайт любителів україномовної фантастики: <http://www.ukrfantclub.com.ua/statti/comu-a-ne-lublu-fendom>

(“фан-зона” – зона для розміщення фанів)⁶ тощо. Ці поняття розширили свої значення за межі спортивних подій, однак значеннєве ядро зберігається – спільнота людей, об’єднаних спільними захопленнями, інтересами, ідеєю. У мовній практиці мовці часто сплутують і/або отождожують поняття “фан” та “фанат” як лексеми із синонімічною семантикою, однак це не синоніми. Семантичні особливості цих лексем розкриваються через етимологію. Отже, існує дві версії: слово “фан” походить від латинського прикметника “fanus” – “втаємничений”, “висвячений”, що пов’язане з іменником “fanum” – “sanktuarium”, “святиня”). Антонімічним до “fanus” є прикметник “profanus” – “невтаємничений”, “недопущений до релігійних таємниць” (від лат. “pro” – “перед” і “fanum” – “святиня, санктуаріум”).⁷

Простежується чітка опозиція понять “Fanus – Profanus” як “Свій – Чужий”, тобто група осіб, пов’язаних узами спільного посвячення у таємницю і група чужих, які не володіють такими знаннями. Особи, які іменують себе фанами, демонструють солідарність, взаємну підтримку і повагу, оскільки належать до спільноти з одним емоційним чи ціннісним центром (спорт, хобі, мистецтво тощо). Натомість люди, які не поділяють таких же симпатій чи цінностей відразу позиціонуються як чужі, невтаємничені, профани. Загалом слово “профан” вживається зі значенням “особа, не обізнана у якій-небудь галузі, некомпетентна людина. 2. У Стародавньому Римі – той, хто не має права входити до храму” (ВТССУМ, 2005:1177), тобто, на протигагу до професіонала – особа, яка не володіє знаннями/таємницями.

Однак існує ще одна версія походження слова “fan” (фан) від грецького слова “Φανατισμός” – що буквально перекладається як “сліпа віра”, тобто позначає людину, які сліпо у щось вірить, передовсім у релігійному сенсі. Ця лексема набуває додаткових конотацій у латинській мові – “fanaticus”, що означає “одержимий”⁸. В українській словникова дефініція лексеми “фанатик” теж схожа з латинською: “1. надзвичайно релігійна людина, що нетерпимо ставиться до інших вірувань, іновірців. 2. *перен.* Людина, пристрасно віддана якійсь справі, захоплена якоюсь ідеєю”(ВТССУМ, 2005:1528), що безпосередньо корелює з поняттям “фанатизм”- “1. Сліпа, пристрасна відданість своїй вірі, нетерпимість до інших вірувань 2. Безрозсудна одержимість якимись ідеями, поглядами, поєднана з нетерпимістю до будь-яких інших ідей, поглядів”(ВТССУМ, 2005:1528). Це й же словник подає визначення поняття “фанат” як синонім до “фанатик” – “1. Одержима людина, фанатик. 2. Прихильник якої-небудь спортивної команди, якого-небудь естрадного артиста”(ВТССУМ, 2005:1528). Базуючись на словникових визначеннях, можна

⁶ Wikidictionary: <https://uk.wiktionary.org/wiki/%D1%84%D0%B0%D0%BD-%D0%B7%D0%BE%D0%BD%D0%B0>

⁷ Charlton T. Lewis, An Elementary Latin Dictionary
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0060:entry=fanum>;
<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=profanus>

⁸ Ibidem:<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=fanaticus>

зробити висновок, що фанатиком є одержима (кимось/чимось) особа, з гранично нетерпимими до інших поглядами, не здатна мислити критично і об'єктивно оцінювати дійсність, оскільки одержимість виключає здатність будь-якого об'єктивного аналізу.

Незважаючи на певну подібність лексем “фан”, “фанат”, “фанатик”, авторка цієї статті переконана, що на основі зробленого дослідження необхідно розрізнати їх. І попри те, що більшість мовців вважає їх синонімами, однак вони такими не є: не всі фани й фанати є фанатиками. Крім того, спираючись на етимологію, очевидним видається різне семантичні конотації – лексема “фан” походить від латинського “fanus” зі значенням “посвячений, втаємничений” (особа, що володіє знаннями), а лексеми “фанат”, “фанатик” – з грецької “φανατισμός”, а пізніше з розширенням значення в латинській, як особа одержима кимось/чимось. З точки зору інтенсивності вираження емоцій і концентрації на об'єкті/суб'єкті захоплення, варто вибудувати градацію понять за зростаючою: фан – фанат – фанатик і не використовувати як синоніми чи ототожнювати ці поняття.

У російській мові аналогом до української лексеми “вболівальник/уболівальник” використовується лексема “болельщик” з тезаурусним значенням “1. страстный любитель спортивных зрелищ, поклонник какой-либо спортивной команды, остро переживающий её успехи и неудачи 2. зритель на спортивных состязаниях 3. тот, кто проявляет участие, заинтересованность в каком-либо деле, заботится, беспокоится о нём” – “1. пристрастный любитель спортивных видовищ, прихильник якоїсь спортивної команди, який гостро переживає її успіхи і невдачі. 2. Глядач на якихось спортивних змаганнях 3. той, хто виявляє зацікавленість якоюсь справою, турбується, хвилюється за неї”⁹ (Ефремова, 2000) (*переклад М.Б-Г.*). Як бачимо, словник Т. Єфремової подає першим значення саме палкого любителя спортивних змагань, в той час, як в українській мові це не є первинним значенням. У російській теж спостерігається використання інших значень, однак домінує саме перше. Це слово вперше зафіксоване у словниках російської мови у 1948 році, а пізніше з'явилися іменник жіночого роду від чоловічого “болельщица” (укр. “вболівальниця”) та прикметник “болельщицкий”¹⁰. Етимологія слова “болельщик” у російській, як і в українській, походить від дієслова “болеть” в переносному значенні на базі прямого дієслівного значення “відчувати біль”¹¹, однак в українській семантично це пов'язано не з хворобливою пристрастю чи прив'язаністю, а зі здатністю відчувати подібні емоції. Синонімічний ланцюг до російського слова “болельщик” можна укласти таким чином: болельщик –

⁹<https://gufo.me/dict/efremova/%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%89%D0%B8%D0%BA>

¹⁰ http://new.gramota.ru/spravka/hardwords?layout=item&id=25_382

¹¹ Толковий словарь Ожегова онлайн:

<https://gufo.me/dict/ozhegov/%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%82%D1%8C>

поклонник (укр. прихильник) – любитель (укр. любитель) – почитатель (укр. шанувальник) – фанат.

У білоруській мові на позначення концепту “вболівальник/уболівальник” існує своє, унікальне на тлі інших слов’янських мов, слово, авторами якого є білоруські поети Алесь Разанаў і Алєг Бємбєль. Слово “заўзятар” має таке базове значення: “асоба, зацікаўленая нейкай публічнай дысцыплінай, найчасцей спартыўнай. Актыўна ўдзельнічае ў мерапрыемствах, звязаных з ягонаў улюбёнай дысцыплінай”¹² (асоба, зацікавлена якоюсь публічнаю сфераю, найчасціше спартывною. Берэ актывну учасьць у заходах, пов’язаных з улюбленаю дысцыплінаю) (*переклад М.Б-Г.*). І хоча цей термін все адно выклікае деякі протэсты сєред проросійськых користувачів, аднак вжє остаточна закрэпівся у Білорусі, доказама чога є фіксація цьога слова, як і дієслова “заўзец” (вболівати) у “Білорусько-російськoma словнику” під редакцією К.Крапіви, перевиданому в 2012, а тамаж функціонування похідных паняць “заўзятарка”, “заўзятарскі”, “заўзятарства” (відповідно укр. вболівальниця, вболівальницький, вболівання).

Слово “заўзятар” утворєне від прикметника “заўзяты” за дапамагою прадуктывнаго в білоруській мові суфікса *-ар* (за аналогією до іменників “аматар”, “пясняр” тоща). Видаєтьсє вартим уваги коментар особливостей слова “заўзятар”, зроблений авторитетним білоруським перекладачем, поєтом і єсєїстом Ригором Барадуліним: “слово “заўзяты” (той, який постійно і з захопленням займаєтьсє чим-небудь – “заўзяты рыбак” (укр. завзятий рибалка); напористий, впертий – “заўзятая захопленасць хакеєм” (укр. завзята захопленість хокеєм); який виконуетьсє з захопленням, запалом, напружений – “заўзятая праца” (укр. завзята праця)) має більшість слов’янських мов, а от заўзятара” – лише ми”¹³ (*переклад М.Б-Г.*).

Прикметно, що за аналогією до української, у білоруській мові в радянські часи теж було форсовано використання слова “балєльшчыкі” за позначєнням аматорів спартывних змагань, якє аднак, утворєне від згаданого російськoma дієслова “болєть” всупєрєч правилам білоруськoma словотвору, оскільки суфікс *-шчык* чужий для білоруської¹⁴. З цих причин у 1960 р. на сторінках газєти “Звєзда” було запропоновано використовувати слово “прыхільнік (прыхільнік футбола)”, аднак у мовній практиці воно не закрэпілосє, допоки власнє у 1990-х рр. не прійшло слово “заўзятар”.

¹² <https://be-tarask.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D1%9E%D0%B7%D1%8F%D1%82%D0%B0%D1%80>

¹³ Сайт Minsknews.by: <https://minsknews.by/belaruskae-slouka-zauzyatar/>

¹⁴ Сайт Мова Нанова: <http://www.movananova.by/zaniatki/zanyatki-144/teoryya-i-praktyka-movy-balec-xvarec-ci-zauzec.html>

У польській мові функцію концепту “вболівальник/уболівальник” виконує лексема “kibic” з таким значенням: “kibic – kibicować (przy kartach) z niemieckiego Kiebitz – kawaler, facet” (Brückner 1927:226), тобто “кібіц-кібіцувати (за картами) з німецької Kiebitz –, кавалер, елегантний чоловік” (*переклад М.Б-Г.*). Також воно позначало особу, спостерігає за грою, не лише картами, шахами, а й іншими настільними іграми. У етимологічному словнику В.Борися теж подано інше переносне значення у німецькій на позначення цієї лексеми: “Kiebitz to “człowiek wścibski, wtrącający się do nie swoich spraw” (Boryś 1927:228), тобто “зухвала, пронозлива людина, яка втручається не до своїх справ”, що пов’язане з переосмисленням поняття, оскільки первісно німецьке слово “Kiebitz” мало зовсім інше пряме значення – “чайка” (птаха), а потім набрало переносного значення і закріпилося у німецькій культурі настільних ігор. Це запозичення у польській видозмінилося у “kibic”, однак почало використовуватися відразу в переносному значенні, оскільки елегантно одягнені спостерігачі за настільними іграми, які відбувалися в салонах, кав’ярнях тощо, емоційно висловлювалися і поводитися, схоже як чайки¹⁵. Цікаво, що у словнику також зазначено, що дієслово “kibicować” – “вболівати/уболівати”, походить саме від іменника “kibic”, а не навпаки (Boryś 1927:228), що буває доволі нечасто. Синонімічний ланцюг у польській можна сформулювати наступним чином: Kibic – miłośnik – sympatyk – zwolennik – fan, хоча якщо брати спортивний аспект, то радше kibic – fan.

У низці балканських мов, а саме у сербській, хорватській та боснійській “вболівальник/уболівальник” ця лексема має однакову форму і значення – “navijač” (хорватська, боснійська) і “навијач” (сербська). Зрозуміло, що сербський варіант є кириличним. Походження цієї лексеми має старослов’янське підґрунтя, оскільки походить від дієслова “navijati (se)/navivati (se)” за первісним значенням “намотувати, повторювати” з пізнішим переосмисленням “мати схильність, підтримувати”¹⁶ У сербському тлумаченні цієї лексеми зазначено, що це особа, яка “вболіває за когось, або щось наприклад, за спортивний клуб; прихильник; хтось, хто перебуває на чиемусь боці, підтримує” (РСJ,2011:738). Лексема “навијач” походить від дієслова “навијати” (укр. вболівати) за значенням “цікавитися кимось, бути на чиемусь боці, підтримувати; відчувати симпатію, схильність до когось, до чогось; виказувати схильність до когось, чогось; захочувати, підбадьорювати когось, зазвичай на змаганнях”(РСJ,2011:738). Як бачимо, семантичне поле доволі широке і, так як в українській, не обмежується спортивною сферою. У статті “навијач” фігурує лексема “симпатизер” (укр. симпатик) як синонім. Зважаючи на значеннєву близькість, існують лексеми “приврженик” (РСJ,2011:1019) (укр. прибічник) та “присталица” (РСJ,2011:1033) (укр. прихильник). Отже, можна

¹⁵ Netkultura.pl: <http://www.netkultura.pl/18092/jacek-roj-ooooo-szach-mat-ooooo-szach-mat-czyli-oztuze-kibicowania/>

¹⁶ Этимологический словарь славянских языков, том 24: <http://www.proto-slavic.ru/dic-trubachev/trub-24.htm>

укласти такий синонімічний ланцюг: навијач – симпатизер – присталица – приврженик.

У хорватській мові значення лексеми “navijač” розтлумачено як “хтось, хто вболіває за когось, або щось наприклад, за спортивний клуб; прихильник”¹⁷, утворену від дієслова “navijati” вторинним значенням якого є “надавати підтримку, обстоювати, підтримати допомогою”¹⁸ (переклад М.Б-Г.). Семантичне поле лексем “navijač” “navijati” близьке із ексербською мовою. На основі корпусу хорватської мови найближчим до “navijač” вказано лексему “simpatizer”, “obožavatelj” (укр. шанувальник), “ljubitelj” (укр. любитель), “fan”¹⁹, тобто синонімічний ланцюг може виглядати так: navijač – simpatizer – obožavatelj – ljubitelj – fan.

У іншій балканській мові – у македонській лексема “навивач” теж походить від дієслова “навија (се)” від згаданого вже спільнослов’янського “navijati (se)/navivati (se)”, як і в сербській, боснійській та хорватській мовах. У македонській це передовсім “той, хто вболіває на спортивних змаганнях”²⁰ (переклад М.Б-Г.). Жіночий відповідник – “навивалка”. Синонімічний ряд у македонській буде таким: навивач – обожувач (укр. шанувальник) – ентузіаст (укр. ентузіаст) – фан.

У болгарській мові є оригінальна лексема, а властиво дві – “запаялко” і “запаялковец”, з поясненням “запальний любитель спорту, найчастіше футболу, а також музики і под”²¹, як свідчать перекладні словники, це найближчий аналог до англійського “fun”. (переклад М.Б-Г.). Очевидно, іменник утворено від прикметника “запалителен” (укр. такий, який може бути запалений; запальний). Як найближчий синонім до лексем “запаялко” і “запаялковец” у словниках подано “ентузиаст” (укр. ентузіаст).

У сучасному світі рівень впливу англійської мови на створення і адаптацію неологізмів важко переоцінити, тому значення слів переносяться на мовний ґрунт різних мов, як у випадку словацької і чеської. Взявши за основу англійське слово, у чеській і словацькій відбулася адаптація до норм словацької і чеської. У чеській мові “fanoušek” є демінутивною формою від початкового “fanouš”, яке, в свою чергу походить від англійського “fan” і за чеським Словником іноземних слів означає “людину, яка полум’яно, аж фанатично цікавиться чимось, є прихильником якихось дій, наприклад, спортивних,

¹⁷ <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search>

¹⁸ Hrvatski jezični portal: http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=eF9kURg%3D

¹⁹ Ibidem <https://www.kontekst.io/hrvatski/navijac>

²⁰ Дигитален речник на македонскиот јазик:

<http://www.makedonski.info/show/%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%87%D0%BC>

²¹ Речник инфо:

<http://rechnik.info/%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%BB%D1%8F%D0%BD%D0%BA%D0%BE>

виявляючи це надмірно;полум'яний, аж фанатичний прихильник”²² (*переклад М.Б-Г.*). Це слово теж може окреслювати особу, яка фіксує свої інтереси довкола одного об'єкту /суб'єкту, підтримує його. Існують також лексеми “fandit” (укр. вболівати) та “fanunka” (укр. вболівальниця) як відповідник жіночого роду до “fanoušek”, створені за нормами чеської мови. Синонімічний ланцюг може виглядати таким чином: fanoušek – příznivec (укр. прихильник) – milovník (укр. любитель) – stoupenec (укр. послідовник).

Дуже схожа ситуація у словацькій мові, оскільки словацьке “fanušik”, яке мало попередньо форму “fanušek”, походить від чеського “fanoušek” зі значенням “захоплений прихильник, шанувальник якогось спорту, клубу тощо”²³ (*переклад М.Б-Г.*). У словниковій статті як синонім подано слово “obdivovatel” (укр. шанувальник). Цікавим є дієслово “fanušikovat” тобто “бути фаном (когось/чогось)” та “fanušička” (укр. вболівальниця), які є яскравим свідченням адаптації іноземного кореня на мовному ґрунті словацької мови. Синонімічний ланцюг можна сформулювати та: fanušik – obdivovatel – stoupenec (укр. послідовник) – přívrženec (укр. прихильник) – milovník (укр. любитель).

ЗРОБИ ТАБЛИЦЮ ЦИХ СЛІВ

UKR: вболівальник/уболівальник

RUS: болельщик

BLR: заўзятар

PL: kibic

SRB: навијач

HRV: navijač

BOS: navijač

MKD: навивач

BG: запаянко/запаянковец

SVK: fanušik

CZ: fanoušek

На основі здійсненого порівняльно-типологічного аналізу концепту “вболівальник/уболівальник”, можна підсумувати, що у розглянутих

²² Slovník cizích slov:

https://slovník-cizích-slov.abz.cz/web.php/hledat?cizi_slovo=fanou%C5%A1ek&typ_hledani=prefix

²³ <https://slovník.juls.savba.sk/?w=fan%C3%BA%C5%A1ik&s=exact&c=98e4&cs=&d=kssj4#>

слов’янських мовах на позначення цієї лексеми частіше використовується власна, питома лексика (українська, білоруська, російська, македонська, болгарська, сербська, боснійська, хорватська) та рідше – запозичена (польська, словацька, чеська). Тезаурус опрацьованих словників засвідчує цей концепт як багатозначний. У всіх проаналізованих мовах існує синонімічний ланцюг до обраного концепту, що засвідчує низку семантичних конотацій та широкий діапазон використання. Як свідчить дослідження, чимало мов асоціативно відносять цей концепт до спортивної сфери: польська, російська, група балканських мов.

Концептуальний аналіз функціонально-семантичних особливостей дає важливий матеріал для елемента кожної з мовних картин світу. Семантика тезаурусу концепту “вболівальник” засвідчує особливості інтерпретації не тільки концепту, але й спортивної царини загалом у різних національно-культурних площинах. Звичайно, дослідження використання цього концепту в засобах масової інформації, похідні та контекстуальні неологізми та okazionalizmi дали б нам змогу ще детальніше простежити відтінки та нюанси значень, а також аксіологічний дискурс спортивної сфери та, ймовірно, конкретних спортивних дисциплін, однак для цього було б необхідним застосувати як інтердисциплінарні методи, як і розширити параметри аналізу. Як бачимо, порівняльно-типологічний аспект тезаурусу засвідчує цілий пласт спільних та відмінних рис у слов’янських мовах, демонструє мовно-національні особливості інтерпретації концепту “вболівальник” і ще раз демонструє багатство та красу слов’янських мов.

Annotation

The “vbolivalnyk” concept in the Slavic languages: comparative typology and functional-semantic aspects.

In the research topic of concept “vbolivalnyk” was analysed the comparatively and typological aspect of this definition in the Slavic languages (Ukrainian, Belorussian, Russian, Polish, Czech, Slovak, Macedonian, Bulgarian, Croatian, Serbian) based on thesaurus’ structure. As well, the etymological characteristic of concept, the functional-semantic aspects and variants of its derivatives in the Slavic languages micro context was analysed. Based on the comprehensive analysis of the definition, common and distinctive features of the “vbolivalnyk” concept and its derivatives in use practice in the Slavic languages were revealed.

Література

ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000/уклад. та голов. ред. В.Т.Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005, - 8, 1728с.

ЕСКМ: Енциклопедичний словник класичних мов. За ред. Л. Звонської, 2-ге вид., випр. і доп., К. – ВПЦ: Київський університет, 2017, 552 с.

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови. В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. — К.: Наук. думка, 1982.

ПССУК: Караванський С. Практичний словник синонімів української мови, вид. 5-те, доп. і опр., Львів: БаК, 2014, 530 с.

Ефремова Т. 2000. *Новый словарь русского языка. Толково-образовательный*. Москва: Рус. яз.

Речник српског језика. 2011. Београд: Матица Српска

Brückner A. 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Kraowska Spółka Wydawnicza

Boryś W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie

Голобородько К. 2003. “Лінгвістичний статус концепту” // *Лінгвістика: Збірник наукових праць, Випуск 1*. Луганськ: Альма-матер, с. 21-26.

ІНТЕРНЕТ-ДЖЕРЕЛА

Онлайн словник української мови:

<https://slovyk.me/dict/khreshchatyk/%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA>

Словник синонімів української мови:

<https://slovyk.me/search?term=%D0%B2%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA>

Толковий словарь русского языка С.И. Ожегова, Н.Ю. Шведовой:

<https://gufo.me/dict/ozhegov/%D0%B1%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%82%D1%8C>

Сайт “Грамота.ру”:

http://new.gramota.ru/spravka/hardwords?layout=item&id=25_382

Minsknews.by:

<https://minsknews.by/belaruskac-slouka-zauzyatar/>

Сайт Termin.in.ua:

<https://termin.in.ua/fendom-fandom-fendi/>

Cambridge Dictionary

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/fan>

Сайт Любителів україномовної фантастики:

<http://www.ukrfantclub.com.ua/statti/comu-a-ne-lublu-fendom>

Сайт Мова Нанова: <http://www.movananova.by/zaniatki/zanyatki-144/teoryya-i-praktyka-movy-balec-xvarec-ci-zauzec.html>

Этимологический словарь славянских языков, том 24: <http://www.proto-slavic.ru/dic-trubachev/trub-24.htm>

Charlton T. Lewis, An Elementary Latin Dictionary:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0060:entry=fanum>

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0059:entry=profanus>

Netkultura.pl:

<http://www.netkultura.pl/18092/jacek-roj-oooooo-szach-mat-oooooo-szach-mat-czyli-o-sztuce-kibicowania/>

Корпус хорватської мови:

<https://www.kontekst.io/hrvatski/navijac>

Родна ВЕЛИЧКОВСКА
Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје
Скопје

МУЗИЧКИОТ ЈАЗИК НА ЕДЕН ОД БАЛАДНИТЕ МОТИВИ ВО МАКЕДОНСКОТО ТРАДИЦИОНАЛНО НАРОДНО ПЕЕЊЕ

Апстракт: Народната балада, како посебен вид музичко-поетска творба, отсекогаш го привлекувала вниманието на истражувачите особено од областа на народното поетско творештво.

Предмет на истражувањето е македонското традиционално народно пеење од баладен тип како етнокултурен концепт, како процес на ретроспективен развој и анализа на македонската народна песна како мултифункционална културна парадигма.

Целта на овие истражувања е музичкиот јазик на еден од баладните мотиви во македонското традиционално народно пеење.

Врз основа на проблемот, на предметот и на целта на истражувањата се формулирани следниве задачи:

- карактеризација на баладното пеење како социокултурен концепт на народната уметничка култура;
- спроведување морфолошка анализа на неколку варијанти на баладата за *Боџдан, чорбаџијата*, во однос на нејзините жанровски и стилски специфики;
- идентификување на механизмите на постоење, на зачувување и развој на македонското традиционално народно пеење од баладен тип во современото социокултурно опкружување.

Клучни зборови: балада, баладни мотиви, музички јазик, усна продукција, македонско традиционално народно пеење.

Народната балада, како посебен вид музичко-поетска творба, отсекогаш го привлекувала вниманието на истражувачите, особено од областа на народното поетско творештво.

Суштинската карактеристика на баладите е моделирањето со извесен број тематски елементи или константи, кои претставуваат збир од зборови на изразна мисловна целина. Јосип Ковачиќ ги нарекува синтагми и со тие синтагми ја одредува композицијата на трагично-баладните форми.¹

Предмет на истражувањето е македонското традиционално народно пеење од баладен тип како етнокултурен концепт, како процес на

¹ Подетално видете кај Јосип Ковачиќ (Kovačić 1978: 247).

ретроспективен развој и анализа на македонската народна песна како мултифункционална културна парадигма.

Целта на овие истражувања е музичкиот јазик на еден од баладните мотиви во македонското традиционално народно преење.

Врз основа на проблемот, на предметот и на целта на истражувањата се формулирани следниве задачи:

– карактеризација на баладното пеење како социокултурен концепт на народната уметничка култура;

– спроведување морфолошка анализа на неколку варијанти на баладата за *Богдан, чорбаџијаџија*, во однос на нејзините жанровски и стилски специфики;

– идентификување на механизмите на постоење, на зачувување и развој на македонското традиционално народно пеење од баладен тип во современото социокултурно опкружување.

Истражувањата се темелат на богат емпириски музичко-фолклорен материјал, при што е извршена анализа на песните од аспект на културновременски и културнопросторни димензии, што овозможи македонското традиционално народно пеење од баладен тип да се претстави како синкретично, мултифункционално „јадро“ на народната музичко-фолклорна култура на македонскиот народ.

Баладите, како дел од усната продукција на македонскиот народ, се создавани и се пренесувани по пат на некои општи законитости што ги одредуваат формите на усниот книжевен и мелопоетски израз.

За народни балади, како посебен книжевен израз кај Македонците, постојат и цели студии како оние на Кирил Пенушлиски (Пенушлиски 1983) и на Фанија Попова (Попова 1990), и бројни трудови на еминентни истражувачи на народната балада, од кои ги наведувам: Томе Саздов (Саздов 1998: 85–89), Ленка Татаровска (Татаровска 1997: 161–170), Лидија Стојановиќ-Лафазановска (Стојановиќ-Лафазановска 1996; Стојановиќ-Лафазановска 2000) и други. Во нив баладата е застапена со бројни мотиви, без никаква друга жанровска определеност, со: бројните лирско-епски разновидности, народната терминологија или поводот на нивната интерпретација.

Низ вековите, баладниот тип на пеење, како дел од севкупното македонско традиционално народно пеење, е неверојатно богат и разновиден. Исклучително богатата тематика секогаш го привлекувала вниманието на присутните при презентирањето на овие музичко-поетски творби, така што се слушале со големо внимание, бидејќи оставале длабок емотивен впечаток кај слушателите, кај кои, од друга страна, истовремено се создава и нужниот предуслов за нивно прифаќање и натамошна усна трансмисија.

Бројни се примерите што укажуваат на зачуваноста на овие традиционални пејачки форми, кои го претставуваат најрепрезентативниот дел од музичко-фолклорното творештво на Македонците. Ова е еден обид на претставување на баладниот тип пеење во системот на другите жанрови на македонското традиционално музичко-поетско изразување и тоа во делот на обредната пејачка практика.

Истражувањата покажаа дека застапеноста на овие мелопоетски форми во некои региони е поголема во однос на други, со изразити афинитети и со доследно чување на овој тип пеење. Од минатото до денес, баладното пеење е најсочувано во југоисточните обредно-пејачки традиции, кои најчесто имаат ороводен карактер, а се интерпретираат на соборите во селските заедници за време на големите и на најзначајните празнувања. Најголемиот дел се пеат на одделни верски празници (Божик, Велигден, Ѓурѓовден и други поголеми празници од календарскиот циклус), а се дел и од: жетварското, свадбарското и службарското, односно трпезарското пеење.

Во овие истражувања ќе се фокусирам на баладни мотиви од групата балади со *миџолошки содржини*, изградени врз народните верувања, чие толкување упатува на реконструкција на верувањето и на обредните постапки. Ритуалното толкување може да се примени во песните во кои се јавуваат мотиви со магиска заштита, во песните чие дејство се случува во одреден период во годината, но и во некои песни што се изведуваат во друго време и во друга ситуација. Така, на пример, во голем број баладни мотиви од годишниот календар се пропишани табуа или забрани за вршење одредени дејства во точно определени делови од денот или од годината (Бандић 1980), кои се и причината за разните страдања, болести или смрт, што во најголем број случаи се должи на непочитувањето, непридржувањето кон нив. Оттука се и опеани и страдањата поради непочитување на празниците, што упатува на извесен обредно-магиски контекст на наративните текстови во кои, казната, директно е поврзана со кршењето на празничните пропишани забрани.

Анонимниот творец сликовито ги опејува натприродните појави, митските суштества, кои се јавуваат како добри или зли. Бројни се примерите во кои кршењето на забраните предизвикува казна од вишите сили – демони, од Бога и од светците. Најчесто таквите балади се наоѓаат во: жетварските, велигденските и ѓурѓовденските песни, во кои народниот уметник сликовито ги опишува санкциите поради непочитувањето на забраната за работа во празнични денови. Во сужеата на овие песни нејчесто е опеано непочитувањето² на забраните или табуата, кои се однесуваат на некои одредени празници.

Предмет на истражување ќе биде застапеноста на еден (определен) баладен мотив и неговата варијантност. Варијантноста, како музичко-фолклорна специфика на една песна, дозволи да се решат многу проблеми во врска со стилските, односно музичко-дијалектните особености, како на регионален, така и на општонационален план. Споредувањето на неколку варијанти на песни на една традиција дозволува сконцентрираност на

² Со непочитувањето на забраните се запоставува колективното знаење и се негира свеста за нивното придржување што мора да биде казнето со лично страдање. При разработка на дејството, народниот пејач дејствува психолошки, митски или магиски и на тој начин го оправдува развојот на дејството, ги изнесува постапките на јунакот и резултатот од наративниот тек на баладата (Ајдачиќ Projekat Rastko http://www.kapija.narod.ru/Authors/Ajdacic/ajd01_vile.htm).

регионалните особености, а исто така осмислување на историските и на еволуциските процеси во народното музичко-фолклорно творештво. Станува збор за шест музички и текстуални варијанти на велигденска песна, која, според тематската содржина, им припаѓа на *баладиите со митолошка содржина*.³

Најнапред се прави мотивска разработка на текстуалната содржина на песната, а потоа ќе следи и анализа на музичкиот јазик на баладниот мотив за *Богдан, чорбаџијаџа*, која е распространета на компаративно најплодната територија на баладни мотиви, распространета на југисточното музичко-дијалектно подрачје, поточно во Малешевско-пијанечкиот, Радовишкиот, Штипскиот и Овчеполскиот Регион. Идејната содржина во песната е собирање на аргати или *В Гулем Пејоок ѓред Велигден*, или: *Тежок Пејоок ѓред Велигден*, односно: *Велчеџврјоок, Расијенијеџоок* да му орат ангарија. Најнапред е дадена мотивска разработка на настаните во песната:

Две му снаи мливо сејат,
две му ќерки платно белат,
два му сина лозје кројат.

Или:

Две му ќерки платно белат,
два му сина лозје кројат,
две му снаји мливо чинат,
Богданица ручоок готве.

Со дијалошката постапка во песната, облаците, како претставници на громовникот Св. Илија, се договараат како да го казнат:

Да му трештат двата вола,
волóви Богдан пак ште најде.
да му трештат двете снаи,
снаи Богдан пак ќе најде.

или:

– Да удриме аргатите?
– Не са криви аргатите,
– Да удриме две му снаи?
– Ништо Богдан не познава,
друзи снаи ќе си најде.
– Да удриме две му ќерки?
– Ништо Богдан не познава,

³ Тие се вбројуваат меѓу најстарите песни и се потпираат врз разновидните митолошки претстави и верувања на човекот, во кои, митолошките суштества живеат и дејствуваат исто како луѓето. Во нив ликовите, обично средината, како што истакнува Дубравка Пољак, ја доживуваат како пречки на нивното сопствено ЈАС, сопствената волја и желби и тие попречувања, обично, им го препишуваат на нешто надворешно, имено, преданимистичко и анимистичко, пантеистичко и верување во натприродните сили, кои го собираат, свесно или несвесно, човечкото ЈАС, до таа мерка што тоа од визија се преточува во нешто сосема конкретно (било тоа да е симбол, тотем или нешто лично) (Poljak 1978: 109–116).

а ги дало закопало,
тија са си туѓа стреа.

А како краен епилог е одредување на казната:

Да му трештим двата сина,
тогај Богдан ќе познае,
тогај кашча ќе расипем.
Трешчоја му двата сина
да му платат шчо си орé,
в Гулém Петок пред Велигден!

(Видете ги примерите: 1, 2, 3, 4, 5 и 6).

Сличен и речиси идентичен е мотивот и со петковденската песна *Свети Пейко сиромáшен* од Пијанечкиот Регион.⁴ Преку стиховите на оваа песна заедницата го осудува непочитувањето на забраната за работа за време на празничните денови, па така, големото финале поентира со дистихот:

Та нема ле, ден да орéш
на Петковден ти да орéш!

поради што треба да биде казнет, а казната е изразена преку казна-клетва:

Да ти трешти двата вола,
двата вола во ралóто.
Да ти трешти двата сина,
двата сина во ралóто.
Да ти трешти двете снаи,
двете снаи во ноќвите.
Да ти трешти двата внука,
двата внука во лулките,
двата внука, два близнака.

(Видете го примерот – број 8).

Истражувањата покажаа дека во голем број примери е опејано како „вишите сили“ им се лутат на селаните што не ги почитуваат забраните за времето на христијанските празници (Величковска 2009: 26), (Величковска, 2002: 51), а со тоа се потврдува испреплетувањето на календарските елементи на двата митско-магиски системи. Меѓутоа, прашањето е: како дошло до спој на митските и христијанските обреди во велигденските, односно во ѓурѓовденските или во песните за другите празнувања од календарскиот циклус? Или: како христијанските празници можеле да ги преземат елементите од забраните од паганските празнувања поврзани за денот кога самовилите доаѓаат на земјата од светот на мртвите, или: како забраната на посета на самовилско место на Велигден би можела да ја преземе функцијата на потиснување на празникот во кој паганскиот демон имал свое значајно место?

⁴ За овој крај Петковден е еден од најголемите религиозни празници, проследен со обредно пеене и играње на собор.

Тоа се објаснува со фактот што во голем број песни, во кои се опеани женски демони, тие се поврзани за Велигден и за блиските пролетни празници (Живков 1977: 123–124), како и за големиот број траги на девојчински иницијациски обреди во тој период. Тие понекогаш се сврзани со одењето на самовилски места, што сето заедно сведочи за обредната основа на велигденскиот митско-магиски комплекс.

Во услови на современиот начин на живеење, баладниот тип пеење се одликува со актуелност⁵, чија тематика го овозможува континуитетот на универзалните прашања за човечката егзистенција без обѕир на времето и на просторот, како и на смислата на човечкото постоење воопшто.

Компаративниот пристап кон соодносот „етнолингвистика – етномузикологија“ бара појаснување на некои методолошки прашања, пред сè, во однос на структурните нивоа на истражувањето. И покрај фактот што многу истражувања се посветени на проблемот на вербалната комуникација, единствена методологија за споредување на овие културни компоненти како два автономни изоморфни знаковни система на размислување, сè уште недостасува. Етнолингвистиката го набљудува јазикот обично во три главни проекции: лексика, морфологија и фонетика. Етномузикологијата во истражувањата на традиционалниот музички јазик разликува неколку методолошки нивоа, најчесто граматички и фонетски, каде што граматиката обично се однесува на поимите на формата (мелопоетски, ритмички, мелодиски компоненти), а фонетиката – кон посуптилните работи, како што се: стилистиката, начинот на изведување, артикулацијата, интонацијата итн. Секако, може да се направи директна паралела меѓу фонетската вербална и музичка форма. Што се однесува до морфологијата, дефиницијата на даден збор како посебен јазичен предмет и описот на неговата внатрешна структура, може да се забележи дека во тој случај таа соодветствува на обликувањето на музичкиот јазик. Апстрактниот поглед на ова прашање, од гледна точка на семантичката (наспроти семиотичката) анализа (Бонфелд 1996: 15–39), овозможува паралела меѓу зборот и музичката творба. Конечно, неопходно е да се утврди внатрешната суштина на двете проучувани компоненти: на етнојазикот и на етномузиката. Ако етнолингвистиката, како по правило, се однесува на целиот лингвистички состав, тогаш во етномузикологијата одредувачките фактори за понатамошна граматичка или фонолошка анализа се земаат, пред сè, функцијата и жанрот на творбата. Предност, по правило, имаат обредните пејачки форми, како најконзервативни, и кои се најмалку подложни на внатрешни промени, надворешни влијанија, а кои ја задржуваат иманентната, внатрешната природа на традиционалниот музички јазик.

Од сето ова ќе заклучам дека народната балада, како мелопоетска творба, настанала како заеднички производ на поетскиот и на музичкиот гениј

⁵ Така, на фестивалот за народни инструменти и песни „Пеце Атанасовски“ веќе две години е застапено баладното пеење од страна на Злате Давитковски и Добре Тасевски од с. Режановце, Кумановско, освојувајќи ја специјалната награда од страна на стручното жири за најуспешен настап.

на народниот творец, односно претставува плод на фонетскиот процес на зборот и на музиката, кој се развивал во текот на повеќе векови активно практикување.

Стилските особености во народното пеење од баладен тип се поврзани со бордунска дијафонија, при што бројните музички појави се карактеристични за одделни краеве и претставуваат разновидности на народната музика од различни реони на еден крај или на една земја во целост (Тодоров 1971: 73), а се јавуваат како разновидност на општонародниот музички јазик (Джиджев 1982: 3).

Summary

The folk ballad, as a particular kind of music and poetry, has always attracted the attention of researchers especially of those in the field of folk poetic creation.

The object of this research is the Macedonian traditional folk singing of balladic kind as an ethnocultural concept, as a process of retrospective development and analysis of the Macedonian folk song viewed as a multifunctional cultural paradigm.

The purpose of this research is to explore the music language of one of the ballad motifs in the Macedonian traditional folk singing.

Starting from the problem, subject and purpose of this research, the following tasks are determined:

- characterization of ballad singing as a sociocultural concept of folk art culture;
- conducting morphological analysis of several variants of the ballad about "Master Bogdan" in terms of its genre and stylistic specifics;
- identifying the mechanisms of existence, preservation and development of the Macedonian traditional folk singing of the balladic type in the contemporary sociocultural environment.

Литература

- Бандић Душан. 1980. *Табу у традиционалној култури Срба*. Београд.
- Бонфельд М. Ш. 1996. „Музыка: язык или реч?“ *Музыкальная коммуникация: Сб. науч. тр.* СПб., 15–39.
- Величковска Родна. 2009. *Македонско традиционално народно пеење од баладен тип*. Скопје: Маска.
- Величковска Родна. 2002. *Жејварско пеење во Македонија*. Посебни изданија, кн. 45. Скопје: Институт за фолклор, „Марко Цепенков“.
- Джиджев Тодор. 1982. „Фактори на музикално-фолклорните диялекти в Блгария“. *Блгарско музикознание VI*, кн. 2, 3, София.
- Живков – Ив. Тодор. 1977. *Народ и песен*. София.
- Пенушлиски Кирил. 1965. „За малешевските балади“. *Современоси*, 6, Скопје.
- Пенушлиски, Кирил. 1965. „За малешевските балади“. *Современоси*, 7, Скопје.
- Пенушлиски, Кирил. 1983. *Македонски народни балади*. Скопје: Македонска книга.

- Попова, Фанија. 1990. *Македонската народна балада*. Скопје: Наша книга.
- Саздов Томе: 1998. „Македонски народни балади“. *Народното творештво на почвата на Македонија: Историја на културата на Македонија*. „Прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија“, кн. 6, Скопје: МАНУ.
- Стојановиќ-Лафазановска Лидија. 1996. *Таналошкиот пример на живојот*. Посебни изданија, книга 23. Скопје: Институт за фолклор, „Марко Цепенков“.
- Стојановиќ-Лафазановска Лидија. 2000. „Рецепција на македонската народна балада“. *Фолклорот во Куманово и Кумановско*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“ и Куманово: Центар за култура „Трајко Прокопиев“.
- Татаровска Ленка. 1997. „Архетипскиот образец на мртвиот коњаник“. *Книжевни истражувања*, Скопје: Институт за македонска литература.
- Татаровска Ленка. 2006. *Метаморфозите во македонските народни умотворби*. Скопје: Менора.
- Теохаров-Николов Ахил. 2000. *Малешевски народни песни*. Скопје: НИП „Студентски збор“.
- Тодоров Тодор. 1971. „По впраша за зараждането на фолклорно-музикалните дијалекти“. *Българско музикознание*, т. 1, Софија: 73.
- Kovačić Josip. 1978. „Transformacije kompozicijskog sklopa tragične balade u hrvatsko-srpskoj usmenoj književnosti“. *Зборник од XXV конгрес на СЗФЈ*, Берово.
- Poljak Dubravka. 1978. „Aspekt samoupravnosti u baladnih junaka ukrajinske narodne balade“. *Зборник од XXV конгрес на СЗФЈ*, Берово.
- Dejan Ajdačić. „Opisi smrti u narodnim baladama“. *Projekat Rastko*
http://www.kapija.narod.ru/Authors/Ajdacic/ajd01_vile.htm, посетено ноември 2019.

ПРИЛОГ
Текстуални и нотни примери
1. Збира Богдан ангарџа

с. Будинарци, Малешевско

$\text{♩} = 240$

(е) Зби-ра Бог-дан, ле ан - га - ри - ја, те - жок пе-
ток пред ве - лиг - ден.

Збира Богдан ангарџа,
Тежок петок пред Велигден.

Облаци се задумáја,
на Богдана што да прават:
Да му трештáт двата вола,
волóви Богдан пак ште најде.
да му трештáт двете снаи,
снаи Богдан пак ќе најде.
Да му трештáт двата сина,
двата сина, два близнака.
Грмна, тресна из јасни́на,
Та му трештí двата сина,
двата сина, два близнака.

АИФ м. л. 230, с. Будинарци, Малешевско (1959). Пеат група жени. Снимил
Ганчо Пајтонџиев; дешифрирал Ристо Проданов; мелографирали Живко Фирфов.
Песната е ороводна. Се пее на Велигден.

2. Е, Богдáne, стар Богдáne

$\text{♩} = 84$ *Rubato* с. Амзибегово, Овчеполско

(Е) Бог - да - не, стар Бог - да - не,
(е) Бог - да - не, (е) стар Бог - да
не о - - и!

Е, Богдáne, стар Богдáne, ле,
е, Богдáne стар Богдáne и!
Стар Богдán си рало прае,
рало прае пред Велигден,
пред Велигден, Велчетврток,
Велчетврток, Распéнпеток.
Богдániца платно беле,
платно беле пред Велигден,
пред Велигден у сабота.
Задále се два облака,
грмат, грмат дури зборат,

и у збори изговáрат:
– Дека с'га да удремо!
Да удремо стар Богдána,
па се куќа не познава.
Да удремо Богдániца,
па се куќа не познава.
Ќе удремо девет сина,
ќе извéдат девет снаи,
Девет снаи с машки деца,
Тогáј куќа ќе запúсте,
и ќе никне пелин трава.

АИФ м. л. бр. 2705, с. Амзабегово, Светиниколско (1979). Пеат: Павлина Трајкова, родена во с. Ранчинци, Светиниколско, Благуна Јовчева, родена во с. Мечкуевци, Светиниколско и Блага Блажева, родена во с. Павлешенци, Светиниколско. Снимил Ѓорѓи Ѓорѓиев; дешифрирала и мелографира Родна Величковска. Велигденска песна.

3. Богдáne ле, чорбаџија

$\text{♩} = 64$ *Rubato* с. Дедино, Радовишко

Мо-ри Бог-да - не, ле чор - ба - џи ја, Бог-дан
зби - ра се - ла - ни - те и!

Мори, Богдáne ле, чорбаџија,
Богдán збира селánите, и!
Пред Велигден вел четвртóк,
Вел четвртóк Распен петóк.
Да му орат, да му копат,
да му орат ангарíја.
Две му керки платно белат,
два му сина лозје кројат,
две му снаји мливо чинат,
Богданица ручóк готве.
Задáле се два облака,
едén темен, други матен.
Па си они зговор чинат:
– Да удриме аргátите?
– Не са криви аргátите,
– Да удриме две му снаи?

– Ништо Богдán не познава,
друзи снаи ќе си најде.
– Да удриме две му керки?
– Ништо Богдán не познава,
а ги дало закопáло,
тија са си туѓа стреа.
– Ќе удреме два му сина,
тогáј Богдán ќе познае,
ќе излэзат до две снаи,
ќе одврзат до две лулки,
тогáј Богдán ќе познае,
оти ора́л пред Велигден,
пред Велигден, Вел четвртóк,
Вел четвртóк, тежок петок.

АИФ м. л. бр. 2707, с. Дедино, Радовишко (1979). Пее женска пејачка група.
Снимил Ѓорѓи Ѓорѓиев; дешифрирала и мелографира Родна Величковска.
Велигденска песна.

5. Богдан збира селаните

$\text{♩} = 68$ *Rubato* с. Пиперево, Штипско

Мори Бог - дан зби - ра се - ла - ни - те,
Бог - дан (ан)зби-ра! се - ла - ни - те, и!

Мори, Богдан збира селаните,
Богдан (ан) збира селаните, и!
Пред Велигден вел четвртók,
Да му орат ангарáја.
Две му снаи мливо сејат,
две му ќерки платно белат,
два му сина лозје кројат.
Задáле се два јоблака,
еден темен, други воден,
меѓу себе зговор чинат.

– Да удреме селаните?
– Не са криви селаните.
– Да удреме две му ќерки?
– Ништо Богдан не познава.
– Ќе удреме два му сина,
тогај Богдан ќе познае.
Ќе излезат до две снаи...

АИФ м. л. бр. 2705, с. Пиперово, Штипско (1979). Пеат Гана Крстева, родена во с. Рачица, Штипско (1916) и Дилбера Нацева, родена во с. Ново Село, Штипско (71). Снимил Ѓорѓи Ѓорѓиев; дешифрирала и мелографирала Родна Величковска. Велигденска песна.

6. Еј, Богдáne, стар Богдáne

$\bullet = 100$ Малеш

Еј, Бог - да - - не, стар Бог - да - не ле,

еј Бог - да - не стар Бог - да - не

Е, Богдáne, стар Богдáne,
 е, Богдáne (е)стар Богдán
 (о), и!
 Збира Богдán ангарíја,
 ангарíја, арамија,
 В Гулем петок пред
 Велигден, да си сее ситен
 овес.
 Облаци се собираја,
 собираја, задумуваја
 шчо да трештáт на
 Богдána:
 Да му трештáт Богдániца,
 Време и е ке си умре,
 неке Богдán да познае,
 не мош' кашча да расипем.

Да му трештим двете снаи,
 а умрели до две крави,
 а умрели до две снаи,
 неке Богдán да познае,
 не мош' кашча да расипем.
 Да му трештим двете шчерки,
 време им је, ке и жени, а и женил,
 а и копал,
 неке Богдán ке познае,
 не мош' кашча да расипем.
 Да му трештим двата сина,
 тогај Богдан ке познае,
 тогај кашча ка расипем.
 Трешчóја му двата сина
 да му платат шчо си орé,
 в Гулém петóк,
 В Гулém иеи́ок и́ред Велигден!

Ахил Николов Теохаров, *Малешевски народни иесни*, НИП „Студентски збор“, Скопје, 2000, стр. 38, песна број 11. Велигденска песна.

7. Свети Петко сиромáшен

Каменица, Пијанец

Све - ти Пет - ко си - ро -
ма - шен ле, си - ро - ма - шен.

Свети Петко сиромашен ле,
сиромашен.

Та нема ле, ден да ореш
на Петковден ти да ореш!

Да ти трешти двата вола,
двата вола во ралото!

Да ти трешти двата сина,
двата сина во ралото.

Да ти трешти двете снаи,
двете снаи во ноќвите.

Да ти трешти двата внука,
двата внука во лулките,
двата внука, два близнака!

АИФ, м. л. бр. 3918, Каменица, Пијанец (2002). Пеат Стојка Милчевска, родена во с. Цера, Кочанско („извикује“), Танаска Илчова, родена у с. Цера, Кочанско и Цветанка Христова, родена во с. Саса, Пијанечко. Снимила, дешифрирала и мелографирала Родна Величковска. Петковденска, ороводна песна.

Снежана ВЕЛКОВСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ОНОМАТОПЕЈАТА И ФРАЗЕОЛОГИЈАТА

Апстракт: Ономатопејата може да се проучува од повеќе аспекти, од зборообразувачки, морфолошки, лексички, синтаксички до семантички. Тука ќе се осврнеме на ономатопејата како компонента во фразеолошките изрази (ФИ). Во рефератот ќе бидат опфатени фразеолошките изрази во македонскиот јазик во кои како основна компонента се ономатопејските глаголи, т.е. глаголи деривирани од ономатопејски извици.

Клучни зборови: ономатопеја, фразеологија.

Во едно претходно обраќање констатиравме (Велковска 2016: 166), дека кај ономатопејата најчесто се разликуваат три главни значења: **1.** Имитирање на природни гласови и звуци кои се предизвикани од некои процеси: треперење, смеа, свиркање и сл., а исто така и животински гласови: на пр. од *мачка* – *мјау*, од *куче* – *ав-ав*, *кукуриџу* од *пейзел* итн. **2.** Образовање на зборови чија гласовна структура во некоја мера потсетува на означените предмети и појави; пр.: хохот, кукавица, кокот, кокошка, патка, мјаука, плесне, пукне итн. **3.** синоним за ономатопејски збор па така се нарекува и секој ономатопејски збор.

Кога станува збор за ФИ со компонента ономатопејска лексема најчесто среќаваме компаративни ФИ, но не се исклучени и другите типови на ФИ како што ќе видиме од излагањето.

При класификацијата на звуците најчести се, или најчесто мислиме на нив, оние звуци од природата што ги оддаваат животните, птиците и инсектите и тоа звуците што ги испушта самото животно како што се: *мее*, *бее*, *иа*, *му*, *кукуриџу* и др.

Кај ФИ со компонента ономатопеја имаме три големи групи:

1. Во првата група имаме глагол како компонента на ФИ: (1) **рика како магарица** – многу плаче, обично изнасилено, (2) **си гугукаат како гулапчиња** – многу се сакаат, (3) **кој си ја има мувата на капата си ја ишка** – тој што се досетува дека за него се зборува (обично нешто непријатно), сам ќе се огласи, ќе се јави и др.

2. Во втората група имаме извик како компонента на ФИ: (4) **или ца или бу** – или едното или другото, ќе излезе или добро или лошо, (5) **цените се**

вау – 1. цените се многу високи; 2. цените се добри, посакувани; (6) **а бре, де бре, а бре, де бре** – полека но упорно до целта; (7) **танте за кукуригу** – размена на стоки без добивка; (8) **врс-дрц, натаму-наваму** по цел ден – оди постојано од едно место на друго без некоја цел и потреба.

3. Во третата група се звуци добиени од работа на машина, од оружје и сл.: (9) **дрн, дрн јарина**¹ – бесмислици, глупости и др.

Ономатопејските ФИ најчесто се со компонента зооним, фитоним, најразлични стереотипи, изрази од секојдневието на луѓето и др.

Во продолжение ќе ги рагледаме најпрвин зоонимските ФИ со глагол како прва компонента. Најчесто се работи за компаративни ФИ во кои структурата е

A + како + B

A = ономатопејски глагол

B = зооним

Покрај веќе споменатите **рика како магарица** и **си гугукаат како гулапчиња**, ќе наведеме уште неколку.

Па така имаме:

(10) **лае како куче (на месечина)** – 1. многу зборува; 2. зборува напразно.

(11) **преде како мачка** – мирен е, кроток, без многу врева.

(12) **писка како змија**

(13) **'ржи како куче**

(14) **кокодака како кокошка**

(15) **грака како гавран**

(16) **крека како жаба** итн.

Најчесто ваквите ФИ имаат значење 'многу зборува, вика', но и го одразуваат карактерот на посочената личност, емоционалниот статус (11) итн. Тие секогаш се во сферата на човекот (Барчот 2014). Следејќи ја идеографската (одн. ономасиолошка класификација каде што се подразбира принципот *концепции* → *знак*, Барчот ја применува шемата на Козлова (Идеографическиј словарь русских фразеологизмов с названиями животных 2001), наведува примери од сите сфери на човековата активност: како живо суштество (испуштање на разни видови звуци), како разумно битие (емоционални состојби и активности), како општествено битие (на пр. разни видови говор или друг акт на комуникација).

Нашите примери се вклопуваат во споменатата класификација, па така горните примери може да имаат значење 'таа секогаш кокодака како кокошка'; 'тој секогаш 'ржи како куче', примерите (24 и 25) по потекло од Библијата е многу интересен во оваа смисла итн. Карактеристично е што тие се секогаш со негативна конотација. Се разбира, тука на прво место има симболиката на одредени животни и верувањата длабоко вкоренети во битот на народот, т.е. мачките драскаат, магариците викаат, т.е. рикаат, кокошките кокодакаат итн.

¹ Кај овој ФИ, поради застареноста на лексемата јарина, често се слуша јариња што е сосема погрешно.

Ваквите примери многу често се јавуваат и со негација како во следниот пример:

(17) ...не туку **викај како магаре** (МЦ, 1, 77)

Скоро никогаш не станува збор за нотираното животно, како во примерите:

(18) **Спискал Зерзевулот како некоја змија осојничав**. (МЦ, 2, 129)

(19) Море кажи, бре дете, на ошто се чудеши, што туку **викаш како кукаица на пролет?** (МЦ, 4, 149)

(20) **кука како црна кукавица** (Велковска 2008)

(21) Само **срцето што ми тупа како некој уловен зајак**. (МЦ, 1, 128)

Најчесто се работи за соодветна активност на човекот, но имаме и такви случаи каде што се работи за животно, особено во народното творештво. Пр.:

(22) Коа дошол огнот околу трнот, је дожежало на змијата и **писнала да плачи и писка како некоја лута змија**, што рекол некој. (МЦ, 1, 94)..

(23) ..спискала да **плачи како некоја змија** коа да гори во огон. (МЦ, 3, 215)

Вакви примери имаме и меѓу библиските ФИ:

(24) Ете од тој сој, што се изродиле жени од трите ќерки на деда Ноја, и ден денеска има едни кротки, друзи **викаат како магарици** коа ќе се налутат, а друзи (25) **драскаат како мачки во сечка**. (МЦ, 5, 37)

Компаративните ФИ многу често се пропратени со дополненија од најразличен тип, како што може да се види во примерите (18), (19), (21), (22), (25) и др.

Од ФИ со компонента фитоним ќе ги споменеме изразите со фитонимот *костѝен*, т.е. плод од костен и неговото својство да пукне при изложеност на висока температура. Примерите секогаш се однесуваат на човек или соодветна персонификација (на пр.: чума, ѓавол и др.)

(26) до најпосле се уморила и од мака **пукнала како костен** (МЦ, 3, 368)

(27) Кога 'и чу чумата овие остр зборои од момчето, од голема мака што је дојде, сама себе ќе се изееше и најпосле **пукна како костен во пуза** (МЦ, 1, 170)

(28) Дотука беше го мачил ѓаолот Спасета и немао друго что да му речит, од мака **пукнал како костен во пуза**. (МЦ, 3, 357)

Со глаголот *ѝука* имаме уште неколку примери:

(29) Од лутина – уште троа **како ѓаол ќе пукнеше**. (МЦ, 1, 395)

(30) **ќе вика по мене како полјак** оти сум станала и ошла да го викам... (МЦ, 4, 26)

(31) Отаде, да ако дадоа безброј азно, за да не му је како глотка в очи, остај цркви и други Ристои работи што 'и гледаат низ Стамбол, па и тој паметник што го гледаат, **му идело да пукнат од мака**, да затоа го купиле. (МЦ, 5, 169)

(32) Де море ал – си велел сам со себе – **ќе пукнам како подуен мев...** (МЦ, 5, 255)

Во продолжение ќе наведеме еден пример каде што имаме стереотип по етничка основа:

(33) **Викале, врескале** (врапчињата), **ѓурултија праеле, како во авра Евренте** кога да 'и пеат псалтирите. (МЦ, 1, 86)

И во овој случај имаме компаративен ФИ со дополнение (ѓурултија праеле). Елементот А (ономатопејски глагол) се состои од два глагола (вика и вреска).

Под категоријата стереотипи ќе го сместиме и следниот пример:

(34) **плаче како мало дете**

или неговата контекстуална реализација:

(35) Откоа ќе дојделе навите на оцако од леунката, да дури да си одат, сè **ќе плачат како мали деца: вау, вау, вау....**тики сè малите деца као што плачат... (МЦ, 5, 279)

Во горната шема се вклопува и примерот (36) **меле како празна воденица** – многу зборува.

Забележливо е дека не од сите ономатопејски глаголи имаме ФИ. Тука и не ни беше целта исцрпно да ги дадеме сите можни примери. Тоа ќе го сториме во проширеното издание на фразеолошкиот речник. Тука сакавме да покажеме еден можен пристап кон ФИ од ономатопејски збор со оглед на фактот што ономатопејата воопшто, не само кај нас, е малку запоставена категорија.

Summary

Onomatopoeia can be studied from various aspects, like the formation of words, the morphology, the lexic, the syntax and the semantic aspects. In this paper we are going to take a look into onomatopoeia as a component inside phraseological expressions (PE). The paper will encompass phraseological expressions inside the Macedonian language where the basic components are onomatopoeic verbs that have derived from onomatopoeic interjections.

Литература

Велковска Снежана. 2019. „Ономатопејата во македонскиот јазик“, *Меѓународна научна конференција, Мисирков – ѝредизвик за нови ипроучувања во наукаџа, Сѝрумџа 2 и 3 ноември 2016*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Соломоник Абрам. 1995. *Семџоџџа и линџвџџџа*. Москва.

Barčot Branka. 2014. „Onomatopejski glagoli kao sastavnica u nrvatskim, ruskim i njemačkim zoonimskim frazemima“. *Zbornik radova Životinje u frazeološkom руhu*, Zagreb.

http://www.animalisticki-frazemi.eu/images/frazemi/zbornik_radova/BARCOT%20za%20WEB%20%281%29.pdf

Szymański Tadeusz. 1977. *Derywacja czasowników onomatopoeicznych i ekspresywnych w języku bułgarskim*. Polska akademia nauk, Ossolineum, Prace językoznawcze 86.

Речници

ИСРМГ: *Инџенџијално-синџаксички речник на македонскиџе џлаџоли*. Ред. Бл. Корубин, С. Велковска, IV–I. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1992-2001.

РМЈ: *Речник на македонскиоџи јазик со срџскохрваџски џолкувања*. Ред. Бл. Конески, (составувачи: Бл. Корубин, Т. Димитровски, Т. Стаматоски), I–III. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1961-1966.

ТРМЈ: *Толоковен речник на македонскиоџи јазик*. Ред. К. Конески, Ж. Цветковски, Сн. Велковска, група автори, (под раководство на Сн. Велковска), I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003-2014.

Бранислав ГЕРАЗОВ
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Факултет за електротехника и информациски технологии
Скопје

Веселинка ЛАБРОСКА
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Ирена САВИЦКА
Институт за славистика - ПАН
Варшава

ИЗРАЗУВАЊЕ НА ЛИНГВИСТИЧКИТЕ ФУНКЦИИ ПРЕКУ ИНТОНАЦИЈАТА ВО СОВРЕМЕНИОТ МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт. Во рефератот се анализирани лингвистичките функции што ги изразуваат интонациските контури на македонската реченица во современиот македонски јазик. Опфатени се специфичните интонациски контури што се појавуваат кај различните типови прашални реченици, односно кај прашалните реченици без и со морфолошки показател на прашањето. Анализата е дел од новата *Фонетика и фонологија на македонскиот јазик*.

Клучни зборови: фонетика, супрасегментална фонетика, современ македонски јазик, значење, интонација.

Едно од основните синтаксички средства што служи за правилно разбирање на содржината на реченицата е интонацијата (в. Минова-Гуркова 2000: 90). Притоа, иако сите јазици на светот го поседуваат ова синтаксичко средство кое има разликувачка улога на синтаксичко рамниште, истражувањата на фонетичарите покажуваат дека од јазик до јазик има разлика во поглед на видовите интонациски контури што се специфични за изразување на различни значења, посебно на значењата кои се модално маркирани. Во оваа пригода ние ќе се задржиме на она што е специфика на македонскиот јазик, а што уште Блаже Конески го констатирал во својата *Историја на македонскиот јазик* (в.

Конески 1996: 121), а тоа е појавата на прашални реченици без прашален показател, каде што всушност целата тежина на модалната информација ја носи интонацијата. Претставените анализи се дел од новата *Фонетика и фонологија на македонскиот јазик, суипрасегментален тип*.¹

Да-не прашања без морфолошки показател на прашањето

Да-не прашањата без морфолошки показател на прашањето се карактеристични за западното наречје на македонскиот јазик (Видоески 1998) и од таму влегле и во стандардот (Минова-Ѓуркова 2000: 162). За овој тип прашања, коишто главно се употребуваат во разговорниот функционален стил (Минова-Ѓуркова 2003), се смета дека во македонскиот јазик се балканско влијание бидејќи таков тип прашања се употребуваат и во соседните балкански несловенски јазици (Тополињска 1995: 289–290). Кога реченицата не содржи збор којшто би укажал дека се работи за прашање, а не за неутрален исказ, тогаш интонацијата е единственото синтаксичко / фонетско средство за изразување на јазичната функција на исказот, а оваа функција во пишаниот текст ја преземаат интерпункциските знаци (в. *Правоиц на македонскиот јазик* 2017: 86). Значи, во овој тип прашања единствен показател на прашањето е финалниот пораст. Во овој труд ќе дадеме примери за ваков тип прашања, но и за прашања реализирани со прашалните партикули *дали* и *ли*. Ќе ги користиме примерите од веќе објавената *Фонологија* од Савицка и Спасов (1997), а потоа ќе се надоврземе и на други примери, анализирани главно за потребите на новата *Фонологија*.

Почнуваме со примери односно реченици од *Фонологијата* на Савицка, Спасов (1997) во транскрипција на Григорова (2007), а со користење на Тоби-моделот²:

ПЕџар ЧИџа.

H* L* H-L%

ПЕџар чийџа?

L+H* H-H%

Пейџар ЧИџа?

H* L* H-H% силно растечки

Во сопствените истражувања, Григорова (2007) го анализира следниов пример:

Ана ПЕе за АМСџердам?

¹ Истражувањето е финансирано со грант на Националниот научен центар (Полска), регистар на проектот бр: 2017/25/B/HS2/00760

² Еден од најстарите и најпознати модели за анализа на интонациската контура, користен и во овие наши анализи е Тоби-моделот (Tone and Break Indices — ToBI) (Silverman и др. 1992).

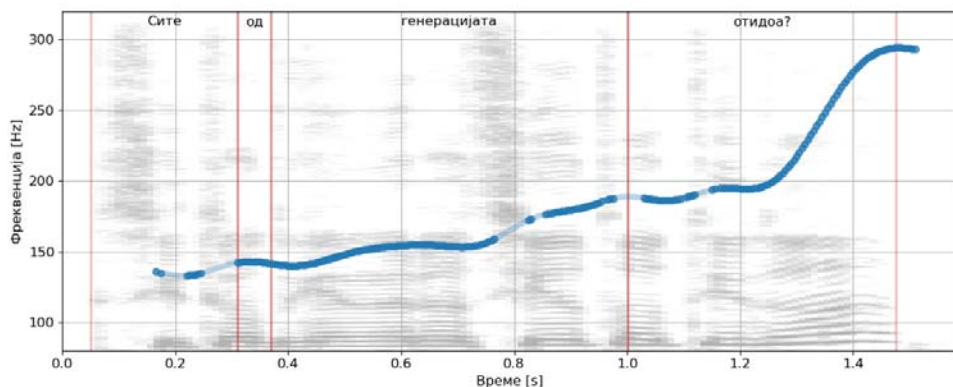
Н* !Н* L* L-Н% слаборастечки

Сите прашања од овој тип во корпусот Савицка, Спасов (1997) и кај Григорова (2007) се карактеризираат со изразена антикаденција³, т.е. во повеќето анализирани реченици контурите се силно растечки.

Антикаденцијата е задолжителна контура кај *да-не* прашањата без морфолошки показател на прашањето. Единствен исклучок се т.н. превртени прашања, на пр.: *Минајайиа година бев во Америка. А во Авсџралија?*, каде што се можни пониски завршетоци на F_0 ⁴.

Антикаденција е можна и во т.н. прашања што се однесуваат на потврдување (уверување) како во прашањата за дополнување, така и во да-не прашањата, на пр. *Минајайиа година бев во Америка. Коџа?*↑ *Минајайиа година*. На тој начин е сигнализирана потребата за повторување на информацијата.

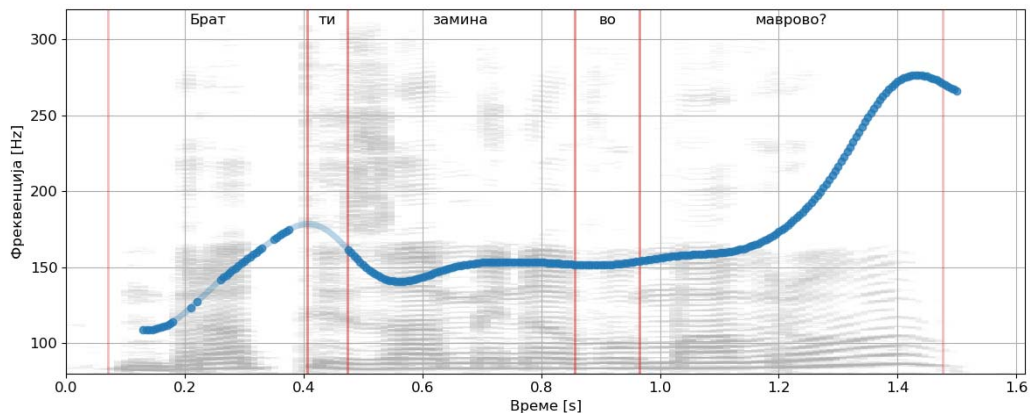
Примери на реченици од корпусот снимени во 2017 година:

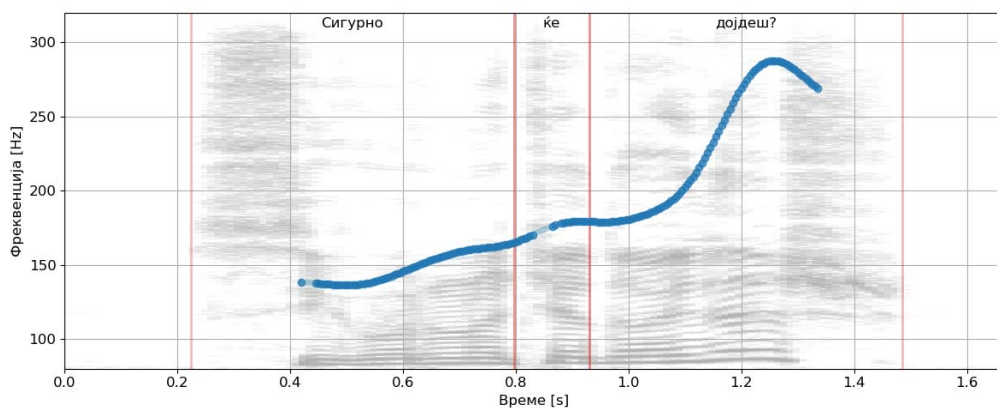
Слика 1. Кривата на F_0 на реченицата: *Сите од генерацијата отидоа?*
Говорник АМ

³ Антикаденција – растечка интонација на крајот на фонетската фраза.

⁴ F_0 претставува висина на основниот тон т.н. нулти формант.

Слика 2. Кривата на F_0 на реченицата: *Браѝи ти замина во Маврово?* Говорник АМ

Слика 3. Кривата на F_0 на реченицата: *Сиџурно ќе дојдеш?* Говорник АМ

Во сите примери снимени во 2017 година се појавува силно растечко-опаѓачка контура (промена на антикаденцијата). Во транскрипција според Тобитие завршуваат на L–H%. Во типичната интонациска контура може да видиме L*+H тоничен акцент, следен од долг L– фразен акцент и на крајот H%. Карактеристично е дека кај истиот говорник завршувањето на овие прашања е најмалку 50 Hz повисоко од завршувањето на прашањата со дополнување, кои исто така обично завршуваат со антикаденција.

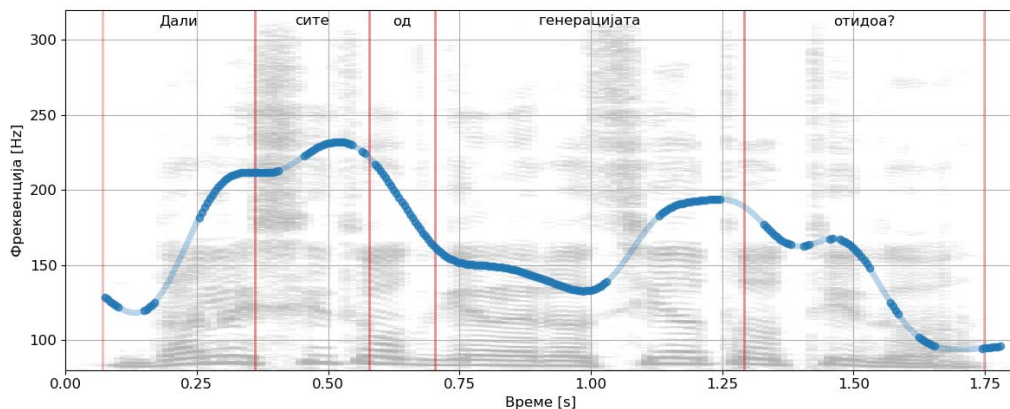
Како што може да се види, често самата интонација е во состојба да ја трансформира модалноста на исказот, на пр. *Ќе бидеѝе дома?* – антикаденција,

прашање за уточнување на информацијата (т.н. check question или map-task прашање); *Ќе бидам дома?* – антикаденција, прашање ‘Дали ти мене ме прашуваш дали ќе бидам дома?’; *Да, ќе бидете дома* – каденција, тврдење: ‘Да, јас тебе те прашувам дали ќе бидеш дома’.

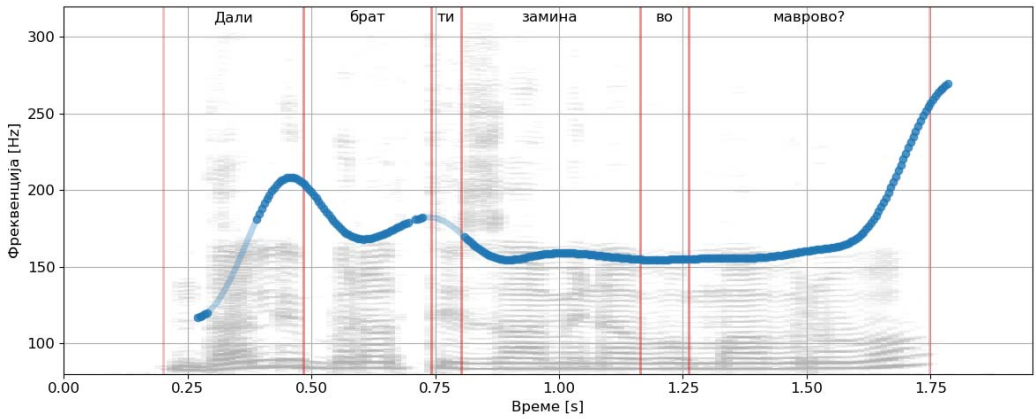
Да-не прашања со дали

Во *Фонологијата на македонскиот стандарден јазик* од Савицка, Спасов (1997) прашањата со прашалната партикула *дали* завршуваат со антикаденција, иако висината на последниот такт е обично пониска отколку главната динамика, која се наоѓа на првиот такт (на *дали* или на друг истакнат такт), а исто така пониска отколку антикаденцијата во прашањата без морфолошки показател на прашањето. Исти резултати има и во анализите на Гераров (2011).

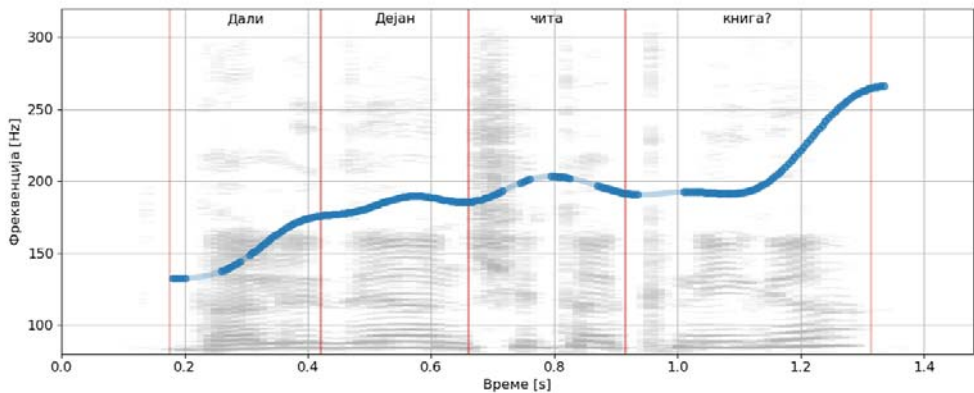
Во примерите снимени во 2017 година исто така се појавува слаба антикаденција, но во една реализација има дури и каденција:

Слика 4. Кривата на F_0 на реченицата: *Дали ситѐ од генерација отидоа?* (т.н. „тесен фокус“ на *ситѐ*?) Говорник АМ

Слика 5. Кривата на F_0 на реченицата: *Дали браќи ти замина во Маврово?* Говорник АМ

Слика 6. Кривата на F_0 на реченицата: *Дали Дејан чита книга?* Говорник АМ

Да-не прашања со ли

За разлика од прашалната партикула *дали* којашто е акцентоген збор, прашалната партикула *ли* претставува енклитика којашто акцентски се приклонува кон зборот за којшто се однесува прашањето, односно кон зборот врз кој е фокусот во реченицата. Во анализите дадени подолу ќе покажеме како изгледа интонациската крива кај ваков вид прашања образувани со *ли*.
Анализа на фразите од *Фонологијата* на Савицка, Спасов (1997) со транскрипција на Григорова (2007):

ЧӢиа ли Пе̄й̄ар?

L*+H H+!H* / L* H H-L%

Пе̄й̄ар ли ЧӢиа?

L*+H L* H-L%

Во сопствените истражувања на Григорова (2007):

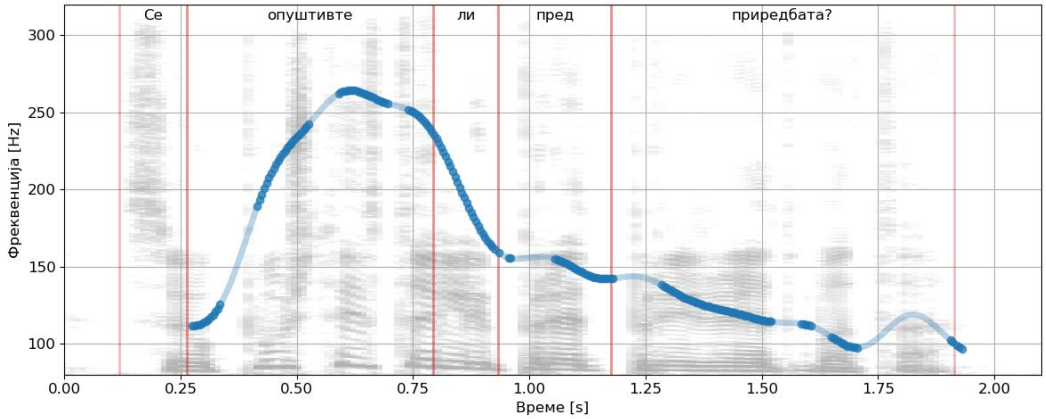
Ана ли ѝе̄е за Амсӣердам?

L*+H!H* !H* L-H%

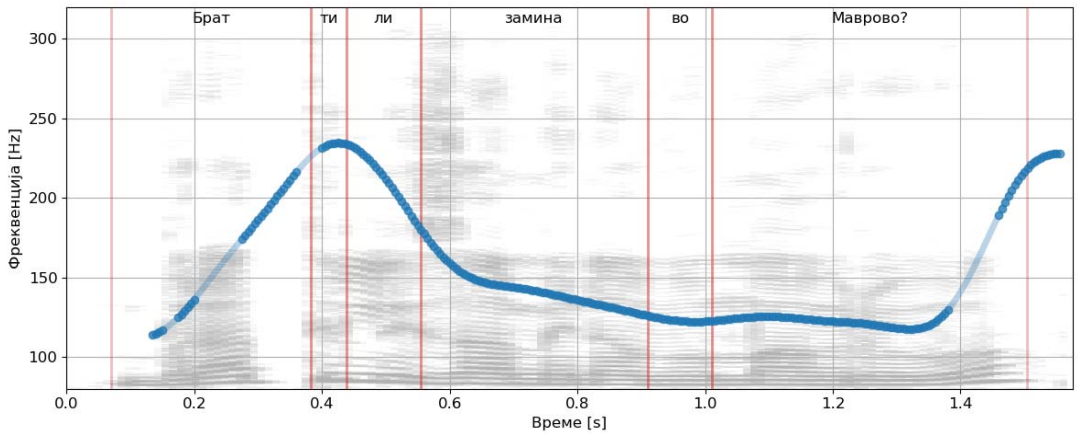
Ана ѝе̄е ли за Амсӣердам?

L+ !H* L* L-H%

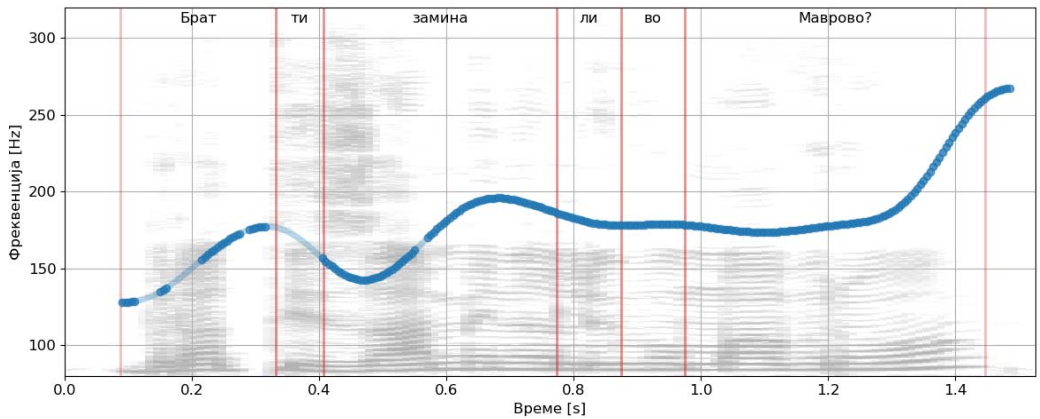
Карактеристичниот автосегмент L*+H е, всушност, силниот раст кој претставува показател на прашањето. Тоа одговара на контурата *реверс ѝа̄ӣерн* на Лехисте и Ивиќ (Lehiste, Ivić 1980). Во корпусот на Савицка, Спасов (1997) сите прашања од тој тип завршуваат со каденција и секогаш се појавува таа специфична контура на зборот со *ли*. Во примерите од Григорова имаме финална антикаденција. Во снимените материјали од 2017 година исто така доминира антикаденција, но се појавува и каденцијата. Фразниот акцент (нуклеарниот тон) задолжително се појавува на зборот со *ли* и обично е силно изразен. Во тие примери во кои на зборот со *ли* растот на F₀ е слаб, се појавува послена антикаденција и таа презема улога на фразен акцент (како на сл. 9 или сл. 11). Тоа значи дека во тие конструкции говорникот има избор на интонациското средство што ќе го сигнализира прашањето, т.е. дека антикаденцијата може, но не мора да се појави во тој вид прашања.

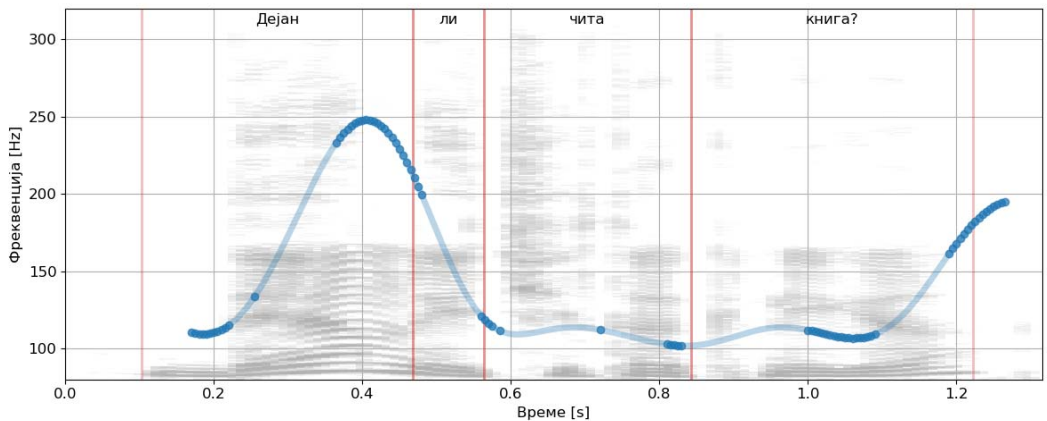
Слика 7. Кривата на F_0 на реченицата: *Се опуштивте ли пред приредбата?*
Говорник АМ

Слика 8. Кривата на F_0 на реченицата: *Брат ти ли замина во Маврово?*
Говорник АМ

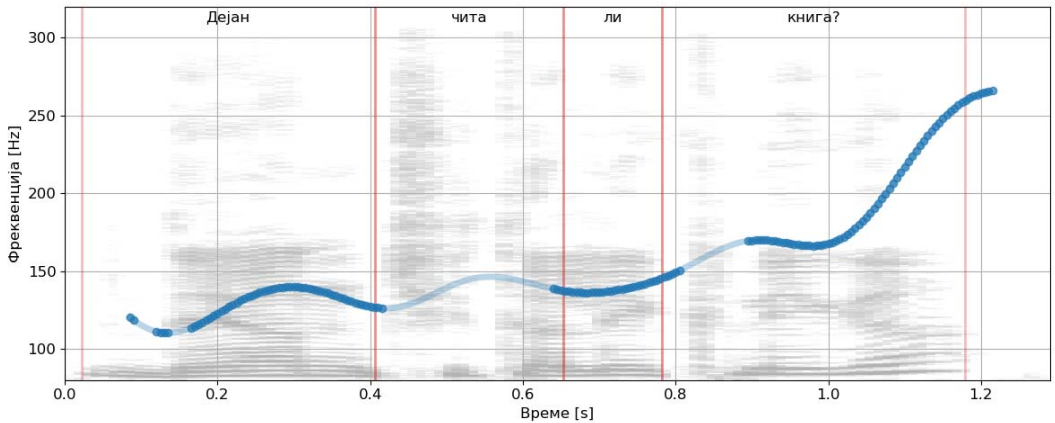

Слика 9. Кривата на F_0 на реченицата: *Бра̄т̄ т̄ӣ за̄мина ли во Ма̄врово?* Говорник АМ

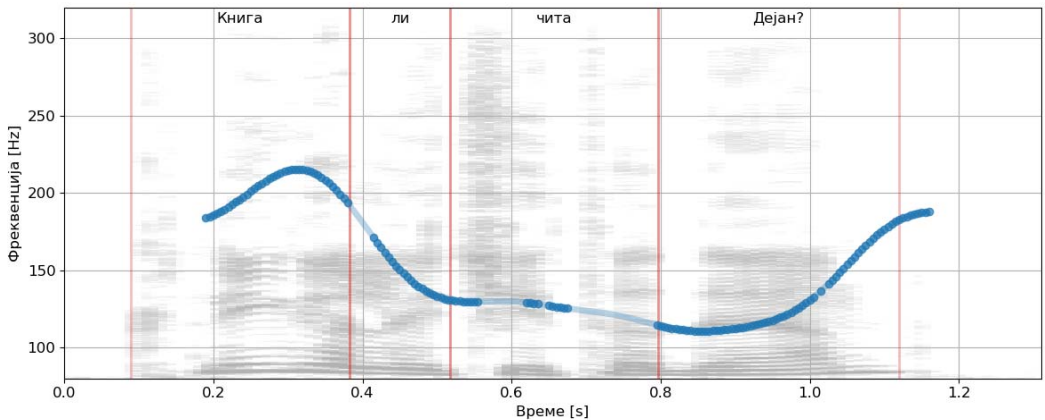

Слика 10. Кривата на F_0 на реченицата: *Де̄јан ли чӣта̄ кнӣга?* Говорник АМ

Во примерот на сл. 10 имаме типичен *реверс њајџерн*, односно L+N*, каде што L+ е т.н. водечки тон (leading tone).

Слика 11. Кривата на F_0 на реченицата: *Дејан чита ли книга?* Говорник АМ

Слика 12. Кривата на F_0 на реченицата: *Книга ли чита Дејан?* Говорник АМ

Како што може да се забележи, во фразите со *ли* често се појавува силно изразен фразен акцент од типот L^*+H . Само тогаш кога *ли* се поврзува со глаголот, контурата ниско-високо-ниско (low-high-low) е слабо обележена или воопшто не е обележена. Во необележаните реченици глаголот е најважниот и главниот носител на информацијата – очигледно, затоа и *ли* и фразниот акцент се поврзани со финитниот глагол. Промената на *ли* на друга позиција ја сменува функционалната реченична перспектива. Реченицата *Дејан ли чита книга?*

треба да се разбере како „Дали тој што чита книга е Дејан?“, „Дали е вистина дека токму Дејан, а не некој друг, чита книга?“. Затоа таквите реченици не се неутрални, туку обележани; тие содржат тесен фокус, кој е во положба различна од низата што не е обележана, а тоа е: *Дејан чииа ли книџа?*, каде што *ли* се наоѓа „на своето место“ – во оваа реченица се прашуваме за вистиноста на целиот настан „Дали е вистина дека Дејан чита книга?“. Ако, пак, сакаме да добиеме одговор на прашањето „Дали е вистина дека она што Дејан го прави, е дека чита книга?“, тогаш на глаголот ќе треба да се појави многу изразена ниска-висока-ниска (low-high-low) контура на F_0 . Како заклучок, треба да сметаме дека токму контурата F_0 од типот на *реверс њајтерн*, како и честичката *ли* се показатели на „зборот во фокус“ во реченици со обележена (ненеутрална) функционална перспектива.

Карактеристично е дека колку што е посилено изразен фразниот акцент, толку е послаб порастот на F_0 на крајот од фразата.

Заклучок. Од погоре изнесената анализа можеме да заклучиме дека сите три типа обработени прашања завршуваат најчесто со антикаденција со следниве разлики: 1) *да-не* прашањата без морфолошки показател имаат изразена антикаденција, иако нашите истражувања од 2017 година покажуваат дека ваквиот тип прашања завршуваат со силна растечко-опаѓачка контура (промена на антикаденцијата), а завршувањето е за 50 Hz повисоко отколку кај прашања со дополнување; 2) кај *да-не* прашањата со партикулата *дали* се јавува слаба антикаденција, а во една реализација регистриравме дури и каденција; 3) кај *да-не* прашањата со партикулата *ли*, имаме генерално две различни ситуации, односно, 1. кога *ли* се однесува на предикатот т.е. кога имаме нормален фокус во реченицата, тогаш нема некои значајни повишувања на интонациската крива, а таа може да биде антикаденција, но дури и каденција и 2. Кога *ли* се однесува на некој друг збор во реченицата, а не на предикатот, т.е. кога имаме тесен фокус, тогаш имаме појава на *реверс њајтерн*, односно изразит низок-висок-низок тон, а целата крива е антикаденција, при што е послаб порастот на F_0 на крајот од фразата.

Summary

We analyse linguistic functions communicated through intonation in modern standard Macedonian. The analysis focuses on the patterns used in different types of questions, specifically in questions with and without a morphological marker. The analysis is part of the work on the new Phonetics and phonology of the modern standard Macedonian language.

Литература

Видоески Божидар. 1998. *Дијалектните на македонскиот јазик* том 1. Скопје: МАНУ.

Геразов Бранислав. 2011. *Систем за синџеза на говор на македонски јазик базиран на квази-двогласи*, Магистерски труд, ФЕИТ, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје.

Геразов Бранислав, Ивановски Зоран. 2012. „Систем за синтеза на говор на македонски јазик базиран на квази-двогласи“, *Македонски јазик*, LXIII, 234–241.

Геразов Бранислав, Лаброска Веселинка, Ивановски Зоран. 2012. „Моделирање на интонациската структура на македонскиот јазик на ниво на интонациски фрази“, *Slavistična revija*, št.4, 639–658.

Конески Блаже. 1996. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Детска радост.

Конески Блаже. 1952. *Грамаџика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Минова-Ѓуркова Лилјана. 2000. *Синџакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Минова-Ѓуркова Лилјана. 2003. *Стилистика на современиот македонски јазик*. Скопје: Магор.

Николаева Татјана Михайловна. 1977. *Фразовая интонация славянских языков*. Отв. ред. В. Н. Топоров, Москва: Издательство: “Наука”.

Правопис на македонскиот јазик. 2017. Главен ред. Живко Цветковски, второ издание, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Култура АД – Скопје.

Савицка Ирена, Спасов Људмил. 1997. *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*. Скопје: Детска радост.

Тополињска Зузана. 1995. *Македонските дијалекти во Егејска Македонија, Синџакса*. Скопје: МАНУ.

Gerazov Branislav, Ivanovski Zoran, 2010. *Analysis of intonation dynamics in Macedonian for the purpose of Text to speech synthesis*, TELFOR, Belgrade, Serbia, Nov 23 – 25.

Gerazov Branislav, Ivanovski Zoran, 2010a. *Analysis of intonation in the Macedonian language for the purpose of Text-to-Speech synthesis*, EAA EUROREGIO, Ljubljana, Slovenia, Sep15–18.

Gerazov Branislav, Ivanovski Zoran, Bilibajkić Ružica. 2010. *Modeling Macedonian intonation for Text-to-Speech synthesis*, DOGS 2010, Iriski Venac, Serbia, Dec 16 – 18.

Lehiste Ilse, Ivić Pavle. 1980. *The intonation of yes-or-no questions — a new Balkanism?* *Balkanistica* 6, 45–53.

Silverman и др. 1992., *ToBI: a standard for labeling English prosody*, ICSLP–92, Vol.2, 867–870.

Татјана Гочкова-Стојановска
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
Скопје

Елизабета Бандиловска
Педагошки факултет „Св. Климент Охридски“ – Скопје
Скопје

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК КАКО НЕМАЈЧИН И СТЕПЕНОТ НА УСВОЕНОСТ НА ЈАЗИЧНИТЕ ЗНАЕЊА

Апстракт: Наставата по предметот Македонски јазик како немајчин се однесува на учениците кои не се родени зборувачи на македонскиот јазик, а јазичните способности ги стекнуваат во образовниот процес и под влијание на средината во која живеат. Според тоа, македонскиот јазик се јавува како јазик на општествената средина, но и како поврзувачко средство во процесот на комуникацијата, имајќи ја предвид состојбата на мултикултуралност и повеќејазичност. Поаѓајќи од една ваква согледба, нашиот интерес го насочуваме кон анализа на усвоените јазични знаења кај студентите за кои македонскиот јазик е немајчин, но го изучуваат како задолжителен наставен предмет во рамките на виокото образование.

Клучни зборови: македонски јазик, немајчин јазик, стандарднојазична норма, правопис.

Областа на усвојувањето втор јазик претставува научна поддисциплина со теориска и емпириска надградба на висок степен, нагласена, особено, во последниве 40 години. По својата природа интердисциплинарна, таа, подеднакво, емитува и прима влијанија од повеќе сродни научни гранки, но стои во најтесна поврзаност со **применетата психолингвистика, социолингвистиката** и со **педагошката лингвистика**. Во таа рамка, прашањата од доменот на усвојувањето на немајчиниот јазик се сегмент од еден поширок домен, доменот на усвојувањето на јазикот. Отворените прашања се бројни, а пристапите импресионираат со кративноста и со длабината. Тргувајќи од секоја специјалност одделно, накусо и најнапред, ќе се навратиме на трите истражувачки столба како нејзини составни единици:

Првиот столб, **психолингвистички** ориентираните пристапи – се насочени кон анализа на сознајните матрици кои, и покрај релативно

ограничената изложеност на немајчиниот јазик, на изучувачите им овозможуваат создавање целосно нов и паралелен јазичен систем; кон откривање на јазичните сегменти подложни на усвојување наспрема оние со помалку изразена подложност; кон прашањата зошто одделни изучувачи постигнуваат врвни резултати наспрема другите, како и кои се основните подлошки, длабинските структури во смисла на поставките на Чомски, што претставуваат заеднички именител за сите изучувачи на вторите јазици?!

Наспрема психолингвистичките, вториот столб го чинат **социолингвистички и коегзистенцијално** ориентираните пристапи. Нивната појдовна точка е заснована на фактот дека усвојувањето на вториот јазик не треба да се ограничи на усвојување на новите јазични системи, туку да се појде од премисата дека усвојувањето на вторите јазици, во основа, е оформено од општествено-политичките процеси, што во својот најчест и најконкретен вид, се претставени како државна јазична легислатива. Клучните поставки на социокултурниот пристап или на т.н. лингвистичка социјализација, се обид да се дадат одговори во поврзаноста со културните, општествените и со политичките аспекти во процесот на усвојувањето на вториот јазик.

Третиот столб се потпира на развојните аспекти на **јазичната педагогија**, односно на **педагошката лингвистика**. Тоа е така од причина што заснованоста на методолошките пристапи во учењето – предавањето и усвојувањето на вториот јазик – веќе одамна не се потпираат на помнење на јазичните правила и на двонасочниот превод. Создавачите на предметните програми акцентот го насочуваат кон комуникативните потреби на изучувачите и кон постигнување предвидливи резултати, како крајна цел на успешната настава.

Од теорија кон практика или – што значи сето погорекажано доколку го разгледаме на микроплан, односно од аспект на наставата по предметот Македонски јазик како немајчин, во македонската јазична социокултурна средина?!

Да прецизираме: таа настава се однесува на учениците кои не се родени зборуваачи на македонскиот јазик, а јазичните способности ги стекнуваат во образовниот процес и под влијание на средината во која живеат. Според тоа, македонскиот јазик се јавува како јазик на општествената средина, но и како поврзувачко средство во процесот на комуникацијата, имајќи ја предвид состојбата на мултикултуралност и повеќејазичност.

Поаѓајќи од таквата согледба, кон анализата пристапуваме со јасна и прецизна слика за педагошко-програмската рамка според која е предвидено учениците со македонски јазик како немајчин постепено и успешно да се запознаат со функционирањето на македонскиот стандарден јазик, на сите образовни нивоа. Нашиот интерес во овој прилог го насочуваме кон анализа на конкретен јазичен сегмент, односно кон степенот на усвоените правописни јазични норми кај студентите за кои македонскиот јазик е немајчин, но го изучувале како задолжителен наставен предмет, со два часа неделно, во рамките на основното и на средното образование. Станува збор за истражување во кое беа опфатени студентите од прва година и во прв семестар од

Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ и од Педагошкиот факултет „Св. Климент Охридски“ од Скопје, преку спроведени повеќегодишни тестирања по предметот Македонски јазик како немајчин, за студентите од албанската националност.

Резултатите, за жал, се прилично обесхрабрувачки и јасно се покажува дека нашите студенти од именуваниот профил, од година во година последователно, доаѓаат со сè помали основни познавања од областа на македонскиот јазик и, уште поконкретно, од областа на општата јазична писменост на македонскиот стандарден јазик.

Во таа смисла, поставивме две општи прашања:

1) Каде се проблемите во процесот на усвојувањето на правописните норми за оваа категорија студенти?, и,

2) Како да се подобрат актуелните состојби?

Ќе се обидеме да одговориме последователно и колку што е можно поконкретно.

Во однос на првото прашање, анализата прилично јасно ги отслика проблематичните категории и стандардните грешки од областа на вокалниот, односно консонантскиот систем и на интерпункциските правила. Според редоследот по кој се манифестираат во нашето истражување, тие се засновани на следниве параметри и нив ги наведуваме по процентуална застапеност, од највисоко кон најниско рангирани:

1) Кај самогласките доминираат:

1.1. погрешните примери на испуштање (вакум) и вметнување (работаат) на самогласките во непосреден допир,

1.2. погрешна замена на самогласките на една со друга (рука, муж, лимун),

1.3. грешење во правилото за правопис на тривокалските групи (испејаа, досијеа, крупијеа)

2) Кај сонантите се доминантни следниве неправилности:

2.1. Кај вокалното р се манифестира речиси целосно непознавање на материјата, а онаму каде што тоа не е случај, третманот е или како да е апострофот составен дел од зборот или погрешно се бележи меѓу две согласки.

Покрај погрешното пишување, неминовно мора да се нагласи и погрешниот изговор на вокалното р, што ја дополнува сликата.

2.2. Сонантската група -лј- која, по правило, останува непроменета независно од соседните гласови, редовно се грешни во правописот, и, во голем број случаи, што не е неочекувано, се забележуваат нетипичните грешки (биљка, љуто, павилон, невола, иљада).

И во овој случај, мора да се напомене погрешниот изговор на сонантската група, а особено на мекиот глас љ.

2.3. Кај сонантот -ј е забележителен степенот на неусвоеност на правописниот аспект на нефункционалното -ј (пеач, алеа, сеачка, фоае, броеа) и грешење во правилото за правопис на тривокалските групи (испејаа, досијеа, крупијеа).

2.4. Кај согласката в се најчести грешките во употребата на четириконсонантските групи (претчувство, здравство) и во бележењето на обезвучувањето (на в во: свати, сваќање).

3. Кај согласките е забележлив високиот степен неусвоеност на правилата за едначење по звучност и за обезвучување, што соодветно, се пресликува во грешките во пишувањето: а) офца, цефка, врфка, ефтино, мафта, крфта; б) миризлив, милозлив; в) кратци, претци, очевитци.

4. Изразена е неусвоеноста и на правилата за удвоените согласки и испуштањето на согласки, односно дали се чуваат двете истородни согласки кај префиксните образувања или едната се испушта, при што, најчесто, добиваме речиси 90 % погрешни одговори (и од следниов тип: без + злобен = беззлобен, из + сели = изсели, без + силен = безсилен, раз + зори = разори, без + смислен = безсмислен, раз + сали = разали, из + закачи = изакачи, раз + сади = разади).

5. Истото би можеле да го констатираме и во однос на непознавањата на правилата за слеано и разделено пишување на зборовите.

6. Критично ниво на грешење има и кај правилата за употреба на големата буква, во смисла не само на изразен степен на неусвоеност на правописните правила, туку и како нивна сосема погрешна усвоеност.

7. И, отстапувања во највисок степен, сретнуваме во транскрипцијата на личните имиња, при што една од грешките кои може да се именуваат како „стандардни“, е непристапувањето кон транслитерација на имињата и презимињата, дури и во официјалната документација на македонски јазик.

Да генерализираме – на ниво на правопис, доминираат:

– прво, високиот степен неусвоеност на елементарните правописни правила (пр.: кај големата буква итн.),

– второ, правописните грешки што претставуваат последица на минимизираната поврзаност меѓу графемата и изговорот (пр.: кај обезвучувањето и кај озвучувањето), и,

– трето, честината на нетипичните грешки, како резултат на влијанието на правописниот и на правоговорниот систем од мајчиниот јазик.

Во однос на второто прашање, прашањето за унапредувањето на актуелните состојби, може да го кажеме следново, а тоа е дека интервенција е неопходна на две рамништа.

На ниво на јазично планирање, препорачуваме:

– оформување наставни програми со акцент на спецификите на наставниот процес при предавање на македонскиот јазик како втор/немајчин јазик и профилирање кадар со соодветни компетенции, и во согласност со тоа:

– обезбедување соодветни наставни помагала насочени кон барањата на образовниот процес за официјалните јазици на националностите, албанскиот, турскиот, но и другите јазици.

На ниво на прагма и од сопствено искуство, предлагаме, меѓу другото:

- издвојување задолжителна временска рамка за индивидуален пристап во однос на адаптација на ортоеписјата,
- оформување официјални листи со најфреквентни зборови од македонскиот национален корпус, чиј правопис би било задолжително да се познава, како и,
- оформување листи на најфреквентните грешки, на кои студентите, чиј македонски јазик е немајчин, особено би требало да внимаваат.

Да резимираме.

Правописните правила заслужуваат достојно внимание бидејќи претставуваат сложен и деликатен систем, со далеку поголема важност од точното бележење на буквите и на интерпункциските знаци. Тие се жив систем со постојана развојна динамика, со структура и со составни елементи на високо ниво на сложеност, и типични грешки кои суштински треба да се разберат.

Нашата анализа прилично јасно ги отслика – како доменот на проблематичните категории така и стандардните грешки од областа на вокалниот, консонантскиот и системот на интерпункциските правила, со кои во македонската јазична средина се соочуваат усвојувачите на македонскиот јазик како немајчин, од албанската националност, овозможувајќи ни, оправдано и целесобразно, да дебатираме за спецификите во начинот на усвојувањето на вториот јазик, за опфатот на билингвалноста – врз основа на реални податоци произлезени од состојбите на теренот, за важноста на прецизно дефинираните стандарди и разбирање на сложеноста на процесот на усвојувањето на вториот јазик како суштински дел на јазичната и образовна политика на една држава, и како конкретна поддршка за наставникот и за студентот.

Ова се, секако, само дел од бројните прашања од контекстот на менталната граматика и на неврокогнитивните достигнувања во човековото јазично однесување, но тие, со сета своја релевантност и емпириска заснованост, ни помагаат да воспоставиме подлабински аналитички пристапи и конкретни истражувачки методологии, поставувајќи си сè повисоки цели во областа на усвојувањето на македонскиот јазик како немајчин.

Resume

The article deals with the problematic grammatical categories as well as the standard mistakes performed in the area of the vowel system, the consonant system and the orthographic rules, during the process of acquiring Macedonian as a foreign/second language, by the students of Albanian nationality. Understanding the importance of the scope and the standards of bilingualism in the Macedonian society is an essential aid in creating substantial national language policy and is also a crucial support both for the teachers and the students in the complex process of teaching and learning Macedonian as a foreign language.

Литература

Конески Кирил. 1999. *Правописен речник на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.

Маленко Билјана, Бандиловска Елизабета. 2017. *Практикум по македонски јазик со култура на изразувањето I*. Скопје: Арс ламина.

Правопис на македонскиот јазик (второ издание). 2017. Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“/Култура.

Савицка Ирина, Спасов Људмил. 1991. *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*. Скопје: МАНУ.

Hornberger Nancy. 2008. *Encyclopedia of Language and Education*, 2nd edn, New York: Springer Verlag.

Wardhaugh Ronald, 2010. *An Introduction to Sociolinguistics*, 6th edn, Chichester: Wiley-Blackwell.

Марија ГРКОВА

Филолошки факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ – Штип
Штип

УСВОЕНОСТА НА ГЛАГОЛСКИОТ СИСТЕМ ВО ПРЕДМЕТНАТА НАСТАВА (КАЈ УЧЕНИЦИТЕ ВО ШТИПСКО)

Апстракт: Како што е познато, глаголите се одликуваат со граматички категории, па според тоа припаѓаат во менливите зборовни групи. Понекогаш, при промената на формата на глаголот може да дојде до појава на јазични грешки, кои се предмет на истражување по овој повод.

Целна група на истражувањето се учениците од VI до IX одделение во Штипско. Притоа треба да се спомене дека единствено глаголите од менливите зборовни групи се среќаваат во наставните програми по предметот Македонски јазик за сите одделенија од предметната настава (од VI до IX одд.). Водејќи сметка за методичките содржини за глаголите што се обработуваат во споменатите одделенија според наставните програми по Македонски јазик преземени од Бирото за развој на образованието на Р Македонија, беа подготвени и наменски составени тестови по Македонски јазик.

Вежбите од тестовите се директно поврзани со нашата истражувачка тема, а соодвествуваат и на возраста и на нивото на способноста на тестираната група ученици.

Резултатите од вежбите ги претставуваме во графикон и табеларно водејќи се според точноста на одговорите (точни, неточни и неодговорени прашања). Треба да се има предвид дека со тестирањето се опфатени и ученици од другите националности.

Целта на овој труд е преку анализата на добиените резултати, вклучувајќи ги и јазичните грешки од учениците од VI до IX одд. во Штипско, да се види колку го имаат усвоено глаголскиот систем, кој е предвиден да се усвои токму во предметната настава во основното образование.

Клучни зборови: глаголски систем, наставен предмет Македонски јазик, ученици од Штипско, вежби, анонимни тестови.

Како што е познато, глаголите припаѓаат во менливите зборови чија заедничка одлика е разликувањето на граматички категории според кои доаѓа до промена на формата на зборот. Граматичките категории се среќаваат во лингвистичката литература под називот „збир од карактеристики“ (Ivić 1975: 87).

Во македонскиот јазик овие категории се дефинираат како граматички значења на зборовите, кои обично се викаат и *кашеѓоријални*, а се искажуваат со посебни граматички средства. Тоа се поопшти апстрактни значења според кои различни зборови се обединуваат во одделни групи или класи врз основа на

некои истородни појави (Бојковска, Пандев, Минова-Ѓуркова, Цветановски 2008: 160).

Глаголиџе во наставните програми по Македонски јазик

Целна група на истражувањето се учениците од VI до IX одделение во Штипско. Притоа треба да се спомене дека единствено глаголите од менливите зборовни групи се среќаваат во наставните програми по предметот Македонски јазик за сите одделенија од предметната настава (од VI до IX одд.). Програмите се преземени од официјалната интернет-страница¹ на Бирото за развој на образованието на Р Македонија. Во програмското подрачје *јазик* се среќаваат следниве наставни содржини, кои се однесуваат на глаголите:

Во програмата за VI одд.:

<ul style="list-style-type: none"> • Да ги применува глаголите како видови зборови; • да ги препознава исказниот, заповедниот и можниот начин (без дефинирање). 	<ul style="list-style-type: none"> • Глаголи • Граматичка категорија начин: исказен, заповеден и можен начин 	<ul style="list-style-type: none"> • Категорија начин кај глаголите 	<ul style="list-style-type: none"> • Вежби за препознавање на глаголите и за сфаќање на нивните граматички категории: вид, лице, број (како повторување) и начин. <p><i>Вежба:</i> Учениците по анализа на текст од учебник добиваат задача во одреден пасус да ги подвлечат сите глаголи. Подвлечените глаголи ги запишуваат во својата тетратка и за истите определуваат лице, вид, број и начин.</p>
---	--	--	--

Во програмата за VII одд.:

<ul style="list-style-type: none"> - Да ги разликува граматичките категории кај глаголите; - да го разликува свршениот и несвршениот вид кај глаголите; - да ги трансформира несвршените глаголи во свршени и обратно; - да ја применува граматичката категорија време кај глаголите (минато, сегашност, иднина). 	<p>Глаголи:</p> <p>Граматички категории кај глаголите (вид, лице, број и време)</p>	<p>Граматички категории кај глаголите</p>	<p>Вежби за препознавање на граматичките категории кај глаголите. Примери за препознавање на глаголи од свршен и несвршен вид. Избор од исти глаголи поставени на временската оска (минато, сегашност, иднина) за да се толкува поимот време и граматичката категорија време.</p>
---	---	---	---

¹<http://bro.gov.mk/?q=osnovno-obrazovanie>, пристапно на 4.10.2019 год.

Во програмата за VIII одд.:

	Морфологија		
- Да ги препознава и правилно да ги употребува граматичките категории кај глаголите; - да разликува безлични, лични и нелични глаголски форми и правилно да ги употребува;	Безлични глаголи Нелични глаголски форми: л-форма, глаголска именка, глаголска придавка и глаголски прилог	Глаголски форми: безлични, лични и нелични	Вежби за препознавање на граматичките категории кај глаголите. Примери за препознавање безлични, лични и нелични глаголски форми Вежби со глаголи каде што ќе се менува формата на глаголот во различни безлични форми.
- да се запознава со неличните глаголски форми (л-формата, глаголската придавка, глаголската именка и глаголскиот прилог), да ги разликува и правилно да ги употребува.			
- Да ги разликува простите(временски, начински и нелични) и сложените глаголски форми; - да ги знае простите глаголски форми, правилно да ги употребува; - да прави разлика меѓу дејства во сегашноста во споредба со минати засведочени дејства (свршени и несвршени).	Прости глаголски форми (временски) Сегашно време Минато определено несвршено време Минато определено свршено време Заповеден начин	Граматичка категорија време Сегашно време (презент) Минато определено несвршено време (имперфект) Минато определено свршено време (аорист) Заповеден начин (императив)	Вежби од соодветно избрани текстови каде ќе се изврши трансформација на глаголи од сегашно во минато определено свршено и обратно. Самостоен избор на текстови каде се употребени прости глаголски форми (временски и начински). Составување текст каде што ќе се раскаже за минати засведочени дејства (свршени и несвршени).

Во програмата за IX одд.:

	Морфологија		
- Да ги разликува сложените глаголски форми (минато неопределено свршено и несвршено време (перфект), идно време (футур), можен начин , сум-конструкции има-конструкции); - да ги знае сложените глаголски форми, правилно да ги употребува; - да прави разлика меѓу простите и сложените глаголски форми.	Сложени глаголски форми Минато неопределено свршено и несвршено време (перфект) Идно време (футур) Можен начин	Минато неопределено свршено и несвршено време (перфект) Идно време (футур) Сум-конструкции Има-конструкции Можен начин	Вежби од соодветно избрани текстови каде ќе се изврши трансформација на глаголи во сите сложени глаголски форми. Самостоен избор на ученикот на текстови каде се употребени сложени глаголски форми.

Глаголиџе во актуелните учебници по Македонски јазик за предметната настава

Според официјалната интернет-страница² за нарачка на учебници за предметите во основното и во средното образование, којашто е воспоставена од Министерството за образование и наука на Р Македонија, во делот за основно образование – шесто одделение може да се забележи дека учениците по предметот Македонски јазик работат со учебникот *Учебник по македонски јазик за VI одделение*³ од Снежана Велкова и од Соња Јовановска. На истата интернет-страница е даден уште еден учебник по Македонски јазик наменет за учениците

²<http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/>, пристапно на 4. 10.2019 година.

³http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/Makedonski_6.pdf, пристапно на 4. 10.2019 година. Велкова, Сн., Јовановска, С. 2011. *Учебник по македонски јазик за VI одделение*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

од другите заедници⁴ во Македонија што не се мнозинство во земјата и на кои македонскиот јазик не им е мајчин. Станува збор за учебникот *Македонски јазик за VI одделение за учениците од другите заедници*⁵ од Зора Андоновска и од Сузана Кулеска. За истражувањето се служевме со *Учебникот по македонски јазик за VI одделение* од Велковска и од Јовановска, меѓу другото и поради фактичката состојба на терен⁶.

Така, според споменатиот учебник, а во согласност и со наставната програма по Македонски јазик за шесто одделение, учениците се запознаваат со граматичката категорија начин кај глаголите. Авторките во учебникот ги наведуваат исказниот, можниот и заповедниот начин, давајќи примери за нивното образување.

Во седмото одделение учениците можат да работат според два учебници по Македонски јазик и тоа: *Македонски јазик за VI одделение за основно образование*⁷ од Снежана Велкова и од Соња Јовановска и *Македонски јазик за VI одделение основно образование*⁸ од Билјана Димковска и од Сузана Цветковиќ.

Според учебниците за седмото одд. учениците се запознаваат со граматичката категорија *вид*, а се посветува внимание и за граматичките категории: *лице, број и време*.

Во осмо одделение по предметот Македонски јазик може да се работи според три учебници⁹. Првиот понуден учебник е учебникот *Македонски јазик за VII одделение за основно образование*¹⁰ од Снежана Велкова и од Соња Јовановска. Вториот учебник е учебникот *Македонски јазик за VII одделение за*

⁴Предметот го доби овој назив во 2003 година, кој претходно се именуваше Македонски јазик за учениците од националностите (Алексова 2009: 32).

⁵http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/Makedonski_zaednici_6.pdf, пристапно на 4. 10.2019 година. Андоновска, З., Кулеска, С. 2011. *Македонски јазик за VI одделение за учениците од другите заедници*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

⁶ Во Штип и во Штипско најголем број ученици, кои се припадници на малцинските заедници, се ученици од турска националност. Во околината на Штип во услови на поголем број ученици од турската заедница се формираат паралелки и се одвива настава на наставен турски јазик. Според фактичката состојба на терен, овие ученици следат настава на мајчиниот јазик до IV одделение.

⁷http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/makedonski_jazik_6_sv_sj.pdf, пристапно на 4. 10.2019 година. Велкова, Сн., Јовановска, С. 2009. *Македонски јазик за VI одделение за основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

⁸http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/makedonski_jazik_6_bd_sc.pdf, пристапно на 4. 10.2019 година. Димковска, Б., Цветковиќ, С. *Македонски јазик за VI одделение основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

⁹Во моментот по предметот Македонски јазик за учениците на другите заедници за одредено одделение или година (VII, VIII) може да има по два или повеќе учебници. Причината ја наоѓаме во тоа што сè уште се актуелни учебници сработени според старите наставни програми, а се користат и учебниците сработени според (новите) наставните програми за деветгодишното основно образование. Учебниците се сработуваат откако наставните програми ќе бидат официјализирани (Алексова 2009: 33).

¹⁰http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/makedonski_jazik_7_sv.pdf, пристапно на 31.1.2018 година. Велкова, Сн., Јовановска, С. *Македонски јазик за VII одделение за основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

осумгодишно основно образование¹¹ од Стојка Бојковска, Гордана Алексова, Димитар Пандев и од Косара Гочкова и третиот учебник е *Македонски јазик за седмо одделение за осумгодишно основно образование*¹² од Томе Богдановски.

Според овие учебници, во осмо одд. учениците се запознаваат со безличниите глаголи и со неличниите глаголски форми (глаголската л-форма, глаголскиот прилог, глаголската именка и глаголската придавка).

Во деветто одделение, пак, по предметот Македонски јазик се работи според еден учебник, а тоа е учебникот *Македонски јазик за VIII одделение*¹³ од Снежана Велкова и од Соња Јовановска. Од аспект на глаголите, ќе споменеме дека во деветтото одделение учениците се запознаваат со сложениите глаголски форми, односно со *перфективниот, фувуровиот и можниот начин*.

За глаголите од анонимните тестови¹⁴ по македонски јазик за одделенијата од предметната настава

1. Менувајте го глаголот **јаде** во форма за 2 лице еднина¹⁵:

сегашно време	
идно време	
минато време	
можен начин	
заповеден начин	

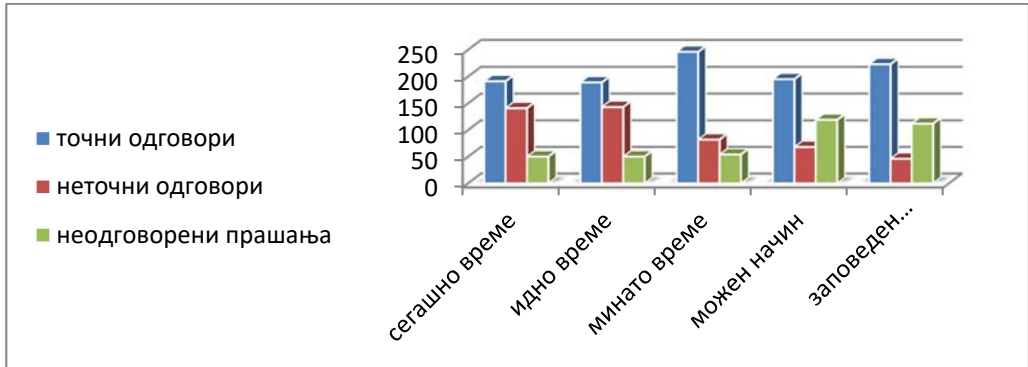
¹¹http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/makedonski_jazik_7_sb.pdf, пристапно на 31.1.2018 година. Бојковска, Ст., Алексова, Г., Пандев, Д., Гочкова, К. 2009. *Македонски јазик за VII одделение за осумгодишно основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

¹²http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/makedonski_jazik_7_tb.pdf, пристапно на 31.1.2018 година. Богдановски, Т. *Македонски јазик за седмо одделение за осумгодишно основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

¹³http://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/Makedonski_8_velkova.pdf, пристапно на 2.2.2018 година. Велкова, Сн., Јовановска, С. 2010. *Македонски јазик за VIII одделение*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

¹⁴ Анонимните тестови се наменски составени и ни послужија при истражувањето за докторската дисертација на тема „Јазичните грешки по морфологија кај учениците во основното образование во Штипско“.

¹⁵ Вежбата е правена врз основа на вежба плус под а) од Практикумот по морфологија на македонскиот литературен јазик од Татјана Гочкова-Стојановска (2008: 86).

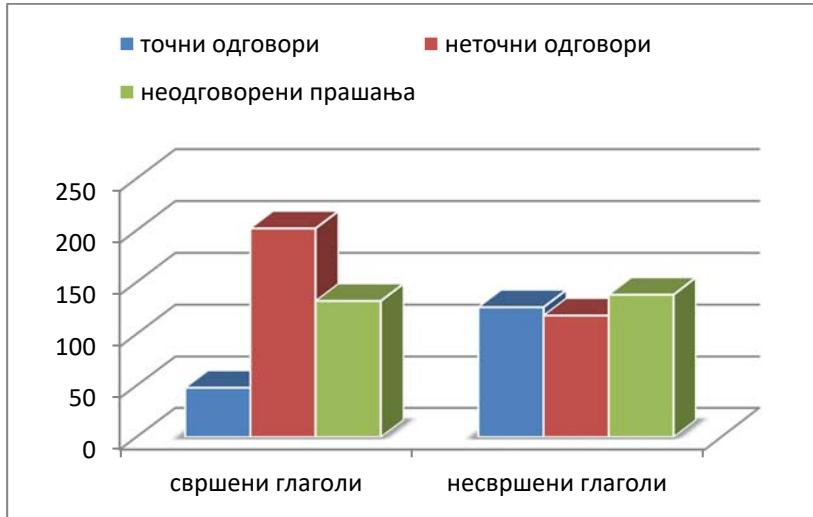

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
сегашно време	191	141	50
идно време	189	143	50
минато време	246	82	54
можен начин	195	68	119
заповеден начин	223	46	112

2. Следните глаголи распределете ги во низата во која припаѓаат: **реди, роди, затвори, пали, падне, работи, оди, купи, појде, чита**¹⁶.

свршени глаголи	
несвршени глаголи	

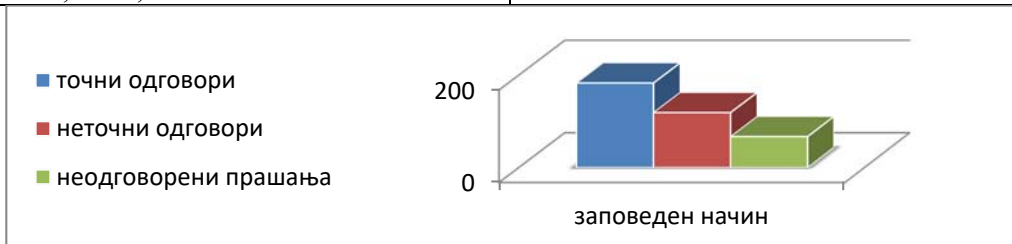
¹⁶ Вежбата е подготвена според вежби од учебникот Македонски јазик за VI одделение за основно образование од Снежана Велкова и од Соња Јованова (2009: 101) и од Практикумот по морфологија на македонскиот литературен јазик од Татјана Гочкова-Стојановска (Гочкова-Стојановска 2008: 50).

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
свршени глаголи	48	202	132
несвршени глаголи	126	118	138

3. Образувајте форми за **заповеден начин** од прикажаните глаголи¹⁷:

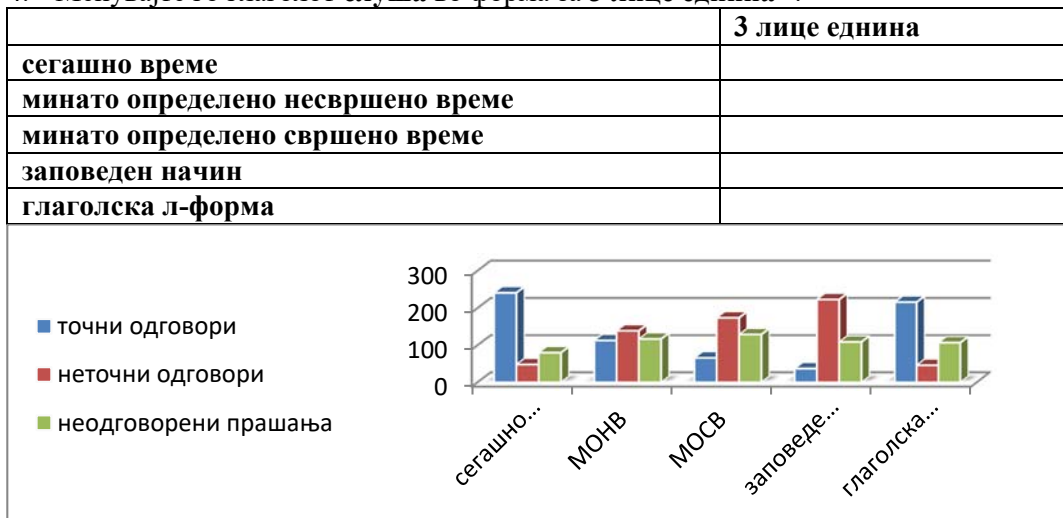
глаголи	заповеден начин
чува, качува, вика	
шије, крие, чуе	
сече, јаде, погледне	
плови, седи, објасни	
стои, спои, освои	

¹⁷ Вежбата е подготвена според вежба од учебникот Македонски јазик за VII одделение за осумгодишно основно образование од Стојка Бојковска, Гордана Алексова, Димитар Пандев и од Косара Гочкова (Бојковска, Алексова, Пандев, Гочкова 2009: 31).

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
заповеден начин	183	119	67

4. Менувајте го глаголот **слуша** во форма за **3 лице еднина**¹⁸:

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
сегашно време	241	48	80
МОНВ	113	139	117
МОСВ	66	174	129
заповеден начин	37	223	109
глаголска л-форма	216	46	107

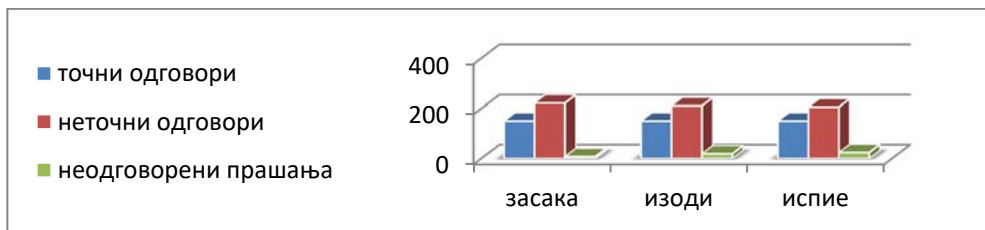
5. Пополнете ја табелата¹⁹:

минато неопределено свршено време	
а-група: засака	
еднина	множина
1л.	1л.

¹⁸ Вежбата е подготвена според вежба од Практикумот по морфологија на македонскиот литературен јазик од Татјана Гочкова-Стојановска (Гочкова-Стојановска 2008: 86).

¹⁹ Вежбата е подготвена според вежба од Практикумот по морфологија на современиот македонски јазик од Татјана Гочкова-Стојановска (2008: 73).

2л.	2л.
3л.	3л.
и-група: изоди	
еднина	множина
1л.	1л.
2л.	2л.
3л.	3л.
е-група: испие	
еднина	множина
1л.	1л.
2л.	2л.
3л.	3л.

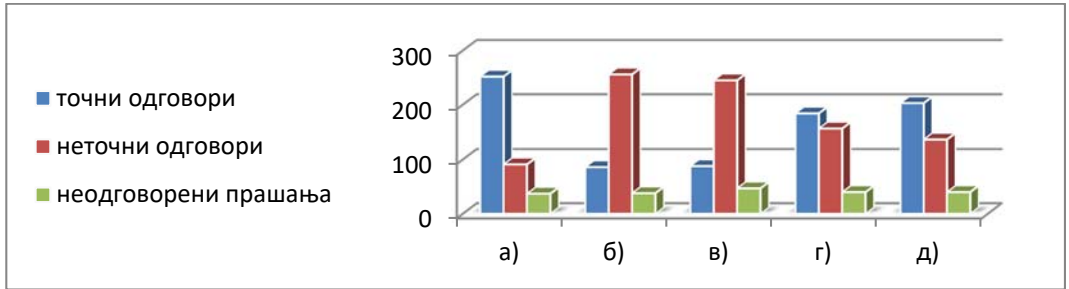

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
засака	150	222	8
изоди	150	211	19
исписе	150	206	24

6. Глаголите во заградата употребете ги во **минато неопределено време**²⁰:

- Тој често _____ (**слуша**) цез-музика.
- Често _____ (**зборува, 1 лице множина**) за тебе во последно време.
- Дали _____ (**помине, 2 лице множина**) оттаму.
- Тој _____ (**дојде**) од далеку за да го посети својот роден крај.
- Тие не _____ (**се плаши**) од вистината, туку од тоа што ќе се случуваше потоа.

²⁰ Вежбата е препишана од Практикумот по морфологија на современиот македонски јазик од Татјана Гочкова-Стојановска (2008: 76).

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
а)	252	91	37
б)	86	256	38
в)	88	245	47
г)	184	156	40
д)	203	137	40

7. Дадените реченици се во минато неопределено време. Трансформирајте ги во **идно време**²¹.

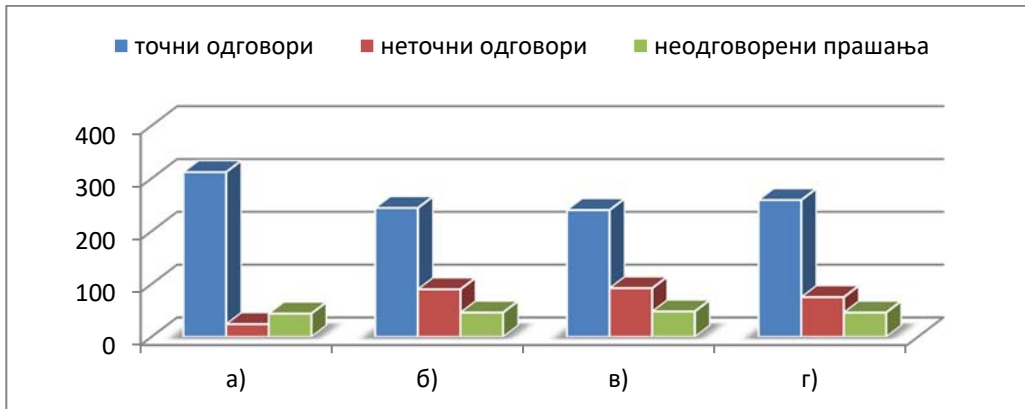
а) Јас сум го гледал филмот „Титаник“.

б) Гостите доцнеле еден час.

в) Сме тренирале цело попладне.

г) Мартин ја прочитал книгата.

²¹ Вежбата е подготвена според вежба од учебникот Македонски јазик за VIII одделение од Снежана Велкова и од Соња Јованова (2010: 19).

	точни одговори	неточни одговори	неодговорени прашања
а)	312	24	44
б)	244	90	46
в)	240	92	48
г)	259	75	46

Анализа на резултатите

Предмет на истражувањето во овој труд е усвојувањето на глаголите од страна на учениците во предметната настава (од VI до IX одд.) во Штипско. Како што е познато од наставните програми по Македонски јазик, единствено глаголите од менливите зборовни групи се среќаваат во сите одделенија од предметната настава. Токму тоа беше причината глаголите и граматичките категории што ги разликуваат да бидат предмет на анализирање по овој повод.

Вежбите што ни послужија за истражувањето се преземени од наменски составени тестови по Македонски јазик, кои ги користевме и при истражувањето за докторската дисертација на тема „Јазичните грешки по морфологија кај учениците во основното образование во Штипско“. Вежбите се целосно или делумно преземени, главно, од училишната литература по Македонски јазик или, пак, се наменски составени и прилагодени кон нашите истражувачки цели, како и кон возраста на целната група ученици.

Важно е да се спомене дека осум ученици (од вкупно 1513 вклучени во тестирањето) се ученици од турската националност, кои следеле настава на мајчиниот јазик – турски (до IV одд.), при што преминале во настава со наставен македонски јазик (за нив – *јазикот на средината*), слушајќи го предметот Македонски јазик двапати неделно. Состојбата на следење настава на турски јазик до одредено одделение, а потоа преминување во настава на македонски јазик, е почеста во селата и во помалите градови поради немање виши одделенија или средно училиште на наставен турски јазик во нивното

место или во блиската околина (Леонтиќ 2013: 155²²). Оттука произлегува дека е потребно да се организира настава на наставен мајчин јазик (во овој случај *џурскиот*) во вишите одделенија и во средните училишта, а тоа значи дека е потребно да се формираат специјализирани наставни програми по предметите за учениците од другите заедници за посебните јазици (пр. *Наставна програма по предметот Македонски јазик за учениците – родени говорители на џурскиот јазик* и сл.), а според тоа и специјализирани учебници и учебни помагала.

Во истражувањето по овој повод предвид беа земени седум вежби²³ од наменски составените тестови по Македонски јазик. Како што може да се забележи вежбите се од различен тип, се среќаваат главно посложени, со две или со повеќе барања, но и поедноставни – со едно барање.

Од анализата на резултатите се покажа следново:

Првата прикажана вежба е преземена од тестот за шесто одд. од која треба да се издвојат примерите: *мораш да ја деш; џој мош ќе ја де*, кои ги забележавме во дел од тестовите како форми за заповеден начин (првиот пример), односно можен начин (вториот пример). *Мош* е скратена форма од модалниот збор *можеби*, во штипскиот говор, кој важи за говор со изразена економичност во зборувањето (особено во разговорниот стил), што води до скратување на некои зборови.

Од наредната вежба, која е преземена од тестот за седмо одд.²⁴ може да се забележи дека големиот број неточни одговори кај свршените глаголи се должи на определување на глаголите *ја дне* и *џој де* како несвршени. Според Велјановска, Дучевска, Танушевска и Тофоска (Велјановска, Дучевска, Танушевска, Тофоска 2007: 13), со суфиксот *-не* се образуваат свршени од несвршени глаголи, што го менува значењето на мотивирачкиот глагол. Оваа наставка или само го менува видот на глаголот, образувајќи форми што значат моментно извршување на дејството или, пак, внесува и извесна нијанса во лексичкото значење на глаголот (Бл. Конески 2004: 390).

Во следната вежба, која е преземена од тестот за осмо одд.²⁵, се бара да се образуваат форми за заповеден начин од прикажаните глаголи (чува, качува, вика; шие, крие, чуе; сече, ја де, погледне; плови, седи, објасни; стои, спои, освои). Во неа, дел од неточните одговори се однесуваат на пишување на формите: *сџои, сџои, освои* наместо *сџој, сџој, освој* за заповеден начин. Според Маленко (Маленко 2012: 184), заповедниот начин во штипскиот говор се образува со додавање на наставката *-ј* на глаголите со општ дел на вокал, додека глаголите со општ дел на консонант образуваат заповедна форма со вокалот *-и*. Според тоа *-ј* добиваат глаголите од *а-* и од *е-* група. Глаголите од *е-*

²² <http://eprints.ugd.edu.mk/8459/1/makedonski-prv-vtor-drug-jazik-2013.pdf>, пристапно на 29.1.2018 година.

²³ Во овој труд се опфатени вежбите во кои забележавме поголем број јазични грешки за анализа. Во анонимните тестови, кои ни послужија за истражувањето за дисертацијата, се застапени поголем број вежби поврзани со глаголите и со граматичките категории, кои ги разликуваат.

²⁴ Има тестирано вкупно 382 ученици од VII одд.

²⁵ Има тестирано вкупно 369 ученици од VIII одд.

сврзници и честички (ако, да, ќе и др.): *ако дојдел, да дојдел, ќе дојдел*. Не може да се каже: *Тој дојдел* (Бојковска, Минова-Ѓуркова, Пандев, Цветковски 2008: 196), како што среќаваме во некои од тестовите.

И од последниот графикон може да се види дека во вежбата (од истиот тест) во која се бара дадените реченици од *мина̄но нео̄пределено време* да се трансформираат во *идно време*, најголем број неточни одговори се дадени кај третата реченица (*Сме̄ ӣренирале цело̄ ӣо̄ладне – Ќе̄ ӣренираме цело̄ ӣо̄ладне*). Во некои тестови се забележува форма за *идно ӣрекажано време* во втората реченица, па, наместо *Гос̄ӣӣӣе до̄цнеле еден час – Гос̄ӣӣӣе ќе̄ до̄цна̄ӣ еден час*, учениците пишуваат: *Гос̄ӣӣӣе ќе̄ до̄цнеле еден час*. Истата појава е забележана и кај следните две барања. Според Граматиката на Конески (Конески 2004: 496), во состав на идното прекажано време покрај *ќе* влегуваат и формите за перфект од глаголот. Авторот (Конески 2004: 497) наведува дека со идното прекажано време се прикажуваат дејства што му одговараат како на идно време така и на минато-идно време. Конески продолжува: како прекажано ова време се јавува во сите оние употреби што ни се веќе познати кај идно и минато-идно време.

Summary

The verb in Macedonian language has the most complex structure out of all the parts of speech. Since it belongs in those parts of speech that can change their form, several grammatical categories are distinguished in the verb only. The verb is also represented as a methodical curriculum unit for the school subject – Macedonian language. The target group of the research are the students from 6th, 7th, 8th and 9th grade of Shtip area. It should be mentioned that the tasks that are analysed on this occasion are taken from a purposely made language test. Our purpose was to see if students have trouble adopting the verb's grammatical categories.

Литература

Биро за развој на образованието при Министерството за образование и наука на РМ <http://bro.gov.mk/index.php?q=osnovno-obrazovanie>, 16.2.2018.

Богдановски Т. 2009. *Македонски јазик за седмо одделение на осумгодишно̄но основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

Бојковска Ст., Пандев Д., Минова-Ѓуркова Л., Цветковски Ж. 2008. *О̄ӣӣӣа г̄рама̄ӣика на македонскио̄ӣ јазик*. Скопје: Просветно дело АД.

Бојковска Ст., Алексова Г., Пандев Д., Гочкова К. 2009. *Македонски јазик за VII одделение за осумгодишно основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

Велкова Сн., Јовановска С. 2010. *Македонски јазик за VIII одделение*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

Велкова Сн., Јовановска С. 2011. *Учебник ӣо̄ македонски јазик за VI одделение*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

Велкова Сн., Јовановска С. *Македонски јазик за VII одделение за основно образование*. Скопје: Министерство за образование и наука на Република Македонија.

Видоески Божидар. 1998. *Дијалектните на македонскиот јазик* (том I). Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.

Гочкова-Стојановска Т. 2008. *Практикум по морфологија на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Конески Бл. 2004. *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Просветно дело.

Леонтиќ М. 2013. „Македонскиот јазик во образовниот процес кај турската националност во Македонија“. *Прв, виор, друг јазик: хрватско-македонски споредби*. Zagreb: Filozofski fakultet и Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Маленко Б. 2012. *Шпанскиот говор*. Скопје: Институт за Македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Ivić M. 1975. *Pravci u lingvistici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Сашка ГРУЈОВСКА-МИЛАНОВА
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

ЗА УПОТРЕБАТА НА ГЛАГОЛСКИТЕ ВРЕМИЊА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ПРИ РАСКАЖУВАЊЕТО СО НОВИ

Апстракт: Македонскиот јазик спаѓа во јазиците во кои евиденцијалноста може да се маркира, покрај со лексички, и со граматички јазични средства. Граматичките морфеми, со кои се маркира евиденцијалноста во македонскиот јазик, истовремено ја означуваат и граматичката категорија време. Дел од наставките за глаголските времиња се користат како евиденцијални маркери за означување засведочени дејства, а дел од нив како евиденцијални маркери за означување незасведочени дејства. Посебен вид маркери за евиденцијалност се јазичните средства со кои се означува раскажувањето со нови. Во трудот се разгледува дали во македонскиот јазик при раскажувањето со нови се употребуваат глаголските времиња што се користат за раскажување засведочени настани или глаголските времиња што се користат при прекажување незасведочени настани.

Клучни зборови: евиденцијален маркер, глаголско време, сон.

Под поимот *евиденцијалност* во лингвистиката се подразбира семантичка категорија која упатува на изворот на информацијата врз која се темели определен исказ. Евиденцијалноста може да се значи со лексички или со граматички средства (Diewald/ Smirnova 2010: 1). Во сите јазици во светот постојат лексички маркери за евиденцијалност, како глаголи, модални зборови, прилози итн. Јазиците се разликуваат по бројот и видот на лексичките маркери за евиденцијалност. Во дел од јазиците во светот, покрај лексичките, се користат и граматички маркери за евиденцијалност. Во оваа група влегуваат различни граматички морфеми: афикси, клитики или честички, со кои во некои јазици освен евиденцијалност истовремено се означуваат и други граматички категории, најчесто глаголско време (сп. Aikhenvald 2004). Во овој труд се задржуваме на граматичките маркери за евиденцијалност.

Изворите на информацијата, кои се маркираат во различни јазици во светот, може да се поделат, пред сè, во две групи – засведоченост и незасведоченост. Под засведочени дејства најчесто се подразбираат дејства што говорителот ги восприемил со некое од сетилата. Групата незасведоченост обично опфаќа инференцијалност или прекажаност. Инференцијата може да се базира врз основа на знаење, визуелен доказ итн. Кога се прекажува може да се

парафразира или да се цитира. Во зависност од бројот и видот на маркираните извори во јазиците постојат различни типови евиденцијални системи.

Посебен вид извор на информација се соновите. Изборот на граматичките маркери за евиденцијалност во исказите во кои се раскажуваат сонови зависи, пред сè, од културата на говорителите на одреден јазик (Aikhenvald 2004: 344–347). Ако во некоја култура соновите се сметаат за дел од секојдневниот живот и дејствата во соновите се доживуваат како реални, говорителите ги користат граматичките маркери за засведочени дејства при раскажувањето сонови (пр. во ванкаско-кечуанскиот јазик). Ако соновите се гледаат како нешто натприродно и нереално, при раскажувањето се користат граматичките маркери за незасведочени дејства (пр. во источноерменскиот јазик). Боас (Boas 1910: 496) документира посебен граматички маркер за раскажување сонови во јазикот на племето Квакиутл. Во овој труд ќе разгледаме во која група јазици спаѓа македонскиот јазик, односно дали при раскажувањето сонови се користат маркерите за засведоченост или маркерите за незасведоченост.

Македонскиот јазик се вбројува во јазиците кои имаат граматички маркери за евиденцијалност. Се работи за граматички морфеми со кои, покрај евиденцијалност, се маркираат и граматичките категории време, лице, број, начин и залог. Всушност, станува збор за граматичките морфеми со кои се градат формите на глаголските времиња во индикатив актив. Евиденцијалното значење кај овие граматички морфеми се развило секундарно.

Во македонскиот јазик постојат неколку евиденцијални системи. Се задржуваме на евиденцијалниот систем кај минатите времиња, бидејќи при раскажувањето сонови, настаните од сонот се претставуваат како дејства од минатото. Фридман (Friedman 2003: 194) го опишува овој евиденцијален систем. Од една страна се формите за минато определено време со кои се означуваат засведочени дејства, а од друга страна се формите за минато неопределено време¹ со кои се маркираат незасведочени дејства. Дополнително, во рамките на овој евиденцијален систем влегуваат и *има*-конструкциите, кои, во зависност од формата на помошниот глагол *има*, може да служат за означување засведочени или незасведочени дејства. Во овој труд *има*-конструкциите ќе ги разгледуваме во рамките на минатото определено т. е. минатото неопределено време, соодветно. Според класификацијата на Ајкенвалд (Aikhenvald 2003), евиденцијалниот систем кај минатите времиња во македонскиот јазик е од тип *A1. Засведоченост̄ – незасведоченост̄*, односно од тип *A1. Од ѓрва рака – не од ѓрва рака*, според поновата класификација (сп. Aikhenvald 2004).

Фридман (Friedman 2003: 210) укажува дека во македонскиот јазик дејствата од соновите обично се претставуваат како засведочени, но смета и

¹ Категоријата *вид* не влијае на евиденцијалноста. Затоа, во овој труд се користи терминот *минато о̄пределено време* и за минатото определено свршено и за минатото определено несвршено време, а терминот *минато нео̄пределено време* ги опфаќа и минатото неопределено свршено и минатото неопределено несвршено време.

дека постои можност за употреба на граматичките маркери за незасведоченост при раскажувањето сонови кога говорителот сака да се дистанцира. Се чини дека во македонскиот јазик постои слобода во изборот на граматичките маркери за евиденцијалност при раскажувањето сонови. Врз основа на корпус составен од објави на форумот на веб-страницата srnobelo.com во кои членовите на форумот раскажуваат сонови, ќе ја разгледаме употребата на минатите времиња и ќе истражиме дали, сепак, македонските говорители користат и други времиња, односно други граматички маркери за евиденцијалност при раскажувањето сонови и дали постојат тенденции во изборот на глаголското време.

Во периодот од 2 март 2012 до 18 април 2019 година на форумот на оваа веб-страница споделени се 514 објави. Во 205 од нив членовите на форумот раскажуваат свои или поретко туѓи сонови, а останатите 309 објави содржат толкувања на раскажаните сонови и дополнителни коментари. Членовите на форумот ги раскажуваат соновите на различни начини. Понекогаш поставуваат прашања како „Што значи ако сонуваш...“, во некои објави ја користат синтагмата „во сонот“, дел од објавите почнуваат со глаголот *сонува* во прво лице еднина во минато определено, минато неопределено или сегашно време, а понекогаш членовите директно го раскажуваат сонот без никаков вовед. Можно е начинот на раскажување сон да влијае на изборот на глаголското време, така што во овој труд ги разгледуваме само објавите во кои раскажувањето на сонот започнува со глаголот *сонува* во прво лице еднина минато определено несвршено време во комбинација со сврзникот *дека* или со сврзникот *како*. Објавите на членовите на форумот се преземени во оригинал. Правописните, граматичките и лексичките грешки не се коригирани. Дополнителните прашања и коментари на раскажувачот пред или по описот на сонот не се наведени.

Корпусот опфаќа 28 примери во кои раскажувањето на сонот започнува со „сонував дека“ и 38 примери во кои раскажувањето започнува со „сонував како“. Дел од објавите содржат само една реченица, а дел се составени од повеќе реченици. Понекогаш раскажувачот користи само едно време, а понекогаш две или три. Членовите на форумот при раскажувањето сонови очекувано ги употребуваат минатото определено и минатото неопределено време или соодветните *има*-конструкции, а дополнително се појавува и сегашното време. Во продолжение се разгледува нивната употреба при раскажувањето сонови. Употребата на сегашното време во рамките на *да*-конструкциите не влегува во анализата, како и употребата на различни глаголски времиња при директен говор или прекажување туѓи зборови во рамките на сонот.

Анализата на корпусот покажува дека во четири објави при раскажувањето на сонот употребено е само минатото определено време. Во две објави раскажувањето започнува со „сонував дека“ (1) и во две со „сонував како“ (2). Дополнително, документирана е уште една објава со „сонував како“ во која раскажувањето почнува во минато определено време, но во продолжение, освен ова време, употребено е и сегашното време (3). Една од

како, употребени се сегашното и минатото определено време. И во двете објави сегашното време е употребено со значење минатост и раскажувачот користи неколку реченици за да го опише сонот. Корпусот покажува дека во малку повеќе од половина од примерите во кои по воведното „сонувал дека“ т. е. „сонувал како“ се употребува минатото неопределено време, раскажувачите го претставуваат целиот сон како незасведочено дејство. Во останатите примери раскажувачите ги употребуваат и маркерите за незасведоченост (морфемите за минато неопределено време) и маркерите за засведоченост (морфемите за минато определено време или поретко морфемите за сегашно време со значење минатост). Оваа група раскажувачи, од една страна, на почетокот покажуваат дека за нив соновите не се дел од реалноста, но од друга страна, претставуваат дел од дејствата во сонот како засведочени.

- 4) *сонувал дека сум се оженил* (Y1K991, 20 јули 2012)
- 5) [...] *сонувал како сум била невеста ама фусианој ми бил пола бел пола црн [...]* (toseemi, 4 јануари 2016)
- 6) *Сонувал дека сум украа ѝлави ѝајики од една другарка. После кога дозна ми ги зеде и се чувстува некако понижено. [...]* (Pisoi, 9 јуни 2014)
- 7) *Сонувал синока како сум ојшиол во Америка да го зајознаам и во живо девојчето што го зајознав на една игра и се си одеше нормално се зајознавме, се штавме ова она... [...]* (VanHelsing, 11 октомври 2013)

Во корпусот документирани се 10 примери со „сонувал дека“ и 22 примери со „сонувал како“ во кои раскажувањето на сонот започнува во сегашно време. Во три објави со „сонувал дека“ (8) и во осум објави со „сонувал како“ (9) целиот сон е раскажан во сегашно време и е претставен како засведочен настан. Во останатите објави раскажувањето продолжува во минато време. Во една објава со „сонувал дека“ (10) и во седум објави со „сонувал како“ (11), по сегашното време, употребено е минатото определено време. И во овие примери раскажувачите ги претставуваат соновите како засведочени дејства. Во пет објави, по сегашното време, раскажувачот го употребува минатото неопределено време. Четири од нив започнуваат со „сонувал дека“ (12), а една со „сонувал како“ (13). Четири од овие примери се објавени од истиот член на форумот, така што постои можност да станува збор за комбинација на времиња што се појавува ретко при раскажувањето сонови. Во три објави со „сонувал дека“ (14) и во шест објави со „сонувал како“ (15), по сегашното време, употребени се и минатото определено и минатото неопределено време. Овие примери со „сонувал како“ се напишани од два члена на форумот кои имаат многу објави на форумот и честопати користат неколку времиња при раскажувањето сонови, независно од тоа на кој начин го започнале раскажувањето. Се чини дека и оваа комбинација на времиња при раскажувањето сонови е ретка и постои можност да е карактеристична само за мал број раскажувачи. Како кај примерите во кои по „сонувал дека“ т. е.

„сонував како“ е употребено минатото неопределено време, и кај примерите со сегашно време на почеток должината на раскажувањето игра улога во изборот на глаголските времиња. Ако раскажувањето е подолго, поверојатно е раскажувачот да употреби повеќе времиња.

- 8) *Сонував дека сум на насий, во кал и иџјам бисџра вода и го чекам. Му се јавувам на џелефон, а џој ми вели дека е во Германија и нема да дојде...* (Prashina, 12 август 2014)
- 9) *Сонував како ме бркааџ сџари луѓе и духови?* (BlackTulip, 27 април 2013)
- 10) [...] *Сонував дека некаде сум во сџрансџво и некоја жена ко џиџанка ми даваше да џробувам некои нови фусџани ориенџални,со џарички...ама ние еден не ми се свиџаше и викам не кџувам немам џари извини,а она џолку навалуваше да кџам шџо на крај ми вика ако немаш џари од каде џари за џолку скаџ џелефон, џелефоноџ ми беше сџавен ко на судче едно и одма с го собрав да не ми го украде,и ја излажав дека џоклон ми бил.* (JaMi, 24 јули 2014)
- 11) *сонував како јас и мојоџ џарџнер сме во џородилишџе,имаше многу бебиња но не убави и болни,одеднаш јас седнав на еден креветџ и несакајки наседнав едно од бебињаџа... [...]* (gabi96, 1 јули 2016)
- 12) *Сонував дека маж ми и синчеџо џовракааџ а јас само бесџомошно сум џи џледала.* (MoonFairy, 27 април 2013)
- 13) *Сонував како една девојка која мн мн не ја мирисам :) носи џоклон на мојоџ џарџнер и џоа џенџерче (жими се) и некоја карџичка и како демек си се смееле и ја чиџале карџичкава. И од коџа она си заминала џарџнеров мене ми рекол џџирам : сџџе знаеме дека си добра и фер и до коџа ќе џрџџи џледаш ека во фаџа џџ џлеска [...]* (BlackTulip, 7 октомври 2014)
- 14) *Сонував џрво дека некоја девојка во соноџ моја џријаџелка џуби нејзино куче роџвајлер, и мене ми било сџрав од кучево но сум земала некоја свирка и сум џочнала да го барам кучево низ улици, и барам барам, и ко шџо сџооев едно време некое куче друџо дошло и ми се качило на џрб и сум си го зела и сум џочнала да џлачам* (BlackTulip, 17 октомври 2014)
- 15) *Сонував како џалам свеки но еднаџа ми изџасна исе скрџи и џак сум ја џалела [...]* и сум се молела на го сџод (natnat, 27 септември 2014)²

Анализата на корпусот покажува дека во македонскиот јазик постои слобода во изборот на глаголските времиња, односно маркерите за

² Во корпусот примерот е напишан на латиница (*Sonuvav kako palam sveki no ednata mi izgasna ise skrsi i pak sum ja palela [...] i sum se molela na gospod*).

евиденцијалност при раскажувањето сонови. Може да се користат само маркерите за засведоченост, само маркерите за незасведоченост или двата вида маркери истовремено. Ако говорителот сака да ги претстави дејствата од сонот како засведочени, ги употребува минатото определено или сегашното време. Корпусот покажува дека раскажувачите многу ретко го користат само минатото определено време. Почесто го раскажуваат целиот сон во сегашно време или го започнуваат раскажувањето во сегашно, а го довршуваат во минато определено време. Во околу петтина од примерите со „сонував дека“ и во речиси половина од примерите со „сонував како“ при раскажувањето на сонот употребени се само маркери за засведоченост. Кога говорителот сака да ги претстави дејствата од сонот како незасведочени, го употребува минатото неопределено време. Во четвртина од примерите со „сонував дека“ и во речиси петтина од примерите со „сонував како“ раскажувачите ги користат само маркерите за незасведоченост. Во останатите примери, повеќе од половина од примерите со „сонував дека“ и околу третина од примерите со „сонував како“, употребени се и маркери за засведоченост и маркери за незасведоченост. Впечатливо е дека во најголем дел од овие примери раскажувањето на сонот е долго. Изгледа дека ако раскажувањето на сонот е подолго, веројатно е раскажувачот да ги употреби и маркерите за засведоченост и маркерите за незасведоченост. Можноста за мешање на двата вида маркери за евиденцијалност при раскажувањето еден сон покажува слобода во изразувањето и лична (индивидуална) несигурност околу засведоченоста на сонуваниите настани. Делумно, можеби станува збор за приближување до поомилените и дистанцирање од немилите случувања во сонот.

Се чини дека и изборот на „сонував дека“ или „сонував како“ влијае на употребата на маркерите за евиденцијалност при раскажувањето на сонот. Ако раскажувањето започне со „сонував дека“, постои голема веројатност дека ќе бидат употребени и маркерите за засведоченост и маркерите за незасведоченост. Ако раскажувањето започне со „сонував како“, најголема е веројатноста да бидат употребени само маркери за засведоченост.

Корпусот покажува дека, освен на употребата на глаголските времиња низ целото раскажување на сонот, изборот на воведното „сонував дека“ или „сонував како“ влијае и на изборот на глаголското време што се употребува во рамките на првата зависна реченица. Во повеќе од половина од примерите со „сонував дека“ и во малку повеќе од третина од примерите со „сонував како“ раскажувањето на сонот започнува во минато неопределено време, а во повеќе од половина од примерите со „сонував како“ и во малку повеќе од третина од примерите со „сонував дека“ раскажувањето започнува во сегашно време. Може да се заклучи дека најголема е веројатноста раскажувачот по воведното „сонував дека“ да го употреби минатото неопределено време, а по „сонував како“ сегашното време.

Во овој труд покажавме дека говорителите на македонскиот јазик ги користат и маркерите за засведоченост и маркерите за незасведоченост при раскажувањето сонови. Изборот на маркерите за евиденцијалност зависи од желбата на говорителот да ги претстави дејствата од сонот како засведочени

или да се дистанцира од кажаното. Дополнително, постојат тенденции во изборот на маркерите за евиденцијалност во зависност од начинот на раскажување на сонот – со „сонувал дека“ или „сонувал како“. Останува во иднина да се разгледа употребата на маркерите за евиденцијалност во примери кога раскажувањето на сонот започнува на друг начин, како и да се спореди употребата на маркерите за евиденцијалност и во некој друг корпус.

Корпус

<https://forum.crnobelo.com/threads/%D0%A2%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8.1125/>

Resümee

Das Mazedonische zählt zu den Sprachen, in denen die Kategorie Evidentialität nicht nur mit lexikalischen, sondern auch mit grammatischen sprachlichen Mitteln markiert werden kann. Die sog. grammatischen Evidentialitätsmarker im Mazedonischen sind gleichzeitig grammatische Morpheme zur Bildung von Tempora. Einige von ihnen dienen zur Bezeichnung bezeugter Geschehnisse und einige zur Bezeichnung nicht bezeugter Geschehnisse. Der Untersuchungsgegenstand dieses Artikels sind die grammatischen Evidentialitätsmarker im Mazedonischen, die beim Nacherzählen von Träumen verwendet werden. Die Analyse des ausgewählten Korpus zeigt, dass im Mazedonischen eine gewisse Freiheit im Gebrauch der grammatischen Evidentialitätsmarker beim Nacherzählen von Träumen besteht. Man darf die Evidentialitätsmarker für bezeugte Geschehnisse (grammatische Morpheme zur Bildung von Präsens, Imperfekt und Aorist), die Evidentialitätsmarker für nicht bezeugte Geschehnisse (grammatische Morpheme zur Bildung von Perfekt) oder beide verwenden. Die Mischung der beiden Arten von Evidentialitätsmarkern zeigt oft die persönliche Unsicherheit des Erzählers in Bezug auf die Bezeugtheit der Geschehnisse im Traum. Manchmal werden beide Arten von Evidentialitätsmarkern verwendet, um Annäherung an die beliebten und Distanzierung von den unbeliebten Geschehnissen im Traum zu zeigen. Zusätzlich werden anhand des Korpus Tendenzen im Gebrauch der Evidentialitätsmarker abhängig von der Art und Weise, wie der Sprecher beginnt, den Traum nachzuerzählen, festgestellt, d. h. ob das Nacherzählen mit *sonuvav deka* 'Ich träumte, dass' oder mit *sonuvav kako* 'Ich träumte, wie' anfängt.

Литература

Бојковска Стојка; Минова-Гуркова Лилјана; Пандев Димитар; Цветковски Живко. 2008. *Општинска граматика на македонскиот јазик*. Скопје: Просветно Дело.

Гајдова Убавка; Лаброска Веселинка. 2010. „За евиденцијалноста во македонскиот јазик“. *Македонски јазик LXI*, 53–58.

Конески Блаже. 1982. *Грамајика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Макарцев М. М. 2014. *Евиденцијалност во просторството на балканскиот текст*. Москва/Санкт-Петербург: Нестор-История.

Минова-Гуркова Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Петроска Елена. 2009. „За таканаречената прекажаност во македонскиот и во бугарскиот јазик“. *Реферати на македонските слависти за меѓународниот славистички конгрес во Охрид 2008*. Скопје, 269–278.

Саздов Симон. 2008. *Современ македонски јазик 2*. Скопје: Табернакул.

Aikhenvald Alexandra Y. 2003. „Evidentiality in typological perspective.“ In: Alexandra Y. Aikhenvald/R. M. W. Dixon (eds.) *Studies in Evidentiality*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–32.

Aikhenvald Alexandra Y. 2004. *Evidentiality*. Oxford: University Press.

Boas Franz. 1910. *Kwakiutl. An Illustrative Sketch*. Washington: Government Printing Office.

Cohen Genna; Chuakaw Carlene; Small Josephine. 2010. „Waking the Language of Dreamers: A Survey of Evidentiality in Dreams“. In: Tyler Peterson/Uli Sauerland (eds.) *University of British Columbia Working Papers in Linguistics*. Volume 28. Evidence from Evidentials. Vancouver, 41–74.

Diewald Gabriele; Smirnova Elena. 2010. „Introduction. Evidentiality in European languages: the lexical-grammatical distinction“. In: Gabriele Diewald/Elena Smirnova (eds.) *Linguistic Realisation of Evidentiality in European Languages*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1–14.

Friedman Victor A. 1986. „Evidentiality in the Balkans: Macedonian, Bulgarian, and Albanian“. In: J. Nichols/W. Chafe (eds.) *Evidentiality: The Linguistic Coding of Epistemology*. Norwood, NJ: Ablex, 168–187.

Friedman Victor A. 2003. „Evidentiality in the Balkans with special attention to Macedonian and Albanian.“ In: Alexandra Y. Aikhenvald/R. M. W. Dixon (eds.) *Studies in Evidentiality*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 189–218.

Александра ЃУРКОВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО ЈАВНАТА СФЕРА – ЈАЗИЧНИ И ИДЕНТИТЕТСКИ КРИЗИ ВО МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Во статијата се разработуваат неколку социолингвистички теми, кои се однесуваат на актуелните состојби во употребата на македонскиот јазик во јавната комуникација, како и со статусот на македонскиот јазик со оглед на новите состојби во јазичната политика и легислативата што се однесува на употребата на јазиците во Р Македонија. Опфатени се и прашањата за македонскиот јазик како наставен предмет во образованието и неговиот статус. Во однос на јазичните дилеми и кризи, како посебно прашање се проучуваат лингвистичките последици од Спогодбата за решавање на спорот за името, како и последиците од Законот за употреба на јазиците.

Целта на статијата е да ја стави во меѓународна перспектива социолингвистичката ситуација на македонскиот јазик.

Клучни зборови: македонски јазик, социолингвистика, јазикот во јавната комуникација, јазична политика.

Македонскиот јазик, неговиот статус и неговата употреба биле и сè уште се важни теми на истражување во лингвистичките кругови во рамките на разни конференции, проекти, како и редовно во дневниот печат (јазичните рубрики), иако во последните осум до десет години присутноста на јазичните теми во медиумите (електронски и печатени) е значително намалена или, пак, јазичните теми и прашања со обработка на конкретни теми воопшто не се застапени. Во рамките на процесот на евалуација и реевалуација на јазичната норма се појавува потребата од следење на употребата на јазикот во образованието, во јавната комуникација и во медиумите. Преку овој процес, натаму, може аргументирано да се елаборираат прашањата за функционалноста на определени правописни решенија и предлагање на нови. Во тој поглед како значајно треба да се одбележи излегувањето на *Правойисојѝ на македонскиојѝ јазик* во 2015 и второто издание во 2017 год.

- јазикот во употреба; современи промени во разговорниот јазик (кус осврт);
- ставовите кон употребата на стандардот и дијалектите; кирилица и латиница;
- анализи на состојбите во образованието;

- јазичните права; легислатива: Законот за употреба на македонскиот јазик и Законот за употреба на јазиците.

1. Македонскиот јазик во јавната комуникација

Во првиот сегмент на статијата се задржуваме на некои јазични специфичности на комуникацијата, на јазикот на Интернет и во медиумите. Тематски се осврнуваме кон лексиката и кон граматиката. Во областа на лексиката, како што веќе во стручната литература (Ѓуркова 2008, 2009 а, 2012; Груевска-Маџоска 2010) е посочено, се чувствува најголемо влијание од англискиот и тоа претставува продолжување на трендот, особено се засилува со зголемувањето на употребата на „паметните“ уреди (телефони, таблети, лаптопи), и тоа веќе и од едногодишна возраст. Во рамките на лексичкиот фонд забрзано и, би рекле, стихийно, влегуваат англиски зборови во својата оригинална форма и изговор, напишани на кирилица: *џејмер, јуџубер/-ка, џрендесџер, инфлуенсер, блогер, џранкер, оџинионмејкер, фејкњузер, фуд криџик, џрол, боџи*; натаму, изрази и синтагми како: *фејџ-шејминџ* (наслов - „*Фејџ-шејминџ*“ е неџоходен, ама на комџани, не на луџе); *-фејк-* (наслов - *НЕДЕЛАВА ЛИДЕР ОБЕЛОДЕНУВА: 5 џрофесори од Правен со фејк докџораџи*); *веџинџ, воркенџправел, масџ-хев* и др. Натаму, често се употребуваат следниве глаголи кога се работи за комуникацијата на социјалните мрежи: *џвиџи, џвиџине, лајка, лајкне, адне, блокира, блокне, џрола, хејџа, бусџа, џнџа, се фајџа, сурфа, сурфне, џаџира, џаџне, хаџира, хаџне, шерне, шерува, џаџронизира, џриорџизира* и др., а притоа е видлива тенденцијата за оформување двовидски глаголски форми.¹ Како неологизми може да се одбележат: *заследи, оџследи* и др. Во рамките на социјалните мрежи може да се забележи употреба на англиски изрази и зборови напоредно со македонскиот, напишани во оригинал на латиница или на кирилица; всушност, се работи за еден вид менување на кодот во функција на постигнување соодветен ефект со објавата. Тоа е видливо во примерите:

– „Thisjustin: бивањето геј, апатрид, wanderlust, пасиониран заљубеник во животни и слични објективно гледани нормални работи не те носат на повисоко ниво од природата и универзумот во целина.“

– „Знаете дека е идентификуван heatstress, односно стресот од топло кој влијае на нашата работоспособност и здравје?“

Според англискиот, се употребуваат следниве конструкции: – *Уживај ја новата хонда...* (реклама). Слично на изразите: – *конџаџираџи не на...* и сл. Буквално преведување т.е. калкирање на изразите од типот: - *на крајот на деноџ* (наместо – на крајот на краиштата), погрешна употреба на зборови, со директно нивно преземање од типот на: *моменџум* (наместо – замав), *меморија* (наместо – сеќавање, на пр. – *Покрај џрошеџката новите искуџва ќе креираџ нови мемориџ: јавање, џараџлајдер, едрење*); – *земи или оџаџи* (в.

¹ За англицизмите во македонскиот јазик в. Ѓуркова 2008 и 2009а.

префиксите за компарација по- и нај-: *по-добар*, најчесто со цртичка и слични грешки кои упатуваат на недоволна писменост. Пример:

- Ретвит: „ – Но дали се и по-писмени?“/коментар на објавата: „ – Албанките колешки ми се далеку по-колегијални и по-пристојни отколку “нашиве”.“

Употребата на членот е една од јазичните карактеристики кај кои се случуваат промени во јавната комуникација односно забележливо е изоставањето на членот, како на пример: – *Без вода дел од жиџелиџије од населба Аеродром*; – *Павлака е суйер* (реклама/промоција); – *Младиџије излегоа на мари во Скопје поџиџив климаџискиџије помени, поџиџишуваат поџиџиџија до Влада* (наслов, МОФ).

Во рамките на овој кус осврт би споменале дека во врска со лексиката секогаш треба да се има предвид препораката за преведување на термините секаде каде што е тоа можно и разумно, а она на што треба да се фокусираме е контекстот на комуникацијата. Со други зборови, треба да го имаме предвид видот на комуникацијата: формална односно официјална или неформална, во печатените и во електронските медиуми, комуникација поврзана со официјални обраќања на институциите или пак со секојдневниот живот, комуницирање во семејството, со пријателите итн.

2. Јазичниот џејзаж

Во врска со односот на говорителите кон употребата на латиницата и кирилицата, како индикативни може да се наведат резултатите од анкетите за јазикот во формалната и неформалната комуникација во Македонија спроведени во 2012/2013 год., во рамките на проектот „Јазичното планирање и јазичната политика во Република Македонија“. Опфатени беа над 180 испитаници од повеќе факултети во Р Македонија. Тука ги споменуваме следниве резултати од третата анкета во врска со јазикот во јавната сфера: (1). Во Вашето место на живеење имињата на населените места се напишани на: – кирилица и латиница 61%, – на кирилица 34%, – на латиница 5%.

(2). При означувањето на населените места на знаците во РМ според Вас треба да се користат: – македонски и англиски 43%, – македонски и албански 36%, – македонски 14%, – македонски, албански и англиски 6%, – македонски, албански и турски 1%.

(3). На билбордите и на рекламите во електронските медиуми англискиот јазик се употребува: – често/во голема мера 58%, – многу често 26%, – ретко 16%.

Во врска со односот кон јазикот во комуникацијата, во врска со прашањето (10) – Во која мера е неопходно познавањето и користењето на македонскиот стандарден јазик во формалната комуникација, произлегува дека користењето на македонскиот стандарден јазик во формалната комуникација е означено како исклучително неопходно:

- исклучително неопходно – 86,08% - делумно неопходно – 2,58%
- прилично неопходно – 10,82% - непотребно – 0,52%

Во однос на дистинкцијата ‘дијалект’ наспрема ‘стандард’ во врска со македонскиот односно домените на нивна употреба, може да се констатира дека дијалектот е поприсутен во неформалната сфера, а стандардот – во формалната комуникација. Во врска со прашањето: – Според Вас говорот што се користи во Скопје во однос на другите македонски говори и дијалекти е:

– престижен – 9,84% – делумно
 престижен – 32,12%
 – прилично/ во голема мера престижен – 13,99% – не е престижен – 44,04%.

На прашањето: – Во секојдневната/ неформална комуникација го користите Вашиот говор или дијалект: – најчесто 106- 55,21%; – прилично често 64 – 33,3%; – ретко 11 – 5,7%; – многу ретко 9 – 4,69%; никогаш -2.

Според овие резултати очигледно е дека младата популација сè повеќе ја чувствува потребата за познавање на англискиот јазик во општи рамки во македонското општество. Постои свеста за важноста на стандардот во формалната комуникација и за потребата од негово добро познавање заради вклученост во општествениот живот, наоѓање работа и сл. Сепак, во врска со јавната сфера (официјални обраќања, медиуми и сл.) се забележува едно непочитување на основната дихотомија и преферирање, понекогаш на неформалниот начин на изразување во официјални и формални ситуации. Се разбира, се јавува потребата од чести проучувања на ова тема, со оглед на законските промени што се случија и што се случуваат во последните три години од 2016 год. до денес, по донесувањето на Законот за употреба на јазиците.

3. *Македонскиот јазик како наставен предмет*

Во однос на состојбите со македонскиот јазик како наставен јазик и како наставен предмет во образованието кусо се осврнуваме на истражувањата и анализите во текот на 1998 и на 1999 година во организација на Советот за македонски јазик при Министерството за култура на РМ. Направени се анализи преку анкетање во основни и средни училишта во Македонија, како и анализи во врска со наставните програми, а резултатите се објавени во Билтенот на Советот (*Билтен* год. 2/3, 2001). Како кус осврт може да се сумира дека е забележано намалување на бројот на часовите од програмското подрачје јазик односно се работи за 5 часа неделно од прво до четврто и 4 часа неделно од петто до осмо одделение. Во средното образование главно се 4 или 5 часа неделно односно 144 до 175 часа годишно, а реакциите од професорите (главно оние од групата Македонски јазик) говорат дека бројот на часовите не е доволен за совладување на граматиката и дека е потребно одделување на предметот – македонски јазик и литература. Во наставните планови во паралелките со настава на албански и турски јазик исто така, има намалување на бројот на часовите во седмо и осмо одделение – од 3 часа на 2 часа неделно.

Од податоците што се достапни на веб-страниците на Бирото за развој на образованието и од Центарот за средно стручно образование: во

деветгодишното образование – од прво до трето одделение се планирани 6 часа, во четврто и петто – 5 часа, од шесто до деветто – 4 часа, вкупно 216, 180 односно 144 часа годишно; за учениците од другите заедници – во четврто и петто одделение 2 часа неделно, шесто и седмо – 3 часа неделно и осмо и деветто – 2 часа неделно. Во гимназиското образование се предвидени 4 часа неделно од прва до четврта година односно 2 часа неделно за учениците од другите заедници, додека во стручното образование – 3 часа, односно 2 часа неделно за учениците од другите заедници. Г. Алексова (2008: 18) во освртот кон состојбата со предметот Македонски јазик на јавната трибина „Статусот на македонскиот јазик во наставата“ во 2008 констатира дека предметот македонски јазик, како мајчин јазик, не успеа да се избори за поголем фонд часови и за соодветниот статус во наставниот процес.

Според материјалите од анализите достапни во Билтенот (2001, 2002) може да се проследат состојбите со наставното подрачје јазик во практиката, при што најчесто се констатира дека има проблеми со усвојување на темите од граматиката, делумно поради дисконтинуитетот во програмското подрачје јазик; додека, кај паралелките со наставен албански и турски јазик наставниците посочуваат проблеми во реализацијата и проверката на знаењата. Се посочува и на важноста на јазичниот израз на наставниците, а направена е пообемна анализа на учебниците што се достапни по предметот Македонски јазик и литература, како и на предвидените лектури. Во препораките се укажува на потребата од разделување на предметот во два предмета: македонски јазик и литература, што произлегува и од искажувањата на учениците и професорите. Натаму, се посочува потребата од поголема застапеност на македонски автори, осовременување на учебниците, зголемување на часовите по македонски јазик за припадниците на другите заедници и поттикнување на методиката за изучување на македонскиот јазик како странски јазик.

Денес, 18 години по објавувањето на наведените констатации и препораки се добива впечатокот дека оваа тема не е многу привлечна за истражување, (сепак, не ги занемаруваме истражувањата на Г. Алексова и на други истражувачи), а кај надлежните не постои интерес за анализа на состојбите и за нивно подобрување. Сметаме дека стручната заедница, лингвистите и професорите по македонски јазик имаат доволно простор за обработка на овие теми заедно со своите студенти, иако можностите за поддршка во форма на проекти се непостоечки. Нивна задача е и да им го свртат вниманието на сите институции, надлежните министерства, Советот за македонски јазик, Бирото за развој на образованието и др. и да вршат притисок во рамките на својата надлежност за подигнување на нивото на предметот Македонски јазик и литература, за реактуелизација на одделувањето на двете програмски подрачја, за подобрување на кадарот во училиштата и за реевалуација на учебниците што се користат во основното и средното образование.

4. Законот за употреба на македонскиот јазик (од 1998 год.)

За актуелните состојби со употребата на македонскиот јазик, како и спроведувањето на Законот за употреба на македонскиот јазик во 1998 (објавен во *Билтен* 2000, год. I/1,2; Службен весник на РМ 5, 1998) треба да ги земеме предвид и неколкуте искажувања во времето на донесувањето на Законот. За време на дискусиите во македонскиот парламент во врска со (тогаш) Предлог-законот за употреба на македонскиот јазик и одолговлекувањето на неговото донесување Илија Милчин („Јазикот на медиумите“, 2000: 101,102, 103) во рубриката Дневна јазична критика во „Нова Македонија“ пишува:

„...а ние, однадвор, се надеваме дека нема да слушаме повторно софистички логички еквилибристики дека Законот ќе довел до „апсурдни и катастрофални последици“ и дека „ќе биле потребни 50 000 лектори со што државата ќе станела лекторска“. Прикаската за 50 000 лектори и не заслужува да се докажува нејзиниот политикантски корен. Повеќе ме загрижува и длабоко ме чуди становиштето дека Законот „го фаворизирал“ македонскиот јазик и барањето да се донесе закон и за јазиците на другите националности. Надвор од тоа што имаме Закон за локална самоуправа кој ја регулира употребата на јазиците на малцинствата, а чистотата на тие јазици никој во Македонија не ја загрозува. Малцинствата имаат свои матични земји: Албанија, Турција, Србија, каде јазикот се одгледува на највисоко ниво, а никој во Македонија не пречел, ниту има намера да пречи во употребата на литературниот албански, турски, српски, ниту тие јазици се изложени на агресија однадвор.“

Понатаму, за суштината на донесувањето на овој закон Милчин истакнува: „...ние денес аналитичката форма на перфектот постојано ја забораваме, а и акцентскиот систем безмилосно го газиме. Па сепак, некои се искажаа против Предлог-законот, зашто ќе создадел многу трошоци, ќе се плаќале адвокати и лектори, а не сакаат да видат дека и адвокатот и судијата треба да пишуваат и да говорат на чист службен јазик. Впрочем, ако казните ги загрижуваат нив, можат да бидат и симболични, но ред во фирми, снимени реклами, филмски титлови, документарни филмови може за кратко време да се стави, а конечната цел ќе се постигне со време, кога на образованиот македонски говорител ќе му биде срам да се искажува на испаколчен јазик, зашто средината ќе му се смее. Тогаш и правописот и граматиката ќе станат навистина јазичен закон.“ (...) „на крајот да се прашаеме: кој и од име на што има право токму на македонскиот народ да не му дозволува со закон да го штити својот јазик? И уште нешто: на каков ли волшебен начин, со овој Закон, се „фаворизирал“ македонскиот јазик во неговата сопствена земја, а друга нема? И зошто, ако го браниме својот јазик, некој си вообразува дека го загрозуваме неговиот?“

Денес во Македонија се чини дека никој не се занимава со спроведувањето на Законот за употреба на македонскиот јазик; нејасно е колку инспектори се надлежни за неговото спроведување, (од пред неколку години е информацијата дека има само пет за целата држава!). Таквата тенденција доведе денес до негрижа за македонскиот јазик во јавната сфера и во медиумите, како и до несоодветно изразување, основни правописни грешки итн.; се разбира,

недоволното учење на македонскиот во текот на образованието, исто така, има значаен удел во ситуацијата. Треба да се спомене дека во јануари 2020 год. се водеше јавна расправа за новиот Предлог-закон за употреба на македонскиот јазик во којшто има повеќе општи отколку обврзувачки одредби, а со него се регулира и организирањето на лекторатите по македонски јазик во странство, изучување на два семестри македонски на универзитетите во Р Македонија, како и изучување на македонски во рамките на културните центри на амбасадите на РМ.

5. Сосијални во јазична и политичка на Р Македонија

Кога станува збор за Законот за употреба на јазиците (изгласан во Собранието во март 2018, објавен во Службен весник на РМ 7, 2019 без потпис на Претседателот на РМ), како и евидентната грижа за неговото спроведување треба да напоменеме дека со овој закон се промовира и се унапредува употребата единствено на албанскиот јазик (што е во спротивност и со насловот на Законот), со што се става наспроти јазиците на другите заедници со кои треба да се гради заеднички живот. Во врска со статусот на јазиците, Законот ја ревидира и ја редуцира употребата на македонскиот јазик како официјален во Република Македонија и задолжителен на државно ниво и го третира на ниво на сите други јазици, со употреба по избор односно арбитражно. Со споменатиот закон со тоа што се проширува употребата на албанскиот на сите административни тела, агенции, државни институции, во судовите, на печатите, називите, веб-страниците итн. се потенцира и се форсира еден двојазичен идентитет на државата, нешто што не соодветствува со фактичката состојба. Со предвидувањето за задолжителна употреба на албанскиот јазик во органите на централната власт и во судските постапки се отстапува од предвиденото во Рамковниот договор, а сето тоа повлекува и обврски од административен и финансиски карактер. Се создава нерамнотежа во водењето грижа за спроведувањето на Законот за употреба на јазиците (со агенција) наспрема Законот за употреба на македонскиот јазик. Донесувањето на законски решенија за јазичната политика бара согледување на состојбите со односите на нациите и етничките заедници кои живеат во една држава. Неминовно е споредување со европските искуства, па кога правиме паралела со некои европски случаи може да се види дека онаму каде што постојат тензии во односите меѓу различни нации тоа секогаш се рефлектира во употребата на јазикот, но, уште поважно, и во применувањето на територијалноста и регионалистичките тенденции, со што меѓусебните односи може да се заострат, а како резултат на тоа меѓусебната доверба опаѓа.

Македонскиот јазик во Уставот на РМ е службен јазик на целата територија на државата и во нејзините меѓународни односи. Тој носи една важна функција што ја има и секој друг официјален јазик – да биде јазикот којшто претставува кохезивен и заеднички елемент за сите граѓани во општеството во позитивна смисла. Во европски рамки, главно, официјалниот јазик се смета за административен и работен, јазик кој се изучува во

образованието, јазик со кој се постигнува извесен степен на интеграција и инклузија во општествениот живот. Еден јазик, меѓу другите параметри во рамките на јазичното планирање, како заштитен се смета и преку тоа дали има официјален статус, а македонскиот јазик е официјален само во Република Македонија и државата е задолжена да води грижа за неговата заштита и употреба. Според тоа, кога го гледаме овој Закон за јазиците неминовно се наметнува впечатокот дека македонскиот, прво, се перципира како еден од јазиците во Р Македонија, што е несоодветно на неговиот статус. Се чини како да се поткопува и онака, тешко воспоставената рамнотежа опфатена со оваа законска регулатива, која е резултат од Рамковниот договор (од 2001). Со некои од законските решенија се намалува значењето и потребата од употребувањето на македонскиот јазик во Р Македонија. Се проблематизира и практичната примена на Законот, особено во администрацијата, во постигнување на јазичните компетенции итн. Ваквите решенија „одозгора“ за широка употреба на јазик којшто не го познаваат и не го користат две третини од граѓаните, а притоа без можности за негово изучување (во изминативе 16 години и денес) не може да бидат продуктивни.

Во октомври 2019 год. излезе извештајот на Венецијанската комисија за оценување на Законот за јазиците, во којшто се наведува дека: „во одредени области законот оди премногу далеку, наметнувајќи нереални правни обврски на јавните институции. Ова е особено случајот со одредбите со кои се предвидува употреба на албанскиот јазик во судските постапки, кои се формулирани на толку широк начин што сигурно би барале повеќегодишна подготовка да биде целосно спроведена.“ Во заклучоците Комисијата истакнува: „Според мислењето на Венецијанската комисија би било корисно доколку властите спроведат детални студии за причините за недостатоците во спроведувањето на Законот за јазикот што го зборуваат најмалку 20% од граѓаните од 2008 год.² и да го проценат влијанието во однос на буџетот и човечките ресурси на новиот закон за јазици. Комисијата, исто така, препорачува законодавецот да не ја користи скратената постапка за ревидирање на законот за јазици.“ (цитирано од: www.plusinfo.mk, 7.10.2019). Според ова произлегува дека на овој закон му претстои темелно преиспитување и ревидирање.

За добар почеток на решавање на проблемите би се сметала една сериозна и обемна анализа на состојбите во општеството и во образованието, за да може да се види какви се можностите за изучување на албанскиот, на македонскиот и на другите јазици што се зборуваат во Македонија и какви се реалните услови за примена на законските решенија во институциите. Се разбира, потребна е и анализа на примената на Законот за употреба на јазикот кој го зборуваат 20% од граѓаните од 2008 год., искуствата и недостатоците. Во стручната литература (Baker 2007: 211-213) се наведуваат модели за истражување на етнолингвистичката виталност на малцинските јазици, при што

² Службен весник на РМ 101, 2008; подетално за овој закон в. Ѓуркова 2013.

предвид се земаат следниве фактори: – статусот во економска и историска смисла; – демографските фактори; – институционални фактори (медиуми). Како релевантна анализа се зема и истражувањето на јазичната употреба, што се однесува на варијациите во јазичната употреба во различни домени: официјална комуникација, работа, религија, интеракција во семејството итн. Во таа смисла потребно е да се посочат различните вариетети и јазици што се поврзуваат со различните домени во општеството. За потребите на образовните програми и јазичното планирање потребно е испитување на познавањето на јазиците (компетенцијата на говорителите), со што прецизно ќе се покажат потребите за изучување на определени јазици и недостатоците на досегашните решенија. Како паралела ги наведуваме испитувањата за познавањето на англискиот во САД, тестирањето за хебрејски, арапски и англиски во Израел и националното тестирање по англиски во Британија и по ирски во Ирска (в. Baker 2007). Како не помалку важно се покажува прашањето за финансиските потреби и можности на државата. Само преку обемни анализи и донесување решенија за јазичната политика без ултиматуми и според добиените резултати може во ограничен обем да се превенира суштинската поделба и нерамнотежа во македонското општество што се создава со новите законски решенија.

6. *За лингвистичкиите последици од Спогодбата*

Во врска со Спогодбата³ за решавање на спорот за името т.н. Преспански договор се воочува следново: прво, неидентификување на Република Македонија како учесник и потписник на Спогодбата односно нејзино именување единствено како „Втора страна“ и второ, „Спогодбата“ е потпишана на англиски јазик, повторно, како и Рамковниот договор во 2001 година, што покренува сериозни прашања за валидноста, особено што на преводите на македонски и на албански јазик не е посочено дека се авторизирани и валидирани од државата.

Во однос на членот 1 став 3, г) треба да се посочи дека придавската употреба што се изведува од „на Република Северна Македонија“ и „на Северна Македонија“, освен наведените синтагми, би била „северномакедонски“, со што се отвора можност за едно несоодветно, вештачко именување на територија, држава којашто иманентно, историски и според правото на самоопределување на народот се именува „Македонија“, а како што е наведено со овие определби ќе треба да се именуваат сите службени органи и официјални институции. Соодветно на ова, со оглед на формулацијата на оваа точка, би следувало дека некој би зборувал за „северномакедонска“ историја или „северномакедонски“ фолклор и „северномакедонска“ литература, што би претставувале непознати категории, бидејќи не постои „северномакедонска“ нација. Дополнително, како особен проблем се јавува именувањето на други јазици, како на пример транскрипцијата во северно-германските јазици поточно во шведскиот и данскиот каде официјално правилниот превод е „Nordmakedonien“ (Северна Македонија, извор: Ивица Челиковиќ, *Северна Македонија – разделено или*

³ Текстот на Спогодбата е достапен на <https://vlada.mk/node/17422>.

слеано, www.plusinfo.mk, 19.06.2018). Соодветно на тоа, се изведуваат следните придавски определби „nordmakedonier“ (Северни Македонци) и „nordmakedonsk“ (северномакедонски, -а, -о), коишто како што укажал и шведскиот институт за јазик може да се очекува да се користат во медиумите, како резултат на недоволно познавање на точните одредби во Спогодбата, а тоа дополнително ќе внесува забуни и погрешно именување.

Кон ова се надоврзува и посоченото во членот 8 (став 4) дека двете страни ќе се придржуваат кон употребата на официјалните географски имиња и топоними на територијата на другата Страна, при што приоритет треба да се даде на ендонимите, наместо на егзонимите. Ова е директен диктат за користење на грчките топоними во „северниот дел“ на „првата страна“ наместо автохтоните, македонски топоними коишто, меѓу другото, се носители и на македонското наследство и историја. Топонимите по дефиниција во себе ја содржат историјата и културата на определена нација, а оваа клаузула значи дека македонските топоними како културно наследство во „северниот дел на првата страна“ не треба да се користат. Притоа, тешко е да не се забележи цинизмот зад напишаното дека и двете „страни“ треба да се придржуваат кон ова. И конечно, како ќе изгледаат и ќе се одвиваат научните истражувања на македонските топоними, на македонските дијалекти и на македонскиот јазик во однос на балканските јазици или на индоевропскиот јазик, и од македонски и од странски лингвисти? Дали ќе може да зборуваме за слобода во науката и во образованието?

7. Заклучни белешки

Во стручната литература (Nekvapil 2006, Spolsky 2009) терминот **јазичен менаџмент** се поврзува со организирање на јазичниот избор и јазичната употреба на микро-, како и на макроплан: од индивидуата до употреба на јазиците во општеството односно државата. Воспоставувањето соодветни јазични политики во образованието, во државните институции и законодавната сфера, на локално и регионално ниво итн. треба да ги рефлектираат свесните и експлицитните напори на „јазичните менаџери“ за контрола на изборот со оглед на јазиците. Со оглед на наведеното, во Македонија недостасува ангажманот на лингвистите (со нетранспарентните процеси) или пак, вклучување на јазичните прашања (во форма на идентитетски прашања) во несоодветни, исклучиво политички договори без земање предвид на реалните јазични состојби.

Summary

The focus of this paper is on several sociolinguistic tendencies regarding usage of Macedonian language in public communication, language policy, as well as the status of Macedonian. The status of Macedonian language is closely linked to the recent legislative regarding the usage of languages in Republic of Macedonia. The issues of Macedonian language as a subject in the course of education (elementary and high school level) are of special interest. As to the language crises and dilemmas, we are researching the linguistic consequences for Macedonian of a political

agreement between Macedonia and Greece in 2018, as well as the Law on usage of languages.

The main objective is to put the sociolinguistic situation of Macedonian in an international perspective.

Литература

Алексова Гордана. 2008. „За две општествени функции на македонскиот јазик, или: За статусот на македонскиот јазик во образованието“. *Сџајусој на македонскиот јазик во наставава*, Скопје: УКИМ, Филолошки факултет.

Алексова Гордана. 2019. „Македонскиот јазик како наставна содржина и како наставно средство во наставата по немајчин јазик“. *Предавања на 51. Лейна школа на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје: УКИМ.

Билтен на Советот за македонски јазик, 2000, год. I/1, 2; 2001 год. II/3; 2002, III/5. Скопје: Министерство за култура на Република Македонија.

Груевска-Маџоска Симона. 2010. *Социолингвистички огледи*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Ѓуркова Александра. 2008. „Социолингвистички аспекти на македонскиот јазик: од стандардизацијата до актуелните тенденции“. *Филолошки студии*, том 2; Скопје, Загреб, Перм, Љубљана. Достапно на www.philologicalstudies.org

Ѓуркова Александра. 2009. „Актуелни состојби во македонскиот јазик од 1991 год. до денес“. *Med jezikami in kulturami, Medpolitiko in stvarnostjo: Jezikovnasituacija v novonastalih drzavah bivše Jugoslavije* (ured. V. Požgaj Hadži, T. Balažic Bulc, V. Gorjanc), Ljubljana: Filozofska fakulteta, 97–111.

Ѓуркова Александра. 2009а. „Англицизмите во македонскиот јазик“. *Литературен збор год. LVII*, Скопје: Сојуз на друштвата на македонски јазик и литература. 14–23.

Ѓуркова Александра. 2012. „Актуелни тенденции во македонскиот публицистички стил“, *Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova*, knj.1. Sarajevo: Slavistički komitet, 351–360.

Ѓуркова Александра, Груевска-Маџоска Симона. 2014. „Актуелни проблеми на јазичното планирање“. *Македонски јазик LXV*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Македонски јазик, 1998. Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Minova-Gjurkova Liljana (red.). Opole: Uniwersytet Opolski.

Милчин Илија. 2000, 2001. *Јазикот на медиумите*, 1 и 2. Скопје: Ѓурѓа.

Минова-Ѓуркова Лилјана. 1991. „За разговорниот јазик на македонските родени говорители“. *Литературен збор 38/1-2*, Скопје: Сојуз на друштвата на македонски јазик и литература, 31–43.

Минова-Ѓуркова Лилјана. 2019. *Лингвистички студии за македонскиот јазик. том 2 Социолингвистички теми: јазикот и нормата*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.

Правојис на македонскиој јазик. Второ издание. 2017. Цветковски Живко, Веновска-Антевска Снежана, Груевска-Маџоска Симона, Јачева-Улчар Елка, Саздов Симон (ред.). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Култура АД.

Тренивски Томислав. 2002. „Туѓојазичните влијанија во печатените медиуми“. *Македонски социолингвистички и филолошки теми*, Минова-Ѓуркова Лилјана, Дучевска Анета, Митревски Љупчо (ред.). Скопје: Совет за македонски јазик на Република Македонија, 241–250.

Baker Colin. 2007. “Psycho-Sociological Analysis in Language Policy”. *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Ricento, Thomas (ed.). Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 210–228.

Gjurkova Aleksandra. 2013. “Sociolingvistička situacija u Makedoniji od 1991. dodanas”. *Jezik između lingvistike i politike*. Požgaj Hadži Vesna (ur.). Beograd: Biblioteka XX vek. 159–182.

May Stephen. 2007. “Language Policy and Minority Rights”. *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Ricento, Thomas (ed.). Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 255–272.

Nekvapil Jiří. 2006. “From Language Planning to Language Management”. *Sociolinguistica* 20. Tübingen: Niemeyer, 92–104.

Spolsky Bernard. 2009. *Language Management*. Cambridge: Cambridge University Press.

Светлана ДАВКОВА-ЃОРГИЕВА
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ОД ДИЈАЛЕКТНАТА ЛЕКСИКА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Предмет на интерес во овој прилог се лексемите со кои се именува *месестииот*, *црвен* и *назабен израсшок на ѝеѝелот* во македонските говори. Анализираниот и картографиран материјал покажува дека во македонските говори најчесто се употребуваат лексемите *кикиришка*, *ѓребенец* и *фуфул*. Етимолошката анализа ќе ни овозможи да дознаеме дали се работи за лексеми од словенско или несловенско потекло. Ќе биде направена проверка на дијалектните лексеми во Толковниот речник на македонскиот јазик, како и во други лексикографски трудови што ќе нè упати на нивната застапеност и семантика во современиот македонски јазик.

Клучни зборови: кикиришка, македонски говори, ареална лингвистика, етимологија, современ јазик.

Предмет на интерес во овој прилог е дијалектен материјал од лексичко-семантичката сфера Птици, во *Прашалникоѝ за собирање дијалекѝен материјал за македонскиоѝ дијалекѝен аѝлас* (Видоески 2000) нумерирана како глава 16, а лексичкиот материјал е од прашањето бр. 4, кое гласи *Како се вика* ‘црвениот и назабен израсток на главата на петелот’? Како одговор на ова прашање во македонските говори нотиравме голем број лексички разновидности: *кикиришка/кикириѝка*, *ѓр'ебен*, *ф'уфул/л'*, *ул'ул'*, *киѝка*, *цвеќе*, *каѝул'*, *булик*, *калѝ'ак*. ‘Месестиот, црвен и назабен израсток на главата на петелот’ е еден од поважните екстериерни карактеристики по кој петелот се разликува од кокошката. Имено, кокошката има мала кикиришка која едвај се забележува, а петелот има поголема и добро развиена кикиришка, со црвена боја која е поизразена отколку кај кокошката. Кикиришката на петелот по облик може да биде *ѝросѝа* или *лисѝовидна*, *ѝрендафилесѝа*, *ѓрашководна*, *ореовидна*, *роѓовидна*, *ѝеѝеруѝкесѝа* (Манев 2003).

Анализираниот и картографиран дијалектен материјал по ова прашање дава јасна слика на дистрибуција на називите со кои се именува ‘месестиот,

црвен и назабен изросток на главата на петелот’ на македонскиот јазичен ареал при што, како што споменавме погоре, се регистрирани голем број лексички разновидности од кои називите *кикиришка/кикириџка*, *џр’ебен*, *ф’уфул/л’* односно *ул/уљ* имаат поголема фреквенција на употреба. Називите *киџка*, *џеке*, *џребен* имаат помала дистрибуција и формираат помали ареали, а називите *каџул’*, *булик’*, *калџ’ак* се јавуваат спорадично и во ограничена употреба. Односниве називи ги регистриравме во голем број фонетски и зборообразувачки разновидности. Ареалите, пак, каде се употребуваат гореспоменативе називи се претежно чисти, а заедничката употреба на два или повеќе називи со исто значење е минимална и спорадична и не постои разлика во семантиката на лексемите, сите именувања се однесуваат на ‘изростокот на главата на петелот’.

Именувањето *кикиришка* во македонските говори се бележи во голем број фонетски и зборообразувачки разновидности (*кикирушка*, *кикириџа*, *кикириџка*, *кикириџка*) и формира компактен ареал, зафаќајќи ги централните говори со исклучок на кичевскиот говор, каде имаме само спорадична дистрибуција на формата *кикириџка* која го има истото значење ‘месестиот, црвен и назабен изросток на главата на петелот’. Како општоприфатен назив во македонскиот стандарден јазик негова дистрибуција бележиме во Скопско, Прилепско, Демирхисарско, а лексичката разновидност *кикириџка* има поконцентрирана употреба во Битолско, Прилепско и Велешко. Односниов назив спорадично го нотираме и во западните македонски говори и тоа во по неколку населби во Струшко и Охридско. Во пиринските говори, пак, во Гоцеделчевско во населбата 389. Жижево нотирме двојна употреба на називите *кикириџка* // *џр’ебенец*. Во една населба во Гевгелиско ја нотиравме разновидноста *ќаќар’еска* (200. Конско).

Со лексемата *кикиришка* во ТРМЈ (II: 511) се именува ‘месест, црвен и назабен изросток на глава на кокошка, петел мисирка и сл.’, а лексемата *кикириџка* во ТРМЈ (II: 511) е нотирана со две значења: со првото се именува растението *Arachis hypogaea* – Едногодишно ниско растение, чии мешункасти плодови со семки, богати со масло, растат под земја; плодот и семките на тоа растение; додека второто значење нè упатува на значењето на лексемата *кикиришка*.

Според Фасмер (II: 231) и Bezlaј (II: 31) се работи за прасловенска и општословенска лексема изведена од прасловенската ономатопеја **kykati* ‘крика, испушта силен глас’; со исто или слично значење лексемава е регистрирана речиси во сите словенски јазици: во словен. *kikati*, *kikam* (impf.) ‘да се биде рапав во гласот’, а *kika* ‘рапавост’, прид. *kikav* ‘рапав’, во срп. и хрв. *kikotati se* ‘се кикоти; се смее’, во рус. *ќикаџџь*, *ќичу* ‘испушта силен глас, крика – за птици’, во укр. *ќykati* ‘гласот, викањето кај кукавицата, кукање’, оттука и

кикирика – за гласот кај петелот, ова изведено од ономатопејата *kikirikati*, *kikirik*, во лат. *cucurru*, *cicurrie*. Во БЕР (II: 356–357), пак, називот *кика* е нотиран како прасловенска и општословенска лексема од прасловенското **kyka*, **kuka* и **kvaka*, од индоевропскиот корен **kū-k-*; **keu-k-* и **(s)ku-*, **geu-* со значење ‘извиткан, крив’, а во стел. јазик *kyka* ‘коса’. Лексемата *кика* е забележана и во другите словенски јазици со различни значења: срп.: *kika* ‘коса, перче, локна, кадрица од коса над челото’, словен. јазик *kika*, *kēka*, *kēčka* ‘одредена точка на јазикот на кокошка; бујна коса’; во руск. и украински го нотиравме и значењето *кика* ‘женски накит за главата во вид на полукруг; дијадема над челото’, чеш. *kyka* ‘перче од коса, кадрица, локна’.

Називот *ѓр'ебен*, исто така, го нотиравме во голем број фонетски и зборообразувачки разновидности (*ѓр'ебен*, *ѓр'ебен'*, *ѓр'ебењ*, *ѓребенец*, *ѓреб'енец*, *ѓр'ебѓн*, *ѓр'ебенѓц*, *ѓр'ебин*, *ѓр'еѓка*). Односниов назив со својата дистрибуција образува два ареали. Поголемиот ареал зафаќа дел од северните македонски говори (се јавува во три населби во Кумановско), потоа неговата дистрибуција се шири кон североисточните говори зафаќајќи го кратовскиот и светиниколскиот говор, од централните говори се нотира во скопскиот и велешкиот, а неговата дистрибуција е доста компактна и во целото југоисточно наречје, во тиквешијата, во штипско-струмичките и во малешевско-пиринските говори. Дистрибуиран е и во јужните, односно долновардарските говори. Спорадично се јавува и во две населби во Серско (291а. Старчиште: *ѓр'ебен'*, и формата *ѓр'ебин* во 297. Савек). Односнава лексемата со својата дистрибуција на југозапад во костурско-корчанските и долнопреспанските говори формира уште еден, помал ареал, а спорадично се јавува уште во четири населби во Ресенско (102. Стење; 107. Претор; 109. Ресен и формата *ѓребенец* во 101. Лескоец).

Во стандардниот македонски јазик во употреба се две лексеми за именувањето *ѓребен* (ТРМЈ I: 375). Лексемата *ѓрбен*¹ е забележана со три значења: 1. Горен дел од планина, рид од планина и сл. 2. Карпа во вода. 3. Највисоко место меѓу плешките кај животните, најистакнати пршлени, додека лексемата *ѓребен*², пак, е толкувана како ‘алатка со железни запци за чешлање, влачење на волна, лен и сл.’.

Разгледот на етимолошките речници покажа дека односнава лексема е застапена во поблиските и подалечните словенски јазици, со повеќе значења како: ‘уред со запци за чешлање на коса, брада/чешел; уред за влачење волна; планински срт’; но и ‘црвен назабен изросток на главата на петелот’ во словенечкиот, српскиот, хрватскиот и бугарскиот јазик. И овде станува збор за прасловенска и општословенска лексема: прсл. **greby*, *grebene* од *grebsti*, *grebet*, лат. *pecten*, *pektā*, ова произведено од прасл. **greby*, **greben-e* со зн. ‘чеша, гребе’; а според Славски, со наставка *-енъ* добиената форма **grebenъ*

означува ‘предмет со запци за чешлање на коса, брада, односно чешел; предмет за влечење волна; но и планински срт’. Сп.: срп. и хрв. *гребен*, словен. *grebén*, рус. *гребень*, *гребня*, укр. *гребінь*, чеш. *hřeben*, слов. *hrebeň*, пол. *grzebień*, длуж. *grjebjeń* (БЕР I: 277; Bezlaj I: 173).

Лексичката разновидност *ф’уфул/л’* на македонскиот јазичен ареал ја нотиравме во голем број фонолошки и зборообразувачки разновидности (*ф’уфул*, *ф’уфул’*, *ф’уфул’љка*, *фрфул*, *ф’удул*, *вувул*, *вув’ул’*, *куфул*, *ул’*, *уул’*, *уљ*, *уљка* и *к’укул*).

Нејзина дистрибуција бележиме во северните македонски говори поточно во кумановскиот и кривопаланечкиот говор, како и во горно и долнополошките говори. Од централните говори оваа лексема спорадично ја регистриравме во Демирхисарско, Кичевско и во Поречието.

Кај ова именување основниот мотив е карактерната особина ‘дрзок, горд, своеглав’ – особини со кои, всушност, се карактеризира и петелот. Според Скок (I: 535) станува збор за балкански турцизам од арапско потекло (во тур. *fuduli* < арап. *fudūliyy* ‘оној кој неповикан решава туѓи проблеми; оној што е наметлив, арогантен’).

ТРМЈ (VI: 273) го нотира називот *фуфул* со толкување ‘кикиришка на петел’, а нотирани се и формите *уле*, за маж, *улка*, за жена, со назнаката разговорно и со значење ‘луд човек/жена, некој што е со помрачен ум’ (ТРМЈ VI: 174;176).

Во јужните македонски говори бележиме уште еден изолиран и многу мал островски ареал каде се употребува лексемата *кр’еска*, која според забелешките на информаторите го означува ‘гребенот на главата на петелот’, а не гласот што го испушта петелот. Сп.: во Гевгелиско (201. Стојаково: *кр’еска*); во Солунско (307. Негован: *кр’еска*); во Воденско (337. Луковец и 340. Тресино: *кр’еска̋*); како и во Мегленско (328. Црнешево: *кр’еска̋*; 339. Саракиново: *кр’еска̋*; 343. Г. Пожарско: *кр’еска̋*; *кр’еска* // *кикир’ишќа* во 325. Тушин; односно *кр’еске* во 342. Струпино); во Еницевадарско (323. Гуменце: *кр’еска*).

Етимолозите не даваат јасна етимологија за односнава лексема иако Bezlaj (II: 91) ја доведува во врска со прасловенската форма **krasъ* со значење ‘буди’, ова од индоевропското **kres-*, **krek-* со истото значење, во стсл. *vъskresiti*, *vъskresъ* ‘се буди, оживува’, од *hres* ‘темпераментен, разигран’. Во словен. јазик нотирана е лексемата *kreša* ‘вика, извикува’ и *krešen* ‘темпераментен, моќен’, во чешкиот *křišiti* ‘буди, прави драма со викање’, во пол. дијал. *kresicz* ‘разбудува, буди’, во срп. *kresta* со значење меѓу другите и ‘гребен на петел’, и во буг. јазик. *кресѝа* со истото значење.

Во стандардниот македонски јазик, пак, лексемата *креска* се употребува: 1. За птици – испушта остар, висок и рапав глас. и 2. Вика со висок, пискав или засипнат глас (ТРМЈ II: 636).

Именувањето *киѝка* (во фонолошки разновидности *киѝка*, *к'иѝка*) во македонските говори има мала дистрибуција. Формира мал изолиран ареал зафаќајќи ги охридскиот и струшкиот говор. Сп.: Охридско (93. Оровник: *киѝка*; 95. Рамне: *киѝка*; 95а. Којнско: *киѝка*; 99. Трпејца: *киѝка*; 100. Љубаништа: *киѝка* // *к'иѝка*), Струшко (85. Струга: *киѝка*, и разновидноста *к'иѝка* во 87. Волино).

Лексемата *киѝка* во ТРМЈ (II: 518–519) е нотирана со 7 значења, од кои првото е ‘неколку стракови цвеќе заедно; букет’, а седмото со назнака дијалектизам означува ‘цвет’. Во Речникот на македонската народна поезија (III: 324–325), пак, за именувањето *киѝка* бележиме толкување ‘сноп од истородни предмети: цвеќиња, букет, украс (најчесто) за на глава’.

Над овој ареал се издвојува уште еден мал ареал каде е дистрибуирана лексичката разновидност *цв'еќе* со која се именува ‘кикиришката на петелот’. Овој назив, како што рековме, формира компактен ареал во Дебарско (60. Ростуше: *цв'еќе*; 61. Галичник: *цв'еќе*; 64. Г. Косоврасти: *цв'еќе*; 65. Баниште: *цв'еќе*; 67. Горенци: *цв'еќе*; 68. Гари *цв'еќе*; 76. Јабланица: *цв'еќе*; 79. Ржаново: *цв'еќе*; и во 58. Жерноница: *цв'еќе* // *цвеѝ'ке*), но спорадично го нотираме во по една населба во Струшко (75. Модрич: *цв'еќе*); Кичевско (71. Ефловец: *цв'еќе*); и Скопско (158. Држилово: *цв'еќе*). Интересна е дистрибуцијата на односна лексема во една населба во Гостиварско (52. Печково: *киѝка*/гребен) каде се јавува во зедничка употреба со називот *гребен*.

ТРМЈ (VI: 304–305) називот *цвеќе* го бележи со пет толкувања меѓу кои и: ‘растение со лисја и цвет’, ‘украс што личи на цвеќе’, но и со преносно значење ‘нешто што се одликува со неспоредлива, исклучителна убавина’.

Интересна е дистрибуцијата на уште три лексички разновидности во четири населби од дебарскиот говор. Сп.: *к'аѝул'* – во два пункта и тоа во: 72. Голем Папрадник и 73. Џешиште: *к'аѝул'*, потоа разновидноста *б'улик'* во 74а. Клење, а во населбата 74. Стеблево: лексемата *б'укул'*. Споменативе називи се употребуваат самостојно и го означуваат ‘месестиот, црвен и назабен изросток на главата на петелот’.

Според забелешките во дијалектните материјали со лексемата *к'аѝул'*/*каѝулја* во дебарските говори се именува ‘делот од облеката што стои на глава и ја покрива главата’, но и ‘чул што се става на задниот дел на коњ или магаре да го штити од дожд и муви’.

ТРМЈ (II: 471) ја нотира лексемата *каџа* за: 1. Дел од облеката што ја покрива главата, со различна форма и големина, без раб или со стреа, штитник над челото. 2. (геогр.) Височинка во облик на капа. 3. Тоа што личи на капа. 4. (прен.) Тоа што го покрива врвот на нешто, што се наоѓа над нешто, одозгора. Мито Миовски (1998: 136) ја бележи лексемата *каџула/каџуља* ‘чул што се става на задниот дел на коњ или магаре да го штити од дожд и муви’ (-нгр. *капо̀у̀ља*, множинска форма од *капо̀у̀л* со истото значење < лат. *scapulae* ‘плеќи, грб; врв’, аром. *çapul’e, çapul’iu*, алб. *kapule*). Во РМНП (III: 251) лексемата *калџак* се толкувана како ‘капа опточена со крзно, порабена со чоја, свила или кадифе; кожена капа’. Лексичката разновидност *калџ’ак* на македонскиот дијалектен ареал ја нотиравме во една населба во Солунско (305. Сухо).

Називот *б’улиќи*, пак, во дебарските говори, го употребуваат да го именуваат полското цвеќе што има големи црвени цветови. Тргувајќи од фактот дека кикирушката на петелот е голема и црвена, па можеби ова ни дава за право да претпоставиме дека по пат на аналогича се развил односниов назив.

Во ТРМЈ I: 195 лексемата *булка* означува ‘вид полско цвеќе, едногодишно растение со големи црвени цветови, див афион; *Papaver rhoeas L.*’, а во РМНП (I: 251) лексемата *булка*² е толкувана како ‘прамен коса над челото’. Називот *б’укул*’ во народната поезија, според дијалектните материјали, се употребува да означи нешто што се става во коса, најчесто црвен цвет, а кај побогатите фамилии накит/шнола (сп.: во РМНП I: 200 – *буклија*² ‘накит за коса’).

За именување на ‘кикиришката на петелот’, спорадично на македонскиот дијалектен ареал нотиравме употреба и на други називи како називот *ќика* нотиран во две населби во Струшко (86. Радожда: *ќика* и *к’икачка* во 81. Вевчани); а во населбата 88. Ботун разновидноста *ќирка*. Во ТРМЈ (II: 510) лексемата *ќика* се толкува како ‘сплетено или врзано перче коса’.

Во еден пункт во Скопско (152. Нерези) го бележиме именувањето *гриво*. Во стандардниот јазик во употреба е називот *џрива* за ‘долги влакна над вратот и на главата кај коњите, лавовите и кај други животни’ ТРМЈ (I: 337).

Лексемата *ч’ешел*’ ја нотиравме во една населба во Тетовско (48. Челопек), наспрема стандардната форма *чешел* со толкување: 1. Направа за чешлање коса на човек. и 2. сп. чешалка, чешало ТРМЈ (VI: 364).

На крајот, од ареален аспект, можеме да заклучиме дека општословенските називи *кикиришка*, *џребен* и *ќреска* со кои се именува ‘месестиот, црвен и назабен изросток на главата на петелот’ се и општомакедонски, односно имаат најголема дистрибуција на македонскиот

јазичен ареал. Ислучок од ова е именувањето *фуфул* што е балкански турцизам. Во однос на стандардниот јазик општоприфатени се лексемите *кикиришка* и *фуфул*.

Summary

This article reviews and analyzes the distribution of dialectal terms that refer to the "fleshy, red and serrated part growing on the rooster's head" on the Macedonian language area. A large number of lexical varieties have been registered, of which the names *kikiriška/kikiritka*, *gr'eben*, *f'uful/l'* or *ul/ulj* have a higher frequency of use, as well as the names *kitka*, *cvekje*, *greben* which form smaller areas, and the names *kapul'*, *bulikj*, *kalp'ak* occur sporadically and in limited use. We have registered the respective terms in a number of phonetic and word-formation variations. The areas where they are used, on the other hand, are mostly pure, and the common use of two or more names with the same meaning is minimal and sporadic, and there is no difference in the semantics of the lexemes, all terms referring to "fleshy, red and serrated part growing on the rooster's head". In fact, from an arealic point of view, we can conclude that the common Slavic names *kikiriška*, *greben* and *kreska* with which the fleshy, red and serrated part of the rooster's head is named are also generally Macedonian, i.e. they have the largest distribution in the Macedonian language area. An exception to this is the term *fuful*, which is Balkan Turkism. In relation to the standard language, the lexemes *kikiriška*, and *fuful* are generally accepted.

Литература

Аргировски Мито. 1998. *Грцизмиите во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Видоески Божидар. 2000. *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен ајлас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Манев Трајче. 2003. *Современо живинарство*. Скопје: НИП Нова Македонија.

Български етимологичен речник. I–VI. София: Издателство на Българската академия на науките, 1971–2002.

Речник на македонската народна поезија. I–IV. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1983–2001.

Толковен речник на македонскиот јазик. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

Фасмер Макс. *Этимологический словарь русского языка*. I–IV. Москва: Издательство „Прогрес“, 1964–1973.

Bezljaj France. *Etimološki slovar slovenskega jezika*. I–IV. Ljubljana: SAZU, 1977–2005.

Skok Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Скопје

ФРАЗЕМИ СО КОМПОНЕНТА **НОКОТ** ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ЧЕШКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Во нашиот труд се задржуваме на чешките фраземи со соматска клучна компонента *нокоѝ* што ги ексцерпиравме од дела на чешки јазик преведени на македонски. Во нашата анализа поаѓаме од когнитивистичката теорија, телесноста и јазичната слика на светот. Правиме семантичка поделба на фраземите и ги споредуваме со македонските преводи.

Клучни зборови: македонски соматски фраземи, чешки соматски фраземи, **нокот**.

1. Ноктите се тврди израстоци на прстите на човекот. Заедно со косата и влакната од брадата се олицетворение на самиот човек. Заради тоа својство, заедно со канците на птиците и шепите на животните имале заштитно дејство врз домот, врз луѓето, но исто така се користеле и како средство за правење на црна магија. Оттаму, по смртта, од покојниот се земало од косата и ноктите, се завиткувале и се оставале во куќата за да ја штитат, да не оди дарот и берикетот од домот заедно со него. Затоа, во минатото, подолго време на малите деца не им ги сечеле ноктите, додека на возрасните им било забрането да ги сечат во недела и на сите поголеми празници. Заради тоа, требало да се внимава каде се фрлале по сечењето за да не им наштетуваат на луѓето. Најдобро било да се фрлаат на буништа, да се закопаат или да се запалат. Исто така, забодувањето на ноктите во лебот не само што не смеело да се практикува, туку се сметало за грев. Долгите нокти, според народните верувања, биле карактеристични за подземните демонски суштества (вештерки, вампири, врколаци) и олицетворените на женски сподоби, болести (смрт, чума и др.). (Т. Вражиноски).

Со оглед на тоа што косата и ноктите се поврзани со постојаното растење и обнова, тие го означуваат симболичкиот код на постојаноста и растењето.

Во просторна смисла, ноктите и косата симболички се натоварени со митскиот код на она што е периферно и заштитно. Тие ги зафаќаат крајните сегменти на човечкото тело, при што, токму поради тоа што се периферни, најчесто се во директен контакт со надворешната средина, со туѓото и опасното, така што честопати ја имаат функцијата на медијатори помеѓу внатрешноста и надворешноста, помеѓу индивидуата и заедницата. Ноктите се користат во обредно–магиските активности во функција на замена на целината со дел од неа. Тоа е особено застапено во обредите од животниот циклус – раѓање, свадба и смрт. (Ристески, 2003).

2. Когнитивната лингвистика ја интересира пред сè тоа дека основно место на телесноста во нашиот когнитивизам и однос кон светот воопшто, може да се интерперетира токму од секојдневно употребуваниот јазик. Така на пример, во рамките на фразеологијата зазема прво место (квантитативно и квалитативно) т.н. соматска фразеологија – во фраземите мошне често се јавуваат глава, око и очи, рака, срце, но и влакно или нокот. Називите на деловите на човечкото тело секојдневно (врз основа на метафориско или метонимиско пренесување) се употребуваат за означување на големо мноштво предмети/нешта, телото служи за броење (прстите) и помагало за определување на квантитет и мерка (мерки за далечина како стапка, потоа палец, лакот, чекор, грст, голтка, залак).

Во нашето истражување посебно ќе се задржиме на фраземите со компонента **нокт** во чешкиот и во македонскиот јазик. Примерите се земени од чешки дела преведени на македонски јазик.

3. Телото служи и како средство за броење и како средство за изразување мерка. Можеме да броиме со помош на прстите, или да мериме со помош на лакотот или педата. Телото како средство за броење и за мерка може да изброи или да измери конкретни нешта (како висина и должина) или апстрактни како успех, степен и сл.

3.1. Чешката фразема *co by se za nehet vešlo* има значење 'воопшто, сосема ништо'. Оваа фразема во нашиот материјал ја сретнавме еднаш.

На македонски оваа фразема е преведена безеквивалентно. На македонски јазик најдовме фразема со тоа значење со соматската клучна компонента **нокот**: *за мало нокѝе* со значење 'за малку':

Vždyt' jsi mně přinesl jen takový kousek, **co by se za nehet vešlo**. str. 457

Co by se za nehet vešlo: Vůbec, zcela nic (SSJČ);

Ми донесе само парче месо кое можеше да се скрие под ноктот. стр. 421 ЈН2235МК	За мало нокте: за малку (ФРМЈ)
--	--------------------------------

3.2. Чешката фразема *zuby nehty se bránit* во нашиот материјал ја сретнавме двапати. Оваа фразема има значење 'со сета сила, со употреба на сите средства и: со голема упорност'.

Во нашиот материјал ја сретнавме двапати и во двата примери е извлечена од дело коешто на македонски е преведено од двајца преведувачи. Оваа чешка фразема и во двата примери е исто преведена на македонски.

Едниот преведувач ја преведува со релативен еквивалент, односно соматските компоненти на македонски јазик се поинакви, но структурата се задржува. Вториот преведувач избира превод со аналог, односно сосема различна фразема, но сепак со соматска компонента. Во продолжение следува еден пример за илустрација:

Ale já jsem se zuby nehty bránil ... str.258	Zuby nehty se bránit: Vší sílou, úporně, vytrvale, důrazně (SSJČ); s nasazením všech vlastních sil, s použitím všech možných prostředků a s velkou úporností a houževnatostí (SČFI);
Но јас, со раце и со нозе се бранев ... str.328; А јас од петни жили одбивав да го прифатам... str.328 МК887МК	И со заби и со нокти: со сите сили се бори за некоја работа (Сн.В.); Со нокти со заби (прави нешто): со сите сили, жестоко (прави нешто, се бори, се тепа и сл.) (ФРМЈ)

3.3. Чешката фразема *za nehet* во нашиот материјал ја сретнавме еднаш. Таа има значење 'малку, трошка'.

На македонски јазик е преведена безеквивалентно:

Kdyby měla Dolgorma jen za nehet dobrý vůle , hory bych pro ní přenesla ...	(jen) za nehet málo, trochu (SČFI);
Да имаше Долгорма барем грам добра волја, планини ќе поместев за неа РН889ПХ	Трошка, грам, за малку

4. Нашата емоционална состојба се одразува на нашето тело. Негативната енергија ја праќаме со очите, со погледот. Човечкото тело ни помага во изразувањето на заемните блиски човечки односи. Силно вкоренети во фраземите се и стравот, љубовта, спокојството, смеата, изненадувањето и чудењето. Со помош на телото можеме да ја концептуализираме и опозицијата: подреденост и надреденост. Мошне силно со телото е поврзано и изразувањето на казна, напад, борба меѓу две страни, природно и затоа што се врзува на претставата за реална физичка борба.

4.1. Со помош на деловите на телото можеме да изразиме и најразлични непријатни или негативни чувства.

4.1.1. Чешката фразема *zalézat někomu za nehty* има значење 'некому не му се допаѓа нешто и тоа му станува сè понепријатно'. Оваа фразема во нашиот материјал ексцерпиран од дела на чешки јазик преведени на македонски ја извлековме во еден пример.

На македонски е преведена без еквивалент:

<p>Aféra s panem Zátуреckým mi zalezala za nehty, ale neunavila mne dosud. str. 31</p>	<p>Zadírat se/ zalézat někomu za nehty: nelíbit se někomu a stávat se mu stále nepřijemnějším, protivnějším; přičít se někomu (mít něčeho plné zuby) (SČFI)</p>
<p>Аферата со господин Затурецки полека ме гушеше, но сè досега ме немаше изморено. str. 32 МК442МК</p>	<p>Му игра (оди, удира) на нервите: му додева, го дразни, го нервира, му пречи. (ФРМЈ)</p>

5. Во нашиот материјал ексцерпиран од дела на чешки јазик преведени на македонски јазик извлековме вкупно четири фраземи со клучна компонента **нокот**. Три фраземи се појавуваат еднаш, додека третата фразема се појавува двапати.

5.1. Од чешките фраземи со компонента **нокот** што ги ексцерпиравме во нашиот материјал, три се глаголски фраземи со структура: глагол + објект (директен и индиректен) + предлог+именка (соматска клучна компонента) и една фразема е со структура предлог+именка.

5.2. Три фраземи на македонски се преведени без еквивалент (3.1., 3.3., 4.1.1.), додека една фразема што ја имавме двапати во материјалот и преведена од двајца преведувачи, двапати е преведена со релативен еквивалент (3.2.), и двапати со аналог – сосема различна фразема (3.2.).

5.3. Врз основа на ексцерпираните примери може повторно да се потврди тврдењето дека фраземите се можне важен дел од јазикот и дека проучувањето на фразеологијата е неизоставно за разбирањето на народите, нивното сфаќање на светот, менталитетот и начинот на живот. Секој природен јазик одразува одреден начин на концептуализација и организација на светот. Начинот на кој одреден народ го гледа светот во еден дел е универзален, а во друг дел е специфичен, па родените говорители на различни јазици светот може да го гледаат на различен начин низ призмата на своите јазици.

Summary

In our presentation, we will stress the semantics of somatic idioms with component ‘nail’ in both Macedonian and Czech language, as well as the classification of possibilities for their translation from one language into another. We will analyze the problems arising during translation of idioms, which can have pragmatic, language nature, culture-specific problems or problems arising from the specifics of the phrases themselves.

Литература

Делова-Силјанова. Ј. 2012. *Соматскиите фраземи во преводите од чешки на македонски јазик и обратно*. докторска дисертација (необјавена). Филолошки факултет „Блаже Конески“: Скопје.

Ристески. Љупчо. С. 2003. *Културна топографија на човечкото тело*. Во *ЕтноАнтропологија*. ПМФ. Институт за географија. Завод за Етнологија: Скопје.

Вражиновски. Танас. 2000. *Речник на народната митологија на Македонија*. Институт за старословенска култура – Матица македонска: Скопје.

Čermák. František. 2007. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná. Czech and General Phraseology*. Nakladatelství Karolinum: Praha.

Vaňková. Irena. 2007. *Nádoba plná řeči: (Člověk, řeč a přirozený svět)*. Nakladatelství Karolinum: Praha.

Речници и кратенки

Велковска, Снежана. 2008. *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*. Скопје. (СН.В.)

Димитровски, Тодор; Ширилов, Ташко. 2003. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Први А-Ј. Огледало: Скопје. (ФРМЈ)

Ширилов, Ташко. 2008. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Втори К-П. Огледало: Скопје. (ФРМЈ)

Ширилов, Ташко. 2009. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*. Том Трети Р-Ш. Огледало: Скопје. (ФРМЈ)

Čermák. František; Hronek. Jiří et al. 1983. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Přírovnání*. Academia: Praha. (SČFI) přir.

Čermák. František; Hronek Jiří et al. 1988. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*. Academia: Praha. (SČFI) v.nesl.

Čermák. František; Hronek. Jiří et al. 1994a. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A-P*. Academia: Praha. (SČFI)

Čermák. František; Hronek. Jiří et al. 1994b. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné R-Ž*. Academia: Praha. (SČFI)

Mrhačová. Eva. 2000. *Názvy částí lidského těla v české frazeologii a idiomatice: Tematický frazeologický slovník II*. Ostravská univerzita Ostrava – Filozofická fakulta: Ostrava.

J. Zaorálek. 2000. *Lidová rčení*. 4. vydání. Academia: Praha. (LR)

Извори и кратенки

Hašek. J. 1984. *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Československý spisovatel: Praha. (JH1CZ)

Хашек. Ј. 1988. *Доживувањата на добриот војник Швејк*. т. 1 и 2. Наша книга: Скопје. (JH1MK)

Hůlová. P. 2002. *Paměť moje babičce*. Torst: Praha. (PH889CZ)

Хулова. П. 2013. *Во сѝомен на баба ми*. Магор: Скопје. (PH889MK)

Kundera. M. 2007. *Žert*. Atlantis: Brno. (MK4CZ)

Кундера. М. 1969. *Шега*. Нова Македонија: Скопје. (MK4MK)

Кундера. М. 2007. *Шега*. Табернакул: Скопје. (MK5MK)

Kundera. M. 1970. *Směšné lásky*. Československý spisovatel: Praha. (MK4CZ)

б. Кундера. М. 2007. *Смешни љубови*. Табернакул: Скопје. (MK4MK)

Кристина ДИМОВСКА
Институт за фолклор „Марко Цепенков“ – Скопје
Скопје

ПРЕДИЗВИЦИТЕ НА ПРЕВЕДУВАЊЕТО „ПОМОРЈАНСКА“ ТЕРМИНОЛОГИЈА НА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК

Апстракт: Јазичарите би ја отфрлиле хипотезата за разликата меѓу поморската и „поморјанската“ терминологија. Јазичниот, или, поточно, *книжевниот* превод од еден странски јазик на друг (во конкретниов случај – од англиски јазик на македонски јазик) бара и подразбира процес на очудување на јазикот (на специфичниот дискурс/авторски стил). Ако се преведува текст напишан од автор кој не само што живеел во, туку и работел *на брод* во текот на 19. век, тогаш нужно е да се земе предвид дека јазикот којшто се користел тогаш – колоквијално – секако е и би бил различен од јазикот којшто се користи денес за да се опишат современите морнарици (или различните типови бродови, каков што е, на пример, денешниот современ крстосувач).

Овој текст се однесува на преводот на „поморјанската“ терминологија од македонски на англиски јазик на постхумно објавеното дело на Херман Мелвил под наслов *Били Бад, морнар* во издание на издавачката куќа „Слово“ (Скопје, 2019). Преводот е мој.

Текстот поаѓа од главната хипотеза дека *јазичниот израз може да се очуди со цел да се долови еден амбиент (и говор!) кој денес е сосема исчезнат и неизознат*. Дополнителната, прва хипотеза кон главната хипотеза, треба да упати на тоа дека не секогаш јазично доследниот, прецизен, *нормиран* превод е подобар (посоодветен, поблизок) до пошироката читателска публика од уметнички „послободниот“ превод. Истовремено, преводот од еден јазик на друг треба да се стреми кон доволна прецизност, но пред сè, кон *разбирливост* и *доспајаност* на поширока (а не само образована) читателска публика.

Заклучокот упатува на тоа дека е примарна „читливоста“ на текстот, а не неговата лингвистичка „коректност“ и точност според претходно востановени јазични правила.

Клучни зборови: „поморјанска“ терминологија, очудување, Огнен Чемерски, Херман Мелвил, *Били Бад, морнар*.

Воопшто не е лесно и едноставно да се преведува „поморјанска“ терминологија од еден туѓ, странски јазик на сопствениот, мајчин јазик. Преводот сам по себе секогаш подразбира предизвици, потешкотии, двоумења и преиспитувања, од причина што преведувачкиот процес подразбира трансфер

на јазични единици (следствено, на јазични, семантички и смисловни) структури од еден јазичен систем во друг.

Да се преведува „поморјанска“ терминологија примарно од англиски јазик на македонски јазик претставува (и претставуваше – низ конкретниот пример споменат во апстрактот) особен предизвик за читател во улога на преведувач, па и на толкувач на книжевниот текст, ако се има предвид сосема ограниченото познавање и допир со една, да се рече, несвојствена терминологија за овие (македонски) простори; несвојствена, во смисла дека читателите на делата на Херман Мелвил на македонски јазик, и посебно толкувачот/преведувачот на неговиот текст за Били Бад, немале или немаат претходен подетален допир со една терминологија којашто не само што бара просторно-временска ориентација, ами и познавање и препознавање на битноста на одредени „поморјански“ термини.

Одредницата „поморјанска терминологија“ е свесно употребена во контекстот на овој текст зашто упатува на залогот и заложбата, на влогот и достигнувањето на Огнен Чемерски, кој првично (и најпрво?) навистина го очуди овој термин (и наместо да рече „поморска“, тој избра да ја именува како „поморјанска“) онаа терминологија којашто служи и послужи за да се именуваат не само елементи(те) и составни(те) делови на некои видови бродови (како китоловецот), ами истовремено го искористи овој израз/неологизам за да се позанимава подлабоко и поинтимно со животот на море. Оваа „поморјанска“ терминологија го доловува животот на море и како овој живот е прикажан низ делата на Херман Мелвил. Чемерски на извонредно интересен, но и на стручен начин, успеа да го долови животот на море во романот на Мелвил (*Моби Дик*), така што се одлучив да ја користам одредницата „поморјанска“ (наместо поморска) за целите на овој текст, како своевиден омаж кон напорите на Чемерски.

Во и за време на преведувачкиот процес секогаш ќе се јавуваат низа дилеми и недоумија околу прецизното преведување на одредени термини.¹ Дали оној којшто раководи со еден воен брод и е на челна позиција треба да се именува како капетан или како командант? Во оригиналниот текст на Херман Мелвил, а насловен како *Били Бад, морнар*, фигурира статусот/рангот *commander* (командант). Во *Толковниот речник на македонскиот јазик* (ТРМЈ, т. 2, 2005: 474) под одредницата „капетан“, второто толкување, гласи: „Заповедник на брод“. Под одредницата „командант“, дадено е само едно толкување: „Заповедник на воена единица... на воен брод“ (ТРМЈ, т. 2, 2005: 566). Кој е тогаш *висџинскиот*, *правилниот* назив за статусот на суверениот управувач на воен брод во/од 19. век? Како може преведувачот како толкувач на текстот да го избере *правилниот* (нормиран?) термин за оваа функција, ако му се нудат синоними кои не само што се слични, туку звучат идентично? Преведувачот се одлучи за зборот *кайџан* од причина што *командант*, денес, има (или доби) и секундарно значење и може да се однесува на чин во војската.

¹ Чемерски, на пример, паралелно ги користи термилошките решенија: поморска, поморјанска или едреничка терминологија (Чемерски 2015: 122–123).

Како од англиски на македонски соодветно да се преведе името на бродот *Bellipotent*? Очигледно дека станува збор за латинизам деривиран/изведен од *bellum* (војна) и *potent(ia)* – сила, моќ, па послободно – издржливост. Во српскиот превод на *Били Бад, морнар*, името на бродов е преведено како *Бесџирашнииот* што, навистина, е добро решение, меѓутоа сметав дека *Храбриот* е посоодветно решение од причина што може да се смета дека индиректно упатува на *храбросџа* на Били Бад стоички да ја поднесе смртната казна. Неговиот (на Били) потег ненамерно да му наштети на Клегерт, не би требало да се смести во категоријата на *храбри* потези, меѓутоа соочувањето со смртта и начинот на кој сосема младиот Били Бад го прифаќа ова, е, навистина, едно храбро дело. Уште похрабро е што тој, во својот последен час, го отпоздравува оној што му ја изрекол смртната пресуда – без разлика дали таа се коси со личните идеали или воените закони на морнарицата.

Дали на брод со седумдесет и четири топови треба да се смета дека морнарите од предниот кош на бродот се способни, поагилни, позабележливи (во смисла – подостојни) од, да речеме, морнарите на кастелот? Дали еден преведувач на Херман Мелвил, од англиски на македонски јазик, би си дозволил да преведува некој негов роман, без притоа во позадината да ја има свеста за христијанските алузии и алегии коишто авторот претходно ги смислил (и свесно ги внел во своите романи), па дури и им додал и комична нишка? Навистина *Били Бад, морнар* е краток роман и не е онолку комплексен колку што е неговото капитално дело *Моби Дик*, меѓутоа ова не го ослободува преведувачот како толкувач на текстот од несериозен пристап при преведувањето на еден ваков краток роман кој изобилува со „поморјански“ термини и специфичности за еден текст од 19. век.

Огнен Чемерски не само што го очуди јазикот во преводот на *Моби Дик*, туку покажа исклучителна и ретка способност (во современово доба, кога „обичниот“ читател ретко кога *висџински* чита) за комбинирање на зборови со цел да создаде неологизми чија функција е да го доловат амбиентот на животот на море. Истовремено, тој направи разлика меѓу нас, ние, луѓето на копното, и морепловците (а ние би ги нарекле *џоморјанци*),² па така, тој го предложи неологизмот „земјоседелци“ како опозит, против-тежа на прекалените морнари

² Мора да се има предвид дека уметничкиот текст, а истовремено и преводот, дозволуваат, до одреден степен, извесно уметничко и интуитивно спознавање на оригиналниот текст. Преводот никогаш нема да биде онолку добар (квалитетен, доследен, автентичен) колку што е оригиналниот текст, но тоа не значи дека преведуваните текстови треба да се стигматизираат како „полоши“ од оригиналниот текст. Секој превод претставува само рекреација (одново создавање) на текстот на мајчиниот (или на некој друг, за преведувачот, познат и совладан) јазик. Во оваа смисла, се јавува длабок јаз меѓу лингвистичкиот природ кон преведувачкиот процес и книжевно-уметничкиот јазик (при преведувањето). Треба да се даде одговор на неколку клучни прашања од кои најбитното, за мене лично, гласи: дали (книжевно, ама уште повеќе некнижевно) поткованиот читател ќе го чита (*чита*, со задоволство) лингвистички коректно преведениот текст или оној текст кој е поблизок до нестручноста, до извесната „слобода“ при лингвистичките интервенции во преведувањето? Одговорите на прашањето ќе варираат, во зависност од тоа *кој* го чита преводот и *зошто*. Дополнително се наметнува уште едно друго прашање: дали е подобро *навистина* да се чита или да се чита од нужност?

кои не само што ги познаваат, распознаваат и управуваат со различните бродски едра, ами имаат и посебен, различен сензибилитет и говор.³ Во краткиот роман на Мелвил тоа е убаво објаснето: капетанот на бродот, таканаречениот „Свезден Вир“, е толку многу образован, толку многу начитан (што останатите поручници го сметаат за „книшки молец“), и кога овој им се обраќа на морнарите (очигледно со понизок статус од неговиот), со некој свој возвишен говор, тие го гледаат со чудење оти овие главно се луѓе чие четиво се сведува на читање весници. Дополнителниот поттик зошто би требало да се размисли за разликата помеѓу „морепловците“ и „поморјанците“ е фактот што денес, во 21 век, речиси секој човек – поради оваа, или онаа причина – може да се пријави како *работник* на брод, без притоа да се смета (како што, логички, би требало!) за морепловец. Морепловец е „човек што плови по далечни мориња и океани, за истражувачки и други цели“ (ТРМЈ, т. 3, 2006: 165), меѓутоа ова не го прави денешниот морепловец да биде „поморјанин“ (како суштински опозит на „земјоседелецот“). Не тврдам, ниту пак сугерирам дека зборот „поморјанин“ треба да се нормира и да биде внесен во *Толкловниоѝ речник на македонскиоѝ јазик*, меѓутоа се трудам да упатам на „поморјанството“ како своевиден животен стил, како еден свет во мало кој се збиднувал на бродовите во 19. век и каде што морнарите стапувале на служба од многу причини кои не се, како денес, во најголем број егзистенцијални.⁴ Во

³ Огнен Чемерски со право го „очуди“ (го дезавтоматизираше) дискурсот на Херман Мелвил кој пишувал, но и дејствувал (постоел, вистински *живеел*, а и творел) во 19. век. Во *Моби Дик*, Чемерски како преведувач, не само што користи архаизми, туку и неологизми/кованици чија функција не е да се „отежни“ одот низ и во текстот, туку да се „згрпчи“ суштината на оригиналот на македонски јазик со соодветна („наша“, автентична) терминологија. Јазичарите, веројатно, би фрлиле анатема врз уметничката слобода на изразот која се коси со нормата, меѓутоа во еден уметнички текст/превод, една ваква слобода би требала да е процес кој се подразбира сам по себе, ако се има предвид дека јазикот е менлива категорија и супстанција којашто претрпува измени. Мелвил пишувал во 19 век што значи дека нашето денешно, современо разбирање на одредени термини што тој ги користел (и особено коректно, точно) за именување на поморските чиновници на еден воен брод од тоа време, е сосема инакво од именувањето на истите чиновници и термини денес. Зошто секогаш мора да се трага по етимологијата како нужна аргументација, и притоа да се анулира, да се стави на спореден план, здраворазумскиот пристап кон преводот на текстот кој треба да допре до *пошироката* читателска публика? Реторичкото прашање гласи: кој е оној семантички читател, според теоријата на Умберто Еко, кој би се нафатил да чита (да го разбере, да го сфати, па и да го препорача) оној текст кој му е туѓ поради – во денешно време – несфатливиот дискурс? Дали преведувачот од еден јазик на друг, смее да си дозволи да го „упрости“ преводот на мајчиниот јазик, со цел овој да побуди поширок интерес кај „необразованите“ читатели или мора строго да се придржува до дискурсот на оригиналниот текст, само колку да не му „наштети“ на оригиналот? Колку лингвистички „чистиот“ текст/превод е/би бил интересен за пошироките маси на читатели?

⁴ Би било смешно Данецот, еден од ликовите во *Били Бад, морнар*, кој служи на бродот на Нелсон и кој, благодарение на юришот кон непријателите на соседниот брод, го добил прекарот „Дигни ги во воздух“, да се спореди со некој човек кој денес работи на брод, служејќи пијалаци на елитни луѓе коишто крстосуваат поради забава и уживање. Уште посмешно би било да се очекува овој Данец, без разлика што е фикционален лик, да се придржува до началата на денешната, морепловска етикета на некои современи бродови, каков што е, на пример, бродот „Caribbean Princes“ (*Принцови на Карибите*; едно од началата на овој брод гласи: PEOPLE: Postures and gestures/Став и однесување; Eye contact/Контакт очи в очи

насока на укажаново, за да се постигне целосна прецизност на преводот, нужно е да се даде речник на *џоморски* термини на македонски јазик, со цел да се избегнат непотребни недоумија за оние кои сметаат дека се доволно стручни за да ја забележат и логички да ја проценат разликата меѓу овој или оној поморски чин.

Во извесна смисла, битна е и позицијата (статусот!) на Џон Клегерт, кој, благодарение на своите патриотски побуди, на рамномерноста (калкулираноста, пресметливоста?) во своето однесување и држење, успева за кратко време да се издигне од најниските слоеви на екипажот до позицијата на дисциплински наредник. Е, сега, како од англиски на македонски јазик концизно да се преведе конкретен термин за титулата којашто ја носи таканаречениот „шеф на полицијата“ (*master-at-arms*) на еден воен брод од 19. век? При преводот на *Били Бад*, како што впрочем и треба да се подразбере, се консултираа низа извори (главно од Интернет базата на податоци), меѓутоа во недостаток од прецизен превод на поморските чинови,⁵ преводот на овој чин резултираше со извесни лични интервенции, во дослук со речникот на термини кој го понуди Огнен Чемерски. Сепак, за Џон Клегерт немаше друг назив освен тој да се именува како „дисциплински наредник“ (а преводот на неговата титула беше врз основа на предлогот даден во српскиот превод на споменатиот краток

Orientations/Ориентирање; Proximity/Блискост; Looks and appearance/Изглед; Expression of emotions/Емотивна пристапност). Последнава кратенка е преземена од необјавен текст којшто важеше како нужно упатство/бон-тон на споменатиот крстосувач (cruise ship) во 2010 – 2011 година. Кратенката за „крстосување“ е „среќно“ избрана (Courtesy/Услужливост; Respect/Почит; Unfailing/Достапност; In; Service/Добра услуга; Excellence/Извонредност). Информацијата ми е дадена од вработен на бродов во тој период. Овој брод, очигледно, е крстосувач, за разлика од воениот брод за кој се расправа во *Били Бад*. Не треба да се расправа за разликата во животот на овие два исклучително различни бродови (не само според градбата туку и според структурата на чиновите на морнарите, односно, на вработените луѓе).

⁵ Тука веќе се забележува разликата. Стандардниот јазик навлегува во сферата на уметничката креација и оттука, определбата „поморјански“ чинови звучи несоодветно затоа што станува збор за конкретни чинови (офицери, подофицири итн.). Овие *џоморски* чинови денес сигурно значително би се разликувале од *џоморските* чинови и животи на оние коишто го минале животот на море во 19 век. Денес, поморството може да се третира и како хоби, додека во 19. век, тоа била сериозна задача (а прашање е дали може да се третира како професија). Денешното разбирање на мноштво термини се отклонува од нивното примарно значење, па и цел.

Постои уште една друга замка во преведувањето на бродските чинови. Имено, на англиски јазик под титулата *petty officer* се подразбира поручник/офицер од понизок чин/ранг. Ледбетер (1972) му ја доделува оваа титула на Клегерт што, логично, соодветствува на неговиот статус на бродот, ако се води сметка за неговата подредена позиција во однос на капетанот на бродот и на останатите поручници (особено на оние кои се назначени како судии за случајот на Били). Замката се состои во тоа што англискиот збор *petty* вообичаено се преведува како „ништожен, ситен, мал“ (Црвенковски 2000: 246) и во колоквијалниот говор има, најчесто (или барем денес), пејоративна функција. Навистина, Клегерт нема толку задолженија, одговорности па и една „повисока“ морална совест и свест како капетанот, што значи дека прашање на дискусија е дали тој спаѓа во редот на поручниците подведени како *petty officers* или пак тој е „над“ овие. Во одредена смисла, за читателот, неговата функција не е толку битна колку што е битна неговата (не)човечка нарав.

роман).⁶ Кое друго решение би можело да се понуди за *masters-in-arms*? Во колоквијалниот говор на англиски јазик се користи изразот „браќа по оружје“ (*brothers in arms*), меѓутоа позадината на овој израз е идеолошка, воена и политичка, така што нема врска, ниту може да се поврзе со конкретен назив за функцијата и позицијата на Џон Клегерт. Тој не може да биде надгледувач („тој што надгледува нешто по службена должност“; ТРМЈ, т. 3, 2006: 221) од причина што Били Бад требал да биде назначен како: „the captaincy of the mizzantormen“ (односно „надзорник на крмениот јарбол на десницата од бродот“). Само еден е капетан, сите останати се под неговата должност и функција. Понатаму, преводот на функцијата на Џон Клегерт има и дополнителна, алегорична улога: тој е задолжен *ишоку* за дисциплината на бродот, меѓутоа, тој, длабоко, не практикува *лична дисциплина* за своите емоции, така што преводот тука си поигрува со очекувањата на читателот – токму онака како што би се очекувало од дискурсот на Мелвил.

Били Бад, очигледно, е централниот лик во дејството и околу неговите описи од англиски на македонски јазик немаше поголеми предизвици. Ова се должи на познавањето и препознавањето на христијанските елементи во неговиот опис: тој е таканаречениот Убав морнар, со руса коса и сини очи и е споредуван со ангелите на христијанските претстави за овие битија. Да не стане збор што тој не го знае името на својот татко, а сепак, ете, несомнено, потекнува од *благородна* лоза. Капетанот Вир, согледувајќи ја не само убавината (а и младоста на Били), во еден момент ќе помисли да го назначи Били за *надзорник* на крмениот јарбол на десницата од бродот затоа што овие морнари, како што вели нараторот: „не се бават со широките и тешки едра како што се долните едра на главната вршка и предниот јарбол“ (Мелвил 2019: 82). Ова е така затоа што капетанот Вир, како што повторно вели нараторот, го смета Били Бад за т. н. „кралска зделка“, односно, за некој кој бил грабнат од трговски брод и кој се придружил на воениот брод наречен *Храбриот* без никакви побуни против борбата во име на Кралското Височество.

Чемерски појаснува на кој начин успеал да го преведе англискиот термин „quarter deck“ односно крмена палуба: „Вистинското решение, верувам, го најдов во Охрид. Кај Св. Софија има една раскошна куќа што неодоливо потсетува на бродска крма со сите оние капетански прозорци. Скалесто се стеснува надолу и секој кат ѝ е како затворен чардак со прозорци. И фенерите

⁶ Ниенден преведувач (а истовремено ни ниенден човек) не би требало да тврди дека во својот обид да го долови она што не се лови го постигнал најуспешното решение. Секој превод претставува тест на (јазичните, теоретските, когнитивните...) вештини на преведувачот, меѓутоа уште поголем тест е да се преведува како книжевник, а не како образован, „лиценциран“ преведувач. Книжевникот му прави зло на оригиналот, навистина, но тој првенствено размислува како читател и се обидува преведениот текст да му го доближи, пред сè, на „обичниот“ читател, а не да му ласка, да флертува или да му угодува на теоретски и јазично „обременетиот“ преведувач, книжевен критичар или јазичар. Ова не значи дека не треба да постои заемна соработка меѓу сите овие различни професии/титули, напротив, зашто најважно е да се остане доследен на оригиналниот текст во сопствениот јазик. Меѓутоа, за да се постигне ова, потребен е замен интерес меѓу образовани луѓе од различни струки, но и нешто многу повеќе, што ја надминува нашата и нивната компетенција.

во Варош се нејзина смалена копија“ (Чемерски 2015: 123). Навистина, решенијата коишто ги нуди Чемерски се отслик на неговата долгогодишна заложба во изнаоѓањето на соодветни (дијалектизми!) кои би ја доловиле атмосферата којашто Херман Мелвил се обидел – не само како писател, туку и како морепловец! – да ја долови во *Моби Дик*. Херман Мелвил бил вистинска личност, тој не е нечија креација или фиктивен лик, па во оваа смисла, соодветно би било за него да се искористи зборот *морейловец*, а не *џоморјанин*. Вториот термин би можел – макар што јазичарите веднаш би го отфрлиле ова како неточно, неплаузибилно, ненормирано според стандардизираниот македонски јазик – да се искористи за фикционалните (или поточно би се рекло *фикционализирани*) ликови во романите на Мелвил, од причина што уметничкиот текст не секогаш би требало да се држи најстрого до „апсолутната“ „ограниченост“ на јазикот како што е тој понуден во правописот или во толковните речници; ако ова би било таков случај, тогаш воопшто не би се родил и не би постоел „заумен јазик“, ниту пак на македонски јазик во препев – на задоволство на читателите на англосаксонската поезија, препевот на епот *Беовулф* на македонски јазик, со сите оние кованици кои им задаваат толку многу мака на неупатените во позадината на епот; неколкумина, дури, се прашуваат *зошто* епот *Беовулф* е преведен на македонски јазик токму на начинот на којшто преведувачот се одлучил да го преведе. Ако еден преведувач се држи строго до границите на нормираниот јазик на којшто преведува, тогаш тој би требало целосно да ги исфрли пасусите од Синдаринскиот јазик којшто Џон Толкин го ползува во своите фикционални дела. Ова, доколку би се случило, би резултирало со текст којшто, навистина, ќе „игра според правилата“, меѓутоа ќе биде лишен од индивидуалното, авторско (а со тоа и преведувачко) задоволство и богатство што го нуди оригиналот.⁷ Под ова никако не треба да се подразбере практикување на целосна, уметничка слобода којашто не се раководи од правила, меѓутоа понекогаш, чисто во име на „читливоста“ на текстот, вреди да се понудат некои решенија коишто ќе го доведат оригиналниот текст во превод на крстопат меѓу разбирањето и интересот истиот текст да се разбере.⁸

⁷ Па затоа и во преводот на *Господарот на џрстениите* се дава оригиналниот јазик (или јазици) коишто за нив (за различните раси и класи суштества) ги сковал Џон Толкин.

⁸ Веројатно станува збор за субјективно чувство, меѓутоа моите досегашни впечатоци се движат во насока на сознанието дека интересот за читање на книги од светската класика е драстично опаднат во споредба со состојбата пред десетина години. Затоа, преводот на *Били Бад, морнар* беше направен (макар што изобилува со технички грешки поради недоволното познавање на животот на брод, и особено на структурата на чиновите според тогашната, поморјанска терминологија од 19. век) со цел текстот да му биде интересен, занимлив, битен на *обичниот* читател; несомнено е дека образованиот (академски поткован) читател *секогаш* ќе чита, затоа што тоа е дел од неговата наобразба и работа, од неговиот „академски“ профил. Но, како што минува времето, така сè помалку *обични* читатели ќе се интересираат за класичните дела, па во оваа смисла, треба да се има предвид дека преводот не е еднаш и засекогаш завршен. Ако постои добронамерна, па и злонамерна критика, тогаш тоа секако ќе одигра влијание при некоја нова, идна, преработка/доработка на преводот.

Понатаму, дури и управувањето со различните бродски едра не е никаква шега. Чемерски, аргументирано критикувајќи го преводот на Свето Серафимов на *Моби Дик*, дава еден комичен пример кој навистина ја доловува должноста, но и познавањата/ингеренциите на морнарот (дијалогот се одвива меѓу двајца морнари):

ПРВИОТ МОРНАР: Охој, крени го горното едро!

ВТОРИОТ МОРНАР: Охој! Кое? Ова?

ПРВИОТ МОРНАР: Не, она горноно!

ВТОРИОТ МОРНАР: Ова ли?

ПРВИОТ МОРНАР: Не бе, глуп! Она предноно!

ВТОРИОТ МОРНАР: А-а-а, ова страничново? Па така кажи!

ПРВИОТ МОРНАР: Не, бе, чоек! Камо ти мозок? Гледај ме, бе! Горноно предно!

ВТОРИОТ МОРНАР: Крени си го сам, триста ли ти ветрила!“

(Чемерски 2015: 145).

Чемерски објаснува дека „триста ветрила“ претставува извик на чудење во македонскиот јазик, преобразен од зборот „ветрило“ кој претставува архаичен збор за едро (Чемерски 2015: 143; ТРМЈ, т. 1, 2003: 233). Чемерски, исто така, смета дека Серафимов: „не само што ги згрешил и ги измешал сите поими и со тоа му направил лоша услуга на текстот, [туку] преведувачот му направил мечкина услуга на македонскиот јазик, па го збогатил со синтагми како **едро против бура**, небаре се работи за едро што како апче го ставаш кога е бура и сè е в ред: или бурата престанува или тебе ништо не ти се лула“ (Чемерски 2015: 145).

Ако се земе предвид дека овој текст за „поморјанската“ терминологија беше усно претставен во рамките на Меѓународната научна конференција „Македонскиот јазик – извор на филолошки и на културолошки истражувања“, треба да се земе предвид и дискусијата којашто се разви за потребата од *јазичен редактор* на еден (теориски, белетристички текст/роман) и, со тоа, на превод од еден јазик на друг. Не секогаш преведувачот е образован, доволно „поткован“ во областа на преводот (а ова се должи на фактот што во овие времиња, за жал, речиси секој [човек] може да се смета за преведувач) од причина што тоа не му е главна вокација (макар што за ова не би требало да постои оправдување, во некои идеални околности). Целта на еден „добар“ (квалитетен и соодветен) превод е оригиналниот текст да му биде близок (сфатлив) на читателот којшто, можеби, не секогаш ќе се интересира за техничките термини, колку за „наравоучението“ на преводот како книжевен текст. Во конкретниов случај, колку и да изгледа нестручно, *чиџливостџа* на *Били Бад*, *морнар* беше ставена на преден план наспрема извонредноста на преводот од јазичен аспект. Сметав дека е пополезно да се направи превод којшто би го заинтригирал „обичниот“ читател (макар да е тоа ученик во средно училиште или пензиониран работник кој никогаш не читал книги), отколку оригиналниот текст да се преведе *соодветно* и да им ласка на критичарите кои и онака имаат премногу книги за

читање. Навистина, само исклучително поткован преведувач како Чемерски, би се занимавал со мизансценот и со сите оние стручни називи за бродската опрема; меѓутоа, за да се изведе превод од оригинал, кој би бил читан во времиња во кои читањето на класиците е сведено на нужен минимум, треба да се има на ум капацитетот на (младиот, пред сè!) читател за разбирање на преведеното. Во оваа смисла, залогот на Чемерски е огромен, тоа е неоспорно, меѓутоа неологизмите во неговиот превод на *Моби дик* би го направиле текстот тешко достапен (се мисли: тешко *разбирлив*) за некој надвор од академската, читателско-образована публика. Затоа, при преведувањето секогаш на ум мора да се има *кое* дело се преведува и колку тоа дело би му било блиско (разбирливо, поучно, интересно) на денешниот читател.⁹

Во личен разговор со пријател кој имал претходно искуство да работи на брод, се чини дека преводот на поморјанските термини во *Били Бад*, *морнар* навистина доловува некаков концизен хронотоп кој ги стационара ликовите на конкретни позиции и функции. За преведувачот кој никогаш ниту правел теренско истражување, како Свето Серафимов, ниту пак живеел некогаш на брод (оти Македонија не располага со мориња), секогаш ќе биде небитно, колку и ова да звучи несовесно, дали приказната за алегоричниот Исус и Сатаната, се случува во кабината на капетанот или на долните топовски палуби.

Заклучокот упатува на следново: врз основа на преведувачкиот процес и искуство, а уште повеќе на дискусиите коишто се развија при презентирањето на овие предизвици на погоре споменатата конференција, се дојде до сознанието дека за добар превод потребна е солидна комуникација, разбирање, отвореност за предлози и сугестии меѓу три инстанции: преведувачот, лекторот и јазичниот редактор. Кога преведувачот е книжевник, нему пред сè, ќе му бидат од полза сугестиите на лекторот како суверен во познавањето на (мајчиниот) јазик. За уште поквалитетен превод, преведувачот треба да биде во постојана комуникација со јазичен редактор кој нема, своеволно, да го коригира текстот без да го има предвид оригиналниот текст, или, пак, без да се консултира со преведувачот кој, навистина, е единствениот кој (со фактот дека го превел текстот), имал најблизок допир со него. За жал, моите досегашни искуства покажуваат дека ваква практика, барем досега, сè уште не е развиена во Македонија (од моите скромни преведувачки искуства досега). Ова се должи на неколку фактори. Најглавните два фактори се заемниот интерес во преводот на текстот и, за жал, финансиската придобивка при преводот на еден текст од еден јазик на друг. Во целиот процес се руши не само угледот на преведувачот

⁹ Во рамките на неколку симпозиуми кои се одржаа во Скопје во месец ноември 2019 г., се постави и прашањето дали делата на Марко Цепенков би требало да се „преведат“ на „поразбирлив“ јазик. Ова прашање датира одамна. Зошто да се соголи „оригиналот“ во полза на тоа тој да биде сфатен? Зошто припадниците на помладите генерации да не направат напори да го проучат македонскиот јазик со *некои* од неговите архаизми? Зошто да се упростува во полза на разбирањето? Зошто мора сè да биде „ставено на тацна“? Вистинскиот читател, ако е заинтригиран, ќе направи напори да го прочита и да го разбере текстот. Ова не значи дека, по секоја цена, дискурсот на еден текст вреден за читање, треба да биде упростен до степен да ја загуби својата автентичност и автономија. Помладите генерации читатели секако ќе читаат и полезно е сè додека *читаат*.

кој се обидел со сите свои знаења, компетенции и промислувања да го преведе текстот на најдобар начин, меѓутоа се руши и угледот (за што само премолчено се кима со главата) и на издавачките куќи коишто не ангажираат соодветни лектори и јазични редактори во име на квалитетот на преводот.

Преведувачот не е *алфа и омега*; тој секогаш ќе мора да смета на поддршката, на стручноста, и, најмногу, на искуствата на лекторот и на јазичниот редактор, зашто неговата главна задача е да понуди – во замен договор со овие две споменати инстанции, но и некои други стручњаци кои би се вклучиле во заемна соработка со преведувачот – што е можно поквалитетен превод кој *навистина* ќе се чита и кој нема да биде само едно од многуте преведени дела на списокот на дела преведени на македонски јазик.

Summary

The paper deals with the difficulties of translating naval terminology from English to Macedonian. The main short novel in question is *Billy Budd, Sailor*. It is the last, posthumous novel by Herman Melville published in 1924. The translation in Macedonian was published in 2019 by the publishing house “Slovo”.

This paper deals with my own difficulties as a translator between certain terms which deal with the life on sea and especially with the challenges of translating them accordingly to the precise naval terms used in Melville’s novel.

The original text offered a lot of challenges. Even though it is officially published, I, as a translator, still have certain doubts about the way I approached the original text and I firmly believe that with a good support of other specialists in the field of translation, the translation itself can be highly improved.

Литература

Мелвил Херман. 2019. *Били Бад, морнар*. Прев. Кристина Димовска. Скопје: Слово.

Толковен речник на македонскиот јазик (ТРМЈ). Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

Црвенковски Душан. 2000. *Речник англиско-македонски, македонско-англиски*. Штип: Венеција.

Чемерски Огнен. 2015. *Трисӣа ве̄ѝрила! Или за ѝреведува̄њето и за ѝребродува̄њето*. Скопје: Културна установа „Блесок“.

Ledbetter Jack W. “American Bar Association Journal”, vol. 58, No. 6 (June 1972), 614-619.

Melville Herman. 1965. *Bili Bad*. Прев. Лука Семеновиќ. Beograd: Rad.

Melville Herman. 1986. *Billy Budd, Sailor and Other Stories*. Penguin Books.

Васил ДРВОШАНОВ

ЈНУ Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ИМЕНУВАЊАТА НА *БАЧИЛОТО* ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ

Апстракт. Врз основа на дијалектниот материјал, користен од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, авторот констатира дека при именувањата на *бачило* од тематското подрачје сточарство на македонскиот дијалектен ареал се среќаваат мал број лексеми со голем број фонетски и зборообразувачки разновидности. Авторот ја претставува распространетоста на лексемите и на нивните разновидности на сета македонската јазична територија. За секоја лексема тој дава неопходни етимолошки толкувања и врши проверка на дијалектните лексеми во македонските лексикографски трудови од аспект на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење.

Клучни зборови: *бачило*, лексика, македонски говори, речници, етимологија.

Долговековната туѓинска власт во Македонија со свои стопански и административни центри го држела автохтониот македонски народ во тотална изолација, неписменост и покорност. Таа оневозможувала поврзаност и силна комуникација меѓу родените зборувачи на македонската јазична територија. На тоа придонесувала и географската конфигурација на македонскиот терен. Оттука, при именувањето на одделни суштества, предмети и појави се јавуваат лексеми од туѓо потекло придружени со голем број фонетски и зборообразувачки разновидности на македонскиот дијалектен ареал. Тоа се согледува во сите општествени подрачја и на сите јазични рамништа, а особено во областа на лексиката како најотворен систем за прием на новитети. Следствено, тоа се согледува дури и во тематското подрачје сточарство при именувањата на *бачило* 'провизорна планинска куќичка каде што се преработува млекото преку летото' (Видоески 2000: 141).

Врз основа на користениот дијалектен материјал од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ за именувања на *бачило* во македонските говори се регистрирани следните лексеми со множеството разновидности, сп. *бачило*

(*бач'ило*¹, *бач'ило*, *бач'ило*, *бач'илу*, *бач'ило*, *бач'илу*, *бачиџо*, *бач'иџо*, *б'ачи.ло*; *бачевина*; *бачилница*, *бачилн'ица*; *бачија*, *бач'ија*, *бачи'а*, *бачиа*, *бач'иа*, *бач'иа*; *бач'ења*; *бачил'ак*; *бачевање*; *бачевишије*; *баџо*, *баџе*), *мандра* (*мандра*, *мандрџ*, *мандрџа*, *мандрџа*, *мандрџа*, *мандрџа*) и *сџан*.

Во овој напис ќе ја претставиме распространетоста на лексемите и на нивните разновидности со значење 'бачило' на македонското дијалектно подрачје. За секоја лексема ќе ги дадеме неопходните етимолошки толкувања. Притоа, секоја дијалектна лексема и нејзините зборообразувачки разновидности ќе бидат проверени во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (Конески 1961–1966) и *Толковен речник на македонскиот јазик* (Конески 2003–2014) од аспект на нивината застапеност и од гледна точка на нивното значење. Во прилог на текстуалниот дел приложуваме фотографија на бачилото².

Слика 1. Бачило во с. Балталија, Штипско

На македонската дијалектна територија за изразување на семемата 'провизорна планинска куќичка каде што се преработува млекото преку летото' доминира лексемата *бачило*, главно, во западното македонско наречје, сп. во т.н. централни македонски говори (Крушовјани, Стровија, Прилепец – Прилепско, Драгош, Путурос, Тополчани – Битолско, Д. Дивјаци – Крушевско, Прострање, Вранештица, Кнежино, Лешница, Тајмишта, Букојчани, Туин, Светорача – Кичевско, Г. Белица, Здуње – Бродско, Н. Брезница, Нерези,

¹ Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

² Му изразуваме срдечна благодарност на проф. д-р Никола Пачиновски за отстапениот слајд.

Ракотинци, Зелениково, Белимбегово, Љубанце, Бардовци, Кучково – Скопско, Карабуниште, Црквино, Извор, Богомила – Велешко); во охридско-преспанските говори (Волино, Ботун, Оровник, Рамне, Којнско, Трпејца, Љубаништа, Лескоец – Охридско, Модрич, Луково, Ржаново, Боровец, Глобочица. Радожда – Струшко, Ресен, Стење, Љубојно, Арвати, Претор, Царев Двор, Крушје – Ресенско, Гломбочани, Леска, Пустец, Л'к, Гарждено – Долнопреспанско); во дебарските говори (Ростуше, Галичник. Г. Косоврасти, Баниште, Голем Папрадник, Цепиште – Дебарско, Смилево – Битолско, Ефловец – Кичевско и Држилово – Скопско); во гостиварскиот говор (Тумчевиште, Волковија, Печково, Куново, Маврово); во одделни пунктови од костурско-леринските говори (Буф – Леринско, Ошчима – Костурско); во мариовскиот говор (Витолиште – Битолско) и во одделни населби од југоисточните и од северните говори (Радовиш, Блатец – Виничко, Раздол – Санданско, Злетово, Лесново – Пробиштипско, Кнежево – Кратовско, Огут – Кривопаланчко, Лешок, Брезно, Теарце, Ракотинце, Сараќинце, Милетино, Челопек – Тетовско).

Лексемата *бачило* на македонскиот дијалектен ареал се среќава со следните фонетски разновидности, сп. *бач'ило* (Дуње – Прилепско, Живојно, Скочивир – Битолско, Лугунци, Подлес, Градско – Велешко, Попадија, Зеленич, Поп'лжани, Д. Котари – Леринско, Горенци, Тиолишта, Хрупишта, Марковени, Добролишта, Крчишта, В'мбел – Костурско, Рожден, Клисура – Кавадаречко, Црнешево, Струпино – Воденско, Г. Пожарско – С'ботско, Робово – Струмичко), *б'ачи.ло* (Нивици – Малопреспанско), *бач'ило* (С'ботско, Сараќиново – Воденско), *бачи'о* (Речица – Охридско), *бач'и'о* (Старавина – Битолско, Конопиште – Кавадаречко), *бач'илу* (Луковец – Воденско), *б'ач'ило* (Емборе – Кајларско, Гуменце – Еницвардарско, Дојран – Гевгелиско, Муртино – Струмичко), *б'ач'илу* (Тушин, Тресино – Воденско).

Од лексемата *бачило* се јавуваат неколку зборообразувачки разновидности, сп. *бачија* (Спанчево – Кочанско, Мачево – Беровско), *бач'ија* (Стинек – Струмичко), *бачи'а* (Калиманци – Делчевско, Лезово – Пробиштипско), *бачиа* (Нивичино – Струмичко, Никоман – Штипско, Припечани, Гратче, Костин Дол – Кочанско, Саса, Киселица, Стар Истевник – Делчевско, Двориште – Беровско), *бач'иа* (Габрово – Струмичко), *бач'иџа* (Патарос – Кукушко); *бачевина* (Ранковци, Псача – Кривопаланечко); *бач'ења* (Думановце – Кумановско); *бачил'џк* (Немањинци – Светиниколско); *бацо* (Стеблево – Дебарско), односно *баце* (Клење – Дебарско).

Во неколку пунктови лексемата *бачило* или некоја од нејзините рзновидности се дообјаснува, сп. *бачило* 'планинско трло со уреди за правење сирење' (Кукуречани – Битолско), 'на пасиште кај што бачуват со стока' (Катланово – Скопско), 'но овде *бачило* не е во употреба во практичниот говор од причини што овците ги чуваат во трла а млекото го носат дома' (Црешево – Скопско), 'но овде нема' (Слепче – Прилепско), *бачи'о* 'сите објекти в планина' (Буково – Битолско); *бачиа* 'у село Ѓаки има мн. б'ачии' (Лаки – Виничко);

бачевина '3–4 домаќинства се здружуваат со 15–20 овци молзници' (Габер – Кривоаланечко).

Лексемата *бач*, од која е изведенката *бачило* со големиот број разновидности, е карпатско-севернобалкански овчарски термин со нејасно потекло (Лома 2006: 268–269). Според Скок оваа лексема има тракиско потекло. Лексемата *бач*, според него, е балкански збор што го прошириле романските номадски овчари, српскохрв. *báč*, буг. *бач*, словач. *bač*, пол. *bacz*, ром. *baciu*, алб. *baç*, *baxho*, унг. *bacs*, *bacsá*, *bacsó* (Георгиев 1971: 37; Skok 1971: 85).

Во значително помал број населби, главно, во југоисточните и во северните македонски говори со значење 'бачило' се употребува лексемата *мандра* со неколку фонетски разновидности, сп. *мандра* (Дихово – Битолско, Башино Село – Велешко, Дивле – Скопско, Барово – Кавадаречко, Сухо, Висока, Негован, Градобор – Солунско, Мутулово, Крецово, Амбар Ќој – Кукушко, Стојаково, Фурка – Гевгелиско, Пирава – Валандовско, Костурино – Струмичко, Конче, Дедино – Радовишко, Штип, Љуботен – Штипско, Каменица – Делчевско, Белица – Санданско, Кнежје – Светиниколско, Кратово, Долни Стубол, Шопско Рударе – Кратовско, Страцин, Жегњане, Младо Нагоричане, Клевовце, Романовце – Кумановско), *мандра* (Банско, Крушево – Серско), *мандрѝ* (Тремно – Кајларско), *мандрѝра* (Николич – Гевгелиско).

Во населбата Савек – Серско лексемата *мандра* се дообјаснува, сп. 'зимско трло, таму спијат овците, заградено со сидови и покриено со керамиди'.

Лексемата *мандра* е балкански грцизам, грч. *μάντρα*, сргрч. *mánδρα*: српскохр. *màndra*, буг. *màndра*, алб. *mëndë*, тур. *tandra* (Георгиев 1986: 646; Skok 1972: 368).

Во голем број населби од дијалектниот ареал македонските родени зборуваачи за изразување на семемата 'провизорна планинска куќичка каде што се преработува млекото преку летото' употребуваат паралелни зборообразувачки разновидности или паралелни називи, сп. паралелни зборообразувачки разновидности: *бачило* // *бачилница* (Звечан – Бродско), *бачило* // *бачевина* (Четирце – Кумановско), односно паралелни називи или синонимна низа, каде што прва компонента е лексемата *бачило* или некоја од нејзините разновидности, а втора компонента е лексемата *мандра* или нејзина фонетска разновидност, сп. *бачило* // *мандра* (Ѓавато – Битолско, Слепче – Демирхисарско, Попоец – Кичевско, Вевчани – Струшко, Шулин – Долнопреспанско, Дукатино – Струмичко, Долни Балван – Штипско, Пехчево – Беровско, Судик – Светиниколско, Лезово, Древено – Пробиштипско, Орашац – Кумановско), *бач'ило* // *мандра* (Никодин – Прилепско, Ваташа – Кавадаречко, Конско – Гевгелиско, Ново Село, Смоларе – Струмичко, Берово), *бачило* // *м'андра* (Струга), *бач'ило* // *мандра* (Марена – Кавадаречко), *бач'ило* // *ма'ндра* (П'теле – Леринско), *б'ач'ило* // *мандра* (Ранци – Кајларско, Чеган – Воденско); *бачиа* // *мандра* (Подареш – Радовишко, Соколарци – Кочанско, Винаца, Тработевеште – Делчевско); *бачевина* // *мандра* (Жидилово – Кривоаланечко); *бачило* // *бачиа* // *мандра* (Вељуса – Струмичко); *б'ач'ило* // *б'ачил'ница* // *мандра* (Липинци – Кајларско).

Само во пунктот Бобошчица – Корчанско се употребуваат паралелните називи *ma^hdra* // *сѿѿан*, каде што на македонската јазична територија единствено се јавува балтослов., општослов. и праслов. лексема *stanъ*, којашто се среќава во алб. *stan* и во аром. *stane* < грч. *τὸ στάνι* (Младенов 1941: 606–607; Skok 1973: 326–327).

При паралелната употреба на лексемите *бачило* и *мандра* или на некои од нивните разновидности во извесен број населби има дообјаснување, главно, на лексемата *мандра*, сп. *бачило* // *мандра* 'познато со исто значење' (Тројаци – Прилепско), *бачило* – *мандра* 'за преработка на млекото' (Нерези – Скопско), *бачило* – *мандра* 'работилница за сирењето и други млечни производи' (Пожаране – Гостиварско), *бачило* – *мандра* 'поголемо бачило' (Павлешенци – Светиниколско), *бачило* – *мандра* 'садовите и сè друго во бачилото' (Вратница – Тетовско), *бачило* – *ма́ндра* 'бачило во пониски места; одат н'а-ма́ндра' (Трпејца – Охридско), *бач'ило* – *мандра* 'каде што се собира млекото' (Марена – Кавадаречко); *бачилница* – *мандра* 'ако е ајле млекото' (Превод – Светиниколско).

Во неколку пунктови од македонскиот дијалектен ареал се прави диференцијација, главно, меѓу лексемите *бачило* и *мандра* или меѓу некои од нивните разновидности, сп. *бачило* 'колибата' : *бачевина* 'колибата и просторот наоколу' (Кркља – Кривоаланечко); *бачило* 'општо кај што се чуваат овците и се преработува млекото' : *мандра* 'поново, каде што се обработува млекото' (Гари – Дебарско), *бач'ило* 'колиба каде што се работи млекото' : *мандра* 'каде што се молзат овците (Езерец – Костурско), *бач'ило* 'обично за местото повеќе' : *мандра* 'овци собрани од селаните обично молзници во бачило заедничко; имаат заеднички бач и овчари; кај што се прави сирење' (Праведник – Кавадаречко); *бачило* // *бачевање* 'самата работа, преработката на млекото' : *бачевишиѿе* 'местото' (Луке – Кривоаланечко); *бачило* // *бачилница* 'место за спиење на овчарите во бачилото' : *мандра* 'кај што се прави сирењето; се мандрит' (Горенци – Дебарско).

При проверката на дијалектните лексеми и на нивните разновидности за именување на *бачилоиѿо* во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиоѿи јазик со срѿскохрваѿски ѿолкувања* и *Толковен речник на македонскиоѿи јазик* од гледна точка на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење можат да се забележат извесни совпаѓања и различности.

Во *Речникоѿи* (Конески 1961–1966) со соодветно значење се регистрирани следните дијалектни лексеми и некои од нивните разновидности, сп. *бачија* -иѿ *f v*. бачило (Конески 1961: 24), *бачило n* баѿија (Конески 1961: 24) и *мандра f* *mandra*, баѿија, *katun*, *stan*, *v*. бачило (Конески 1961: 400).

Лексемата *сѿѿан* забележана на македонскиот дијалектен терен со значење 'бачило' во *Речникоѿи* не е нотирана со тоа значење, сп. *сѿѿан m* *stan*. 1. (живеалиште) нови станови *novi stanovi*; монтажни станови *montažni stanovi*; наместен стан *nameštan stan*; стан и храна *stan i hrana*. 2. (седиште) во станот на врховната команда *u stanu vrhovne komande* (Конески 1966: 314–315).

Воопшто не се забележани во *Речнико* следните зборообразувачки разновидности на лексемата *бачило*, сп. *бачевање*, *бачевина*, *бачевишије*, *бачења*, *бачилак*, *бачилница* и *баџо*.

Во однос на застапеноста на дијалектните лексеми и на нивните разновидности за именување на *бачило* и во поглед на нивното значење слична е состојбата и во *Толковниот речник* (Конески 2003–2014).

Имено, во *Толковниот речник* со соодветно значење се нотирани и се протолкувани следните дијалектни лексеми и некои од нивните разновидности, сп. *бачевина*, мн. *бачевини* ж. (дијал.) в. *бачило*. *Образувањето бачевина се среќава во Кривојаланечко* (Конески 2003: 95), *бачија*, мн. *бачии* ж. в. *бачило* (Конески 2003: 95), *бачило*, мн. *бачила* ср. 1. *Летна сточарска дрвена колиба или населба каде што во текот на летото сточарите го чуваат добитокот и подготвуваат млечни прозводи. Чорбашиите се групираат по чеворица и ираат едно бачило. Имал сѐадо на бачило*. 2. *Бачување. По Ѓурѓовден, иде бачило, свейи Никола лејни, кога се креваат овциите в планина...* (Конески 2003: 96) и *мандра*, мн. *мандри* ж. Место, обично во планина, каде што се молзат овците и се преработува млеко, *бачило* (Конески 2006: 90).

Дијалектната лексема *сѝан* во *Толковниот речник* не е протолкувана со значењето 'бачило', сп. *сѝан*, мн. *станови*, избр. мн. *стана*, м. 1. *Дом за живеене од неколку простории сместени на кат. Двособен сѝан. Намесѝен сѝан. Нови сѝанови. Тој куќи два сѝана на виориот кај*. 2. (разг.) *Сместување. Студенциот плакаше за сѝан и храна еден месец однапред...* (Конески 2011: 552).

Во *Толковниот речник* воопшто не се нотирани следните зборообразувачки разновидности на лексемата *бачило*, сп. *бачевање*, *бачевишије*, *бачења*, *бачилак*, *бачилница* и *баџо*.

На крајот можеме да констатираме дека на македонската дијалектна територија нема многу називи, но нема ниту единствен назив за именување на *бачило*. Во оваа пригода, неизбежно е споменувањето на фактот дека земјоделството и сточарството се најстарите стопански гранки на човештвото. Меѓутоа, во поглед на именувањата на *бачило*, термин од областа на сточарството, не сме си изградиле свој назив со широка употреба. Македонскиот наследен збор *сѝан* има островски ареал на јазичната периферија и тоа во паралелна употреба со назив од немакедонско потекло, додека називите од туѓо потекло *бачило* и *мандра*, особено називот *бачило* со своите фонетски и зборообразувачки разновидности, ја покриваат сета македонска дијалектна територија.

Summary

In this article, the author examines the names of the *sheepfold* (*mountain dairy*) from the thematic area of livestock breeding in Macedonian dialectal area, based on material used by the Macedonian dialect Atlas project card at the Krste Misirkov Institute for Macedonian Language in Skopje. He notes that in Macedonian speeches there is a small number of lexemes but with a large number of phonetic and

word-forming variations. The author represents their distribution throughout the Macedonian language territory. For each lexeme he gives the necessary etymological interpretations and examines the dialectal lexemes in the Macedonian lexicographic papers in terms of their representation and from the point of view of their meaning.

In the end he concludes that there are not many names in the Macedonian dialect territory, but there is no single name for the *sheepfold (mountain dairy)*. The author emphasizes that despite the fact that agriculture and animal husbandry are the oldest economic branches of humanity, in terms of naming the *sheepfold (mountain dairy)*, a term in the field of animal husbandry, we have not built the name in widespread use. The Macedonian hereditary word *stan* has an island range on the linguistic periphery, so it is in parallel use with the name of non-Macedonian origin, while the names of foreign origin *бачило (sheepfold- mountain dairy)* and *мандра*, especially the name *бачило* with its phonetic and word-forming diversity, cover all Macedonian dialect.

Литература

- Български етимологичен речник*. Ред. В. И. Георгиев, I–III. София: Издателство на Българската академия на науките, 1971–1986.
- Видоески Божидар. 2000. *Прашалник за собирање мајџеријал за Македонскиот дијалектѝен аѝлас*.
- Еѝтимолошки речник срѝскоѝ језика*. Ур. Александар Лома, 2. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2006.
- Речник на македонскиот јазик со срѝскохрваѝски ѝолкувања*. Ред. Блаже Конески, I–III. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 1961–1966.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.
- Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1974.

Виолета ЈАНУШЕВА
Универзитет „Св. Климент Охридски“
Педагошки факултет – Битола
Битола

МНОЖИНАТА НА ИМЕНКИТЕ ШТО СЕ УПОТРЕБУВААТ САМО ВО ЕДНИНА ВО МАКЕДОНСКИОТ СТАНДАРДЕН ЈАЗИК

Апстракт: Во Толковниот речник на македонскиот јазик се забележуваат голем број именки што се наведени само со еднинска форма и што, според тоа, не треба да се употребуваат во множина. Сепак, усната и пишаната практика покажуваат дека овие именки, многу често, се употребуваат со множинската форма. Оттука, предмет на трудот се множинските форми на именките што имаат само еднинска форма, а целта на трудот е да се анализираат тие од гледна точка на нивното значење. Популацијата ја претставуваат именките што се употребуваат само во еднина, наведени во ТРМЈ (2003 – 2014), а примерокот го претставуваат поголем број од нив. Множинските форми на овие именки се засведочени во голем број електронски извори. Од методите за обработка на податоците и донесување на заклучоци се користат анализа, синтеза и компарација. Истражувањето покажува дека во однос на значењето, се izdelуваат неколку групи множински форми од именките што се употребуваат само во еднина, и тоа: множински форми што не изразуваат вистинско бројно значење, множински форми што означуваат разни сорти или видови, множински форми што се потпираат на значењето на други именки кои имаат еднинска форма и кои образуваат регуларна множина и др.

Клучни зборови: еднина, множина, македонски јазик.

1. Вовед. Во Толковниот речник на македонскиот јазик (2003 – 2014) се забележуваат голем број именки што се дадени само со еднинска форма, а тоа значи дека не треба да се употребуваат тие со својата множинска форма. Сепак, во усната и пишаната практика, голем број од овие именки се употребуваат со својата множинска форма, што е во спротивност со јазичната норма и што се одразува и на морфосинтаксичко рамниште при согласувањето на именските групи, а тоа, пак, го отвора прашањето за согласувањето по број во македонскиот јазик. Оттука, предмет на испитување во трудот се токму овие именки.

2. Преглед на литературата во областа. Множинските форми на именките што според Речникот треба да се употребуваат во еднина не се многу испитувани во македонскиот јазик. На оваа појава прв укажува Конески (2004:

219–224), кој разгледувајќи ја категоријата број кај именките, заклучува дека лексичкото значење е пресудно во однос на тоа дали именката ќе ги има двата броја и наведува примери за именки што се употребуваат само со еднинска форма, и тоа: а) голем број апстрактни именки не образуваат множина: *социјализам, рамнојправност, единство* и сл.; б) материјалните именки не образуваат множина во вистинска смисла на зборот: *сено, злато* и сл. и ако се употребат во множина означуваат видови или сорти од дадената материја: *вина*, повеќекратно земање на таа материја во некој процес: *води*, нејзина обилност: *снегови* или распределеност на повеќе места: *градови*; в) збирните именки: *учиштелство, челад, народ* и сл. кои образуваат множина со друго значење; г) именките што завршуваат на *-ец, -енце*: *листец, ѝеиленце* и сл.; д) именките од типот *мрак, зора* и сл. кои со множинските форми означуваат некако потсилување. Бојковска и соработниците (1998: 97) множинските форми на именките што по правило се употребуваат во еднина ги третираат како исклучоци, дополнувајќи дека некои од нив може да означуваат и количество, а ја откриваат можноста за употреба на множински форми и кај дел од апстрактните именки кога тие не се употребени во своето основно значење. Од друга страна, Јанушева (2017: 51–52) истакнува дека голем број апстрактни именки во своето основно значење имаат множински форми. На пример, треба да се почитуваат човековите *права и слободи* > право на глас, право на сопствено мислење, право на вработување, право на избор, право на еднаков третман, право на брак или слобода на изразување, слобода за собирање и здружување, слобода за изразување на своите убедувања. Таа укажува дека денес, бројот на множинските форми од именките што во ТРМЈ се регистрирани само со еднинска форма, е сè поголем: *амнестиции, абдикации, баџаџи, банкротствa, ведрини, верности, ганџрени, геноциди, дивини, демографици, евиденции, еволуции, жишелства*.

3. Методологија на истражувањето. Ова истражување има описен карактер. Популацијата ја претставуваат именките што се употребуваат само во еднина, наведени во ТРМЈ (2003 – 2014), а примерокот го претставуваат голем број од нив. Примерите за множинските форми на овие именки се ексцерпирани од новинарски статии во голем број електронски извори, сите од 2019 г. Од методите за обработка на податоците и донесување на заклучоци се користат анализа, синтеза и компарација.

4. Резултати дискусија. Во продолжение, следуваат резултатите од истражувањето. Истражувањето покажува дека во однос на значењето, се izdelуваат неколку групи множински форми од именките што имаат само еднинска форма, и тоа:

4.1. Множински форми што не изразуваат вистинско бројно значење. Во оваа група се јавуваат множински форми што означуваат: **а)** обилност на материјата: *ајвари; калови; најлони; ѝинџури; ѝомфриѝи*; **б)** повеќекратност на процесот: *кивавици*: есенски (Стојановска, 2.10.); **в)** одредено засилување: *зори*: од рани зори; *жешиѝини; мразови; мрачнини*: ги просветлуваат нашите

нохристијански винички, антички; **к**) начинот на обработка на податоците: *ѝросеци*: во статистиката. Одделни именки од оваа група означуваат количество: *воѝки*: 65 вотки (17.5.); *кафиња*; *квасеци* (пакување); *ѝандишиѝани* (едно тесто); *ѝомфриѝи* (порција) (1.11.); *ѝразови* (плод); *ѝаишканаѝи* (плод); *ѝараѝури*; *цвекла* (плод). Други примери од оваа група во ексцерпираниот материјал: *алуминиуми*, *асфалѝи*, *ѝсихоѝераѝи*, *хиѝовиѝаминози*, *хиѝервиѝаминози*, *хиѝерѝензи*, *хиѝоѝликеми*, *хиѝохондри*, *холесѝероли*, *храни*.

4.3. Множински форми што се потпираат на значењето на други именки кои имаат еднинска форма и кои образуваат регуларна множина и др. Во оваа група спаѓаат следните множински форми: *аболиѝи* = одлуки/барања за помилување (документи): Со давањето аболиѝи (5.12.), - Поднесени нови аболиѝи (8.4.); *акѝиви* = финансиски средства/фабрики: финансиските активи на македонските граѓани пораснале (28.2.), ги продава своите европски активи (2.7.); *алименѝаѝи* = пари за издршка: неплатени, бројни (4.3.); *амнесѝи* = одлуки/барања за укинување казна (документи): Сите амнесѝи за (9.7.); нови (18.3.), поднесени; *аѝсѝиненѝи* = отсуства: со повремени апстиненѝи од фудбалските терени (26.5.); *арбиѝражи* = пресуди: X арбитражи против Македонија; *афирмаѝи* = позитивни мисли (17.7.); *бизниси* = дејности: малите (21.6.), големите, успешни, пропаднати, семејни, профитабилни, приватни, подинамични, развиени; *бронзи* = медали од бронза/бронзени предмети: три бронзи освоија македонските средношколци (И. И. В., 2.9.), македонски; *бумови* = успеси: технолошки (Поповска, 25.1.), кредитни, инвестициски, економски, градежни; *водосѝои* = висини на водата: пониски водостои на дел од реките (27.8.), ниски, високи; *дијаѝносѝи* = методи/дијагнози: навремени, инвазивни, двете, итни, различни, утврдува голем број дијагностики; *дисконѝинуиѝеѝи* = прекини: дисконтинуитети во нашата историја (Грчев, 27.7.); *еволуѝи* = новини: Ферари ќе има неколку мали еволуѝи за време на француското гранд при како дел од постојниот развоен план (19.6.); *едукаѝи* = обуки и работилници: голем број, низа (1.3., 16.4., 5.8.); *ембарѝа* = забрани: економските (3.9.); *злаѝи* = златни медали: нови три злата за САД (1.10.), две злата (10.2.); *зодијаѝи* = знаци: Ужасен почеток на неделата ќе имаат овие три зодијаѝи (nmd-zdravje.com); *иденѝиѝеѝи* = имиња и презимиња на лицата: најде дрога кај шест лица: Познати се нивните идентитети (2.8.); *иднини* = текови, правци, насоки: заеднички (Михајловска-Василевска, 4.9.); можните иднини на овие вредни архитектонски градби (7.2.); *инсуфициенѝи* = слабости: разни владејачки инсуфициенѝи (Орданоски, 6.6.); *јурисдикѝи* = области, држави: признаени (27.9.), црна листа на некооперативни јурисдикѝи (5.10.), даночни (Димовска, 11.9.), странски, тајни, офшор, повеќе, таинствени, седум; *калдрми* = улици со калдрма: скопските калдрми (Јордановска, 3.5.); *канализаѝи* = системи, мрежи од цевки за одвод: проекти за водоводи и канализаѝи (10.9.), 400 километри водоводи и канализаѝи (29.9.), ќе добијат канализаѝи (24.6.); *каѝѝулаѝи* = порази/неуспеси: да ниже капитулации (13.1.), тие се навикнати на капитулации (28.4.), една од низата

капитулации на оваа власт (10.6.); *квадрајџури* = површини или станови: Понуда на квадратури од 37 м² до 108 м², помали (14.2.); *керамики* = садови од керамика: украсни керамики, изложба на керамики; *кирејџаџи* = абортуси (Јовановски, 19.4.); *колаборации* = заеднички активности: да иницираме колаборации помеѓу артистите (21.6.), сними дует со Тони Зен и Слаткар, двете колаборации се преставени со видеозаписи (11.6.); *колајси* = несвестици: зголемен број (9.8.), осум (4.7.); *компензации* = отштети/надоместоци: ќе бара компензации од Западот (18.3.), екстремни; *конекции* = врски/дестинации: имал конекции со (Илијев, 10.2.), да помогне со своите конекции во европската десница за интеграција на РСМ во ЕУ (4.9.); нови конекции; *легализации* = дозволи/барања за градба: се проверуваат сите легализации (5.8.); одобрила 29.000 легализации на диви градби (6.8.); *лекџири* = книги: изборни лектури (27.2.), список со лектури (Стефанова, 28.2.); *моќи* = сили, способности: натприродни (16.11.), чудни (20.10.), супермоќи (7.5.); *музики* = мелодии: топ 5 музика од сериј (1.2.); *надзори* = контроли: инспекциски (МО); вонредни инспекциски (24.1.), засилени (8.11.), вкупно 1.969 (8.11.); *најлони* = најлонски кеси (25.5.); *најредоци* = успеси: најновите (23.9.); недоволните (30.8.); бројни (13.6.); значителни (Разави, 13.9.); *ориентации* = насоки: вредносни, кариерни; *панорами* = глетки/погледи/фотографии од височина: најубавите (22.7.), панорами од Месечината (18.7.); *партиципации* = износи: покачени партиципации за поддршка на домашни и странски инвестиции, намалени, мали, високи, скапи (19.11.); *партинерсџива* = заеднички активности: Партнерствата се кооперативни проекти (Национална агенција); Инклузивни партнерства во општините (Општина Велес, институционални, за развој на мали претпријатија, стратешки, нови, економски, трилатерални, креативни, можните политички, трајни, воени, силни, долгорочни, ефективни, меѓусекторски партнерства за одржлив развој (29.1), јавно-приватни партнерства во здравствениот систем (29.3.); *печива* = печени производи од тесто: превкусни, интегрални, бели, разни; *планкџиони* = ситни организми: ќе снема планктони, па ќе снема некои суштества што се хранат со планктони (1.10.); *пласмани* = освоени места во натпревар: Најдобрите македонски пласмани (Илковски, 4.11.), три пласмани во низа (Горѓиевски, 5.5.); *пласмани* = продажби: активности на Владата во обезбедувањето пласмани на земјоделските производи (Влада, 27.6); *пласџики* = козметички хируршки зафати/пластични предмети: призна дека правел „пластики“ (12.4.); *плејофови* = натпревари: ВАР системот да биде инсталиран и за сите плејофови за пласман на ЕП (Р. Е., 4.12.); *поведенија* = начини на однесување: политички, криминални, родителски, неприфатливи, штетни, општоприфатени, девијантни, екстремни, вообичаени; *поднебја* = краевии/земји: тропските (Младеновска, 30.4.), жешки, различни, тмурни, скандинавски, потопли; *популации* = групи луѓе како предмет на испитување: децата од ранливи популации (Богоевска, 29.9.), некои, мали, автохтони, големи, други, загроени, европски, ризични, ранливи, маргинализирани; *пракџики* = начини на работење: наставни, добри, земјоделски, ревизорски, европски, светски, еколошки, политички, деловни, одржливи; *пракџики* = обичаи/навики: лошите практики на нетранспарентно

отпуштање новинари; *ираќиџики* = најдобри примери од практиката: училишни, земјоделски; *ираќиџики* = постапки: да се промовираат практиките за антикорупција, иновативни, позитивни, коруптивни, расистички; *иревенџиви* = мерки: Ако овие превентиви не ја отстранат болката (Трајковска-Јакимовска, 26.9.); *иризуџи* = карактеристики: етнички, блуз, еротски, бразилски, социјални, лични, балкански, ориентални, фолклорни; *иринови* = нови играчи: три иринови во Реал Мадрид (29.5.); *ириноси* = приходи: помали (Таневски, 21.10.), рекордни, високи, зголемени, катастрофални, подобри, остварени, максимални, намалени; *ироблемаџики* = проблеми: ветеринарно-здравствени, црковни, специфични, круцијални; *иросеџи* = просечни оценки: минатогодишните просеџи за јануари; *иросјериџеџи* = успеси: демократски, економските (26.1.); *ироџоколи* = начини на постапување: интернет, мрежни, за постапување во случај на семејно насилство, за унапредување на локалните механизми за заштита, најсовремени, светски, безбедносните (25.9.), дипломатски, нови протоколи за спинална анестезија; *расколи* = проблеми: сериозни (20.1.), серија; *расјови/расјеџи* = успеси: тие (29.6.), најголемите, највисоките, солидни, сериозни, многу, невидени, различни; *симбиози* = врски: симбиози на политички партии со новинарски куќи; *симболики* = симболи: десет скриени; *скејси/скејџиџизми* = недоумици/двојби/сомнежи: сите, одредени; *смоџови* = гасови/чадови: лондонски, најгустите, зимски; *соработџики* = заеднички активности: нови (7.2.), меѓународни, дуетски, славни; *сребра* = сребрени медали; *сиџариџови* = почетоци: најбрутални фудбалски, најдобрите пет лизгачки, десет успешни дефанзивни, еден од најлошите, најлоши хорор; *сиџриџиџиџи* = еротски танцови: 10 најдобри; *сиџерлаџиви* = најубави зборови: X со суперлативи, не штеди суперлативи за; *сиџермени* = лица во облеката на Супермен: (12.12.), 867; *сиџсџиџиџиџиџи* = замени: клучни, синтетички, аминокиселински, можни; *џаџиџовини* = родни земји: две (27.11.), своите, наши; *џвореџиџива* = дела: неговите (2.9.), разни видови, аудиовизуелни, нивните; *џексџиџили* = ткаенини: домашни, прекрасни; *џемаџиџики* = теми: актуелни, поведри, женски, верски, поинтересни, различни; *џеракоџиџи* = предмети од глина: уникатни, мали; *џерџиџиџи* = начини: светски, западни, индиски; *џерџеџиџи* = мелодии од тројца исполнувачи; *џефлони* = садови од тефлон: 10 мали; *универџуми* = светови: паралелните; *учиноџи* = ефекти/результати: создавање, вкупните; *фаќиџоџраџиџи* = факти: вакви, сувопарни; *фалшеџи* = грешки: безбројните, сите; *фанџиџасџиџики* = филмови со фантастична тематика: најдобрите (1.11.); *фаџиџаморџани* = илузии: своите; *фиџаска* = неуспеси/порази: колку; *хемиџи* = производи што содржат штетни супстанции/лекови: не давајте им на децата хемиџи, Некогаш се готвело здраво, не се користеле хемиџи; *хендиџеџиџи* = пречки/недостатоци/тешкотии: своите, серијата хендиџеџи со кои се соочи националниот тим во подготвителниот период; *холоџаусџиџи* = масовни убиства: разни, идни; *хосџиџиџализаџиџи* = пациенти: зголемен број, 6.500, Статистичките податоци посочуваат дека вакцинаџиџата против инфлуенџа превенирала 109.000 хоспитализаџиџи (19.12); *хранариџи* = надоместоци за храна: неисплатените плати и хранариџи на рударите (11.9); *џинџизми* = џинични зборови: груби (20.10.); *чеџоморсџива* = убиства на деца: повеќе, трите, седум;

хелди, итн. покажуваат дека е поверојатно овие примери да не се третираат како исклучоци зашто откако е регистрирана оваа појава до денес бројот на овие именки е сè поголем. Причината за зголемувањето на употребата на дел од множинските форми на овие именки, можеби треба да се бара во тоа што Дигиталниот речник на македонскиот јазик дава множински форми од голем број именки што во Толковниот речник се регистрирани само како едински, на пример, во Дигиталниот речник со множинска форма се наведени именките *парафин*, *пеницилин*, *смола*, *ионик*, *челик*, *цвекло*. Множинските форми од именките што означуваат видови/сорти и количество се дискутабилни во однос на согласувањето, а особено ако пред нив се употреби множинската форма *видови* зашто во јазичната практика се среќаваат различни примери: *видови вино* и *видови вина*, *видови анестезија* и *видови анестезии* и сл. Оттука, останува отворено прашањето за тоа дали, во овој случај, се дозволува двојно согласување. Треба уште да се истакне дека одделни множинските форми што имаат значење „засилување“, во зависност од контекстот може да се јават и со значењето видови/сорти или количество. На пример, *ајвари* (видови) и *ајвари* (засилување на изразот).

Од анализата се гледа дека најголем број множински форми од овие именки се оние кои се потпираат на значењето на други именки кои имаат регуларни множински форми. Нивната употреба е во спротивност со единската форма со која се наведени во Толковниот речник, па, според тоа, тие не треба да се допуштаат во јазичната практика. На пример, одделни множински форми, особено оние што се однесуваат на ИКТ, но и други, се преземени директно од англискиот јазик, во кој тие имаат множинска форма, па нивната употреба доведува до неприродност во изразот: Нови *функционалности* на системот за електронско банкарство, Широкиот спектар на *функционалности* овозможува, континуирано воведува нови *функционалности* на мобилната апликација „Мојот А1“, Нови *функционалности* на веб сајтот на ФЗОМ, Facebook наскоро ќе ги воведат новите *функционалности* на популарната опција Like итн. Наместо функционалности, едноставно може да се употреби домашниот збор можности. Оваа неприродност, па, дури и нејасност на реченицата особено се забележува во употребата на множинската форма *љубовиите* (еднина љубопитство: силна желба да се научи или да се дознае нешто): *Прејходно на прес-конференција прејседателот на авиокомпанијата Вулинџ ја откри најнајважната заедно од најголемиите љубовиите во врска со домој на Лионел Меси во Барселона (9.11.) и Но јоујорниите јавници ќе наидат на избилство од културни љубовиите и стираси кон убавата храна (22.10)*. Во голем број електронски речници на англиски јазик (Merriam-Webster Dictionary, Cambridge Dictionary, Collins English Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English), се наоѓа потврда на тоа дека именките *functionality* (функционалност) и *curiosity* (љубопитство) имаат множински форми *functionalities* и *curiosities*. Понатаму, некои именки како *конзулиум*, со значење состаноци на лекари за утврдување на дијагнозата и лекување на болниот, употребени во множина развиваат и ново значење, кое сè почесто се употребува наместо основното, па оттука се можни и двојни интерпретации. На пример, од реченицата *Стивкаија*

на усѐх во лекувањето канцер се подобрува преку конзилиуми составени од сѝрана на сѝецијалистѝи кои се занимаваат со лекување на пациенти кои имаат канцер (Систина) се гледа дека множинската форма конзилиуми добива значење *групи*. Исто така, реченицата може да има двојна интерпретација, и тоа: *конзилиуми* = групи во кои има специјалисти за канцер и *конзилиуми* = групи кои се составени од други специјалисти за канцер, што го отежнува разбирањето на пораката. Други примери: *конзилиумите* за која било болест се составени од сѝецијалистѝи од повеќе области; *Конзилијарните* мислења за осѝварување на права на надоместоци за неѓа, слејило и зловостѝи не ги издаваат лекарските конзилиуми на ошѝитѝите болници (ЗПЛРМ); *сѝручни*. Понатаму, иако не треба да се допуштаат во јазичната практика, множинските форми на одделни именки од оваа група веќе станале дел од називот на различни институции и документи, па дури и на наставни предмети, а тоа покажува дека не се почитуваат правилата за нивната еднинска употреба: На пример, *буѝетѝи*: Закон за буѝетите; *евиденциѝи*: Закон за евиденции во областа на здравството, Закон за евиденциите во областа на трудот; *комуникациѝи*: Закон за електронски комуникации, Закон за следење на комуникациите, Центар за граѓански комуникации, Агенција за електронски комуникации, Медиуми и комуникации, Комуникации, Бизнес комуникации; *сѝонзорсѝива*: Закон за донации и спонзорства (23.4.) итн. Голем дел од овие множински форми, во зависност од контекстот, може да се однесуваат на множинските форми од првата и втората група. Нивната употреба, исто така, доведува до проблеми при согласувањето, особено кога пред нив се јавува формата *видови* зашто, и во овој случај, во практиката се среќаваат различни примери. Голем дел множински форми од оваа група што во ТРМЈ се дадени како еднински, во Дигиталниот речник се дадени во множинска форма: *ѝерцеѝи, фаморѓани, ѝерверзии, ѝобарувачки, ѝреноси, руѝини, синоди, склоѝови, ѝензии, ѝехнолоѝи, ѝтракѝиори, фереѝиња, филиѓрани*, што може да биде една од причините за нивната употреба. Конечно, треба да се прецизираат множинските форми од оваа група и во ТРМЈ зашто има примери кои создаваат забуна, на пример, *сѝимул* (само еднина) и *сѝимуланс* (еднина), но *сѝимуланси* (множина). Значи, не е јасно постоењето на множинска форма од *сѝимуланс*, но не е и од *сѝимул*. Во однос на множинските форми од четвртата група, може само да се потврди ставот на Конески за тоа дека образувањето на множина од глаголските именки е сосема вообичаено, што е во врска со апстрахирањето од глаголскиот процес, иако се сосема вообичаени и множинските форми од глаголските именки кои се поврзани со глаголскиот процес. Оваа група, претставува потврда за изместувањето што се случува кај глаголската именка. И кај множинските форми од оваа група е присутно колебањето во однос на согласувањето со формата *видови*.

5. Заклучок. Од анализата произлегува следниот заклучок: Употребата на множинските форми на именките од првата и втората група е засведочена уште во годините по кодификацијата на македонскиот јазик, па оттука нивната употреба во наведените значења е вообичаена. Зголемувањето на нивниот број

покажува дека во нивното лексичко значење се развива, како што вели Конески, едно поконкретно значење. Во однос на множинските форми од третата група, треба да се инсистира на нивната единска употреба, а во оваа смисла, улогата на лекторите е неизбежна. Множинските форми од четвртата група само ги покажуваат развојните тенденции на јазикот во однос на глаголската именка.

Abstract

In the Macedonian language monolingual dictionary there are many nouns given in singular form, thus they should not be used in plural form. However, the oral and the written language practice show that these nouns often appear in plural form. Therefore, this paper aims to analyze them regarding their meaning. The population consists of the nouns that should be used only in singular listed in the abovementioned dictionary (2003 – 2014), and the sample represents many of them. The plural forms of these nouns are registered in various electronic sources from 2019. Analysis, synthesis and comparison are the methods used for processing the data and gaining conclusions. The research show that in relation to their meanings, there are several groups of plural forms, such as plural forms that do not express real plural, plural forms that denote types or quantity, plural forms that lean on the meaning of other nouns that have regular plural forms etc.

Литература

- Бојковска Стојка, Минова-Ѓуркова Лилјана, Пандев Димитар, Цветковски Живко. 1998. *Македонски јазик за средното образование*. Скопје: Просветно дело.
- Јанушева Виолета. 2017. *Стандарден македонски јазик*. Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски“, Педагошки факултет.
- Конески Блаже. 2004. *Грамајтика на македонскиот пишан јазик*. Скопје: Просветно дело.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

Ексерпти

- 2.9.2019: Грчев, М. 27.7. <https://bit.ly/2mmrxk5>; Закон за буџетите. <https://bit.ly/2m30w5b>; И. И. В. 2.9 <http://bit.ly/2wVCleq>; Поповска, А. 25.1. <https://bit.ly/2m1cUT8>; Спинова, А. 20.3. <http://bit.ly/2BxX1bg>; Чакарова, М. 2.5. <https://bit.ly/2kt9qs6>; 28.2. <https://bit.ly/2kLJuIA>; 1.3. <https://bit.ly/2lhjN2O>; 18.3. <https://bit.ly/2muk9U1>; 8.4. <https://bit.ly/2ksKiBM>; 16.4. <https://bit.ly/2mswOGO>; 26.5. <https://bit.ly/2m2COPw>; 9.6. <https://bit.ly/2o9mmF9>; 19.6. <https://bit.ly/2moOkMi>; 21.6. <https://bit.ly/2ksPtI9>; 2.7. <https://bit.ly/2kvUTMr>; 4.7. <http://bit.ly/2oajfgq>; 9.7. <http://bit.ly/2JeQMgU>; 14.7. <http://bit.ly/2BzfKTS>; <https://bit.ly/2mmchnd>; 17.7. <https://bit.ly/2m2ROUx>; 23.7. <http://bit.ly/33X11ks>; 5.8. <https://bit.ly/2mswtEd>; 14.8. <http://bit.ly/31D5gxl>; 27.8. <https://bit.ly/2m1ACyI>; nmd-zdravje.com. <http://bit.ly/31GoAKe>; 7.9. Балабан, 19.8. <https://bit.ly/2kQEP89>; Илијев, Н. 10.2. <http://bit.ly/343SsBO>; Јовановски, М. 19.4. <http://bit.ly/2pinDdL>; 10.2. <http://bit.ly/33VE3aE>; 14.2. <http://bit.ly/31Gy0W8>; 18.3. <http://bit.ly/2N8SaCE>;

15.5. <http://bit.ly/375j6Mp>; 27.5. <http://bit.ly/36av9qz>; 11.6. <http://bit.ly/342pF0o>;
21.6. <http://bit.ly/36dplOv>; 29.6. <http://bit.ly/2Rbd3k9>; 4.7. <https://bit.ly/2mAeBaL>;
2.8. <http://bit.ly/31FiERN>; 9.8. <http://bit.ly/32RIEM2>; 4.9.
<http://bit.ly/368Ev7k>; 24.10.2019: АКРСМ. 27.9. <http://bit.ly/2WbefVg>; Димовска,
А. 11.9. <http://bit.ly/2паеoMM>; Јордановска, М. 3.5. <http://bit.ly/2MKOmZB>;
Михајловска-Василевска, Д. 4.9. <http://bit.ly/2pFSvEZ>; Орданоски, С. 6.6.
<http://bit.ly/2W6OvJO>; 13.1. <http://bit.ly/2NctwBc>; 7.2. <http://bit.ly/2JhiaL5>; 4.3.
<https://bit.ly/2IZxOCe>; 28.4. <http://bit.ly/364HRbJ>; 10.6. <http://bit.ly/2MKSZCO>;
24.6. <http://bit.ly/360RNCU>; 10.9. <http://bit.ly/366jPNh>; 11.9. <http://bit.ly/37k07xU>;
14.9. <http://bit.ly/32Lgb9J>; 29.9. <http://bit.ly/2qJMXKf>; 5.10. <http://bit.ly/2petl0a>;
ЗПЈРМ. <http://bit.ly/2NeeDON>; „Систина“.
<http://bit.ly/2MN7oyr>. 11.11.2019: Ангеловски, С. 14.8. <http://bit.ly/2Q855aE>;
Ѓуровска, Б. 17.4. <https://bit.ly/2lqHR30>; Зеколи, А. 31.10. <http://bit.ly/2QKyneD>;
МО. <http://bit.ly/37fl1iA>; Стефанова, Н. 28.2. <http://bit.ly/33JtTdO>; Стојановска,
М. 2.10. <http://bit.ly/343Uemj>; 1.1. <http://bit.ly/2sz1tpk>; 1.2. <http://bit.ly/2NRk2ge>;
21.2. <https://bit.ly/2kVxDYj>; 27.2. <http://bit.ly/2X4Ejlv>; 28.2. <https://bit.ly/2o3Q0vf>;
22.3. <http://bit.ly/2NawA0E>; 11.4. <http://bit.ly/2KdbJJv>; 7.5. <http://bit.ly/2pvdiLS>;
17.5. <https://bit.ly/2kX8mNq>; 23.5. <http://bit.ly/37x5fOX>; 25.5.
<http://bit.ly/2r3NNBr>; 13.6. <http://bit.ly/2KvVoQh>; 5.8. <http://bit.ly/2Kb0RM2>; 6.8.
<http://bit.ly/34PAROd>; 6.8. <http://bit.ly/2WeRdgg>; 16.8. <http://bit.ly/2sAcOp6>; 30.8.
<http://bit.ly/2Qsis6u>; 3.9. <http://bit.ly/2KckhjK>; Разави, Ш. 13.9.2019.
<http://bit.ly/2NXu2F3>; 16.9. <http://bit.ly/2NFgaP7>; 17.9. <http://bit.ly/31J7II2>; 23.9.
<http://bit.ly/33Q8GIH>; 20.10. <http://bit.ly/2qkkGKk>; 22.10. <http://bit.ly/2Ka77nB>;
1.11. <http://bit.ly/30RZnhf>; 8.11. <http://bit.ly/32OXO2M>; 9.11. <http://bit.ly/33DMh7I>;
20.12.2019: Богоевска, М. 29.9. <http://bit.ly/2TK7kUb>; Влада, 27.6.
<http://bit.ly/3aaeZka>; Ѓорѓиевски, Т., 5.5. <http://bit.ly/2Nyx6H3>; Илковски, Г.
4.11. <http://bit.ly/2TsFXxs>; Младеновска, Д. 30.4. <http://bit.ly/373Nas3>;
Национална агенција. <http://bit.ly/2QognYM>; Р. Е. 4.12. <http://bit.ly/2R0I2iQ>;
Општина Велес. <http://bit.ly/2tpbGVr>; Таневски, В. 21.10. <http://bit.ly/375MWRB>;
Трајковска-Јакимовска, М. 26.9. <http://bit.ly/30yCNdl>; 20.1. <http://bit.ly/2TCbqNS>;
24.1. <http://bit.ly/2MFfSae>; 26.1. <http://bit.ly/38ngUA3>; 29.1. <http://bit.ly/2SRdlxH>;
7.2. <http://bit.ly/2tABOWT>; 20.3. <http://bit.ly/2uTPV0C>; 29.3. <http://bit.ly/39Cy6Dh>;
12.4. <http://bit.ly/2TtuUUU>; 23.4. <http://bit.ly/2tCUAUz>; 18.5.
<http://bit.ly/2Q5pU6B>; 29.5. <http://bit.ly/2uf9vnD>; 18.7. <http://bit.ly/363cUnI>; 22.7.
<http://bit.ly/2SLSmfV>; 2.9. <http://bit.ly/2RbObbR>; 5.9. <http://bit.ly/36hneb1>; 25.9.
<http://bit.ly/2TxZTPH>; 1.10. <http://bit.ly/3aobbMd>; 1.10. <http://bit.ly/374gmPm>;
2.10. <http://bit.ly/2QAK5tF>; 20.10.20 <http://bit.ly/3ayX2ft>; 16.11.
<http://bit.ly/38kBzou>; 16.11. <http://bit.ly/2CQRcqq>; 19.11. <http://bit.ly/39BHud>;
27.11. <http://bit.ly/2uhMDEa>; 12.12. <http://bit.ly/38ukaQV>;
19.12. <http://bit.ly/3avC1IX>; 20.12. <http://bit.ly/2sN9oQ5>.

Елена ЈОВАНОВА-ГРУЈОВСКА
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Елизабета КУЗМАНОВСКА
Македонска радио телевизија – Скопје
Скопје

МЕСТОТО НА ЕКСПРЕСИВНАТА ЛЕКСИКА ВО ИНФОРМАТИВНИТЕ ЕМИСИИ НА ЕЛЕКТРОНСКИТЕ МЕДИУМИ

Апстракт: Се задржуваме на актуелни примери во рамките на публицистичкиот функционален стил, застапен во новинарскиот јазичен израз. Новинарскиот стил изобилува со експресивна лексика што овозможува игра со јазикот и сликовито изразување. За таа цел се користат разговорни елемент, како што се: жаргон, дијалектизми, турцизми, англизми, неологизми и фразеологизми.

Клучни зборови: експресивна лексика, публицистички стил, новинарски јазичен израз.

Последниве години се зголемува интересот на македонските лингвисти и комуниколози за јазикот во медиумите воопшто, особено во електронските медиуми. Целта на овој труд е да се прикаже јазичниот дискурс, т.е. начинот на пишување и излагање на вестите од новинарите во информативните програми на македонските национални телевизии, во дел од порталите и во електронските изданија на весниците.

Поаѓаме од следнава дефиниција: масовното комуницирање е општествена активност со оперирање на: знаци, информативни, едукативни и рекреативни содржини преку кои професионални групи во специјализирани институции овозможуваат меѓусебно разбирање со масовниот аудиториум, стимулирајќи го притоа на определена општествена активност (Груевски 2000: 17). Масовната комуникација се спроведува преку масовните медиуми. Масовните медиуми се институции, законски регулиран извор на информирање (преку Агенцијата за аудио- и аудиовизуелни медиумски услуги), па соодветно на тоа, испраќачите на пораки треба да дејствуваат во рамките на институционалноопределените улоги, според етичките кодекси и правилници. Работењето на порталите до денес нема строги правила на функционирање.

Преку телевизиите и порталите се користи можноста испраќачот на информациите истовремено да се обраќа на широк круг примачи и за кратко време брзо и ефикасно да обезбеди продирање на информацијата во масата.

Затоа, многу е важно која продукција ги испраќа медиумските пораки, со кој јазик, на кој начин се претставени, за која публика се насочени (пол, возраст, социјален статус, место на живеење), и особено, како ќе реагира публиката на пораките. Кај нас е исклучително важно во чија сопственост е медиумот, кој одлучува каква медиумска содржина ќе се создава и со каква технологија.

Контактот со јавноста преку електронските медиуми го имаат новинарите преку нивните изјави. Затоа е исклучително важно новинарот, водителот или презентерот да има сериозни познавања од јазикот, да ги следи подновувањата во јазичната норма, да умее правилно да ја пренесе стандарднојазичната норма и да биде јазичен авторитет за публиката.

Експресивната лексика кај новинарите станува честа појава во поновите извештаи, прилози, најави, интервјуа и разговори. Се забележува зачестена употреба на зборови, кои силно и емотивно влијаат на јавноста, сè со цел да се покаже висок и развиен стил на пишување или зборување. Ова особено се однесува на (не)формалниот разговор меѓу новинарите и соговорниците што влијае директно врз употребата на стандардниот јазик. Последниве години новинарите се служат со реториката од соговорниците, ставаат „бомбастични“ наслови за да покажат модерен начин на изразување, употребувајќи странски зборови, најмногу англизми, потоа турцизми, жаргон и други колоквијални форми.

Својот контакт со јавноста новинарите го имаат преку електронските медиуми. Затоа е исклучително важно новинарот, водителот или презентерот да има сериозни познавања од јазикот, да ги следи подновувањата во јазичната норма, да умее правилно да ја пренесе стандарднојазичната норма и да биде јазичен авторитет за слушателите.

Избирајќи ја експресивната лексика, новинарот избира впечатливо, провокативно, до интригантско пренесување на информацијата и будење на љубопитноста на публиката:

НАТО во ѓламен (н.з. наслов инспириран од филмот „Републикаѓа во ѓламен“)

Полицјаѓа има индиѓии кој ѓи ѓали конѓејнериѓе низ Скоѓје. Имаме симулиѓано ѓалење конѓејнери на ѓовеќе локаѓии низ градоѓи, во исѓи ден имаме ѓожари на чеѓиѓи ѓланини, и ѓоа во ноември, од ѓочеѓок на годиниѓа имаме околу 400 ѓожари на оѓворено. А ѓолицјаѓа има одредени индиѓии. Браво за индиѓиѓе. Браво и за МВР. (www.sdk.mk)

Тиѓаник ѓоне, сведоѓиѓе на Лиле Сѓефанова со конѓроверзни и конѓрадикѓорни одѓвори. (Вечер)

Самиите ќе пројаднаат во кенефот на времето. (Слободен печат)

Ниедно селфи нема да им помогне да го отпиргнат или барем да ја разблажат смрдата која ја шираат околу себе, ниедна досејка во нивниите пораци, испишани на валканиите електронски страници во тој бескраен контејнер. (Слободен печат)

Трулеж на сисџемот. (www.mkd.mk)

Да, има потреба од вејинг, почнувајќи од судството и полицијата, во Владата и другите институции, па да видиме... (www.mkd.mk)

Изборна сајунијада 365. (МТВ)

„Не спанува збор за историска грешка, спанува збор за историски засвој“. (МТВ)

„Национална странегеја наместио слајки вејувања бара бизнис-секторот од политичките партии пред изборите“. (Сител)

Макрон пред два дена предизвика силни реакции во меѓународната јавност со интервјуто дадено за „Економист“, каде порача дека НАТО е на смртно поле, а Европата на работ на провалија. (Алфа)

„Рамчиловиќ ја напушта осумката“. (Алфа)

Не, не верувам дека НАТО е во мочна смрт, целосно верувам во меѓународната соработка – изјави германскиот шеф на дипломатијата Хајко Мас. (Канал 5)

„Прскалките се за магла, висинското мерење доаѓа на пролет“ (www.alon.mk)

Случај „Титаник“: стотици лични карти се шпанцале за граѓани ид Албанија и Косово. (ТВ 24)

Фразеологизмите (како: *се отвори врата, нови рунди разговори ...*) се чест избор во новинарскиот израз:

По час и половина средба прејседателот на синдикалот Јаким Неделков испакна дека е прифатено едно од нивните клучни барања – но отиука се отворила врата и на нови рунди разговори. (ТВ 24)

За СОНК одлуката е почеток за решавање други отворени прашања. (ТВ 24)

Динамичниот стил на изразување се приближува до разговорниот јазик. Во тој случај новинарот пишува за случувања во кои сликите се редат брзо и динамично и се внесува мала доза на драматичност.

Жешко во собраниската сала и тиеночно пред Парламентот. Собранието на почка на вриење. Тензи пред Собранието. Ајмосфера на почка на вриење и на раб на состојба да излезе од контрола. (Канал 5)

Ваков пример во денешното репортерство се линковските вклучувања на новинарите во вестите кога информираат за актуелен настан (сообраќајни незгоди, крајби, тепачки или друг настан), притоа можат да се служат и со определени цитати од учесниците во настанот: – *Треба и народ да се сослуша! Не само они ѝука!* (Сител)

Во некои новинарски прилози се забележува извесна емоционалност при обработката на темата. Целта е да се предизвикаат емоции во јавноста (возбуда, радост, подбив, жал, презир и сл.). Притоа новинарот секогаш мора да внимава и да има чувство за мера.

Можеме да констатираме дека преку внесувањето на експресивната лексика во македонските електронски медиуми на креативен начин може да се влијае на публиката и да се пренесе медиумската порака. Преку продукција, т.е. креирање медиумски содржини секој медиум може да создава различна претстава за ист настан. Секоја телевизија употребува различен јазичен израз кон кој комбинира слика, звук, текст, филм итн. На тој начин настанува различно претставување на реалноста во медиумите. Публиката како примател на медиумските содржини е многу битна во медиумскиот систем. Кон неа е насочена медиумската порака, а реакцијата на таа порака се враќа во медиумот и влијае на начинот на кој идните содржини ќе бидат продуцирани. Иако некои теоретичари сметаат дека публиката пасивно ги прима содржините од медиумите и не може многу свесно да влијае врз нив, ние сметаме дека публиката свесно одбира кој медиумски содржини ќе ги восприема за да се информира. Македонските национални телевизии веќе имаат таргетирано свои групи на гледачи, што се релативно константни по состав и убедување. Слична е состојбата и со порталите.

Новинарите со своите текстови и усни презентации секојдневно го практикуваат, но и го креираат јазикот. Во нивниот јазичен израз се отсликуваат сите промени: развојот на науката и техниката, политичките, општествените и економските промени, новините во културното живеење, промените во менталитетот и сфаќањето на животот, влијанието од соседните и од доминантните култури. Да споменеме дека неизбежен дел од јазичниот израз на секој новинар е дијалектот заедно со колоквијалните елементи.

Денеска електронските медиуми се присутни во сите домови и меѓу сите граѓани. Нивното влијание врз свеста, менталитетот и јазикот на народот е исклучително големо.

Јазичниот израз на новинарите во медиумите подлежи главно на јавно оценување и критика. Новинарите, гледачите и слушателите се свесни за огромното јазично и друго влијание на електронските медиуми.

Генерално, новинарите во информативните редакции ги избегнуваат лексичките недоследности и се придржуваат кон стандардниот македонски јазик. Ова се однесува и на експресивната лексика што се користи во рамките на нормата. Сепак, остануваат заложбите за уште поголема грижа за правилен избор на јазичните средства (особено на експресивните) и за непристрасно новинарство.

Summary

We will focus on current examples within the journalistic functional style represented in the journalistic language expression. Journalistic style abounds in expressive vocabulary that allows for play with language and pictorial expression. Conversational elements such as: jargon, dialectisms, Turkisms, English, neologisms and phraseologies are used for that purpose.

Литература

Велева Славица. 2000. „Тенденции во зборообразувањето во публицистичкиот стил“. *Македонскиот јазик во јавното општество*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 206–210.

Велковска Снежана. 1995. *Црпички за јазикот*. Скопје.

Велковска Снежана. 2011. *Студии за македонскиот лексиколозија и лексикографија*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Веновска-Антевска Снежана. 1995. „Динамиката и интензитетот на влијанието на српскиот јазик врз македонскиот“. *Научна дискусија на СМЈЛК*, XXI, 25–30.

Веновска-Антевска Снежана. 2009. *Стандарднојазичната норма како израз на јазичната култура*, Културата и јазикот. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Груевски Томе. 2000. *Теорија на новинарството*. Скопје.

Јашар-Настева Оливера. 1963. „Македонските калки од турскиот јазик“. *Македонски јазик*, XIV, 1-2. Скопје, 109–173.

Јованова-Грујовска Елена. 2000. „Разговорната лексика во Пулс“, *Македонскиот јазик во јавното општество*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 229–233.

Јованова-Грујовска Елена. 2002. *Валоризација на колоквијализмот во македонскиот јазична средина*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Конески Блаже. 1965. „Афирмација на македонскиот јазик“. *Литературен збор*, XII, 3. Скопје, 1–8.

Конески Кирил. 1988. „Правописната норма во контекстот на меѓујазичните контакти“. *Зборник во чест на Крум Тошев*. Скопје: Филолошки факултет, 87–91.

Конески Кирил. 1995. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.

Корубин Благоја. 2000. *Јазикот наш денешен*, кн. 5. Скопје.

Макаријоска Лилјана. 2012. „Туѓојазичните влијанија врз македонскиот лексички систем (современи состојби)“. *7-th Macedonian-Nort Amerikan Conference on Macedonian Studies*, Salt lake City, Utah, USA (5–8 XI 2009) *Balkanistica* 25:2. Mississippi, 107–122.

Минова-Ѓуркова Лилјана. 1972. „Неколку забелешки во врска со јазикот на нашиот печат и со неговите карактеристики“. *Литературен збор*, XIX, 2. Скопје, 65–73.

Пеев Коста. 2000. *Литературниот јазик и народниот говор*, Македонскиот јазик во јавното општење. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Толковен речник на македонскиот јазик. Ред. Снежана Велковска, Кирил Конески, Живко Цветковски, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

Трневски Томислав. 2002. „Туѓојазичните влијанија во печатените медиуми“. *Македонски социолингвистички и филолошки илустрации*, Совет за македонски јазик. Скопје, 241–250.

Надежда ЈОВИЋ
Филозофски факултет – Ниш
Ниш

ЛЕКСИЧКИ СЛОЈЕВИ У ХИЛАНДАРСКОМ МЕДИЦИНСКОМ КОДЕКСУ (ПРЕПИС XVI ВЕК)*

Апстракт: Во трудот, врз основа на досега обработената тематска лексика од *Хиландарскиот медицински кодекс* (препис XVI век), најпотполниот српски средновековен научен медицински зборник, се анализираат лексичките слоеви од овој споменик. Освен базична лексика со словенско потекло (имиња на делови од телото, животни, растенија, некои болести, процедури за подготовка на лекови), во *Кодексот* се наоѓаат зборови со странско потекло – латинско, грчко и во неколку случаи турско, со кои се именуваат имиња на болести и лековити материи.

Повеќето словенски лексеми и денес се во жива употреба во современиот српски јазик, додека некои, како што се очекуваше, станаа архаизми или се чуваат во дијалектите. Називите од латинско и грчко потекло, кои во *Кодексот* се делумно фонетски и морфолошки изменети, биле во минато, како и денес, дел од научната терминологија и се земени од научно-медицинската литература од тоа време, со чиј последователен превод *Хиландарскиот медицински кодекс* е настанат.

Клучни зборови: *Хиландарски медицински кодекс*, лексика, заемки, архаизми, дијалектизми.

1. *Хиландарски медицински кодекс* је најзначајнији, најобимнији и најпотпунији српски средновековни зборник научних медицинских списа,¹ чији је једини познати препис сачуван и откриен у библиотеци манастира Хиландара и потиче из XVI века. Текстолошка и језичка истражувања, која је брижљиво спровео Р. Катић, показала су да је настајао постепено, измеѓу XIII и XV века, превођењем латинских списа салернско-монпељеске школе,² али није

* Ово истражување финансијски је подржало Министерство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Уп. фототипско издање *Кодекса* (Катић 1980), а затим и рашчитан и преведен текст (Катић 1989).

² Меѓу њима се, као посебно популарни и превођени научни медицински списи у Европи у то време, издавајат *Liber de Simplicī medicina dictus Circa Instans* М. Платеариуса и *Antidotarium* Н. Препозитуса (Катић 1980: XXVI–XXVII, Катић 1989: XXXVI, Бојанин 2012: 10–11).

искључено ни грчко посредство у настанку зборника,³ с тим што он не може бити дело светогорске књижевности због списа из гинекологије и педијатрије (Катић 1989: XXXVII). Ово значи да су, у погледу праћења научних медицинских знања у средњем веку, Срби до турских освајања ишли у корак са Европом, а превођење медицинске литературе водило је стварању домаће медицинске терминологије уз присуство страних термина, што је усамљен случај у словенском свету у то доба (Катић 1980: XXVI). Касније преписивање рецепата које *Кодекс* садржи омогућило је чување тих знања кроз „лекаруше“, које су погрешно сматране збиркама рецепата искључиво народне медицине (Катић 1980: XLII, Бојанин 2012: 18, 20–21).⁴ Осим за историју медицине и културе у целини, *Кодекс* је од изузетног значаја за историјску лексикологију, као и за историју српског језика.

1.1. Захваљујући томе што је *Кодекс* писан мешовитим језиком – српкословенским са елементима српског народног језика⁵ – и средњим стилем, који је био отворен за синтаксичке и лексичке утицаје из народног језика (Грковић-Мејџор 2007: 453), велики део лексике која је забележена у овом споменику словенског је порекла, па и данас постоји у српском језику – било у стандарду, било у дијалектима, или у виду архаизама.

³ Ово се тврди на основу тога што је превод са латинског прилично слободан (Катић 1980: XXVIII), на основу грчких записа на маргинама (Недељковић 1994: 372) и алфабетног, а не абecedног, распореда имена фармаколошких супстанци (Исаченко-Лисоваја 1996: 123).

⁴ Проучавање назива болести у лекарушама из XIX века са територије Војводине и Босне показало је континуитет те терминологије (Бјелаковић 2003: 31; 2018: 191).

⁵ Овај најцеловитији суд о језику споменика – пре његовог детаљнијег језичког описа (Јовић 2011а), који га је потврдио – дао је П. Ивић (1998: 88–89), напоменувши да дијалекатске особине „упућују на пределе око Призрена, Новог Брда или Јужне Мораве“. Овде укратко наводимо те особине (Јовић 2011а: 266–268). У српкословенске језичке одлике спадају: вокализација полугласника у *a* у јаком положају и у књишким категоријама, *e* < *ѣ*, чување вокалног и финалног *л*, шт. жд < **ѣ*, **ѣ*, стабилност *х*, *ф*; чување *ѣ*-, *ѣ*-, *кѣ*-, *вѣ*-, *вѣ*; невршење специјалног и новог јотовања, чување резултата друге палатализације у Нмн. придева; архаичне црте у деklinацији: Гјд. и Амн. им. ж. рода (*от жени*, *вазми смокви сухе*), Ијд. истих именица (*с женоју*); Лјд. им. м. и с. рода (*ва сне*, *на месте*, *ва срци*); -*ѣ* у З. л. јд. и мн. презента, развијена реченица итд. Српске народне језичке особине обухватају: *у*- < *ѣ*, *а* на месту јаког полугласника, *-e* < *-ѣ* (изузетак *није*, поред *не* < *неје*), *у* < вокалног *л* (али и *лу* у речи *слуза*), *-o* < *-л* (изузетак *оздравеја*), *ћ*, *ѣ* < **ѣ*, **ѣ*, нестабилност *ф* и *ѣ* ум. *ф*, *ѣ*- < *ѣ*-, *св*- < *вс*-, ново и специјално јотовање итд.; новије особине деklinације: уопштавање *-e* у Гјд. им. ж. рода (*жене*), ДЛјд. и Ијд. истих именица (*жене*, *с женом*); Лјд. им. м. и с. рода (*у соку*, *на оку*), Нмн. им. м. рода са наставцима *-и*, *-ови*, али и *-е*, *-ове*; Гмн. са наставком *-а*; изједначавање Г и Лмн. у промени именица, употреба заменичких енклитика: *ѣа*, *му*, *јој*, *ју*; знатно уопштавање наставка *-м* у 1. л. јд. презента, 3. л. јд. и мн. презента без крајњег *-т*; *-смо* у 1. л. мн. аориста, сложени футур I (*хојѣши ѿзнати*, *ће очистити*, *ѿоћи ће*); *жива* у употреба *п а р т и к у л а* *-и*, *-зи*, *-ре*, *-е*; балканистичке иновације: аналитичка деklinација и компарација, удвајање личних заменица, конструкција *да+ѣрезент* уместо инфинитива. Већина фонетских одлика заједничка је призренско-томочком и косовско-ресавском дијалекту (Ивић 2001: 184–185), а морфолошке одговарају стању блиском данашњем косовско-ресавском, мада је вероватније да се ради о призренско-јужноморавским говорима пре губитка деklinације.

1.2. Ради се о разноврсној лексици, која се ретко среће у споменицима других жанрова.⁶ Она обухвата различите тематске слојеве и термилошке скупове: називе делова људског тела, укључујући и именовање опцених појмова (Јовић 2005, 2017), називе болести (Јовић 2001, 2015, 2016), називе биљака (Јовић 2011), животиња и инсеката (Јовић 2006) и минерала од којих се лекови праве, именовање поступака за припрему лекова и врста посуда које се при томе користе (Јовић 2003), називе метеоролошких прилика који утичу на здравље људи (Јовић 2013), именовање дијагностичких метода за препознавање болести (нпр. пипање пулса и врсте пусла, изглед мокраће), имена лекова (пилула, сирупа, облога, масти и сл.). Иако су многи од ових назива најпре ушли у *Термилошки речник српске средњовековне медицине* заједно са лексиком из других медицинских списа (Катић 1987: 19–147), затим у пропратни речник у оквиру рашчитаног и преведеног издања *Кодекса* (Катић 1989: 399–439), да би затим, као што је наведено, било писано о одређеним тематским слојевима лексике овог споменика – не може се рећи да је њена обрада у потпуности исцрпљена. С друге стране, лексика овог споменика послужила је за упоредна проучавања и сагледавање формирања медицинских терминологија других словенских народа (Макаријоска 2011).

1.3. Циљ овог рада је представљање лексичких слојева *Хиландарског медицинског кодекса* на основу до сада проучених тематских слојева лексике, који обухватају: називе делова тела, називе болести, животиња, биљака, метеоролошких прилика, као и именовања радњи за припремање лекова. Иако се очекује доминација словенске лексике, чињеница да је реч о преводу са латинског, уз евентуално грчко посредство, морала се одразити на састав лексике споменика, па је један од циљева установити у ком тематском слоју има највише речи страног порекла. Посебно ће бити речи о лексемама које су током времена добиле статус архаизама или дијалектизама у српском језику.

2. Порекло анализиране лексике у свим поменутих радовима проверавано је како у *Термилошком речнику српске средњовековне медицине* (Катић 1987), у чију је грађу ушла и лексика из *Кодекса*, тако и у доступним историјским (Даничић, RJAZU) и етимолошким речницима (Skok), у које грађа из *Кодекса* није укључена. У прашком старословенском речнику (Slovník) осим потврда словенских основа, посебно се трагало за лексемама које су означене као старословенски регионализми из редакцијског корпуса са српског и ширег јужнословенског подручја. Одабрани дијалекатски речници са тла југоисточне Србије (Живковић 1987, Митровић 1992, Елезовић 1998), коришћени су за трагање за потврдама речи из *Кодекса* које су временом постале архаичне на широј територији српског језика, што је проверавано у речницима књижевног језика (РМС).

2.1. Називи за делове тела (глава, труп, екстремитети и њихови делови, унутрашњи органи у глави и трупном делу, делови скелета, крв и крвни судови,

⁶ Медицински списи иду у једанаесту од четрнаест жанровских рубрика српске средњовековне писмености, што значи да су углавном писани народним језиком (Толстој 2004: 152–153).

2.2.2. Страног порекла су 22 просте лексеме и још 20% сложених, некада и описних термина, који садрже назив страног порекла. Доминирају позајмљенице из грчког: *ајосџеома* ‘оток’, *вариола* ‘велике богиње’, *лејџарџија* ‘енцефалитис и полусвесно стање’, *реома, ксохади* ‘хемороиди’, *џимџаниџис* ‘надутост, оток трбуха’ и др.; затим из латинског, нпр.: *арџеџика* ‘запаљење зглобова’,¹¹ *морбили* ‘мале богиње’, *фџиџиш* ‘сушица’, *шинкоја* ‘падање у несвест’ и сл., мада има и назива болести турског порекла – *чума* ‘куга’, *шуџа*,¹² који су, очито, већ тада били прихваћени и обични (Јовић 2015: 159–160). Страни термини могу бити део сложених, двочланих и вишечланих назива болести, нпр.: *ајосџеома џврда, вариола крвена, ксохади оџекли џер крв иде из њих, морбили аџџе заџворџи се и не џођу надвор, оџџица џџила и ефемерна, џасџи орекси* итд.

2.2.3. Данас се као дијалектизми чувају стари прости и сложени називи болести: *недџав* ‘болешљив’, *меџаџа, меџаџе / меџиџ* у очи ‘катаракта’, *џадаџа болес, џолема болес* ‘епилепсија’ (Јовић 2016: 433).

2.3. Код назива животиња (Јовић 2006: 68–70) – домаћих и дивљих, сисара, птица, инсеката, гмизаваца, слатководних и морских риба, делова њихових тела (спољашњих и унутрашњих) и њихових лучевина – од око 90 ексцерпираних назива већина је словенског порекла, са српским народним језичким особинама: *ваш, дабар, џолуб, џуба морска, џуска, џџиџ* итд.

2.3.1. Међу њима има и словенских и јужнословенских дијалектизама: *кокош, кравџи, лисица, масло, ован, џаук; жба, џеџал* (Slovník: *кокошь, крави льн, масло овнь, пџџни пџџни, жба, пџџџ*). 2.3.2. Латинског порекла су називи који означавају животиње што не живе на нашим просторима: *елефанџи* ‘слон’, *зебра, каџиџор* ‘дабар’, *леоџардо, скорџиџа*, од којих већина и сада нема домаће еквиваленте. Балкански грецизам је *маџараџ* (Skok: s. v. *tagaras*).

2.3.3. Значајно је што је појава лексема: *буба, дабар, леоџард, каџиџор, маџараџ, мечка* у *Кодексу*, према подацима из RЈAZU, померила сазнања о првим потврдама ових речи у српском језику.

2.3.4. На терену југоисточне Србије као дијалектизми јављају се називи *жерав* ‘ждрал’, *скорџџ* ‘чворак’, *јазбаваџ* ‘јазавац’.

2.4. Код навођења назива биљака у одељку о фармакотерапији, држећи се научне номенклатуре биљака, преводилац је уз фонетски и морфолошки прилагођен латински назив често додавао народно име или назив страног порекла под којим је биљка била позната, нпр. *алиум или бели лук; анеџум, срџски се зове коџар; оџи арџџолоџије, џурски се зове заравенџи; аџшинџиџум или џелин; крокуш или шафран; малорум џранџорум или велики шџџи; нуки мушкаџе или ораџи* итд. (Јовић 2011: 432–433).

¹¹ Уз овај, у то доба новији термин, у виду контактеног синонима долази очигледно раније одомаћена далматороманска реч *џута* ‘оток, најчешће на зглобу’ (Skok: s. v. *guta*).

¹² Оба термина су балкански турцизми, с тим што је *чума* грчког порекла (Skok: s. v. *čuma, šuga*).

2.4.1. Забележено је четрдесетак простих и сложених назива који су углавном и данас у употреби у говорима југоисточне Србије и у савременом српском језику: *коџар*, *крин*, *крушка*, *мак*, *џаџрајџ*, *џиква*, *шафран*; *бели лук*, *бели слез*, *велики шџиџи*, *велики орах индиџски*, *дивиџе јабуке* и др. Углавном су словенског порекла, мада међу њима има и врло старих позајмљеница, као што су: *крин* (Skok: *krin*, балкански грецизам раширен преко јеванђеља), *меџвиџа* (Skok: *meta*, балкански латинитет) и *џаџар* (Skok: *papar*, латинског порекла), а страног порекла су и поједини одомаћени називи: *џдуња* (Skok: *gdunja*, балкански латинитет), *ловрикова зрна* (Катић 1987: ~~мрш~~, *Laurus nobilis*), *руџиџа* (Skok: *rusa* (II), талијанизам), *џубар* (Skok: *čubar*, назив грчког порекла потврђен од XV века), *шафран* (Škaljić: *šafra* < тур. < ар.).

2.4.2. Мањи број фитонима из *Кодекса* представља архаизме: *ромоника* ‘*Matricaria chamomilla*, камилица’, *џуџиџи* ‘*Portulaca oleracea*’, *хаџиџи* ‘*Sambucus ebulus*, бурјан’ или дијалектизме из говора са југа Србије: *леча* ‘*Lenticula*’, *меџочина* ‘*Melissa*’, *мурика* ‘*Morus*, дуд’, *џелин* ‘*Artemisia absinthium*’, *селин* ‘*Apium graveolens*’, *слива* ‘*Prunus domestica*’ и врста шљиве *џрџоњ*¹³ (Јовић 2011: 435–437).

2.5. Називи метеоролошких појмова: годишњих доба, небеских тела, атмосферских падавина, временских прилика и ветрова, нпр: *леџо*, *џролеџиџе*, *јесен*, *зима*; *слнце*, *луна*; *облачина*, *маџла*, *дажд*, *врџина*, *време чиџо / сухо*, *ваздух мокар / муџан*; *веџар муџан / малџен*, *размуџиџениџе / џремењениџе веџровом*, *џриџи веџар* – припадају углавном општесловенској лексички словенског порекла (Јовић 2013: 79–80).

2.5.1. Она се уз одговарајуће фонетске измене сачувала и у савременом српском језику и у дијалектима југоисточне Србије, осим неколико архаизама: *облачина* ‘облачно/ тмурно време’, *дажд* и *луна*.

2.6. У *Кодексу* се помињу и сложени лекови, описује се начин припреме неких од њих, помињу се различите мерне јединице и дају се терапијска упутства за примену лекова (Јовић 2003: 391–393).

2.6.1. Називи сложених лекова: масти, пилула, сирупа (ђулапа), облога (емпластра) – по правилу су страни и ретко добијају српски превод или описни народни назив: нпр. *масло џоџулеон*, *масџи аџриџа*, *масџи унџвениџум конџира ариџеџиџа*, *масџи ауреум / злаџа масџи*, *масџи коџа изџеда месо џњило и залиџно из ране*; *џилуле ауреа*, *џераџиџилаџа*, *џериџак*; *леџуарио мирабилаџиџи конџиџи*. Исто важи и за лековите састојке источњачког порекла: *алџикана*, *анакарџи*, *аниџмониџум*, *ауриџиџмениџо*, *аџиџалиџум*, *бделио*, *беликули*, *биџиџумен* итд.

2.6.2. Словенског порекла су називи поступака припреме лекова: *саџмеџдиџиџи* и *зџмеџчиџиџи* ‘зџњечити’, *изџдимаџиџи* ‘исцедити’, *сквасиџиџи*, *смочиџиџи*, *омакаџиџи*, *смесиџиџи*, *размесиџиџи*, *млеџи*, *зџреџаџиџи*, *изџеџеџиџи*

¹³ Према П. Скоку (Skok: *turgulja*), лексема је распрострањена од Славоније на северу, до Црне Горе и Космета на југу у значењу ‘врста ране црвенкасте шљиве’, ‘врста јабуке’, ‘врста крушке’, али њено порекло није одређено.

‘спалити’, *исахнуџи* ‘испарити, изветрити’, *обљушиџи*, *џржиџи*, *разблажиџи*, *разчиниџи* ‘расподелити, рашчланити’, *сиџхиосаџи* ‘згрушати се’ итд.

2.6.3. Осим мерних јединица *унча* ‘четврт деци; мера за сребро’ и *аксаџ* ‘шестина унце’, које су дошле са запада (Skok: s. v. *unca*, *aksad*) и *фелија* ‘комадић, кришка’, која је грецизам латинског порекла (Skok: s. v. *opljaca*), остале мере најчешће помињане у зборнику су *ложица*, *јајчана љусџа* и *кокошиње јајце*. Словенског порекла је и већина назива посуда за припрему лекова: *косиџрено бљудо*, *џрнчић*, *џакло* ‘стакло’, *сасуд џлоскан*, осим термина: *виџија* (Катић 1987: *вџџа* ‘мањи суд од стакла, *vas, vasis*’), *виџрум* (Катић 1987: *вџрџљ* ‘стакло, *vitrum*’).

2.6.4. Терапијска упутства болеснику именују се претежно словенском лексиком: *да чини џару к*, *да чини џарџариџму / џрохоџаџи*, *да зија над мрзлом водом*, *да оџџочине*; а лекар је у терапијске сврхе могао: *да оџџвори здола*, *да чини џлисџир*, *да џрокине аџосџеому*, *да изџризе залишно месо* итд.

3. Овај кратак преглед тематске лексике из *Хиландарскоџ медицинскоџ кодекса* (XVI век), средњовековног зборника научних медицинских списа, писаног мешовитим српскословенским и српским народним језиком, представио је мањи део његовог речничког блага. Скренута је пажња на називе за делове тела, болести, животиње, биљке, метеоролошке прилике, лекове, на називе поступака за припрему лекова и мере, а уз то и на богатство ових тематских слојева и на порекло те лексике. Значај исцрпне лексичке ексцерпције *Кодекса* лежи у чињеници да су у њему врло систематски пописани тематски слојеви који се не јављају у споменицима других жанрова, те одређену лексику (нпр.: називе делова тела, животиња, биљака) не бележе историјски речници (Даничић, RJAZU), нити прашки старословенски речник (*Slovník*), а у неким случајевима примери из *Кодекса* померили су време првих потврда одређених лексема у српском језику (нпр.: *буба*, *дабар*, *леоџард*, *кашиџор* и др.).

3.1. Од разматраних тематских слојева лексике најбројнија је лексика која се тиче назива болести (око 250), затим делова тела (око 150), животиња (око 90), народних назива биљака (око 40), метеоролошких прилика (око 20) и на крају различитих поступака за припрему лекова, посуда, мера и сл. Оквирне цифре дају се због тога што се слојеви међусобно преплићу, па се међу називима болести налазе именована делова људског тела, која могу бити иста и за делове тела код животиња итд. Назива биљака много је више у *Кодексу* него што је овде поменуто, али нису сви преведени на народни језик, већ се наводе њихови латински називи.

3.2. Порекло анализиране лексике углавном је словенско, што пре свега важи за називе делова тела, називе животиња, називе метеоролошких прилика, док је речи страног порекла, углавном латинског и грчког, више међу називима биљака, болести, сложених лекова, што је и очекивано, будући да су они у науци, како у прошлости, тако и данас, били познати под својим латинским називима, често грчког порекла, и део су научне медицинске литературе чијим је сукцесивним превођењем *Кодекс* настао. Може се рећи да су накнадна

детаљнија лексичка истраживања потврдила раније запажање Р. В. Катића, најтемељнијег проучаваоца зборника, да је две трећине терминологије у *Кодексу* словенско, односно да је медицинска терминологија код Срба у XVI веку била утемељена на народној основи (Катић 1980: XLI, 1989: XLVII).

3.3. Страни називи су у *Кодексу* донекле фонетски, морфолошки и творбено измењени тако што се латинско *s* (у свим позицијама у речи, као и у оквиру суфикса *-us*, *-is*) најчешће преноси као *š*, а именице са поменутиим суфиксима углавном су непроменљиве; *z* се преноси као *ž*, док група *ks* остаје непромењена (Јовић 2011а: 167–170). Одређени број тих страних назива ни до данас није добио словенске еквиваленте. Неки називи страног порекла (романизми: *гџџа*, *мејџица*, *џаџар*, *гџуња*, *руџица*; грецизми: *крин*, *чубар*; турцизми: *чума*, *шуџа*, *шафран*) били су одомаћени и пре настанка преписа *Кодекса*, па преводилац на њих упућује као на контактне синониме, да би објаснио значење страних термина који су касније ушли у наш језик.

3.4. На крају треба нагласити да је већина словенских лексема које су пописане у *Кодексу* у различитим лексичким и термилолошким скуповима и данас у живој употреби у српском језику. Ово је олакшано тиме што су претежно у питању називи који припадају основном лексичком фонду. Иако су неки од њих претрпели одговарајуће фонетске, морфолошке и творбене измене (нпр. *џлж/џуж*, *зајац/зец*, *леџија / леђа*), а неки постали архаизми и дијалектизми (*џоџџаџаџа*, *гџиџан*, *џрхџи*, *џреџиџл*, *ромоника*, *џуџиџи*, *хаџиџи* и др.), посебно везани за говоре југоисточне Србије (*меџаџаџа*, *гџолема болес*, *жерав*, *скорџ*, *јаџбавац*; *маџоџина*, *муџика*, *џелин*, *селин* и др.) – може се поуздано говорити о континуитету разматране лексике у српском језику од стања забележеног у *Кодексу* до наших дана.

Summary

Based on the existing explorations, the paper discusses the lexical layers of the Hilandar Medical Codex (transcript of the 16th century), the most complete Serbian medieval scientific medical collection. In addition to the basic vocabulary of Slavic origin (names of body parts, animals, plants, some diseases, procedures for the preparation of medicines), the Codex also contains words of foreign origin, mainly Latin, Greek and in several cases Turkish, which name the diseases and medicinal substances. Most Slavic lexemes are still in use today in the Serbian language, while some, as expected, have become archaisms, with a smaller number preserved in the dialects of the Serbian language. Names of Latin and Greek origin, which were somewhat phonetically and morphologically changed in the Codex, were in the past, as they are today, the part of the scientific terminology and were taken from the scientific medical literature of that time.

Литература

Бјелаковић Исидора. 2003. „Називи болести у лекарушама из XIX века са територије Војводине“. *Прилози проучавању језика 34*, Нови Сад: Филозофски факултет, 5–36.

- Бјелаковић Исидора. 2018. „Медицинска терминологија у трима лекарушама из Босне (XVIII и XIX век)“. *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне и Хума*, Бања Лука – Источно Сарајево: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 175–193.
- Бојанин Станоје. 2012. „Лечење биљем у средњовековној Србији. Основни преглед“. *Годишњак за друштвену историју I*, Београд: Удружење за друштвену историју, 7–34.
- Грковић-Мејџор Јасмина. 2007. *Сјиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Даничић Ђуро. 1975. *Рјечник из књижевних сјарина српских I–III*. Београд: Вук Караџић (фототипско издање из 1863–1864).
- Елезовић Глиша. 1998. *Речник косовско-меџохиског дијалекта*. Приштина: Институт за српску културу (репринт изд. из 1932. и 1935).
- Живковић Новица. 1987. *Речник њиројског говора*. Пирот: Музеј Понишавља.
- Ивић Павле. 1998. *Преглед историје српског језика*, Целокупна дела књ. VIII. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић Павле. 2001. *Дијалектологија српскохрватског језика, Увод и шљокавско нарече*, Целокупна дела књ. II. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Исаченко-Лисоваја Т. И. 1996. „Хиландарски медицински кодекс № 517 и его ближайшије параллели в славјанској писменности“. *Археогрфски њрилози 18*, Београд: Народна библиотека Србије, 119–130.
- Јовић Надежда. 2003. „Неке лексичке појединости из Хиландарског медицинског кодекса № 517“. *Славистика VII*, Београд: Славистичко друштво Србије, 389–393.
- Јовић Надежда. 2005. „Називи за делове тела, унутрашње органе, друге потребе, појаве и психичка стања у Хиландарском медицинском кодексу“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLVIII/1–2*, Нови Сад: Матица српска, 53–75.
- Јовић Надежда. 2006. „Називи животиња и инсеката у Хиландарском медицинском кодексу“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику XLIX/2*, Нови Сад: Матица српска, 57–72.
- Јовић Надежда. 2011. „Неки називи биљака у Хиландарском медицинском кодексу“. *Проф. д-р Върбан Върбов, 70 години Юбилеен сборник*, Велико Търново: Универзитетско издателство „Св. Св. Кирил и Методиј“, 431–438.
- Јовић Надежда. 2011а. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет.
- Јовић Надежда. 2013. „Метеоролошка лексика у Хиландарском медицинском кодексу (XVI век)“. *Време и њросјранство в културија на българи и сърби /Време и њросјор у култури Буџара и Срба, Сборник доклади*, Велико Трново: Славена, 68–83.
- Јовић Надежда. 2015. „О неким народним медицинским терминима страног порекла у народним говорима југоисточне Србије“. *Исходнија I*, Темишвар – Ниш: Савез Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 157–167.

- Јовић Надежда. 2016. „О неким народним медицинским терминима у говорима југоисточне Србије“. *Дијалектнi српскогa језика: истраживања, настава, књижевност I*, Лесковац – Врање: Лесковачки Културни центар – Универзитет у Нишу, Педагошки факултет у Врању, 423–435.
- Јовић Надежда. 2017. „Именовање општених појмова у српској средњовековној медицинској терминологији“. *Ојсцена лексика у српском језику*, Зборник радова са истоименог научног скупа, Ниш: Филозофски факултет, 145–163.
- Караџић Вук Стефановић. 1852. *Рјечник српског језика*. Беч: Штампарија јерменског манастира.
- Катић Реља. 1987. *Терминолошки речник српске средњовековне медицине*. Београд: САНУ, Посебна издања, књ. DLXXV, Одељење медицинских наука, књ. 36.
- Катић Реља. 1989. *Хиландарски медицински кодекс N^o517*, Превод и рашчитан текст. Београд: Народна библиотека Србије.
- Митровић Брана. 1992. *Речник лексовачког гoвoра*. Београд: БИГЗ.
- Макаријоска Лилјана. 2011. *Лексикаиџа од обласиџа на исиџоријаиџа на медицинаиџа*. Скопје : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Недељковић Јасмина. 1994. „Именички суфикси у Хиландарском медицинском кодексу (XVI век)“. *Археџграфски џролози 16*, Београд: Народна библиотека Србије, 353–373.
- РМС. *Речник српскохрваиџског књижевног језика, I–III*. Нови Сад – Загреб : Матица српска – Матица Хрватска, 1967–1969; *Речник српскохрваиџског књижевног језика, IV–VI*. Нови Сад : Матица српска, 1971–1976.
- Толстој Никита Иљич. 2004. *Студије и чланци из исиџорије српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад : Завод за уџбенике и наставна средства, Вукова задужбина, Матица српска.

- Jović Nadežda. 2001. „The Disease Terminology in the Medical Codex of Hilandar N° 517“. *FACTA UNIVERSITATIS, Series Linguistics and Literature, Vol.2, N° 8*, Niš: University of Niš, 231–242.
- RJAZU. *Rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika*, I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976.
- Slovník jazyka staroslověnského* (Slovanský ústav), 1–52. Praha : ČSAV, 1958–1997.
- Skok Petar. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ii srpskoga jezika I–IV*, JAZU, Zagreb, 1971–1974.
- Škaljić Abdulah. 1989. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Извори

- Катић Реља. 1980. *Хиландарски медицински кодекс N^o517*, Фототипско издање. Београд: Народна библиотека Србије.

Мери ЈОСИФОВСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

СОПСТВЕНИТЕ ИМИЊА ВО РОМАНОТ ЗА ДЕЦА „ГОЛЕМИ И МАЛИ“ ОД БОШКО СМАЌОСКИ

Апстракт: Предмет на оваа статија се сопствените имиња во романот за деца и млади „Големи и мали“ од македонскиот писател Бошко Смаќоски. Овој краток роман, објавен во далечната 1966 година, претставува „фотографија“ на маалскиот живот во старо Скопје претставен со извесна доза на хумористичност. Водејќи го читателот од дом во дом на улицата „Караорманска“, авторот нè запознава со многу интересни личности – жители на таа скопска улица. Тие имаат и свои имиња, кои заслужуваат внимание од ономастички аспект.

Имињата во убавата литература претставуваат посебен именски систем, кој се разликува од општиот систем на именување во јазикот. Проучувањето на сопствените имиња во литературата најчесто се лингвостилистички. Од она што е досега напишано во македонската литература и во лингвистиката може да се согледа дека имињата во македонското литературно творештво се реални, автентични именувања или именувања што се плод на авторовата имагинација.

Клучни зборови: ономастика, лингвостилистика, убава литература, сопствени имиња.

Романот „Големи и мали“ е краток роман за деца од македонскиот писател Бошко Смаќоски, кој е објавен во 1966 година и е еден од задолжителните лектирни изданија во наставата по предметот Македонски јазик за седмо одделение. Во него тешко може да се определи еден главен лик, бидејќи тоа е роман за жителите од скопската улица „Караорманска“ и за нивните животни судбини. Според начинот на кој се претставени настаните од животните патешествија на ликовите од оваа комична улица, може да се каже дека романот „Големи и мали“ претставува еден вид „фотографија“ на маалскиот живот во старо Скопје.

Ексерпцијата на романот понуди фонд од вкупно 75 сопствени имиња од кои: женски лични имиња (13), машки лични имиња (25), прекари (7), презимиња (2), топоними (7), урбаноними и ходоними (7) и хрематоними (14). Со оглед на фактот што изборот на сопствените имиња во убавата литература е

строго индивидуален избор кој зависи од имагинацијата на авторот, но и од естетската и од стилската функција на делото, онимите во убавата литература треба да се обработуваат пред сè од семантички аспект. Ваквата лингвостилистичка анализа на типична зборовна група во конкретно уметничко дело или кај конкретен автор е анализа полна со релативитет. Имено, релативно е колку и како е сфатена авторовата порака од страна на читателот. Таа може да варира од еден до друг читател, зависно од тоа како читателот ја доживува уметничката импресија. И фабулата на уметничкото дело може да биде релативно дефинирана од страна на оние на коишто им е наменета, во конкретниов случај тоа се децата. Фабулата во овој тип романи треба да биде патоказ за просторно и временско детерминирање на уметничкото дело, но и за себеспознавање во конкретната содржина. Она по што се одликува овој онимски корпус е тоа што е автентичен и реален, затоа што романот „Големи и мали“ е еден вид автобиографски роман за една година од животот на авторот, кој и самиот е учесник во фабулата на ова прозно дело.

1. Женски лични имиња (словенски, христијански и понови; полни, скратени и изведени форми од различно потекло): *Буба* (< Будимка, Љубица), *Докса* (< Доксија, Евдоксија), *Донка* (< *Дон(а)* + *-ка* од имињата: Андонија, Добрила, Евдокија, Македонка, Теодора и др.), *Досџа* (пожелно име образувано од прилогот *досџа*, со желба да престане раѓањето деца или да престане раѓањето само на женски деца), *Заѓа* (< Загор/-а, -ка), *Свонка* (< Звонимира), *Јасна* (пожелно име образувано од придавката *јасна*, со желба да биде сјајна, светла), *Лена* (< Елена, Магдалена, Милена), *Лиле* (< Лилјана, Лилијана), *Марџа* (< грч. Μάρθα – госпоѓа, господарка), *Тенка* (< Ристена, Стефана, Стерена или пожелно име образувано од придавката *тџенка*, со желба девојката да биде со тенка снага, т.е. нежна), *Убавка* (< прид. *убава* + *-ка*, со желба девојката да биде убава) и *Цветџа* (пожелно име од им. *цветџи* или од гл. *цветџа*, со желба девојката да биде убава и нежна како цвет, односно постојано да цвета, да биде во цветот на младоста).

2. Машки лични имиња (словенски, христијански и понови; полни, скратени и изведени форми од различно потекло): *Анџел* (< грч. Ἄγγελος ‘гласник’, т.е. од апел. *анџел* ‘бестелесно суштество испратено од бога да му служи на народот’), *Геле* (< Ангел, Ангеле), *Дејан* (< стсл. парт. *дѣѣѣѣ* од гл. *дѣѣѣѣ* ‘прави, работи, дејствува’), *Диме* (< Владимир, Димитар, Димитрија), *Ѓоре* (< Ѓорѓи, Ѓорѓија), *Ефџим* (< Ефгимиј, Евтимиј), *Жарко* (< гл. *жари* ‘пече, гори’ + *-ко*), *Злаџе* (галовно од апел. *злаџе* ‘жолт, благороден метал’), *Иван* (< лат. *Iohannes* ‘бог е милостив’), *Јово* (< Јован), *Јордан* (според името на реката Јордан во Палестина која се споменува во Светото писмо), *Коле* (< Константин, Костадин, Никола), *Конде* (< *Кон(о)* + *-де* од имињата: Архондиј, Константин, Никола и др.), *Метџодија* (варијанта на името Методиј < грч. Μεθόδιος ‘оној кој истражува,

пронаоѓа', *Милан* (< *Мил(е)* + *-ан* од имињата: Миломир, Милосав, Славомил, Радомил или самостојно од прид. *мил* како пожелно име 'мил, оној што заслужува милост'), *Миџре* (< Димитар, Димитриј), *Пандо* (< Пандел, Панделија, Пандор), *Раде* (< Милорад, Радомир, Радослав), *Рајко* (< *Рај(о)* + *-ко* од имињата: Радомир, Радослав), *Санде* (< Александар), *Симе* (< Герасим, Симеон, Симон), *Сџево* (< Стеван), *Сџојан* (< *Сџој(о)* + *-ан* од имињата: Стоимир, Стоислав, Стојмир), *Тофил* (< Теофил) и *Трифун* (< Трифон < грч. Τρύφωνος 'оној што сака задоволство и веселба').

Изборот на лични имиња во романот „Големи и мали“ е автентичен и традиционален, тој е во духот на македонското културно наследство.

3. Прекари

Прекарите се номинална категорија која се појавила рано и независно од личните имиња, како потреба за што подобра идентификација на луѓето во определени општествени услови и во конкретна социјална средина. Тие се резултат на креативниот човечки дух, на народната инвентивност и на актуелните мотиварачки импулси. Може да бидат индивидуални, колективни и фамилијарни; наследни или ненаследни; да имаат краток или долг век на употреба. Во романот „Големи и мали“ се среќаваат следниве прекари: *Банкаџија* (прекар на банкарски службеник, според професија), *Важнаџија* (прекар на жена што се прави важна и надмена, според карактерна особина), *Дирекџоркаџија* (прекар на жена според професијата на нејзиниот маж), *Дирекџоркаџија на комбинатиој за производство на мачки* (особено интересен и креативен прекар – плод на детската досетливост, со голема доза на хумористичност, а се однесува на жена којашто се грижи за сите мачки во маалото), *Миџакоџи* (според етнонимот *Миџак* 'припадник на македонско словенско племе од долнореканскиот крај'), *Судијаџија* (според професија, но и според карактерна особина 'правичен и чесен човек'), *Такси* (прекар на дете кое ги пречекува посетителите во овој крај и им помага да стигнат до саканата адреса).

4. Презимиња: *Миџевски* (< л. и. *Миџ/е* + суф. *-евски*) и *Савовски* (л. и. *Сав(о)* + суф. *-овски*). Овие две презимиња се потврдени во „Речникот на презимињата кај Македонците“ (II том) и тие се едни од пофреквентните презимиња со ареали низ целата територија на Македонија.

5. Топоними

Според современата ономастичка терминологија топонимите или **месните имиња** се комплексна група сопствени имиња со кои се именуваат населени и ненаселени места, како: планини, води, острови, низини, шуми, градови, села, полиња, ливади, улици, патишта и други поголеми и помали релјефни и цивилизациски формации. Доколку овој термин е ограничен само на планетата Земја, може да биде заменет и со терминот **географски имиња**. Во романот „Големи и мали“ се среќаваат следниве топоними: *Вардар* (хидроним),

Дебар Маало (ојконим), *Идризово* (ојконим), *Сарај* (ојконим), *Скопје* (ојконим), *Треска* (хидроним) и *Црнице* (ојконим).

6. Урбаноними

Тоа се сопствени имиња на објекти коишто се создадени од луѓето, со строго дефинирана просторна определеност, а опстојуваат зависно од историските и од административните промени во општеството; пр.: *Главна Поштина*, *Градска Бања*, *Дуњаија*, *Окружен Суд*, *Ситоковна Куќа*. Од примерите може да се воочи дека се работи за урбаноними типични за шеесетите години од минатиот век, кога всушност и се одвива дејството во романот „Големи и мали“. Објектите, кои се именувани со овие урбаноними, сè уште постојат во Скопје, но имаат нови и посовремени називи (на пр.: *Ситоковна Куќа* е заменето со англиската заемка *Сити Мол* или само *Мол*, а, пак, урбанонимот *Градска Бања* целосно е истиснат од употреба заради губењето на општествената функција на објектот). Урбанонимот *Дуњаија*, во овој контекст, заслужува посебно внимание. Имено, *Дуњаија* е метонимиско име на мала трошна куќичка на ул. „Караорманска“, препознатлива по својата жолта боја, па, оттаму произлегува мотивацијата кај локалните жители да ја поврзат со овошниот плод – *дуња*. Би сакала да истакнам дека долго размислував за ова име и заклучив дека, всушност, се работи за прекар на неживо суштество, односно на строго дефиниран објект во минимализирана просторна определеност. Ретка појава во македонскиот систем на именовање објекти.

За подгрупа на урбанонимите се сметаат и т.н. **ходоними** или сопствени имиња на сообраќајници од секаков тип. Во конкретниов онимиски корпус тие се претставени преку следниве две имиња на улици во Скопје: *Белградска* и *Караорманска*. Се подразбира, двете имиња се образувани од топоними, но со различна семантика.

Имено, во македонската ономастика постои мислење дека имињата на улици образувани според ојконими, или според имиња на населени места од други држави, всушност се солидарни имиња. Нивното создавање е поттикнато од катастрофалниот земјотрес во 1963 година и тие обично носат имиња на збратимени градови – помагатели во возобнувањето на Скопје. Како дигресија на ова, од ономастички аспект, би кажала дека се работи за поинаков модел на образување ходоним, за кој, речиси и да нема споредби. Етимологијата на оронимот *Караорман* на повеќето ни е јасна. Тоа е турска сложена заемка со значење ‘црна планина, црна гора’, којашто може да добие извесни јазични трансформации и тие главно се случуваат на номинално, односно на социолингвистичко поле. Затоа, при овој повод, моите толкувања како ономастичар ќе ги отстапам пред авторите: „ако поминеш навечер по улицата *Караорманска*, имаш впечаток дека минуваш низ некоја густа и црна гора, прст пред очи не се гледа (Смаќоски 2018: 8). Би рекла, дека ова е прекрасна поетска слика обоена со наједноставна метафора.

7. Хрематионими

Според современата ономастичка терминологија, хрематионимите се сопствени имиња на човечки творби кои не се цврсто фиксирани во пределот, како што се: имиња на фирми, имиња на уметнички дела од секаков вид и имиња на празници – државни и верски. Такви се: *Вардар* (име на фудбалски клуб од Скопје), *Гаврош* (име на книга), *Големи и мали* (име на книга), *Мојџосојуз на Македонија* (име на претпријатие), *Нова Македонија* (име на дневен весник и на издавачко претпријатие), *Оѓрев* (име на трговско здружение) и *Славија* (име на трговско и угостителско претпријатие). Од имињата на празниците се среќаваат: *Ден на градежнициите*, *Ден на полицајите*, *11 Октомври* (ден на народното востание на македонскиот народ против фашизмот), *8 Марти* (меѓународен ден на жената), *Први мај* (меѓународен ден на трудот) и *13 Ноември* (денот на ослободувањето на Скопје од фашизмот). Од ова како посебен се изделува теонимот *Боѓородица мајка*.

Книжевниот опус на Бошко Смаќоски е богат и особено важен во писмената едукација кај помладите читатели. Неговиот роман „Големи и мали“, според Венко Андоновски претставува: „... остра критика (преку исмејување) на светот на возрастите и неговото лицемерие. Но тој е и пофалба на детската невиност, нерасипаност, љубов и пријателство“ (Смаќоски 2018: 147).

Summary

The subject of this article are proper names in the novel for children and youth "Big and small" by the Macedonian writer Boshko Smak'oski. This short novel was published in 1966 and it is a "photography" of neighborhood life in old Skopje, presented with a certain amount of humor. Guiding the reader from house to house on Karaormanska Street, the author introduces us to many interesting people - residents of that Skopje street. They also have their own names, which deserve attention by the onomastic aspect.

Names in the fine literature represent a special noun system, which differs from the general system of naming in language. The study of proper names in the literature is usually linguistic. Proper names in the Macedonian literary are real, authentic names or names that are results of the author's imagination.

Литература

Речник на лични имиња во македонското народно творештво. Ред. Марија Коробар-Белчева. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2008.

Речник на презимињата кај Македонците, том II (M–III). Ред. Трајко Стаматоски. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2001.

Смаќоски Бошко. 2018. *Големи и мали*. Скопје: Просветно дело, Редакција Детска радост.

Станковска Љубица. 1992. *Речник на личните имиња кај Македонците*. Скопје: Автор.

Извори

Смаќоски Бошко. 2018. *Големи и мали*. Скопје: Просветно дело, Редакција Детска радост.

Бобан КАРАПЕЈОВСКИ
Филолошки факултет „Блаже Конески“,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Скопје

Марија ПАНДЕВА
Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје
Скопје

ДИРЕКТНОТО КАЖУВАЊЕ СО МИНАТО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ

(врз материјали од творештвото на Блаже Конески)

Апстракт. Во нашиот фокус ќе биде кажувањето наспрема прекажувањето, односно примерите за кои можеме да кажеме дека ја носат особеноста /+засведочено/, а се искажани со формите на минатото неопределено време (почесто), како и со формите со *сум* и *има* (значително поретко). Имаме предвид две можни употреби на кажувањето (како што го нарекува Конески). Едното е во улога на перфект: дејство што се случило во минатото, но не е временски фиксирано (*Сум бил во Америка; Сум ишел од тѝој бунар*), наспрема примерите каде што, од стилски причини, но донесувајќи и значење на нарација, се појавуваат овие форми како еквивалентни на формите на аористот и на имперфектот (*Колку убаво сум си йоминал синоќа*). Ќе се обидеме да проследиме низа случаи во кои минатото неопределено време искажува серија дополнителни значења, освен примарното. Овие примери најподатливи се за анализи (и најфреквентни) во опсегот на првото лице, иако не се ограничени на него. Како корпус ги имаме предвид делата на Конески, особено неговите есеи во „Светот на песната и легендата“.

Клучни зборови: кажување, прекажување, минато неопределено време, прво лице, Б. Конески.

Вообичаено и претставено на оска, можеме да зборуваме за категоријата *време*. Земајќи го како референтна точка моментот на нашето зборување, односно актуелниот миг, можеме да кажеме дека тоа за нас претставува сегашност, а сè што се случувало претходно – минато. Понатаму, нашата желба, надеж или очекување за некаков почеток или комплетирање на дејство по моментот на зборувањето, ја воведува идноста како специфичност во однос на минатото и сегашноста, со посилено изразена модалност. Но, ваквата поделба е многу тесна, сфатена *sensu stricto* и таа не ги покажува сите можности што му

биле потребни на човекот да ги изнијансира временските отсечки во кои нешто се случувало, се случува или ќе се случи во стварноста. Такви нијанси придонеле за граматикализирање повеќе информации, кои свој формален израз нашле во различните граматички времиња, кои се појавуваат во повеќето јазици. Со упростувањето на именскиот систем и појавата на недостиг на извесни информации што ги содржат синтетичките јазици, да речеме, компензацијата се прави со исклучително усложнување на вербалниот систем. И македонскиот јазик не е имун на таа општа јазична тенденција.

Суптилните теориски проблеми во врска со футурот ќе ги ставиме настрана. Во нашиот фокус ќе биде минатоста, како отсечка на стварноста, и таканаречената л-форма. Тргуваме од нејзиниот назив како кај Конески, зашто во неа се кријат, односно таа форма се пројавува во неколку функции, кои носат различна семантика, т.е. различни значења. Првичната употреба на т.н. глаголска л-форма е во составите со помошниот глагол *сум* како основен начин на искажување на глаголското време што се нарекува *īерфектī*. Имено, перфектот подразбира искажување настан што се случил во минатото, но временската отсечка од минатото е непозната или неважна: *Си бил некогаиш во Америка? Сум јадел ѓаѓаја.* и сл. Во македонската граматичка терминологија ова време се нарекува минато неопределено, имајќи ја предвид неговата основна *differentia specifica* во однос на другите времиња – апстрахирање од темпоралната определба, односно омеѓување на настанот, дејството искажано со предикатот, односно со конструкцијата сум+л-форма на глаголот. Историски, пак, оваа л-форма доаѓа од вториот активен партицип на претеритот и уште во стариот јазик се користи за образување т.н. *сложени глаголски времиња*.

Оваа глаголска конструкција во македонскиот јазик развива дополнително значење. Кај Петроска (2011: 29) аористот и имперфектот се врзуваат со т.н. конфирмативни значења на евиденцијалноста (која може да биде засведочена и незасведочена), додека, пак, сум+л-формата има неконфирмативно значење (кое може да искажува прекажаност и инференцијалност, со можни подзначења – дубитатив и адмиратив). Па, така, директното кажување, кое е во нашиот фокус, ќе го покрие неконфирмативното засведочено значење на сум+л-формата (основното значење на перфектот) или неконфирмативното (инференцијалност, дубитатив и адмиратив). Како поткатегории можеме да ги третираме употребите во рамките на опсегот на првото лице (говорителот не се сеќава на настанот: *Сум сїанал синоќа во сон, сум го оїворил фрижидерої и сум се наїил вода.*) или стилски варијации на аористот и имперфектот (сп. кај Конески: *Јас зоворев со Илија за ѓаа рабоїа вчера... вс. Јас сум зоворела со Илија за ѓаа рабоїа вчера.*) Инференцијалноста можеме да ја означиме како поблиска до прекажаноста, зашто претполага индиректна засведоченост (/гледам куфер/: *Еј, дошол Пеїар!*). На оваа тема често е пишувано во македонската јазична средина (Петроска, Тофоска, Фридман, Тополињска...). Ние ќе се обидеме да ги примениме овие стратегии врз поинаков и специфичен корпус, во преден план

имајќи ги предвид есеите на Конески од *Светиоџи на џеснаџа и леџендаџа*, но и некои други негови дела или искажувања.

Во овој корпус употребата на овие конструкции е, пред сè, со значењето на перфектот како минато неопределено време [нешто се случило во минатото, но или се повторувало повеќепати или, пак, не е важна временската отсечка кога се случило, пр. (1)] или со значењето на перфектот како резултат (2):

(1) *Самиоџи џас сум имал можностџи да се искажувам и џисмено за некои џрашања од џеоретџски инџтерес, но џоводиџе за џџоа биле џовеќе случајни, – се работџеше обично за инџтерџуа, - и сеџо џџоа носи сџорадичен каракџер.*

(2) *Џас сум џи користџел џџе моџиви во своџџе џесни „Болен Дојчин“, „Одземање на силаџа“, „Сџерна“, „Марковиоџи манасџир“ и др.*

Се поставува прашањето за употребата на сум+л-формата во примерите од типот:

(3) *Ушџе од самиџе џочетџоџи џас сум **обраќал** џоџолемо внимание на џоворниоџи џазик и сум барал за неџо џросџор во сџџхоџи.*

Дали се работи за перфект, па прилошката определба за време може да се парафразира како „отсекогаш“ или стилски маркирано, односни варијации на конфирмативните минати времиња, со варијанта или, пак, за нешто друго.

(3а) *Ушџе од самиџе џочетџоџи џас **обраќав** џоџолемо внимание на џоворниоџи џазик и барав за неџо џросџор во сџџхоџи.*

Така и во (4):

(4) *Џас сум џи усвојувал во своетџо деџсџџво нашиџе народни џесни, џреданија и леџенди на самиоџи извор, во најблискаџа средина, со нивноџо својсџџвено звучење. Џас не сум џи **учел** нив од книџа. Подоџна сум користџел во својаџа џоеџија мноџу моџиви од нашаџа орална џтрадиџија.*

каде што може да се варира како:

(4а) *Џас џи усвојував во своетџо деџсџџво нашиџе народни џесни, џреданија и леџенди на самиоџи извор, во најблискаџа средина, со нивноџо својсџџвено звучење. Џас не џи **учев** нив од книџа. Подоџна користџев во својаџа џоеџија мноџу моџиви од нашаџа орална џтрадиџија.*

Во ваквите примери извесна улога има и оддалеченоста на дејството искажано со глаголкиот предикат од актуелниот миг: степенот на сигурност во искажаното се намалува и се покажува дополнителна дистанцираност, па тоа наоѓа свој експонент во изборот на конструкциите со сум+л-форма.

Како што наведува Конески, употребата на минатото неопределено време за директно кажување е сврзана, пред сè, со првото лице. Тоа е **логички** и најпоимливо, зашто првото лице само по себе подразбира учество во дејството што си го припишува. Тој ги наведува примерите: *Слајко мајче ле; никога не сум тие молела како сега за ова! – Сум тие кажувал сито тати, нели тие се здодеало да слушаш* (Васил Љоски). Јас не еднаш сум го отворил сосем срцево пред тебе. Практично, меѓу примерите што ги приведува тој има такви, како што вели, кај кои без никаква особена смисловна разлика можеме да ги заменуваме формите за неопределено време со формите на соодветното минато определено време: *како заек сум изричал од џосиела*: како заек изрипав од постела. Кај нас, тоа се појавува во претходните два примера (3) и (4), односно во варијантите (3а) и (4а).

Стилската употреба, како еквивалент на ова време со формите на аористот и имперфектот е уште пофреквентна во поезијата на Конески (сп., на пример: *Јас не сум можел, и да сакав, да ѓледам // како кайнуваат тие раце... вс. Јас не можев, и да сакав...*), но на тоа ќе се задржиме во друга пригода¹.

Во примерите како:

(5) *Веднаш се јави во мене мислати дека не е можно да сум јас првиот шито доживеал такава сензација и, ишито, дека целата појава бара рационално објаснение.*

во преден план е дубитативот, односно онаков тип епистемичка модалност преку која се искажува извесно сомневање во пропозициската содржина. Иако, формално, се работи за употреба на л-формата во трето лице (се релативизира *првиот*), сепак, примерот покажува извесни сомнежи на првото лице, врзано и со поимот на т.н. егосцентрици, „зборови, граматички категории, синтаксички конструкции, чија семантика го подразбира говорителот, во однос на учесниците во опишаната ситуација“ (Падучева 2019: 17). Па, така, иако глаголот не е во прво лице, туку во трето, сепак, дубатативноста, односно сомнежите се врзани со неговите ставови, доживувања и сл.

Сп. исто и во Дневник по многу години:

¹За другите варирања на времињата, односно на употребата на перфективни и имперфективни форми на глаголите, сп. и Карапејовски 2013.

(6) *Јас веројатно не сум усџеал да ја сфаќам сејќа човечка длабочина на такавта појреба.* (Разговор)

Во примерот (7) се појавуваат 4 глаголи во личноглаголска форма и 2 инфинитивни форми (ГИ). Тоа значи дека подолу се појавува последователност на дејствата, од кои истовременоста со воведниот глагол се реализира со да-конструкцијата и сегашното време, додека најоддалеченото дејство, она што се случило прво, се искажува со минатото неопределено време.

(7) *Сметав дека нема да биде излишно да дадам во прилог на ише компаративни согледувања некои примери, кога за искажувања на свои текстови сум среќнал подоцна иандан во својата лектира.*

Се работи за едно од значењата што ги наведува Шанова во својот преглед на функциите на перфектот и на некои форми слични на него во МЛЈ, каде што на т.н. перфект од свршен вид од аористна основа му припишува, во однос на семантичките компоненти на видско-временското значење – претходност спрема друго дејство, во нашиов случај – дејства (сретнал, смета, нема да биде излишно, да даде, согледувања, искажување).

(8) *Во различни интервјуа редовно ми го поставувале прашањето како се помируваат во мојата дејност наука и поезија. Јас лично во еден такав случај не сум гледал ништо необично, ниту е пак тоа рејка појава. Во ова смисла сум ги давал и одговорите. Сејак, кога сакам да внесам и некакво разнообразие, додавам дека меѓу наука и литература, и пошироко – уметноста, има една подлабока врска што ја воспоставува архиперсонскиот принцип. Сега ќе се поправам да објаснам, и при соодветна илустрација, што разбирам под тоа.*

Во однос на употребата на она што Шанова го нарекува перфект, а тоа е само, практично, едно од значењата на минатото неопределено време, во подгрупата семантички варијанти на видско-временското значење на ова време, особено од несвршени глаголи од имперфектна основа, таа го наведува она што со примерите *не сум гледал* и *сум ги давал* се искажува во претходниот пример. Имено, она што вообичаено ние би го граматикализирале со формите на презентот – повеќекратност на дејството, во идиолектот на Конески се концентрираат околу л-формата.

Уште појасно многукратноста може да се согледа во примерот:

(9) *Јас сум ишел вода од кладенче, наведнат по коленици.*

Слична употреба среќаваме и во песната „Вино“ од збирката поезија „Златоврв“, во функција на ублажена многукратност (во овој случај станува збор за неочекуван настан што сепак се повторил)

(10) *Јас сум го ѝиел само два-ѝри ѝаѝи,
скришно,
од рацеѝе на бела калуѓерка.*

По урнекот на Физиологот, Конески пишува неколку дводелни текстови, во кои, наместо поуката од вториот дел, имаме надоврзување на прекажаноста од првиот дел и, по аналогија, употреба на минатото неопределено време

(11) *ПУПУНЕЦ*
*Пуѝунѝиѝе леѝе не ѝрелеѝувале во ѝоѝлиѝе крашѝѝа, ами осѝанувале да зимувааѝ во некоја оѓрада. Во некоја дуѝка меѓу камењеѝо од оѓрадаѝа, ѝѝе ќе се наределе во колѝе и секој ќе му го ѝикнел клуноѝ в ѝаз на ѝој ѝред себе. Хранаѝа шѝо ја серел едниоѝ, друѓиоѝ веднаш ја голиѝал и ѝака се хранеле сеѝа зима. Има луѓе шѝо сеѝо ѝоа со свои очи го виделе. Белешка. **И јас сум чул од очевидец дека ѝуѝунѝиѝе нависѝина ја минеле зимаѝа ѝака – наредени во колѝе** (‘живо се сеќавам на тоа’)*

Осознавањето на претходната стварност преку откривањето на песната, Конески ја искажува со минато неопределено време:

(12) *Јас сум расѝел во ѝаѝѝријархална средина, во која ѝтрадиционалнаѝ народна кулѝура ушѝе живееше со ѝолнокрвен живоѝ. Јас не сум узнавал, значи, од книѓи за силаѝа на ѝреданијаѝа и мѝѝскиѝе слики, ами на некој начин веќе бев ѝосвеѝен во ѝѝе ѝајни ушѝе во куќаѝа во која сум роден и во која го ѝоминав своеѝо најрано дейсѝиво. И сеѓа живо се сеќавам.*

Надвор од овие значења, во *Дневник ѝо мноѓу години* го наоѓаме и значењето *идносѝ* при употреба на ова време од свршени глаголи:

(13) – *Исѝави го, дури не сум го ѝлукнал, — вели мрачно чисѝачоѝ.*

Оваа употреба, според Конески, е својствена за минатото определено време, па овде, во нашиот пример со минато неопределено време, сметаме дека имаме „толку живо предавање на дејството што треба да последува, и таква увереност дека него го носи секој момент, дека тоа просто виси во воздух, така што психолошки се претставува како веќе станато“ (Конески 1999: 425).

Во врска со можните значења и нивните противставувања на минатото определено и на минатото неопределено време, во продолжение го предаваме прегледот на Павлова (2012: 11), како илустрација на можните варијации, *mutatis mutandis* – и отстапки, кои се појавуваат во ексцерптитот од делата на Конески.

МИНАТО ОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ	значење	МИНАТО НЕОПРЕДЕЛЕНО ВРЕМЕ	значење
Вчера спиев цел ден.	засведочена конфирмативност + определеност	(Замисли/ Не ми се верува,) Вчера сум спиел цел ден.	засведочена конфирмативност + дубитатив (стилска обележаност)
Порано шетав многу. Посетив многу земји, но никогаш не отидов во Италија.	засведочена конфирмативност + безповрзаност Со моментот на зборување (во минатото, во тоа време)	(Досега) Никогаш не сум била во Италија.	засведочена конфирмативност + поврзаност со моментот на зборување (досега; до овој миг) + резултативност
Колку време студираше Никола?	незасведочена конфирмативност	Колку време студирал Никола?	неконфирмативност(разултативност/ дубитативност)
Беше во Франција? (Пред некое време ми Спомна дека ќе одиш таму; Па сега те прашувам)	незасведочена конфирмативност	Си бил ли во Франција?	општо; временски неопределено
Вчера го сретнав овој човек. Гознам од некаде,но не можам да се сетам од каде.	засведочена конфирмативност + определеност	Сум го сретнал овој човек некаде, но не можам да се сетам каде.	незасведочена конфирмативност + неопределеност +
(Гледам имаш нов автомобил.) Од каде го?	незасведочена конфирмативност	Слушнав дека си купи нов автомобил.	конфирмативност (прекажаност)

Ти ја скрши вазата.	незасведочена конфирмативност	Ти си ја скршиш вазата.	изразување претпоставка
Малиот порасна многу за кратко време.	засведочена конфирмативност	Малиот пораснал многу за кратко време.	изразување изненаденост / коментатив
Леле, колку беше убаво таму!	засведочена конфирмативност	Леле, колку било убаво таму! (Како досега не сум го знаел ова место?!)	засведочена конфирматив ност + адмиратив
Клучевите ги бараш? Не се овде. Еден човек дојде и ги зеде.	засведочена конфирмативност	Не можам да ги најдам клучевите. Не се овде. Некој ги зел .	Конклузив (заклучок изнесен врз одредени факти)
Не те видов вчера.	засведочена конфирмативност +определеност	Не сум те видел одамна.	засведочена конфирматив ност+неопре деленост

Табела 1. Минато определено vs. минато неопределено време. Значење и употреба
(преземено од Павлова 2012: 11)

На крајот, можеме да заклучиме дека една од најфреквентните употреби на минатото неопределено време кај Конески, надвор од наведените и вообичаени значења што можат да се врзат во литературата за ова време, е оддалеченоста од актуелниот миг, односно од моментот на зборувањето. Имено, колку што е поголема дистанцата од темпорален аспект, толку повеќе таа информација се граматикализира како дистанца на говорителот, т.е. првото лице, во однос на дејството, со што ја обопштува нарацијата, како старите добри раскажувачи: *Си бил еднаш еден Блаже*.

Summary

In this paper we will put in our focus the so-called *telling vs retelling*, i.e. examples for which we can say that they can be characterized as /+confirmative/, formally expressed with the forms of the perfect (often) or with *sum-* and *ima-* constructions (rarely). We focus on two possible usages of the *telling* (as Koneski refers to). The first is the perfective usage: an action that happened in the past but we are not interested or we do not know the actual, fixed time (*Сум бил во Америка – I have been to America; Сум ѝиел од ѝиој бунар – I have drunk water from that well*) vis-à-vis examples in which stylistically, and also, as a narration, these forms appear as equivalent to forms of aorist and imperfect (*Колку убаво сум си ѝоминал синоќа*). We shall explore dozen cases in which perfect tense has additional meanings, apart

from the primary one. These cases are very frequent but not limited to the range of the first person. As corpus, we shall use Koneski's works, especially his essays in "The world of the poem and of the legend".

Литература

Карапејовски, Бобан. 2013. „Јазикот на препевите на Конески“. *Поеџикаџа, сџиџисџикаџа и џинџвисџикаџа на џексџиџџиџе од Блаже Конески во корџусџиџ ГРАЛИС*, Грац – Скопје: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Филолошки факултет „Блаже Конески“, 85–94.

Конески, Блаже. 1996 [1982]. *Грамаџџика на македонскиџиџ јазик*. Скопје: Детска радост.

Павлова, Андријана. 2012. *Минаџиџо оџпределено и минаџиџо неоџпределено време џиз содржџинџиџе на „Добре дојдовџиџе на македонски јазик“. Приказ и анализа*. Достапно на:

<https://www.academia.edu/1524234/%D0%A2%D0%B5%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D0%B2%D0%BE%D0%A3%D0%9C%D0%88%D0%A1>

Падучева, Елена Викторовна. 2019. *Эџоценџџиџрическиџе единиџџиџы јазыка*. [2-е издание] Москва: Издательский дом ЯСК.

Петроска, Елена. 2008. „За таканаречената прекажаност во македонскиот и во бугарскиот јазик“. *Рефератџиџи на македонскиџиџе слависџиџи за XIV меџународен слависџиџички конџрес во Охрид*, Скопје, 269–278

Петроска Елена, Станислава-Сташа Тофоска. 2011. „Лексичките показатели за прекажана евиденџиџјалност во македонскиот и во полскиот јазик“. *Folia Philologica Macedono-Polonica*, том 8 (зборник од VIII Македонско-полска конференџиџа, одржана во октомври 2009), Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 521–532.

Петроска, Елена. 2011. „Евиденџиџјалноста изразена со наводно и боежме во македонскиот јазик“. *Прилози на Одделениеџиџо за џинџвисџиџика и џиџџераџиџурна наука XXXVI 1*, Скопје: МАНУ, 255–265.

Топоџиџњска, Зузана. 2009. „Семантичка/ грамаџиџчка категорија дисџиџанџа“. *Предавања на XI меџународен семинар за македонски јазик, џиџџераџиџура и куџиџура, Охрид 2008*, Скопје, 45–52.

Тофоска, Станислава-Сташа. 2008. „Глаголски предикати носители на информацијата за евиденџиџјалност во македонскиот и полскиот јазик“. *Рефератџиџи на македонскиџиџе слависџиџи за XIV меџународен слависџиџички конџрес во Охрид*, Скопје, 303–310.

Тофоска, Станислава-Сташа. 2011. „VERBA DICENDI како лексички показатели на евиденџиџјалноста и џивџниот сооднос со грамаџиџчките показатели за евиденџиџјалност во македонскиот јазик“. *Перифрасџиџични конџструџиџи со ESSE и HABERE во словенскиџиџе и балканскиџиџе јазџиџи*, Скопје: ИЦАЈ, МАНУ, 41–53.

Фридман, Виктор. 2009. „Граматичките категории на исказниот начин на македонскиот јазик“, во: *Делото на академик Виктор Фридман*. Скопје: Абакус комерц.

Шанова, Зоја. 1988. „Функции на перфектот и на некои форми слични на него во македонскиот литературен јазик“. *XV научна дискусија на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 41–49.

Maciej KAWKA
 Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
 Kraków

КОНЦЕПТОТ ТАТКОВИНА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Концептот ТАТКОВИНА како матична земја има два аспекта: поширок (национален) – се однесува на нацијата како етничка, историска и културна заедница и потесен (локален или регионален) – се однесува на најблиското локално опкружување на жител во дадена земја. На пр. во германски, дозволува постоење на два потпоими: *Vaterland* – татковина во значење на националната заедница и *Heimat* – блиска татковина или т.н. мала татковина. Во полскиот јазик би било па пр.: *ojczyzna* – *ojcowizna*, во српски: *ојџаџбина* – *башијинија* или *завичај*, во бугарски *ојтчестџво* – *родина* и во македонски *џајџковина* – *родина*.

Концептот ТАТКОВИНА пред сè треба да се поврзува со тоа како се зборува за татковината, а не со тоа каква е татковината, тоа значи дека анализата мора да се однесува на нарацијата и на јазикот на нарацијата, а не на татковината во предметното значење.

Клучни зборови: татковина, концепт, патриотизам, македонски јазик, наратив

Концептот ТАТКОВИНА во различни јазици (словенски и несловенски), на пр.: француски – *la patrie*, германски – *Vaterland*, бугарски – *ојтчестџво*, српски – *ојџаџбина* – *башијинија*, македонски – *џајџковина*, е основа за градење на националниот идентитет. Во речниците изразот татковина, и слични на нив синонимни фрази, како што се: *земја на раѓање*, *џајџковинаџа*, *семејноџо месџо*, *земјаџа на џајџковџиџе* означуваат место на раѓање (потекло) или наследен имот од таткото.

Во полскиот јазик OJCZYŻNA е земја за која човекот смета дека е негова, затоа што е роден во неа или во неа живее долго време, или затоа што се чувствува емотивно поврзан со неа заради неговото потекло, семејните односи и/или приврзаност кон определени вредности која оваа земја – обично идеализирана и честопати спротивставена со другите – ја отелотворува во неговите очи.

Врската меѓу концептот за ТАТКОВИНА и матичната земја има два аспекта: поширок – се однесува на нацијата како етничка, историска и културна заедница и потесен – се однесува на најблиското локално опкружување на жител на дадена земја. На пр. во германскиот, се дозволува постоење на два потпоима: *Vaterland* – татковина во значење на национална заедница и *Heimat* – блиска татковина или т.н. мала татковина. Во полскиот јазик би било па пр.:

ojczyzna – ojcowizna, српски: *ојџаџбина – башиџиниџа* или *завичај*, бугарски: *ојшечесџво – родина* и македонски: *џаџковина – родина*.

Како што има напишано Жежи Бартмињски (Bartmiński 2007: 169; 2008: 15–33; 1993), *влеџувањеџто во кулџурнаџа реалноџи наречена џаџковина е можнo заџоа џиџо џоа е мулџидимензионална реалноџи и иџовремено е внаџреџно на оџределен – „динамичен“ – уреден начин. Мулџидимензионалноџа значи дека конџеџиџоџи е сосџавен од мноџу комџоненџи кои формирааџи релаџивно хомоџени семанџички мноџесџва и целџоџи реџерџоар на внаџреџни избори е осџавен на одлукаџа за јазик на корисниџоџи.*

Бог, чест, татковина се впишани во нашите срца со генерации – и ќе остане така засекогаш. Ваквата татковина од песната на Тадеуш Гајџи (Gajcy: 23.04. 2020) „Време“ е особено близу до нас денес:

Czas

Ten obszar pełen głosów to **ojczyzna ludzka**
i nad nią jest granica z księżycą i chmur.
Rozwarte chodzą gwiazdy, powietrze jak z piór
pod niebem danym ustom jak niebieskie płuca
granice, co z obłoków dokładnie wypełnia
i kraj zaludnia chłodny farbami marzenia.
I chociaż bije ziemia skalista i srebrna
pod tobą jest ojczyzna z drżącego płomienia

(Време)

Оваа област полна со гласови е човечка татковина,
а над неа е границата на Месечината и облаците.
Свезди се отворени, пердуви како воздух
под небото дадени усни како сини бели дробови
граници, што точно ги исполнува облаците
и народите во земјата сонуваат ладни со бои.
И, иако карпести и сребрени почвени ритали
под тебе е татковината на трепетлив пламен.

„Човечката татковина“ на Тадеуш Гајџи е нехумана и трагична татковина, ладна визија за смртта на востаникот кој наскоро ќе умре за својата татковина – тоа е песна пророштво, слика на ЧОВЕЧКА ТАТКОВИНА на полски војник од востанието во 1944 година во Варшава. Дали другите нации и етнички заедници го врзуваат концептот за татковината во различни сетила – човечки, идеолошки, културни, социјални, различни од полскиот концепт за родна земја – човечка татковина во нехуман контекст, во контекст на борбата против окупаторот? Дали секој има своја татковина: Јас – моја, ти – своја, ние – наша, Гајџи – своја, Норвид – своја, Мицкиевич – своја, Миладинов – своја, Христо Узунов – своја, Блаже Конески – своја, ... индивидуализирана (човечка) или заедничка (идеолошка) – Полјаци, Македонци, Срби, Бугари ... Французи.

Американци, Германци – своја, сопствена или туѓа? Веројатно да, затоа што овие концепти се определуваат не само културно во дадена нација, туку и во обединувачки асимилирани групи и заедници во однос на идентитетот. Сепак, може ли овој концепт да биде универзален (холистички) и во општа смисла заеднички за неколку или многу нации или групи луѓе како нивна ЕТНО-СТРАНА.

Ана Вјежбицка (Wierzbicka 2007: 295) веќе пишуваше на оваа тема во скицата „Тайковина“ на *германски, полски и руски јазик*, користејќи универзални концепти како што се: ЈАС, ЛИЦЕ, СОСТОЈБА, ДЕЛ (ШТО), ДОБАР, САКА, ЧУВСТВУВА : и била свесна за големата сложеност на овој концепт, кој има големо историско и културно значење.

Идеолошките татковини станаа татковини на преродбените нации со кои локалните етнички заедници беа распрснати и мешани.

Споровите околу вистинските или имагинарните татковини на народите кои живеат на денешната балканска територија го имаат не само реалниот аспект како комбинација на историски настани и факти и современи промени, туку, пред сè, ја преземаат димензијата на приказните за нивното заедничко или одделно минато на родните заедници. Овие две или повеќе нивоа на постоење на идентитетските процеси при определувањето на земјата од нивното потекло коегзистираат, се натпреваруваат или трансформираат едни во други, но во секој случај се мешаат на различни степени меѓу балканските нации и етничките групи. На овој начин се создава балкански идентитетски конгломерат со различно потекло: културно, социјално или локално (*мали тайковини*). Сепак, денес се чини, преовладува последниот аспект на создавање истражување на идентитети – тоа се честопати имагинарни и самоидентификувачки – наративи или самораскажувања за идентитетот на нациите и нивното потекло.

Вреди да го погледнеме концептот за македонската татковина не само од сегашната или поетската, но пред сè од историска гледна точка: татковината како патриотски наратив. До определен степен, тука се користи концептот на наративизмот, сфатен како нелитературни области на хуманистичките, инспирирани од концептот на раскажување, како и тезата за постоењето на наративниот идентитет на Пол Рикер, кој напиша, меѓу другото: „Приказните се раскажуваат, не се живеат, животот се живее, не се раскажува“ (Ricoeur 1993: 225). Во овој нараторски контекст се појавуваат две основни истражувачки прашања:

1. текстуалната (наративна) слика за Балканот и за Македонија е креирана (замислена) од Европа (европски земји и нации) или од самите балкански држави и народи – Македонија, Хрватска, Србија или Бугарија... во процесите на самораскажување, со цел да се идентификуваат и дефинираат, па дури и да се создадат различни национални или локални татковини како динамични процеси, сè уште нескаменети.

2. Колку долго Балканот ќе остане мистерија за своите европски соседи не само заради потеклото на нивната татковина? Културната и етничката

хетерогеност во регионот се чини дека е најважната, но не и единствената причина.

Врз основа на анализата на историски наративи, може да се издвојат следниве концепти за македонската ТАТКОВИНА:

а) Македонија како мајка и нејзините синови – Македонци

Една од основните одлики на концептот за македонска татковина е нејзиното прикажување како мајка, а Македонците како нејзини синови во широк семеен профил. Важна улога во разните апели и програми на лидерите на македонското национално движење против Турците играа топосите на семејството – мајка, синови и нивните браќа, генерално нема слика за таткото, што имплицитно е содржано во лексемата *татковина*.

На пример, еве го познатиот повик *Македонија за Македонциите* (Лапе 1959: 125) од 15 март 1891 година, во кој многупати ја наоѓаме сликата на мајката на Македонија во алегорична форма:

Нашата мила мајка Македонија не гледа со очи полни солзи и не повикува. Ако вие сите чедра од мојата утроба ... вие сите мои родни деца.

Во 1913 и 1914 година во списанието „Македонски глас“ објавено од македонската колонија во Санкт Петербург, објавени се следниве тези:

Деца на Македонија го слушате ли татко глас на можностите мајка Татковина? Да учеме сите како посебен маж во заштитата на Мајка – Родна Македонија. Не се убивај, не илачи над измачената татковина-мајка сине Македонец што ја љубиш (Стојков 2010: 215–243).

б) Покрај концептот на Македонија како ТАТКОВИНИ-МАЈКИ, во историските македонски наративи од почетокот на XX век доминираат такви состојки како:

1. Македонија како дом и македонски народ кој е протеран од својата татковина.

2. Љубовта кон Македонија како последица на љубовта кон мајката татковина.

3. Божествени обележја на МАКЕДОНИЈА – СВЕТОСТ (сакрум) слика на татковината како светост, мачеништво (Македонија – маченичка), еден вид олтар, жртвување. На олтарот има жртви на борбата за нејзината слобода.

4. Комитите на ВМРО беа подготвени да умрат за татковината Македонија како нејзините синови.

Заклучок. Почнувајќи од 60-тите години на минатиот век, во македонските историски наративи за Македонија како татковина на нејзините жители, определена национална релација постепено се развива во однос на концептот и регионот (еден вид локален идентитет) на Македонија како татковина со сите нејзини атрибути, т.е.: Македонија како целина, неделива, со право на државност, света, македонска мајка, додека највисокото место во овој ранг на вредности е зафатено со одржување на единството на Македонија. До ден денес, сите овие прототипски одлики на Македонија како татковина на

Македонците се задржани и се одразуваат во нивниот однос кон модерната татковина.

Summary

The concept of homeland as a home country has two aspects: wider (national) – referring to the nation as an ethnic, historical and cultural community, and narrower (local or regional) – referring to the nearest local peripheral environment of a given country, e.g., the German language allows for two sub-terms: *Vaterland* – homeland meaning national community, and *Heimat* – close homeland or so-called small homeland. The same term in Polish language would be *ojczyzna* – *ojcowizna*, in Serbian: *ојачина* – *бащинина* or *завичај*, in Bulgarian *ојечество* – *родина*, and in Macedonian *ојачина* (*fatherland*) – *родина* (*birthland*).

The concept of homeland should first and foremost relate to the manner in which the homeland is spoken of, not to what the homeland is about, which means that the analysis must relate to the narration itself and the language of the narration regarding and concerning the meaning of the word homeland, not the homeland in its subjective meaning, but its meta-textual meaning.

Литература

Лапе Љ. 1959. Проглас на силогосот „Македонија на Македонците“, *Одбрани тиекстови за историјата на македонскиот народ*, том 2, Скопје.

Стојков С. 2010. *Македонија како ојачина и националниот колебања на Мисирков*, Меѓународен научен собир „Македонскиот идентитет низ историјата“, Скопје: Институт за национална историја, 215–243.

Bartmiński J. 2007. *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin.

Bartmiński J. 2008. *Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna, Język a Kultura*, Tom. 20. Tom jubileuszowy. Pod redakcją A. Dąbrowskiej, Wrocław, 15–33 oraz *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*. Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego Bartmińskiego, Lublin 1993.

Gajcy T., Czas. <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/gajcy-czas/> (пристап: 23.04. 2020). Сопствен превод на авторот.

Ricouer P. 1993. *Życie w poszukiwaniu opowieści*, przeł. E. Wolicka, „Ethos i Logos” 2.

Wierzbicka A. 2007. *Słowa klucze. Różne języki – różne kultury*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Јана КУЗМАНОВА

Факултет за информатички науки и компјутерско инженерство
Скопје

ПРЕТСТАВУВАЊЕ НА ГРАМАТИЧКИТЕ КОНСТРУКЦИИ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ПРЕКУ КОНТЕКСТНО-СЛОБОДНИ ГРАМАТИКИ И ПРИМЕНИ

Апстракт: Од информатички аспект, контекстно-слободните граматика се формални граматика составени од терминални и нетерминални симболи, како и од нивни продукциски правила. Кај контекстно-слободните граматика, на левата страна на секое продукциско правило стои нетерминален симбол, а на десната се наоѓаат произволно подредени терминални и нетерминални симболи. Иако можностите на контекстно-слободните граматика во претставувањето на природните јазици се ограничени, тие можат да помогнат при разбирањето и проучувањето на нивната структура, како и да се прави проверка на граматичката коректност на реченици од ваквите јазици. Нивното проширување на пробабилистички контекстно-слободни граматика отвора повеќе можности за нивна примена во изучувањето на природните јазици, меѓу кои е класификацијата на текстови според нивната содржина или според нивниот автор, базирано на стилот и на синтаскичките конструкти што се користат во нив. Во овој текст ќе биде претставен еден обид за креирање на контекстно-слободна граматика на македонскиот јазик и ќе биде демонстрирана програма за проверка на точноста на македонски реченици, а освен тоа, ќе бидат опишани и други можни примени на дадената граматика. За оваа цел ќе се користи корпусот MULTEXT-East, кој го содржи романот „1984“ на Џорџ Орвел на повеќе јазици, меѓу кои и на македонскиот, при што секој збор е аотиран со своите граматички категории и основна форма.

Клучни зборови: информатика, контекстно-слободна граматика, македонски јазик, граматички категории, проучување, примена.

Вовед

Темата за контекстно-слободните граматика ни дава можност да се осврнеме на јазикот од еден поинаков аспект, кој се однесува на нивната сложеност и автоматизација на начин поинаков од вообичаено. Како особен предизвик овде се поставува прашањето на применливоста, можностите и ограничувањата на овие граматика кај одредени јазици, со посебен осврт на

македонскиот. Во овој текст низ примери ќе бидат прикажани можностите за дефинирање на контекстно-слободна граматика за македонскиот јазик.

Понатаму, во овој текст, се дефинирани контекстно-слободните граматика и се опишани нивните можности за претставување и за примена кај природните јазици. Потоа е опишан корпусот, кој е користен за имплементацијата, а на крајот е опишана самата имплементација, начинот на извлекување на правилата и почетните чекори за нивна минимизација.

Контекстно-слободни граматика

Формалните граматика се дефинирани како подредена -торка¹ од множество на нетерминални и терминални симболи, правила за продукција и почетен симбол (Hopcroft, Motwani и Ullman 2001). Тие првпат се воведени од Чомски (Chomsky 1956), кој ги класифицира според нивната сложеност (од најсложени до наједноставни) во четири групи: рекурзивнопроброиви, контекстно-сензитивни, контекстно-слободни и регуларни. Кај контекстно-слободните граматика правилата за продукција на левата страна имаат само еден нетерминален симбол, а на десната произволен број терминали и нетерминали. Јазиците што можат да бидат препознаени од контекстно-слободни граматика се викаат контекстно-слободни јазици. Велиме дека еден јазик е препознаен од една формална граматика доколку со користење на правилата можат да се изведат сите зборови што му припаѓаат на јазикот, а не може да се изведе ниту еден збор што не му припаѓа на тој формален јазик. На пример, граматиката $G = (\{S\}, \{a, b\}, P, S)$, каде што множество на продукциски правила P ги содржи следните правила:

$$S \rightarrow aSa$$

$$S \rightarrow bSb$$

$$S \rightarrow \epsilon$$

$$S \rightarrow a$$

$$S \rightarrow b$$

и го препознава јазикот, кој ги содржи сите палиндроми што може да се состават од буквите a и b .

Прашањето дали природните јазици се контекстно-слободни е отворено за некои јазици (Pullum и Gazdar 1982), додека за други е покажано дека не се контекстно-слободни (Shieber 1985). Така, швајцарскиот германски не е контекстно-слободен јазик, затоа што содржи крос-серијални зависности. Еден пример за конструкција во овој јазик, која не е контекстно-слободна е: ...das mer

¹ Всушност се работи за суфиксот -торка изделен од следните именки што покажуваат бројно множество: четворка, петорка, шесторка (термин употребуван во информатика).
200

d'chind em Hans es huus lönd hälfe aastrische (...дека им дозволуваме на децата да му помогнат на Ханс да ја офарба куќата).

Целта при претставувањето на еден природен јазик со контекстно-слободна граматика е да се изгради граматика, која би ги препознала сите точни конструкции, а не би препознала ниту една неточна конструкција. Притоа не се зема предвид семантичкото значење, туку само граматичката исправност на речениците. Одговорот на претходнопоставеното прашање е значаен за одредување на тоа колку се сложени природните јазици и со тоа кои се можностите и ограничувањата во однос на нивното разбирање и обработка од страна на компјутерите. За обработка на контекстно-слободни јазици постојат ефикасни алгоритми, додека обработката на посложените контекстно-сензитивни и неограничени јазици е посложена. Така, програмските јазици, главно, се состојат од контекстно-слободни конструкции и содржат само мал број контекстно-сензитивни конструкции. За јазиците што не се контекстно-слободни, исто така, се бараат проширувања на контекстно-слободните јазици, кои би биле само доволно комплексни да ги опфатат овие конструкции, но не и повеќе.

Една примена на контекстно-слободните граматика се стохастичките контекстно-слободни граматика (Probabilistic Context-Free Grammars н.д.). Тоа е модел за класификација кај кој на секоја конструкција во контекстно-слободната граматика ѝ се придружува веројатност, која покажува колку често се појавува таа конструкција. Иако овој метод за класификација најчесто наоѓа примена во биоинформатиката, тој може да се користи и за проучување на природните јазици и на литературата. Еден таков пример е даден од Рагаван, Ковашка и Муни (Raghavan, Kovashka и Mooney 2010). Тие претставуваат модел, кој користи стохастички контекстно-слободни граматика да класифицира текстови според авторот на текстот. Иако доаѓаат до заклучокот дека користењето на само синтаксички податоци, како во нивниот модел, не води до подобри резултати од користењето на само лексички податоци, покажуваат дека комбинацијата на лексички и синтаксички податоци постигнува поголема точност од користењето на само лексички податоци.

При претставувањето на природните јазици со помош на формалните, продукциските правила ги претставуваат речениците или делови од речениците, а нетерминалните знаци се типови зборови или групи од нив. Терминални знаци се самите зборови. Сложеноста на претставувањето на природните јазици со помош на формалните не доаѓа само од сложеноста на индивидуалните конструкции, туку од и нивниот број, како и од бројот на терминални и нетерминални знаци. Затоа, во овој текст ќе биде претставен метод за извлекување на продукциски правила, терминални и нетерминални знаци од само еден корпус.

Како друга можна примена, тука е имплементирана програма што ја проверува граматичката точност на реченици. Притоа, важно е да се нагласи

дека таа препознава само конструкции од користениот корпус, што значи дека се препознава само ограничен дел од сите можни конструкции.

Корпус

За индукција на правилата и претставување на резултатите во овој текст е користен паралелниот корпус MULTEXT-East (Erjavec 2012). Тој се состои од романот „1984“ од Џорџ Орвел на речиси сите словенски јазици, како и на: англиски, романски, унгарски, естонски и др. За секој од овие јазици, секој збор во книгата е означен со неговиот морфосинтаксички опис и неговата основна форма.

Морфосинтаксичките ознаки ја имаат истата основна форма, но деталните описи се разликуваат во однос на карактеристиките. Така, сите морфосинтаксички ознаки започнуваат со голема буква што ја означува граматичката категорија, на пр.: А за придавките, но бројот и типот на граматичките категории претставени од останатиот дел од ознаката се разликуваат, па така должината на ознаките за придавките во српскиот е 8, а во македонскиот, кој не го опишува падежот или живо-неживо, е 6. Во следниот дел од текстот ќе биде претставен дел од спецификацијата на македонските морфосинтаксички ознаки во MULTEXT-East, а целосниот опис може да се види на Macedonian Specifications н.д..

За македонскиот јазик, во корпусот постојат граматички категории за: именки (N, 5 атрибути), глаголи (V, 9 атрибути), придавки (A, 5 атрибути), заменки (P, 9 атрибути), прилози (R, 2 атрибути), апозиции (S, 2 атрибути), сврзници (C, 2 атрибути), броеви (M, 5 атрибути), честички (Q, 1 атрибут), како и извици и кратенки, кои немаат атрибути. Еден пример за ознака во овој корпус е Ncmsnn. Нултата позиција ја претставува граматичката категорија (именка), на првата позиција е претставен типот (општа/сопствена), на втората – родот, на третата – бројот, на четвратата – падежот (номинатив/вокатив) и на петтата – определеноста. Така, дадената ознака претставува неопределени општи именки од машки род единина (во номинатив). Постојат и случаи кога некој атрибут не е потребен или не е во согласност со останатите, па се изостава. Во овие случаи на негово место во ознаката се става цртичка (-). Таков пример е ознаката Afr-p-n, која означува квалитативни неопределени придавки во множина. На позицијата 3, која го претставува родот, стои: -, затоа што тој не е значаен за придавки во множина. Кога атрибутите, кои се изоставени, се наоѓаат на крајот на ознаката, таа се скратува и има помала должина од останатите ознаки за таа категорија. Глаголите имаат поголем број атрибути за да се претстават сите нивни морфосинтаксички карактеристики: тип, форма, време, лице, број, род, пасивност, одречност и аспект. Заменките исто така имаат голем број атрибути за означување на: типот, лицето, родот, бројот, падежот, бројот и родот на поседувачот, клитичноста и определеноста. Еден пример за ознака за замена, како и за ознака што е скратена, е: Pp1-sn. Таа претставува лична замена во прво лице единина (во номинатив). Изоставени се

определеноста и родот и бројот на поседувачот затоа што тие се однесуваат само на посесивните заменки, а клитичноста се однесува само на заменки во акузатив и во датив. Во средината изоставен и заменет со црта е атрибутот што го опишува родот. Атрибути имаат и некои од неменливите зборови. Кај сврзниците, тие се однесуваат на тоа дали сврзникот е приреден или подреден, како и едноставен или сложен. Кај честичките и апозициите (предлозите) исто така се разликува меѓу едноставни и сложени. Кај апозициите се разликува и типот (препозиција/постпозиција) кај некои јазици, но кај македонскиот се користат само препозиции. Ознаките за прилозите имаат атрибути за тип и степен.

Имплементација и примери

Во граматиката претставена тука², почетниот симбол е претставен со S, според конвенцијата. Терминални симболи се зборовите што се јавуваат во корпусот, а нетерминални симболи се скратени верзии од морфосинтаксичките ознаки. Секое продукциско правило претставува или една целосна реченица или дел од реченица. Притоа деловите не се дел-реченици или значајни граматички целини, туку соодветни групирања, коишто ја минимизираат формалната граматика и ја прават попрегледна и полесно разбирлива. Моментално не е имплементирана минимизација на добиената граматика, ниту правила за автоматска генерализација и групирање. Во примерите дадени подолу, дел од нетерминалните симболи се рачно групирани за илустрација. Дополнително се додаваат правила за изведување на терминалните симболи – од секоја скратена мнорфосинтаксичка ознака се добиваат сите зборови што се означени со која било од долгите верзии од корпусот, кои се пресликуваат во таа скратена верзија.

Продукциските правила се извлекуваат од корпусот со тоа што за секоја реченица се додава ново правило, што од почетната состојба ја изведува реченицата. Тие се добиваат со тоа што се отстрануваат атрибутите што имаат само семантичко, но не и синтаксичко значење. Такви се на пр.: атрибутите што означуваат дали именките се општи или сопствени, или степенот и типот на придавките. Кај заменките, конкретно кај присвојните заменки, се испушта бројот и родот на сопственикот, а кај броевите формата/начинот на кој се напишани.

²Кодот и резултатот може да се видат на: <https://github.com/janakuz/gr>

AMSN → јасен | студен | априлски | песочен | голем
CS → и | а | да | но | сепак
NMSN → ден | винстон | смит | ветер | вител | прав
VMII3P- → отчукуваа | разбираа | тркалаа | гледаа | живееја
ADP → со | на | за | од
PP3MSAN → него

Слика 1: Правила за терминални симболи

На Слика 1 е даден пример за тоа како изгледаат правилата со кои се изведуваат терминалните симболи. На пр., нетерминалниот симбол AMSN претставува членувани придавки од машки род единина и ги опфаќа сите придавки што во корпусот се означени со: Afpmsn, Afcmsn, Afsmsn и сите останати комбинации – на типот и степенот. Ознаката | означува „или“ и значи дека нетерминалниот симбол на левата страна може да се замени со кој било терминален симбол на десната страна.

AM → AM AMSN | AMSN | ϵ | PS-MS-N | MMSN | PI3MSN | PG3MSN
| PZ3MSN
NOUNPHRASEM → AM NMSN
AN → ADP NOUNPHRASE | ADP NOUNPHRASEPL | AN AN
AND → ADP NOUNPHRASED | ADP NOUNPHRASEDPL | AND AND
S → PD3NSN VAII3S NOUNPHRASE AND
S → PD3NSN VAII3S NOUNPHRASE AND AND
S → PD3NSN VAII3S NOUNPHRASE AND AND AND
S → PD3NSN VAII3S NOUNPHRASE AND AND AND AND
S → PD3NSN VAII3S NOUNPHRASE ADP NOUNPHRASED ADP
NOUNPHRASED ADP NOUNPHRASED ADP NOUNPHRASED
S → тоа беше дел од штедењето во подготовките за неделата на
омразата

Слика 2: Правила за нетерминални симболи

На Слика 2 се дадени неколку продукциски правила за нетерминални симболи и некои од претходнопоменатите нивни групирања. Така, NOUNPHRASEM претставува именска фраза од машки род единина и се состои од именка со произволен број: придавки, броеви или присвојни заменки, пред

неа. Генерирањето и преознавањето на овие произволни придавки и сл. е дадено со првото правило претставено на сликата. Третото и четвртото правило претставуваат групирања на препозиции и именски фрази, со тоа што третото се однесува на нечленувани, а четвртото – на членувани фрази. Деветтото правило е директно извлечено од корпусот, од реченицата дадена со последното правило. Петтото правило покажува како ова правило изгледа минимизирано со помош на првите четири правила. Правилата што следат покажуваат како може да се стигне од петтото до деветтото правило. Во една минимизирана граматика би постоеле само првите пет правила, додека останатите, затоа што можат да се изведат од нив, не би биле вклучени. Овие правила се дадени за илустрација. Сегашната имплементација од корпусот извлекува правила од формата на деветтото и не е имплементирана минимизација на граматиката.

Освен ова, е имплементирана и програма, која проверува дали една реченица е граматички точна, односно дали правилата извлечени од корпусот ја препознаваат таа реченица. Тука постои ограничувањето што речениците се извлечени од еден мал корпус, кој содржи само еден тип на текст и мал број реченици и зборови. Сепак, е дадена можност за додавање зборови и конструкции во постоечката граматика.

Заклучок

Во овој текст беа опишани можни примени на една контекстно-слободна граматика на македонскиот јазик. Исто така, беа претставени: еден обид за креирање на контекстно-слободна граматика на македонскиот јазик и програма за проверка на точноста на македонски реченици. Како идна работа се поставува минимизирањето на правилата на начинот што беше опишан во текстот.

Summary

Context-free grammars are formal grammars composed of terminal and non-terminal symbols, as well as their production rules. In context-free grammars, on the left-hand side of each production rule is a non-terminal symbol, and on the right are arbitrarily arranged terminal and non-terminal symbols. Although the possibilities of context-free grammars in representing natural languages are limited, they can help to understand and study their structure, as well as to check the grammatical correctness of given sentences. Their expansion of probabilistic context-free grammars opens up more possibilities for their application in the study of natural languages, including the classification of texts according to their content or author based on the style and syntactic constructs used. This text expands on these concepts and uses the MULTEXT-East corpus to make a preliminary attempt to create a context-free grammar for the Macedonian language and a program for checking the accuracy of Macedonian sentences.

Литература

Правопис на македонскиот јазик. Ред. Живко Цветковски, Снежана Веновска-Антевска, Симона Груевска-Маџоска, Елка Јачева-Улчар и Симон Саздов. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

Конески, Блаже. 1967. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Chomsky, Noam. 1956. “Three models for the description of language.” *IRE Transactions on Information Theory* 113-124.

Erjavec, Tomaž. 2012. “MULTEXT-East: Morphosyntactic Resources for Central and Eastern European Languages.” *Language Resources and Evaluation* 131–142.

Hopcroft, John E., Motwani, Rajeev, и Ullman, Jeffrey D.. 2001. *Introduction to Automata Theory, Languages, and Computation*. Addison Wesley.

Pullum, Geoffrey K, и Gazdar, Gerald. 1982. “Natural languages and context-free languages.” *Linguistics and Philosophy*, December: 471–504.

Raghavan, Sindhu, Kovashka, Adriana, и Mooney, Raymond. 2010. “Authorship Attribution Using Probabilistic Context-Free Grammars.” *Proceedings of the ACL 2010 Conference Short Papers*. <https://www.aclweb.org/anthology/P10-2008>.

Shieber, Stuart. 1985. “Evidence against the context-freeness of natural language.” *Linguistics and Philosophy*, August: 333–343.

н.д. *Macedonian Specifications*. Пристапено на 09 15, 2019. <http://nl.ijs.si/ME/V4/msd/html/msd-mk.html>.

н.д. *Probabilistic Context-Free Grammars*. <http://www.cs.columbia.edu/~mcollins/courses/nlp2011/notes/pcfgs.pdf>.

Лилјана МАКАРИЈОСКА
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Бисера ПАВЛЕСКА-ГЕОРГИЕВСКА
НБРСМ
Скопје

ЛЕКСИЧКАТА СИНОНИМИЈА ВО СРЕДНОВЕКОВНИТЕ МОЛИТВЕНИЦИ

Апстракт: Предмет на нашата анализа е лексичката синонимија, односно лексичките варијанти застапени во средновековните молитвеници од XV до XVIII век. Лексичката варијантност се проследува во црковнословенските текстови со различна жанровска и територијална припадност, а може да се должи на поврзаноста со различни ракописни традиции, на индивидуални подновувања карактеристични за еден текст поттикнати од состојбите во јазикот на препишувачот, односно на дијалектната ситуација. Исто така синонимијата може да се пројави како резултат на потребата од збогатување на изразните можности на јазикот и стилската диференцијација при еволуцијата на текстот. Имајќи ја предвид специфичната и разновидна структура на молитвениците и тие се одликуваат со голем број лексички и зборообразувачки варијанти. Лексичките синоними ги документираме во повеќе лексичко-семантички групи, на пр. во групата роднински називи, што се одликуваат со богата синонимија: дѣта – чадо – отроуа – сзѣнз, дѣши – отроковица, зать – женихз, родителъ – сзродителъ, отроуа – отроуишь, въдова – въдовица, дѣба – дѣвица и др., географски називи: бездзѣна – пропасть, каменъ – стѣна, кѣпѣль – банѣ, прахз – прѣстз, источьникз – кладашь итн.

Клучни зборови: црковнословенски јазик, молитвеници, лексика, синоними, лексички варијанти.

Вовед. При анализата на лексичко-семантичките особености на средновековните молитвеници, предмет на нашиот интерес е лексичката синонимија, што се потврдува преку голем број синонимни парови и низи. Уште при проучувањето на Синајскиот евхологиј, глаголски ракопис од XI век, што воедно се смета и за најстар претставник на словенската евхологиска литература и прототип на другите словенски преписи, се воочува појавата на богата синонимија. Застапеноста на синонимите обично се поврзува со различни хронолошки слоеви или преведувачки школи и, од една страна, се објаснува со синонимија во јазикот на првите преведувачи, а од друга, со

компилативниот карактер на овој евхологиј, што вклучува преводи од византиски, латински и старогермански извори (Пенкова 2008: 83).

Пенкова (2008: 20) бележи дека изобилието од лексички синоними и хапакси во Синајскиот евхологиј се должи на различните извори и говори наслоени во него. Една група „внатрешни“ синоними во текстот се однесува на туѓите заемки поврзани со новата христијанска религија и нивните словенски преводи од типот: попъ – иерѣи – свашченикъ, диѣкъ – слоуга, адъ – тръторъ, диѣволь – сотона – неприѣзнь, кнзигъ – писание, оупостасъ – лице – образъ – сзставъ, масло – олѣи, погани – ѱзъци и др. Другата група синоними во Синајскиот евхологиј има екстралингвистички карактер и е условена од светогледот на луѓето. На пример, убедувањето дека болестите како казна за гревовите се и срамни докази за грешноста на човекот: одръ грѣховьнъ – одръ скверьнъ – ложе болѣзни, болѣзнь – врьдъ – страсть, затворение грѣоу – теуение крзви затворити.

Подоцнежните преписи не само што се надоврзуваат на Синајскиот евхологиј во однос на оваа појава, туку покажуваат и појава на нови синонимни парови и низи, особено под влијание на народниот говор на препишувачите при нивното создавање.

Појавата на лексичките синоними ја проследуваме низ материјалот ексцерпиран главно од неколку средновековни молитвеници (требници) што потекнуваат од XV до XVIII век¹: Требникот од втората половина на XV век, што се чува на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ (M15), Требникот од средината на XV век, што се чува во НУБ „Св. Климент Охридски“ во Скопје (M10); Требникот од XVII век, што се чува во Софиската народна библиотека (НБКМ621), Требникот од XVII век, што се чува во Софиската народна библиотека (НБКМ622) и Требникот од последната четвртина на XVIII век, што се чува на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ (M16). Лексичката синонимија за потребите на оваа анализа е сфатена најшироко, односно овде ги вклучуваме оние две или повеќе лексеми со исто или блиско значење кои заемно се заменуваат, опфаќајќи ги и разнокоренските и истокоренските лексички варијанти².

¹ Дополнително во истражувањето се вклучени материјали и од: Молитвеник од 1523 г., печатен (СПЦ304) и Требник што се чува во НУБ, од XIX век (РК I 337). За споредба користевме и некои од останатите проучени, односно објавени требници настанати до XV век, Трескавечкиот, Премчанскиот и Зајковскиот требник.

² Разнокоренските лексички синоними се нарекуваат лексички дублети, а истокоренските лексички синоними ги нарекуваат лексички варијанти, а според Цејтлин (1977: 52), членовите на парот дублети или варијанти припаѓаат генетски кон разни системи (јазици, говори), а нивното смешување во еден систем постепено доведува до загуба на ненужниот член од парот или до појава, кај едниот од нив, на нови семантички или стилски особености. Може да се заклучи дека употребата на лексичките варијанти во рамките на еден текст го покажува преминот од варијантност кон синонимија, т.е. рамнозначна употреба на лексемите во рамките на еден ист систем (Црвенковска 2006: 68).

Лексичката варијантност се проследува во црковнословенските текстови со различна жанровска и територијална припадност, а може да се должи на поврзаноста со различни ракописни традиции, на индивидуални подновувања карактеристични за еден текст поттикнати од состојбите во јазикот на препишувачот, односно на дијалектната ситуација. Исто така синонимизјата може да се пројави како резултат на потребата од збогатување на изразните можности на јазикот и стилска диференцијација при еволуцијата на текстот. Во ракописите често се јавуваат различни решенија за преводот на грчкиот текст со избор на една од лексичките варијанти (Црвенковска 2006). Ваквите грцизми во нашите ракописи понекогаш се преведени, па честопати се користат низа од грчки и словенски синоними, но има и доста грцизми што се непреведени. Заменувањето на грчката со словенската лексика одело постапно, што значи дека во ракописите егзистираат истовремено и позајмената и преведената форма (Црвенковска, Макаријоска 2010: 51). Имајќи ја предвид специфичната и разновидна структура на молитвениците и тие се одликуваат со голем број лексички и зборообразувачки варијанти.

Лексичките синоними ги документираме во повеќе лексичко-семантички групи, на пр. во рамките на апстрактната лексика (теологија, филозофија, морал, етика); називите на црковните објекти, инвентар, книги, облека и други религиски предмети; називите на лица; називите на деловите од човечкото тело; називите за здравје и болести; во земјоделската и сточарската терминологија; географската терминологија; називите на небесните тела, природните и атмосферските појави, како и на времето и просторот, страните на светот; називите за храна и пијалаци; називите на живеалиштата, на покуќнината, односно садовите и предметите за секојдневна употреба.

1. *Ајсѝраќѝна лексика (ѝеологија, филозофија, морал, еѝика).* Теолошката, поточно богословската терминологија, заедно со филозофската и апстрактната лексика, претставуваат дел од основниот црковнословенски лексички фонд. Во молитвите покрај почетните и завршните формули со кои се повикува името божјо, се возвеличува Бог или нему му се благодари, има и делови од Стариот и Новиот завет со дидактичка, односно поучна или проповедна цел. Токму во овие делови се содржат лексемите со кои се означуваат конкретни религиско-филозофски и апстрактни поими произлезени од христијанското учење и тука се среќаваме и со голем број лексички синоними, а и самиот Господ Бог се јавува со повеќе називи што се користат синонимно. Ќе наведеме дел од примерите, кои им припаѓаат на хронолошки и територијално различни лексички слоеви: поганъ – азъкъ, власвимиа – хоула: ѹловѣкъ въсакъ дльжень есѣтъ оукарѣти свою немощь и власфимию исповѣдати се го«сподо»ви 15г М10; да ѡстоупитъ ѡ тебе въсако ѡслоушаніе грдыниа съпротивословіе реть ревность зависть ярость выпль хоула 68г М10; възсепороучънъ – безгрѣшнъ: тебѣ стежаѡ«м» въ напастѣх» спасєніе єдинъ всенепороуч»ноу 56v МП5, нѣсѣтъ бо никтоже безгрѣшнъ аще єдинъ дьнь житіе єго

љсѣтъ да вѣдетъ кромѣ порока 54г НБКМ621; милосръдъ – милостивъ: тебѣ
 стежаѡшѡ въ напастѣхъ спасеніе еди́нѡ всенепороку́ноу 56v МП5, нѣсѣтъ во
 никтоже безгрѣшнъ аще еди́нѡ дѣнь житіе его љсѣтъ да вѣдетъ кромѣ порока 54г
 НБКМ621, да милостивъ воудеть и вѣрнъ архыереи иже кз господѡвъ вѣ еже оцѣстити
 грѣхы людскыя 5г НБКМ621; диволъ – врагъ: пауче же вѣрнымъ не прѣзрѣвы
 ѡловѣжа дѡволюю хытростию въ глѣвыноу погывѣли 27v М10, прѣидѣте вѣрнѣи
 дрѣвѡвъ поклоним се имже сподобихом се невидимыхъ врагъ скръшити главы 9v
 НБКМ621; истина – правда: ты бо еди́нѡ еси кромѣ вы всакогѡ грѣха и правдѡ
 твоѡ правдѡ и слово твое истина и тебѣ славоу възсилаамо шѣтѡу и сѣбноу
 69г МП5, бо еди́нѡ еси кромѣ вы всакогѡ грѣха и правдѡ твоѡ правдѡ и слово
 твое истина 69г МП5; надежда – оупъвание: благоизволи оусрѣтите въ
 неразоримѡу стѣноу тебѣ и дрѣжавноую надеждѡу 114v М10, владѣько христѣ
 тебѣ еди́номѡ бѡгоу вѣровахъ и оупованіе жыны на те вьсегда възложихом се 116г
 М10, величье – величьество: показа се възсѣхъ бѡже господѡвъ ис тебѣ роди се мѡти
 дѣво величье страшно бѡгородице рождѣства твоего науело и кончина 2v
 НБКМ621, прѣвѣтѡное љсѣтѣство прѣбогатое и неконѡемое величьество бг
 НБКМ621; даръ – дарованіе: съвькоупи дарованны емѡ даръ сѣботвореніа и
 царствіа твоего свѣтымъ кръщеніемъ инѡчѣское 70v М10, ѡко хѡтеши въ неи
 пѣснми славословити величье твое сподѡбите пріемати дарованіа твоѡ 138v
 НБКМ622; благовѣсть – благовѣстие: въ оутровѣ шѣдрѡть и благовѣсть и
 кротѡсть и трѣпѣніе 65г МП5, и слышати благовѣстіа господѡвѡ бѡга и зрѣти
 шѣразъ свѣтѡгѡ възношеніа 101v М10; поклонъ – поклонение – покланіе:
 станеть мѡти отрѡчете прѣд свѣтою иконою бѡгороди́ноу творить поклѡны
 малы ·̄м̄· 20г НБКМ621, въводит еклісархъ хѡтѣшаго постриши се и творит
 поклѡненіа ·̄г̄· прѣд свѣтыими дѣрми и къ ликѡма и потом игѡуменоу 46v М10,
 покланіе поста и покланіаніе 9г М10; славословіе – славословленіе: тако стоить и
 егда сконѡает се великое славословіе и наунѣт се трісвѣтое 41v М10, даждь емѡ
 благовѣгдадати тебѣ въ пѣныхъ и славословленіи 72г М10; смѣренъ – смѣренънъ:
 възмѣте игѡ мое на себѣ и научите се ѡ мене ѡко кротѡкъ есьмъ и смѣренъ срдцемъ
 127v М10, владѣько господи коуѡхристѣ бѡже нѡшь иже въ вишнихъ живи и на
 смиренна призирае и на свѣтихъ 140v НБКМ622, дългоболѣзньно вываюшѣхъ иже
 менѣ смѣреннаго и недостоѡнаго грѣшнаго раба твоего 64г МП5; радованіе –
 радость – веселіе: идѣже неизгѡлаголаннаѡ слава твоѡ и соущее веліе радованіе
 135г М10, ѡко да не воудѡуть въ радѡстѣ врагѡ 60г МП5, господи даль еси
 весѣліе въ срдци моемъ 57v НБКМ621; грѣшнъ – грѣховнъ: къ бѡгороди́ци

прилежно кыѣнна притыцѣмъ грѣшнїи смѣренїемъ припадаемъ покаанїемъ въпиюще 56v МП5, взми вѣрѣе тешкое ѿ мене грѣховное яко мклѣосрдѣ даждь ми слззы оумиленїа 217v НБКМ621; злупомѣнїе – злупомыѣнїе: илии прокле илии ш слова или ѡничижи илии ѡсѣди илии ѡклевета илии злослови или позавидѣ или сьльга или имѣ злупомыѣнїе ли разьѣри се и ѡгнѣви кого 20г М10, илии имѣе злупомененїе илии раз(ѣ)рї се илии ѡгнѣвыи кого илии юсиѣ възгрьдѣль залихонкѣство 84г МП5; сьблаженїе – сьблазнь: непотрѣбнаа и мрськаа сьблаженїа тѣлѡ же смрадное мое 40г М10, проповѣдавъ ты кыѣнна сеѡо выпадашаго въ поганскїе скверни а не въсхотѣвша нечистим ни яко чюста мнѣ въжшенихъ сьблазнїе сквернїи сьвѣсти их оцѣсти 141v НБКМ622; зависть – завидѣнїе: ꙗзъ рабъ вѡжи имѣ изидохъ въ красотѣ и оу зависть всегда и кыѣнна 146г НБКМ622; илии ѡверженїа оуию илии ѡ завиденїа илии ѡ ситости илии напастїю приходѣщѣ на нь илии ѡ дна илии ѡ тресанїа 128v НБКМ622; вещь – вещьство: ѡрѣцѣте сѣе мирскыѣ вещи родители рождыши чюд 56v М10, илии ѡ рова илии ѡ езера илии ѡ трости илии ѡ вещества илии ѡ верхъ земли 51v МП6; ество – ество: въсѣхъ прѣвъзыдохъ безоумнїи моимъ юсѣтствомъ доушешю и еще и тѣломъ трѣвкѣаннїи 36г М10, яко непомнїтель злѣ члѡвѣколюбцѣ прости юства 45v МП5 итн.

2. *Називи за црковни објекѣи, инвенѣар, книѣи, облека и друѣи релиѣискии ѣредмеѣи.* Оваа група се одликува со подновувања што најчесто произлегуваат од народниот говор и се користат паралелно покрај постарата лексика, а синонимите се најчесто од областа на инвентарот и другите релиѣиски предмети. На пр.: цркѣи – храмъ: чинь исповѣданїю хотен исповѣдати се въидетъ въ цркѣю 4г М10, пристѣпаетъ до амвона сирѣчь посрѣдѣ цркѣе 63г М10, благослови и прослави безъ пакости врежденїа всакого жити въ храмѣ сем 139г НБКМ622; олтаръ – жртѣвникъ: не подоваеть постити въ сѣботѣ и въ недѣлю ни метанїе творити не подоваеть въ цркѣю възносити къ олтарѣ месо ни мѣко ни медъ 274v НБКМ621, въпрашае се ѿ сьвѣщенника въпросъ что прииде вратѣ припаде къ сьвѣтомъ жртѣвникѣ 47v М10; кадило – кадилница: тѣбѣ мѡлимъ се оуслишии насъ въ мѡлѣтѣ въ часъ сїи и прїими приносимо ти кадило ѿ рѣкъ нашихъ ш рабъ твоѣмъ 69г МП5, и възѣмъ старѣанѣ копы кадилницѣ и кады шкѡло масла 52г МП5; свѣтило – свѣтильникъ: въ рани идеже лица сьвѣтлыи ти гѡсподи и праведныи и яко свѣтила сїають 145v М10, свѣтильнѣкъ ногама моима законъ твои и сьвѣсть оумѣ моимъ 12г МП5; паличица – палица: запалитъ єдинъ ѣжижець и възметъ паличицѣ и покваситъ въ масло 112г М10, и възѣмъ ѣ копы палицѣ омакоуѣтъ въ масло и помазѣтъ болѣшаго 69v МП5; оужижьць – оужигъ: пристѣпитъ прѣвыи попь и въжежеть

роднински, брачни односи: сзродьникъ – ближьнии, матидѣва – дѣвамати, дѣта – дѣтишь, ѹадо – ѹадыце, отрокъ – отроѹа – отроѹишь, взноукъ – анепсъ, взноука – апсеа, коѹма – коѹмица.

На пр. отравьница – мора – вѣщица: жена отравница до конѹины живота своего да кает се вѣщица аще покает се посѣтъ ·Г· лѣт мора ·А· лѣто мавлистра ·А· лѣт 278г НБКМ621; отравьникъ, отровьникъ – влзхвз – ѹародѣи: или кз отравникѹм и влзхѹом и обавникѹм и пѹдо·ѹбнїимъ сїимъ притецаше 282г НБКМ621, или кь ѹародѣицамъ и влзхва·мъ и штровникѹмъ творещи·мъ обаанїа по·до·бнаа симъ смѣси се 84г МП5; тать посѣтъ ·А· лѣт грѹбны тать посѣтъ ·А· лѣт ѹародѣи посѣтъ ·Б· лѣтъ 276г НБКМ621; исцѣлитель (ицѣлитель) – цѣлитель – цѣльбьникъ – враѹъ: родомъ бесьмьртнь ѹловѣ·колюбъцъ бо·гъ исцелитель до·ѹшамъ ка·шимъ 133г НБКМ622, боѹди цѣлитель рабоѹ твоемоѹ и въздвигни его ѿ одра болѣзни и ѿ ложа шзлѹбленїа 98г М10, и проѹи·хъ сѹветьныхъ мж·ѹ·е·н·и·к·ъ сѹветьныхъ великихъ цѣльбьникъ бесребрьникъ козми и дамїана 110г М10, свѣтъы козмо и дамїане наѹелна вра·сѹа· мирови кльнѹ те и заклинаю те 98г МП5 и др.

Богатата синонимија е особено карактеристична при именувањето на брачните односи, односно на називите за ‘сопруг’ и за ‘сопруга’: мжъ – жена, сзпржъз – сзпржга, сзпржъжникъ – сзпржъжница, сзложьникъ – сзложьница, сзжительникъ – сзжительница, од XVII–XVIII век и стопанинъ – стопаница, а потврдени се и синонимните форми: дѣта – ѹадо – отроѹа – сзinz: да не дѣлаю безаконное дѣло съ тѹждими женами и съ иноезычними и съ мжъьскими дѣти 40г М10, ѿрицаеши бо се родителъ братїю жены ѹедь сьрдства дрѹговъ любимыхъ и шбычди тѣхъ 65v М10, м·и·л·о·с·р·д·ь· б·ѣ·ди· на· стар·це· и· на· ю·н·ї·е· и· на· м·л·а·д·ѣ·н·ц·е· сь·с·ц·е· сь·с·ѹ·и·хъ· на· ш·т·ро·к·е· и· на· от·ро·ко·ви·це· на· сь·ѹ·ни· и· на· дь·щ·е·ре· и· на· вса·кь· скоть· пол·ски· 151v НБКМ622; дьши – отроковица: м·и·л·о·с·р·д·ь· б·ѣ·ди· на· стар·це· и· на· ю·н·ї·е· и· на· м·л·а·д·ѣ·н·ц·е· сь·с·ц·е· сь·с·ѹ·и·хъ· на· ш·т·ро·к·е· и· на· от·ро·ко·ви·це· на· сь·ѹ·ни· и· на· дь·щ·е·ре· и· на· вса·кь· скоть· пол·ски· 151v НБКМ622; зать – женихъ: тьшоѹ съ зетомъ два брат·а· съ едїною женою съ братоѹѹеды 7v М10, и прїемлетъ сѹвещеникъ прьстена злата и железна и полагаеть ихъ въ ѹаши и поставитъ на сѹветои трапезе и благо·с·л·о·в·и·тъ· сѹвещеникъ жениха и невестѹ 36v НБКМ621. Зборообразувачката варијантност е особено богата во оваа лексичко-семантичка група, како резултат на постојаното подновување на архаичниот словенски фонд со нови зборообразувачки средства: отроѹа – отроѹишь, братъз – братрз, въдова – въдовица, дѣва – дѣвица.

4. *Анаѿомска лексика*. Овие називи освен во рамки на библиските текстови со апстрактна содржина, се јавуваат и во конкретни молитви посветени, на пр., на одредени болести, па кај нив се бележи појавата на синонимни парови и низи: врзхъ – глава: ѿрыни болѣзнь ѿ раба твоего· нѣме· ѿ главы ѿ влакѣ ѿ врѣха ѿ тѣл().. ѿ лица ѿ оуѣю ѿ хсть ѿ оуши ѿ езика ѿ грѣтана ѿ прѣси ѿ срѣдце 86v МП5, таже призоувѣтъ сѣщенници болешаго и положоутъ еуаггеліе на главѣ его 108v М10; нѣдра – прѣси – грѣди: оуспшаго въ недрѣхъ авраамовѣхъ оупокон ты во еси животъ и покои оуспшаго раба твоего христѣ боже нашъ 124v М10, приходѣт обврѣдити раба божиа сего икли въ главѣ ...икли въ глезнехъ икли въ прѣстѣхъ икли въ ноктехъ 104г МП5, еда главою боль или оуболь или рѣце или грѣди или срѣце или слезена 129г НБКМ622; урѣво – жтрова – ложесно: долгю гокоподи и лютю болѣзнь швлю нагноиши въ уервѣахъ сѣдашаго, и влѣагодарнѣ молашаго са словомъ исцѣлилъ еси 28v МП6, христѣ боже нашъ възложен оуды въ ложесна моя да изведеш животъ изъ оутровы моеѣ 17г НБКМ621; плзтъ – тѣло: аще не снѣсте плѣтъ сына уловѣукааго ни пѣете кровь его живота не имате въ себѣ 43v МП5, тако длжны сѣтъ мѣжѣ любиты свое жены яко свое тѣлеса любен 54v НБКМ621 и др.

5. *Називи за здравје и болестии*. Молитвениците се одликуваат со богат лексички фонд за именување различни болести, со оглед на тоа што религијата е една од главните инструменти за лекување на болестите во средновековието. Најмногу зборови се среќаваат првенствено во молитвата за исцелување болен од разни болести, што ја сретнавме речиси во сите анализирани требници (*ФлФ МП5* и *МП6*, *НБКМ622* и др.), а покрај оваа општа молитва, има и молитви за конкретни болести. За овој лексички слој се особено карактеристични подновувањата, потврдени во бројните примери на лексичка синонимија: болѣзнь – болѣсть – недѣгъ: еда съ кебекъ съниде болѣзнь сѣа или ѿ слѣнца или ѿ лѣни или ѿ грома или ѿ трѣса или ѿ градѣ или ѿ облистаніа 128v НБКМ622, въсегда показати и твоего влѣагоутровѣа сподобити се доушевныхъ недоугъ и тѣлесныхъ болести 4v МП5, недѣгъ и всакихъ болѣзнен богородице насъ свободы къ црѣквы твоеи притѣкающе 2v НБКМ621; немощь – слабость – раслабление – неможение: видѣвъ господи уловѣую немощь яко уловѣколюбецъ и влѣагы богу 17v М10, и ѿими ѿ него всакоѣ оунниѣ слабость и забвеніе оумъ его 33г МП6, потом же ѿ раслабленіа и лѣности и немоши своеѣ не възможно скончати 12v М10, ѿжени ѿ него всакоѣ доушевное и тѣлесное его неможеніе 23г МП6; страсть – тагота: ѿимы ѿ нею страсть тѣлесную и сквернѣ доушевную 18v НБКМ621, и теготы дѣневныѣ и плзтскаго распаленіа не възмогше понѣсти въ второе пришещеніе брака 53v НБКМ621; смрътъь – коньчина – сконьчание: ѿ смръти

избавляющаго исцѣли раба твоего имѣ ѿ одръжешихъ его тѣлесныхъ и доушевныхъ недугъ 109v М10, јако не вѣсте дѣньне и часъ когда прїидеть кончина не вѣми во доколѣ животь нашъ 10v М10, ѿ дѣньшняго дѣньне даже до послѣдняго ея скончаниа 16г НБКМ621; проказа – стрѣпцъ: исправившимъ стрѣпи проказъ шчистившимъ и мертвыѣ ѿ грѣшкѣ воскресившимъ 50v МП6, шщедры и шквѣты вожьственими мѣлѣкостинями своими стрѣпи тѣлесныѣ помазующимъ тихости знаменіемъ твоего масла 85v М10; напасть – нападеніе: мѣлѣкѣтами твоими спаси стадо свое ѿ всякое напасти 56v МП5, избави лютыхъ недоугъ и вѣсѣхъ нападаніи вражїихъ мѣлѣкѣтами си 88v М10; трасавица – трасаніе: ѿстави ѿ негѣ всякъ язвѣ всякъ болѣзнь всякъ ранѣ всякъ огневицѣ и трасавицѣ 58v МП6, или ѿ дна или ѿ тресаніа или ѿ главы или ѿ срьдуніе ези придоше шввредити раба вожїа 129г НБКМ622; чадородство – чадородіе: да явиши члѣвѣка твою юксть вола закшномъ съпрегын иже ш неѣмъ чѣдородство твое 75г МП5, да явиши јако твою юксть вола законное съчетаніе изъ него чѣдородіе 44v НБКМ621 и др.

6. *Земјоделска и сїночарска терминологија*. Лексиката од оваа област ја среќаваме претежно во молитви што се посветени на лозјата, на нивите, односно на житните посеви, на овошките, во молитвите за засадување ниви, градини, исто така и во молитвите за сушно време што може посредно да се поврзат со родот на нивите, лозјата итн. Бележиме повеќе синонимни низи, како на пр. лозие – виноградъ: ты во свое апѣстолю лозїе нарѣкль еси 143г НБКМ622, мѣлѣкѣта надъ гроздыемъ вожѣ спасе нашъ благовѣливы винограды нареши се единородномъ сѣмнѣ твоемоу и вогѣу и гѣсподѣу нашѣмъ 29v М10; бахча – вртѣградъ – вртцъ: молитва свѣтагѣ трѣфна ѣо се чататъ оу лозѣ, оу нивѣ, оу бахча кога чини пакость нешо РК I 337, или оу вртцъ крѣови или црѣви или дрѣва кога престанале неѣатъ да родатъ РК I 337, заклинаю васъ вся пакостныѣ свѣри прѣташыѣ ѿ винограды во вѣртограды, ѿ нивы во дрѣвеса твораще пакость РК I 337; плодъ – породъ – верѣѣтцъ: надъ приносими плодомъ въсакогѣ шѣощїа благодаримъ те гѣсподѣи вожѣ нашъ 34г М10, твари землю же оу Красивыи слакомъ и травѣю и разлїчїемъ сѣменъ сѣмыхъ породъ и всю цѣвты вошвразивъ въ благовѣкрашеніе 60г МП6, верѣѣтцъ по земля и да го чѣватъ гѣсподѣ ѿ глада ѿ слана ѿ сѣша ѿ лоши ветрови ѿ много и безгѣдно дождїе РК I 337; жито – пшеница: голо зрѣно аще лѣчитъ се пшеници или иномоу ѿ прочїихъ житъ вогѣ же даѣтъ емоу тѣло јакоже въсхѣтѣ и коемъждѣ сѣменю свое 133v М10; грана – вѣтѣва: въ дѣньны шны вѣсѣтъ соушѣ апѣстолю въ коринтѣ павлоу прошѣдшоу вышнюю се гранѣ 1v М10, и прїемъ въ рѣкѣ оу чѣстны ч животворѣщїи крѣвѣтъ нагѣ съ вѣтѣвѣ вѣсилковою 42г М10; розга – сжѣчь: јакоже розга изъснѣтъ и събѣраютъ ю и въ шгнь вѣлагаютъ и сѣгараѣтъ 63v

МП5, иже волешее люте даждь имь свою благодеть съвше масляны соуець иногда умаленіе потопа 84v М10; скотъ – животно: иже съ скотом иже се не ясть ·а· лѣто аще ли се ясть ·в· лѣтъ поклонь по ·р· на дѣнь и шнь скотъ да поврзгнет се шом въ снѣдъ 275г НБКМ621, ѿ тебе во проиъиде алфа и омега и научело и конецъ дабыи ѹловѣкомъ в послушаніе ѹтверошжнаа и безсловеснаа животнаа 55v МП6 итн.

7. *Географска терминологија*. Географската лексика ја среќаваме и во небиблски цитати, во наменски осмислени молитви за разни потреби од секојдневниот живот на христијаните, а лексичката синонимија се бележи во примерите: бездна – пропасть: где оукрыти се или оувегноути имамъ земля во и кебо и слѣнце и мѣсець и звѣзды и море и рѣкы и бездна 39v М10, нь да прїиметь ю аггелы твои свѣтлы и прѣсвѣтлыи и да не разлѹаетъ пропасть страшнаа ѿ избраныихъ твоихъ 42v МП5; камень – стѣна: да прїиметь и объиметь и застоупит и боудет ти стѣна крѣпкаа ѿ лица вражіа камень трѣпѣнию ѹтѣшению вина крѣпости податель 50г М10; кѣпѣль – кѣпѣльница – банѣ: или ѿ грома или ѿ покрова баннагш или ѿ кѣпѣли водныа 51v МП6, таже свещеникъ прїемь водѹ теплоу и вляееть въ кѣпѣлицѹ и вѣжагаеть ·г· свеще и покадитъ 28г НБКМ622, таже иже баню паки бытїе родѹ нашемѹ даровавъ на оумивенїе грѣховныхъ скорзнь 6v НБКМ621; источникъ – кладась: помолим се о еже прити свѣтломѹ доухѹ на водѹ сїю и показати источникъ води текѹще въ жизнь вечнѹю 28г НБКМ622, или ѿ когш посланъ еси или нашелъ еси внезапѹ или въ мори или въ рѣцѣ или ѿ земли или из кладазъ 51v МП6 итн.

8. *Називи за небесни тела, природни и атмосферски појави*. Одредени молитви според содржината се посветени токму на времето со многу дожд, поплави или пак на сушното време, кога се моли за малку дожд, или, пак, се моли за заштита од невреме, бура, град, снег, мраз, земјотрес итн. Среќаваме и примери на синонимија: луна – мѣсакъ: ина же слава слѣнцѹ ина слава лѣнѣ ина слава звѣздамъ 125г М10, и ина еже слава слѣнцѹ ина же слава мѣсецоу и инаа слава звѣздамъ 44v МП5; мракъ – тьма – тьмница: на образъ егш и веригами мрака тартарѹ предабыи въ долгѹю ношь и день 52г МП6, шблак во вѣсовь вънезапоу нападе на ме и тьма стоудныхъ монѹ дѣль покривает ме 138г М10, исплетенїа тешкыхъ темницъ иже вса творенїи прѣлагаен ѹко хошеши силою своею 15v М10; вѣтръ – хладъ: знои и варъ и безгодныа вѣтры вредъ на посащыа ѿжени ѿ негш 61г МП6, ѹже вавлонѣ во хладъ преложивыи и свѣтыа твоа тры отроки цѣлы сохранивыи 67г МП6.

9. *Називи за време и период, сирани на светиоѹ*. Се смета дека оваа лексичко-семантичка група припаѓа кон најстариот и најстабилниот дел од

словенскиот лексички фонд, а освен словенската лексика се застапени и заемки од грчкиот и од латинскиот јазик. Во молитвениците временските определби ги среќаваме често во чинот на исповедание, во делот каде што се определува казната за одреден грев, а искупувањето на човечкиот грев се мери во денови, седмици, месеци и години. Синонимијата не ја одминува ниту оваа група, па на пр. за означување неопределен временски интервал синонимно се користеле повеќе називи: *врѣма* – *вѣкъ* – година – *годъ* – *члсз*³. Според Вјалкина (1975: 73) лексемата *днь* е синонимна со *врѣма* (въ дни патриарха николи). Ќе споменеме и други синоними кај временските определби со поопшто значење: *бесконьчънъ* – *безначелънъ*: *покои христѣ доуше рабъ своиѣ идеже нѣсть болѣзны ни печали ни въздыханїа ны жизнь бесконьчана 160г М10, по безначелномуу зракоу равень нам ѿ неискоусобрачнѣе млатѣре былъ еси 57v М10; давьнъ – древьнъ: покажи милостиве на насъ древьнѣ ти мнѣлѣости и да разумеють въ истинѣ яко ти еси богъ 149г НБКМ622, смрзтїю христѣ врата адова скрѣшивъ яко богъ ѿврзлъ еси намъ древьны раи и възкрѣсь из мрзтвѣихъ 198v НБКМ621; коньць – коньчина: и на конци слѣужбы помазаше се глаголютъ редом мѣлѣствѣ штъѣ свеѣты враѣоу 112v М10, аще кто съблѣдитъ съ матерїю ш горе да кает се до коньчины живота своего и въсе имѣнїе свое да подасть нищїимъ 275г НБКМ621; скоро – скорѣ – *взскорѣ*: ш еже скорш посѣтити его и оугаситы въ немъ огнь 19г МП6, чинъ егда слѣшит се въ скорѣ велми болномъ дати причестїе 179v НБКМ621, ш еже възкорѣ якш сотнича отрока, хананѣнѣ дщєрз и петровъ тецѣ 19г МП6; *наоутро* – *заоутра*: *наоутро* каншнъ емѣже краегранесе сїе блѣгоусрьдѣн коньць 55v М10, вьстахъ рано заоутра и помѣлих се господоу богу и свеѣтои дньнѣ 145v НБКМ622 и др.*

10. *Називи за храна и пијалаци*. Во анализираните требници називите за храна се вообичаено поврзани со нивната обредна функција, но и надвор од неа се споменува храната како особено важен елемент од човечкиот живот на кој треба многу да се внимава и за кој има потреба да се упатуваат посебни молитви кон Бога. Називите од областа храна и пијалаци се застапени во повеќе

³ Во многу случаи библискиот контекст ја определува синонимноста на зборовите, што значи дека надвор од тој контекст одредени лексеми воопшто не би функционирале како синоними. На такви примери на лексичка варијантност се осврнува Иванова-Саливан (2005: 55) како начин за семантичко означување што се јавува во словенските преводи со цел да се пренесе грчкиот збор, притоа давајќи пример на глагол што е многу општ и покрива многу различни концептуални рамки, како и негов синоним којшто е многу специфичен. На крајот, контекстот е тој што овозможува рамката на празниот глагол да се протолкува сооднесувајќи се со рамката на специфичниот глагол како синоним. Може да се каже дека ваков тип синонимија образуваат и некои од временските определби во требниците, па и во останатите текстови со библиска содржина.

молитви и кај нив има појава на синонимија: пища – сѣдѣз – сѣдѣние – ѣстие: ни ѹсѣже сквѣрѣнна или не ѹиста мнѣти сътворенним тобою на пищѣ ѹловѣжкомѣ и съсѣдом избраннимъ павломъ апоѣстоломъ 137v НБКМ622, ѡ дневноѣ ѹюдоѣ како животною снѣдѣ ѡставльше ѡдохѡмъ 24v МП5, подаждь земли мѣлѡсть да възрастетъ поля травѣ скотомъ и извести хлебъ въ снѣденіе 151v НБКМ622, аще кто въз посѣтъ великы въз ѣстіе или въз питіе месо или сирѣ обрещеть по ·Ѡ· недѣли 277г НБКМ621; постъ – алканіе: и пакы хотещихъ посѣтъ оставити не подѡбаеть имъ безъ сію мѡлѣтвѣхъ посѣтъ оставити 190г НБКМ621, алканіе и жеданіе на земли леганіе клананіе малоспаніе смѣреніе покореніе ... бесъ плаѹа бо не възможно покаати се 9v М10; масло – олѣи: пожрътъ масломъ прощеніа скорога ѹловѣжколюбеѹе ты цаѣрствоѹещи прѡѣроки и архіереи 86v М10, гѡспода прѣлѣбаеть грѡбъ глаголетъ крѣтитъ се рабѣ въ ѡжїи елешѡмъ крѡста въ покѡнѣ вѣѹніе въ имѣ шѣтѹца 30г МП5; ѡбѣдъ – ѡбѣдение: собою и стоить прѣдъ трапезою игоѹмена до сконѹаніа ѡбѣда 54г М10, нѣкы бо врѣдѣ тѣлесны исцѣляетъ въ пїанствѣхъ и въ шѣяденїи 9г М10 и др.

11. *Називи за живеалишїа, ѡѡкѹкнина, садови и ѡпредмеїи за секојдневна ѹѡѡпреба.* И кај оваа група називи синонимијата е регистрирана со повеќе синонимни парови и низи: домъ – храмъ – храмина: мѡлѣтва ѡвѣ домѣ гѡсподи бѡже ꙗкѡшъ спѡдѡбы ни вѣнѣты покровѣхъ закѡшѡвѣхъ и спѡсѣнїа 100v МП5, и еже изъ неѣ рожденное младе спѡдѡбы поклонити се землѡномѣ храмѣ еѡже ѡѹготоваль еси 16v НБКМ621, мѡлѣтва възнегда наѹеты храмѣхъ здати 186v НБКМ621; жилище – обитѣлище: гѡсподѣ бѡже нашъ иже жилище имѣи ꙗкѡ бѣса и вѣса шѡрѣмляеи ѡже на земли 128г М10, заѹети и създати се и съврѣшитъ се и обитѣлище показати се слави твоѣи 138v НБКМ622; прибѣжище – сѡкровище: припадѡѹщаго къ тебѣ прибѣжище и прѣдстатѣлницѣхъ и покровъ те свѣтель ѡбогаше сеѣ 55v М10, ѡко не сѣгледаемое имѣе дарованїа вельѣпїа ѡко сѡровище не ѡскоѹдно бѡгатіе бѡлѡгѡсѡти 23v МП5; сѡзѣдание – зѣдание: въ безднѣхъ грѣхѡхъ не прѣзри сѡзѣданїа своѣго вѡладѣько нѣ крѣтною ти бѡлѡгѡдѣтїю спѡси ме 57v М10, не расѡаннны въ дарѡвѣхъ своихъ и неизрѣѹеннны въ ѹловѣжколюбіи твоѣмъ призвавїи зѣданїе своѣ 79г М10; врата – дѣвьрѣ – дѣвьри: полагаютъ въ папратѣхъ противѡ великихъ вратѡхъ и събравшимъ се вратїамъ давають имъ свѣще 144v М10, дѣвьрици и ѡнакѣ станѡѹтъ прѣдъ дѣвьри и въземѣ ѡ нихъ ꙗкѡ ꙗкѡ прѡсѣна 70v МП5; ложе – ложиѣ: възстави ю ѡ ложа на немже ѡложена ѣсѣтъ ѡко въз грѣсѣхъ родихѡмъ се 193v НБКМ621, ѡко да гѡсподѣхъ бѡгѡхъ даѣтъ имъ ѹсѣтнь вѡракъ и ложиѣ несквѣрѣнно 70v МП5; одръ – постелѣ: сїю рабѣ твою иже дѣвьнѣс родившю имѣ исцѣли и възстави ю ѡ одра на немже лежить 15v НБКМ621, и змию на свѡкѣхъ пощѣ

ложе мое слезами моими постелю мою шмоуѣ 25г МПб; свѣтильникъ – свѣтило: заклинаю те дѣволе двѣма свѣтильникама юже сътвори господѣ слѣдѣнцѣ дѣнеби и лоуна ношѣю да не имаши потопити жить христѣанскихъ 148v НБКМ622; идѣ «же» лица свѣтыкъ ти господи и праведныи яко свѣтила сѣяютъ въспшаго раба твоего покои 15v МП5.

Можеме да заклучиме дека синонимијата внатре во текстот е во рамките на состојбата регистрирана во молитвениците уште во XIII – XIV век и оваа лексика може да се нарече традиционална, а во текстовите од XVII век таа преминува во готов вид и е настрана од другата линија на развојот на молитвениот текст со иновациските лексички појави, чијшто основен изворник е народно-разговорниот говор⁴ (Цибранска 1994: 17).

Од анализата може да забележиме дека во секоја лексичко-семантичка група се јавуваат и истокоренски и разнокоренски синоними, вклучувајќи ги и синонимните парови или низи од сложенки со разнокоренска компонента, како на пр. христородица – богородителница – благодителница и др.

Одделни лексичко-семантички групи бележат различен степен на застапеност на синонимите, на пр. голема е разнообразноста во именувањето на исти поими во групата предмети што се користат во богослужбената практика. Некои лексеми го одразуваат комбинирањето на ортодоксната христијанска со народната обредна култура⁵. Синонимите се особено чести во полето на апстрактната лексика, каде што како главна причина може да се посочи паралелната употреба на изворните грчки термини и нивните соодветни словенски преводи. Понатаму, кај називите за лица се издвојува синонимијата забележана кај роднинските називи, и тоа покрај разнокоренската, и истокоренската што се должи на постојаното подновување на архаичниот словенски фонд со нови зборообразувачки средства. Кај називите за лица посебно се истакнуваат уште неколку синонимни парови и низи во кои

⁴ Нејзините пројави се групираат во две групи: а) лексички единици што ги заменуваат книжевните елементи, најчесто тоа се околинизми со слаба фреквенција, дијалектно маркирани, на пр. сѣсоудъ, оудъ; б) втората категорија во целост се поврзува со лексичко-семантичката група на конкретната битова лексика. Патиштата за нејзино збогатување се препишувачката практика и процесите на компилирање, како и распространетоста на требниците во средината на нижото свештенство и обичните христијани.

⁵ На тој начин навлегла маргиналијата лѣзоросаніе од грч. λαζαρώνω ‘се облекува мртовец во нова облека’ во чинот за свештеничко погребение, како и лексемата гантаніе ‘плетена врвка, пришиена на облека’, стара среднолатинска (галска) заемка со општа употреба во венчалниот обред. Лексеми како коньсоъ ‘варени плодови’, од итал. composta, прѣсољ ‘кисела зелка’, тоуруше, извлечени од молитвите за разни потреби го збогатуваат народно-разговорниот лексички слој. Треба да се нагласи дека овие лексеми се позициски и контекстуално условени и се среќаваат претежно во насловите на чиновите и ритуалните укажувања, во кои обврзаноста на препишувачите со сакралноста на словото немала задолжителен карактер (Цибранска 1994: 17).

учествува подновена и ретка лексика, на пр. отравьница – мора – вѣщица, отравьникъ, отровьникъ – влзхъз – ҃ародѣи.

Се забележува и стилска употреба на синонимите, како резултат на богатите изразни можности на јазикот, а повпечатлива е употребата на истозначни зборови во рамки на иста реченица, како на пр. при паралелната употреба на грцизмот ароматъ и словенскиот соодветник вонѣ: оукрашаю въсею силою и пищею тѣкомъ и вонями самоволными въсакыми и многыми смѣшенми аромати 40г М10 итн.

Лексичката синонимија во средновековните молитвеници ја надополнува претставата за синонимијата во црковнословенската писменост, како сведоштво за богатите изразни можности на црковнословенскиот јазик.

Summary

Subject of our analysis is the lexical synonymy, i.e. lexical variants registered in the medieval euchologia dated XV to XVIII century. The lexical variety is being analyzed within the medieval Church Slavic texts with various genre and territorial affiliation, and it may be due to various manuscript traditions, individual innovations typical for a text initiated by scribe's language features, i.e. specific dialect situation. Also, synonymy can result from the need for enrichment of the expressive linguistic capabilities and style differentiation in the process of text evolution. Considering the specific and different structure of euchologia, they register numerous lexical and word-formation variants. The lexical synonymy is being registered in several lexical and semantic groups, for e.g. in the group of kinship lexis: дѣта – ҃адо – отроуа – сзизъ, дѣци – отроковица, зать – женихъ, родитель – сзродитель, отроуа – отроуишь, въдова – въдовица, дѣва – дѣвица etc., geography terms: бездъна – пропасть, камень – стѣна, кѣпѣль – банѣ, прахъ – прѣстѣ, истоуьникъ – кладасъ etc.

Литература

Вялкина В. Людмила. 1969. „Обозначение времен года в древнерусском языке“, *Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка*, Москва, 200–213.

Макаријоска Лилјана. 2012. „Лексичките слоеви во македонската средновековна писменост“, *Прилози на МАНУ*, XXXVII, 1–2, Прилози посветени на академик Блаже Ристовски по повод неговата 80-годишнина, МАНУ, Скопје: МАНУ, 57–78.

Макаријоска Лилјана, Павлеска-Георгиевска Бисера. 2019. „За лексичките слоеви во требниците од XV до XVIII век“, *Кирилометодиевсѣтика* 12/2018, Скопје: Менора, 29–54.

Пенкова Пиринка. 2008. *Речник-индекс на Синајския евхологий*, Софија.

Цейтлин Раля Михайловна. 1977. *Лексика старословянскогo языка, Опыт анализа мотивированных слов по данным древнеболгарских рукописей X–XI вв*, Москва.

Цибранска Марияна. 1994. „Три требника от XVII в. в светлината на езиковата дияхрония“, *Проглас*, III, Велико Търново, 14–19.

Црвенковска Емилија. 2006. *Јазикoӣ и с̄ӣилоӣ на ӣриодoӣ*, Скопје: Менора.

Црвенковска Емилија, Макаријоска Лилјана. 2010. *Орбелски ӣриод*, Стари текстови, кн. X, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Ivanova-Sullivan Tania Dontcheva. 2005. *Lexical Variation in the Slavonic Thekara Texts: Semantic and Pragmatic Factors in Medieval Translation Praxis*. The Ohio State University.

Лилјана МАКАРИЈОСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

Мери ЦУБАЛЕВСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

ЛЕКСИКАТА ВО ТВОРЕШТВОТО НА ИВАН ЧАПОВСКИ

Апстракт: Предмет на нашиот интерес е лексиката во творештвото на Иван Чаповски, автор на богат и разновиден поетски и прозен опус. Неговото творештво заслужува поголемо внимание и тоа и во врска со темата што ја обработува, со стилско-композициските иновации, длабоко осмислената авторска постапка и секако во врска со неговиот јазичен израз и одбирот на лексиката. Во нашата анализа опфаќаме и поетски збирки: „Евангелисти“ (1969), „Убавата Разделина“ (1973), „Лаѓа“ (1980), „Жените на летото“ (1992), „Враќање на поетот во Меглен“ (1994) и романи: „Магла“ (1985), „Змија“ (1989), „Дрвените мостови на Вардар“ (1990), „Целатот“ (2008).

Јазикот на Чаповски се карактеризира со дијалектизми, како прилог во збогатувањето на јазикот со изразни средства од народниот јазик: *бишка, борави, варди, думан, зејнаџи, исџрли, киниса, кламка, лафи, најкум, окара, омјаз, џала, џовела, џљачки, џули, фраснува, чуџе, џаѓуре, шеј* и со црковнословенизми: *блаѓороден, боѓослужба, велелеџен, водосвеџи, воскресение, џибел, миѓновение, мимолеџино, моление, џисание, џослание, џредвесџие, џрокуда, џсалм, след, слово, снисходливец, сџџихоџворение, црноризец*. Застапеноста на турцизмите: *арчи, бербаџиџса, вересџија, дереџе, џурулџиџија, есаџи, кувейџи, курбан, куриџули, муабейџи, џезевенк, џенџере, сураџи, суриџук, кеф, џам, џенем* и грцизмите: *андарџиџин, ендакџи, калимера, кириос, џалихари, џанаџија, џроедрос, џросфиџи, фиџе* и др. се поврзува со специфичноста на содржината и пореалното опишување на времето и настаните, а од друга страна, тие претставуваат дел од родениот говор на Чаповски (воденскиот). Во јазикот на Чаповски се актуализираат веќе постојни зборови кои преку творечката постапка можат да придонесат за уметничката функција на изразните средства на македонскиот јазик.

Клучни зборови: лексика, дијалектизми, црковнословенизми, турцизми, грцизми.

Според зборовите на Блаже Конески „литературата е постојан придружник на човекот, таа врши актуализација на изразот, ја брише правта од зборовите, синтагмите и речениците. Како што има потреба од свежа вода, така

човекот има потреба од свеж збор, можеби дури и во поголема мера“ (сп. Тодоровски 1981: 59).

За судбината на Македонците од егејскиот дел на Македонија во македонската литература пишувале повеќе автори: Ташко Георгиевски, Паскал Гилевски, Иван Чаповски, Петар Ширилов и други, отворајќи го овој тежок дел од историјата на Егејска Македонија не само како литературна тема туку и како тема на која се чини дека и нашата историографија не посветува поголемо внимание. Овие писатели своите романи ги посветуваат на драматичните настани по граѓанската војна во Егејска Македонија, а со оглед на тоа што тие се сведоци и учесници во настаните што ги опишуваат, настаните потресно се пресликуваат во доживувањето на личностите за кои пишуваат.

Како што бележи Гане Тодоровски (1990: 264): „...во делата на македонските писатели Егејска Македонија не е само тема, туку уште и судба и бол и траума и комплекс. Не е оваа тема никаква теза или протест, петиција, демонстративен чин. Оваа тема е крстозбор. Не е заговор на почвата и крвта, туку едноставно: крвопис. Оваа литература нам, на Македонците, ни ја спаси националната чест. Ни ја поднесе да ја одболуваме историската меморија како античка трагедија“.

Според Анте Поповски (1988: 153–154) егејската тема е органски дел на современата македонска литература и зафаќа широки подрачја на македонската мисла и на македонската тага. Егејската тема е литература – судбина. На пр., огромното епско платно на Ташко Георгиевски, на кое се насликани цели епохи на човековата болка и драма во една сложена композиција на изразот, на ликовите и на општата ситуираност и поставеност на романескното дејство – во нашата литература е веќе една автохтона и заокружена естетска димензија. Од Петар Ширилов до Паскал Гилевски, Ката Мисиркова-Руменова и Иван Чаповски, егејската тема не е само временска и топографска одредница, туку автентична креација на секој автор одделно: придонесот на сите овие автори е од непроценливо значење за нашата современа литература, бидејќи секоја страница е потпишана со страдалничката крв на нејзините автори, но и со нивната голема дарба и чест. Тие на прозниот расказ на оваа тема, му го даваат својот голем придонес, со богат лексички фонд и со една лирска перцепција која се поистоветува со перцепцијата на автор сведок на настаните. Тоа се раскази – судбини, суптилно изгравирани од раката на сведок.

Исконски чиста и благородна е тагата во оваа литература во која пророчки писателот ја здогледува силата на обновата: човечки е да се верува дека откорнатикот, во име на основните човекови права, некогаш одново преку своите поколенија ќе се врати во пределот на својот корен, меѓу коските на своите дедовци, на чардаците на своите татковци (Поповски 1988: 154).

Според Кожинкова (2018: 283) романот „Граница“ на Иван Чаповски ја следи темата на едно трескавично враќање/невраќање на родната грутка во кое навирањето на спомените е, речиси, неконтролирано. Секој, па дури и навидум безначаен детаљ од сегашноста е причина за цела река од спомени и слики од детството, а всушност минатото и сегашноста во романот се испреплетуваат, се стопуваат во една целина што создава слика на една траума што трае и веројатно

вечно ќе трае. Со модерната раскажувачка постапка се обезбедува продор во психолошката состојба на главниот лик и неговото доживување на прогонството што и по триесет години сè уште трае. Во една од многуте слики на репресиите и малтретирањата на Македонците е сликата за забраната за употреба на јазикот и систематската и педантна активност од страна на грчките претставници на власта за проверка на почитувањето на забраната.

Егејците и „егејството“ воопшто добиваат одредени идеолошки содржини така што тие прераснуваат во еден своевиден мит кој може да има позитивна или негативна употреба во зависност од одреден актуелен контекст. Позитивната употреба на тој мит се гледа преку „протежирање“ на т.н. егејски теми од реномирани уметници кои потекнуваат од тој дел на Македонија (Кожинкова 2018а: 137).

Квалификативот „Егеец“ со сета многуслојна, обично негативна конотација е повеќедецениски придружник за сите браќа и сестри по судбина раселени по Граѓанската војна во други делови на татковината и во светот. Според примери од делото на Чаповски: Палата – ан – за апаш – дран, опули се, Егеecu, во каков нужник те турка градот клетник! (ДМВ: 48). Имам во Скопје добар ан за сите Егејци паднати од небо (ДМВ: 48).

Судбината на Македонците од Егејска Македонија за писателите е опсесивна тема што успеваат да ја разгрнат и распостелат низ низа судбоносни настани слушајќи ги своите личности како зборуваат на својот роден говор, оставајќи ги доволно да зборуваат сите тие подвигани под товарот на заедничата трагедија за да можеме да ја почувствуваме судбината на збегот од Македонци кои постојано копнеат за враќање по родните огништа (Тодоровски 1981: 65). Тие се опседнати со мислите: „Каде е мојата земја?“, „Од тука натаму се нема каде!“, „Што е ова таксират со нас!“ „Леле што црна шамија бре луѓе!“ итн., како и со главната мисла дека никаде ништо нема да биде нивно освен страдањето. На пр.: на жените од Егејска Македонија им е полесно да облечат црна руба (ДМВ: 95).

Предмет на нашиот интерес е лексиката во творештвото на Иван Чаповски¹ што се состои од поетски збирки и романи, а во нашата анализа ги опфаќаеме збирките: „Евангелисти“ (1969), „Убавата Разделина“ (1973), „Лаѓа“ (1980), „Жените на летото“ (1992), „Враќање на поетот во Меглен“ (1994) и

¹ Роден е на 12 октомври 1936 година во с. Пожарско, Воденско. Во Скопје завршил Филозофски факултет. Како новинар работел во редакциите на весниците „Вечер“ и „Нова Македонија“, а како режисер во МТВ. Бил главен уредник и директор на книгоиздателството „Македонска книга“ во Скопје. Член е на Друштвото на писателите на Македонија и на Македонскиот ПЕН центар. Неговите песни се преведени на српски, хрватски, словенечки, француски, англиски, шпански, руски, германски, унгарски, турски, шведски, малезиски, романски, чешки, полски, узбечки, италијански јазик и на еден од јазиците што се говори во Пенџап (Индија). За стихозбирката „Убавата Разделина“ ја добил наградата „13 Ноември“, додека за романите „Магла“ и „Крв на еукалиптусот“ ги добил наградите „Рациново признание“ и „Стале Попов“. Добитник е и на наградата „Книжевно жезло“. По повод 80-годишнината од раѓањето на Чаповски, „Матица македонска“ издаде четиритомен избор од неговото творештво со предговор на писателот Раде Силјан – првиот том е посветен на поезијата, а во наредните три тома се застапени романите „Змија“, „Магла“ и „Крв на еукалиптусот“.

романите: „Магла“ (1985), „Змија“ (1989), „Дрвените мостови на Вардар“ (1990), „Целатот“ (2008).

Творештвото на Чаповски заслужува поголемо внимание во врска со темата што ја обработува (а е длабоко закопана под правот на заборавот и од историографијата и од литературата), во врска со стилско-композициските иновации, осмислената авторска постапка, богатството на мотивите и, секако, во врска со неговиот јазичен израз и изборот на лексиката, што ја потврдува високата книжевно-естетска вредност на делата.

Дијалектизмите, односно јазичните единици од говорите со кои писателите се интимно поврзани, обично се јавуваат во речта на лицата, односно во дијалогот, за индивидуализација на речта на ликовите, а во поголеми или поограничени размери и во авторската реч со чисто функционални цели, за предавање на битово семејната средина, за актуализирање на времето, на секојдневниот живот и соживот, при што дијалектизмите создаваат исклучителни можности за постигнување своевидна вистина која поинаку не може да се изрази – тие внатрешно го потсилуваат и го раздвижуваат прозното творештво (Макаријоска 2019). Посегајќи по дијалектните зборови, изрази или конструкции, прозаистите афирмираат одредени јазични средства што потенцијално имаат поголема изразна моќ, а на тој начин тие се врзуваат за средината на која и самите ѝ припаѓаат и која не би била толку добро насликана и приближена до читателите со употреба на лексиката од стандардниот јазик (Ташова 2016: 82).

Иван Чаповски има творечки порив и потреба да проговори за животната вистина на својот народ употребувајќи голем број дијалектни зборови од својот роден говор (воденскиот), на пр.: *бишка*, *борави*, *варди*, *думан*, *зејнајѝ*, *исѝрли*, *киниса*, *кламка*, *лафи*, *налимбан*, *најкум*, *окара*, *омјаз*, *ѝала*, *ѝљачки*, *ѝовела*, *ѝолафи*, *ѝули*, *фрасне*, *чуѝе*, *ѝаѝуле*, *шеј*: бишка: Ова не е селска земја, бре бишки ниедни (ДМВ: 127), Стани оттука, бишко ниедна (ДМВ: 71), Се прпелкаш во дворот како пијана бишка (ДМВ: 71), Леле црни Доне, овде ни бишки не живеат (ДМВ: 32), борави: Му борават цревата (Ц: 153), вадин: Чупиња, сега е најарно да не мислиме што ќе ни се случи вадин или утре (Ц: 341), варди: треба да знам како да се вардам (Зм: 175), Отпрвин си го чував лебот и се вардев од злото (Зм: 150), дума: Какви не црни думи душата му ја гризат (Ц: 46), думан: И тој чад му заличи на бели думани што кинисале кон небото (М: 58), А зад снежните думани Тулгеш еден метар од самракот (Зат: 25), И Митар го спушти погледот кон белите думани на Гипсарницата (М: 59), Самрак е, над Воден три долги кадели горат, а меѓу нив думани од црnilo (Зм: 122), зејнат: малку подоцна устата на Васила беше уште еднаш зејната и, со изнапиканото п’рланто до грло (М: 67), испрлен: не го извадоа од пламените јазици со испрлени ногавици и коса (Зм: 179), испрли: можам оган да доближам, да ги испрлам влакната (Зм: 70), киниса: А каде ќе кинисаат третиот ден никогаш нема да узнам (Зат: 59), таа собрала снага и кинисала кон Прилеп (ДМВ: 98), и уште безброј безумници кинисале да го ловат плачот (ДМВ: 60), тој кроеше план кога да си киниса за дома (М: 88), И тој чад му заличи на бели думани што кинисале кон небото (М: 58), киниса по селата да збира и свилени

чаршафи (М: 53), еј, Мито, кај сте кинисале, бре? (М: 28), – Да кинисам со вас! (М: 36), Се измориле проклетите, кинисале рано од Кајмакчалан за Кожуф (Ц: 275), се спремам да кинисам кон неа (Зат: 85), беа кинисале за в црква, на неделна литургија (Ц: 12), Зел малихерка и реденици и кинисал мера да најде за својата земја (ВПМ: 68), кламка: тивко му се кламка во клисурата (М: 82), лаф: еден ден, по Свети Аранѓел, ојдов да го видам Димо Зорафин во Воден, и лаф по лаф со него (Зм: 150), лафи: За какво дете лафиш, бре чумо ниедна! (М: 42), Оти бре шамшал не лафиш на грчки? (Ц: 156), Што лафиш бре? (М: 70), Што лафиш, бре Митар, која песна? (М: 62), научете ја да лафи како што треба! (М: 50), налимбан: е токму тоа налимбано Грче му ја зеде главата (ДМВ: 145), Што виде тој во касарната заради што еден налимбан капетан, црвен и нервозен, ќе му впери пиштол в чело? (Ц: 17), продолжува да го покажува својот авторитет налимбаниот натрапник (Ц: 139), беа налимбани од петици до глава (Зм: 175), кога мина локомотивата на Австријанецот низ цветната арка, носејќи во трите вагони налимбани фракони (Зм: 190), окара: и опикаса на кое место стои и, без да окара што мајка бара в планина (М: 75), не праша повеќе ни за алфата ни за гамата, барем да му ја окараше мајка му (М: 69), омјаз: Тие двајца вампири, во човечки омјазии, кои ја препалеа од страв, говореа бугарски (Зм: 175), Распалтавениот и бледолик повратник, со четин омјаз (Ц: 12), Напред, над сите тие измачени омјазии, Михаил пули една слика (Ц: 38), Накитен од сите страни со омјазии од тукашниот свет (Ц: 26), небаре го сменил омјазот (М: 92), со победнички сјај во омјазот, како мачителите на Христос (М: 66), спроти неа седи човек чиј омјаз прилегаше на нејзиниот Стамат (Ц: 100), Го има омјазот на Стамат, а сепак не тој (Ц: 100), Цел еден полк од познати и непознати омјазии (Ц: 84), И неколкуте илјади омјазии беа свртени кон една голема Сенка (Ц: 150), да го гмечат цвеќето со чевел, со восочни омјазии (Ц: 65), опикаса: и опикаса на кое место стои (М: 75), препали: Тие двајца вампири, во човечки омјазии, кои ја препалеа од страв (Зм: 175), пала: Еј ѓаволе, што палаш од мене, еј антихристу? (Зм: 161), Што палаш во Солун, и кај кого беше таму? (Ц: 43), Меглена, ти што палаш тука? (Ц: 70), Михаил, ме праша што палам тука, во Острово? (Ц: 71), И што ум пала таму? (Ц: 85), Ами ако толку убаво пее што пала во оваа темница? (Ц: 68), пљачки: променет во ветва руба, во пљачки на просјак, држејќи в раце три работи: евангелие и апостол и путир со темјан (Ц: 23), Таа му стави троа пљачки, а пак во едно шарено торбиче му пикна пешник леб (ДМВ: 206), му се пика под тенките пљачки (ДМВ: 171), одеднаш ќе запрат пред зовриениот казан, со пљачки на Лимба Крклева (ДМВ: 73), дури си ја чисти и испоганетата душа, а не едни обични пљачки (ДМВ: 56), Стори грешка што стави толку многу храна и пљачки во него (Ц: 244), со еден врзоп пљачки и со една тетратка (Зм: 245), таа од Бер му донесе на Бино пљачки (Зм: 49), повела: оти со тие градови друг повела (Ц: 72), полафи: не си го чул добар збор да ти полафи (Ц: 84), не му дадоа да си полафи со детулето! (М: 45), пули: Каков поп пулиш во мене? (Ц: 21), Пулам, пулам. Во тебе го пулам и дедо Спиридон (Ц: 21), крпев бродови и пулев во себе (Зат: 16), ама кај пулев кога си правев железна соба? (Зат: 16), Зар не пулите оти е светец (Ц: 92), Не пулам деца, кириос Петрос (Ц: 139), Ајде мори, светец, светците се пулат во луѓето, а овој кај се пули, се пули накај

гробништата (Ц: 92), Михаил пули една слика (Ц: 38), **фрасне**: за малце не ѝ фраснав една шлаканица (ДМВ: 159), **чупе**: Е, чупиња, чупиња, та нели знаете оти некој потонува в земја (Ц: 68), и го токмат да го носат во Лерин, е чупиња, чупиња (Ц: 68), кога му се родило чупето и двете мажиња (ДМВ: 154), кај мене сè е женско – три чупиња, една невестичка и една шкодичка (М: 50), Чупиња, сега е најарно да не мислиме што ќе ни се случи вадин или утре (Ц: 341), чупо, кај бегаш како без глава? (Ц: 319), Слушај чупо, ти ноќеска мене ме качи гол на магарица (Ц: 175), Ама да думаш, зашто и тебе, чупо, една ноќ некој ќе ти ја закачи убавината (Ц: 175), Како мислиш, чупо (Ц: 175), Престани да пееш пред чупето, бре турлак (Ц: 221), **цагуле**: И крикна тоа цагуле (ДМВ: 126), Ќе убијам некое цагуле (ДМВ: 127), и едно цагуле, кое се цареше во попот со зејната уста (М: 97), **шеј**: купува некои шејови за свадбата (ДМВ: 94), Без тој шеј сте голи и без благослов (ДМВ: 70), да си направи полица за разни шејови (ДМВ: 50), отвори во градот голем дуќан во кој изработуваше и продаваше шејови од кожа (М: 66), насекаде натрупани шејови – регали, ормани, стари комоди, легени, колички, ’рѓосани чевли (М: 51), заробувачите редат четири важни шеја (Ц: 353), важниот шеј поради кој момчето ќе биде повикан на Грамос (Ц: 299), нејзината некогашна руба, китена со векови со илјадити цветни шејови, сега е гнасна (Ц: 286).

Црковнословенските лексички елементи во литературата се користат како експресивно средство, односно преку јасно обмислениот избор на стилско-изразните средства се одразуваат стилско-изразните вредности на црковнословенскиот јазик. Употребата на црковнословенизмите на своевиден начин претставува одраз на црковнословенската традиција и му дава индивидуален и препознатлив белег на јазичниот израз на авторите. За црковнословенизмите проникнати во речта на одделни слоеви може да се каже дека се малубројни и се одликуваат со својот книжен карактер, со ретка употреба и со ограничена сфера на употреба. Повеќето од нив имаат свои семантички еквиваленти, како на пр.: *исѣочник – извор, целба – лек, конец – крај, ѿкоен – мирен, леѿо – година* и сл. Може да се проследи дека одделни автори со употребата на црковнословенизмите настојуваат да постигнат стилистички ефект преку архаизирање на јазикот на делото, а црковнословенската лексика служи и за создавање на посебен временски колорит. Застапеноста на црковнословенизмите се огледува во религиозната терминологија, а покрај употребата на црковнословенизмите, обична е и употребата на грцизмите (на пр. *еванџелие*) како дел од црковнословенскиот лексички фонд.

Јазичниот израз на Чаповски се одликува со употребата на црковнословенизмите: *блаџороден, блаженсѿво, боџослужба, божесѿво, велелейен, водосвейѿ, воскресение, воскрс, џибел, еванџелисѿѿ, миџновено, мимолейѿно, моление, ѿписание, ѿослание, ѿредвесѿише, ѿрокуда, ѿсалм, след, слово, снисходливец, сѿѿихоѿворение, црноризец*: **благороден**: стигнува морето, сосема благородно во својот чекор (ВПМ: 31), **блаженство**: и ќе почнеш да сонува блаженства под снагата (ДМВ: 163), **ближен**: и никој не се осмелуваше да сирне во домот на ближниот свој (Зат: 50), **богослужба**: костурскиот владика

Германос Каравангелис кој со оружје влегувал во црквите за да служи богослужба пред егзархиските попови? (Ц: 53), одамна постои стара црква во која што богослужбата сè уште се држи на грчки јазик (Ц: 77), божество: Тажната песна ја ставам на гради не како изгубено божество (ВПМ: 36), велелепен: и ќе се спушти врз џамијата Касамие, некогаш велелепна црква по име Свети Димитрија (Зм: 8), да спречат реката да не се склопчи во визбите на велелепното здание (ДМВ: 219), дури еден чеганец не ѝ раскаже за велелепната Фестивалска зграда (ДМВ: 101), водосвет: што го слушал тој ден во црквата водосветот во чест на Кирил и Методиј не се знае? (Ц: 75), воскресение: Песната што ја слушаме не кажува ништо за воскресението (Ц: 83), кога уште некој час ќе се отвори животната плоча на воскресението (Ц: 78), воскресне: го враќаат во стварноста благословувајќи го со: Христос воскресна! (Ц: 79), не ќе го благослови со оној вообичаен поздрав: Христос воскресна! (Ц: 80), воскрс: Госпоре, Христос Мегленски, црвен прстеник на воскресот (ЖЛ: 48), гибел: не проронил ниту солза кога чул за гибелот на татко му на Грамос (Ц: 19), двери: и ќе се спушти врз џамијата Касамие, некогаш велелепна црква по име Свети Димитрија, со маѓепсан портал, со божја лаѓа, со сјајни царски двери (Зм: 8), евангелист: од облеката на некои далечни патници, евангелисти (ЖЛ: 15), тие го продупчуваа со куршуми живото тело на евангелистите, на испосниците, на мачениците (Ц: 25), Беше дрво во маслиновата гора, Евангелисту Матеја (ВПМ: 45), Четири млади евангелисти во пустината (ВПМ: 47), иако еден евангелист во Библијата го носи тоа име (ДМВ: 10), мигновение: во тоа мигновение, можеби се кркореше под душата на Хана (М: 17), мигновено: мигновено обајцата грабачи летнаа во воздухот (Зм: 75), мигновено дотрча до него (М: 77), Мита мигновено му ја извади шајката од јазикот (М: 66), мимолетно: и само мимолетно ќе фрли поглед кон чинарот и реката (ДМВ: 224), и ќе си заминеше ако мимолетно не ја разбра работата (М: 60), моление: И покрај моленијата и солзите на Тина да не го пријавува сепак го накодошил (Ц: 94), молитва: Да не мисли дека џамиите се арни за нивната молитва (Зм: 111), молитвеник: најдов една стара икона, во камара замрсена со пајажини, затната со восок, исушени кандила, мрсни крпчиња, безвредни пари, изгорени страници од молитвеник (Зм: 118), наслада: ти ја отвара вратата на љубовната наслада (ЖЛ: 36), нафора: А Софија Златанова плаче кога ја прима нафората (Ц: 76), обневиди: што го обневидел венецот на моето сонце (Зат: 29), писание: Во тие негови писанија тој нашата вера ја исмејува (Ц: 77), послание: Личи на светец од некоја црква што држи послание в рака (Ц: 326), предвестие: Благословот на грчкиот поп беше предвестие од самото небо (Ц: 23), Преображение: Недела дена, на самиот ден Преображение (Зм: 75), след: секој да ја бакне иконата со Мајката и Синот божји, да се прекрсти, след тој чин да ја стави раката на евангелието (Ц: 209), слово: Две пофални слова за Воден (ВПМ: 104), крева шише со анасонка и држи пофално слово (Ц: 162), да ни го однесе старото слово со душа пишувано на пергаментот (ВПМ: 54), снисходливец: некои снисходливци, со лоша намера, многу зло му сториле на нејзиното чедо! (М: 26), стихотворение: им рецитираше стихотворенија (Ц: 93), и книгата во која беа запишани светлините и темнините на Меглен и едно купче стихотворенија (Ц: 144), си пишувајќи еднотинки,

стихотворенија (Ц: 84), се веселеа со неговите едночинки, шеги, песни, стихотворенија (Ц: 76), црноризец: На девојката ѝ се стори дека црноризецот по малце е пијан (Ц: 58).

Иако употребата на турцизмите во современата македонска литература се поврзува со специфичноста на содржината, мошне често претставува и свесен стилистички пристап во прилог на збогатувањето на македонскиот лексички фонд со изразните можности на македонскиот јазик, а се бележи и експресивната употреба на турските суфикси итн. Во јазичниот израз на Чаповски се застапени турцизмите што се адаптирани во основниот речнички фонд (тоа се пред сè зборови што означуваат материјални предмети), како и други турски заемки што се стилски обележани. На пр.: *арчи*, *бербајииса*, *вересија*, *дереце*, *ѓурулџија*, *есаји*, *кувеји*, *курбан*, *курџули*, *муабети*, *пезевенк*, *пенџере*, *поарчи*, *сураји*, *сурџук*, *кеф*, *џам*, *џенем*: арчи: зашто повеќе да го арчиш животот попусто (Ц: 86), уште првиот ден од дузините денови што ќе ги поарчи риејќи по црноземот меѓи Солун и Битола (Зм: 33), бадијала: Германец не прака бадијала гарантно писмо (ДМВ: 204), бендисува: не му се бендисуваа многу (М: 73), Не му се бендисуваше непознатиот човек (Зм: 57), никојпат не му се бендисувале возовите (ДМВ: 79), бербатисан: Риса, бербатисана од главата до чевлите (ДМВ: 223), не го беше видела: подивен, бунџав, со бербатисана облека (Ц: 131), вересија: како да се работеше за пијачка земена на вересија во некоја крчма (Ц: 86), газда: Се правиш газда во туѓа куќа (ДМВ: 58), додека не го најде дувлото на големиот газда од џенемот (ДМВ: 52), гајле: нема гајле ни од дожд ни од снег (Зат: 7), Не ми е гајле за ни една друга жена (М: 101), фати оружје здраво и немај гајле! (М: 73), дереце: мораше да се мисли оти до ова дереце ќе стасаме (Ц: 340), ѓурулџија: Каква е оваа џурулџија што ја сторија Грците (Ц: 69), си го славевте Илинден, копилиња варварски, ја славевте таа гнасна џурулџија (Ц: 199), есап: Ќе мора да води есап кај ги троши парите (Зм: 95), есапи: и дури коро го есапеше на прсти времето за патување (М: 34), кувет: Сине, ти треба кувет (ДМВ: 148), Ја држат сè додека малку не земе кувет (Ц: 354), немаш кувет едно вратниче да скршиш! (Ц: 158), колку треба за оваа моја висина без кувет (ДМВ: 19), курбан: Дали оние со црните беретки сакале нејзиниот живот да биде курбан (Ц: 75), курџули: Арно, арно. Си курџулил од најлошото (М: 40), да ѝ направат сто метании на власта во знак на благодарност што ги курџулила од тешкиот товар (М: 72), муабет: започнале да си муабетат гласно (Ц: 104), Не тегни го муабетот на друга страна! (М: 42), Го уби човекот со кого тој ден водеше необичен „муабет“ (Зм: 153), пезевенк: Пезевенкот ти влезе во касарната со пиштол в рака, и те навреди, кириос (Ц: 18), ќе дотрча пезевенкот и ќе те застрела од долу! (Ц: 92), пенџере: и да не се пули везден низ пенџерето (Ц: 95), некоја модра светлина влегуваше од пенџерето (Зм: 147), каква е таа чума што гребе по сидиштата, вратите и пенџерињата (М: 41), Безволно реши да тропа по пенџерињата, белким некој ќе отвори (М: 37), Тропна на пет-шест пенџериња и пак ништо (М: 38), Еден по еден, чукаа на неговото пенџере (М: 38), сокак: го сметија студот од вратите и од сокаците (Зм: 155), сурат: Зар не пулите што сурати се! (Ц: 157), кеф: си ја гледаа борбата ем со надуен мев ем со кеф на срце (М: 34), ќор: излезете, керата ниедни,

излезете, ќори (ДМВ: 162), Не те барам, бре тебе, ќора. Го барам оној твојот турлак (ДМВ: 128), Еј, ќор, не се туркај (ДМВ: 80), Зарем толку се ќори тие во Скопје (М: 62), ти измислиле тогаш ќоро решение (М: 35), А тој ќор, и Јаглика ќора, ништо потама од математиката и физиката (М: 11), Ме фати за градите еден ќор (Ц: 305), цабе: Улава ли си, мори жено, цабе ли пампурот ќе гори (ДМВ:128), цаде: Не одат по цадето, туку по градините (Ц: 173), зашто по цадето бучеа камиони, ципови (Ц:62), се наоѓа на сред цаде, простум, крај толку луѓе (ДМВ: 90), Се слушаат гласови откај цадето (Ц: 281), и се врати назад кон цадето, ќе го фати патот кон Лерин (Ц: 281), цам: наредени во една низа, но празни, искршени цамови (Ц: 168), ќе буфне низ скршениот цам (ДМВ: 75), ценем: Од ценем сум (ДМВ: 46), Штом си од ценем, знам од каде си: ти си ослободител (ДМВ: 47), додека не го најде дувлото на големиот газда од ценемот (ДМВ: 52), Што ми е гајле дека некој Русин се враќа од ценемот (ДМВ: 123), Знам кај одиме. Ценем! (М: 19).

Во егејските говори има грчки заемки, а некои не се распространиле на поширок простор, туку останале изолирани во определени простори дури и во говорот на едно или две-три села, кои биле во непосреден контакт со грчкиот елемент, каде што силно бил изразен македонско-грчкиот билингвизам, а и обратно, односно тоа се зборови како: *алиѓо* (Дојран), *анѓаџи*, *скурдар* (Кукушко), *самариса*, *андрала*, *марница* (Костурско), *џоџисува*, *кајмо* (Сухо, Солунско) и др. (Аргировски 1998: 21).

Во прозата на Чаповски ја бележиме употребата на грцизмите: *андарџин*, *ендакси*, *калимера*, *кириос*, *џалихари*, *џанаџија*, *џроедрос*, *џросфиѓа* и др.: андарт(ин): Македончињата го викаа „војвода“, а Грчињата „андартин“ (Ц: 17), ги учиш врз еретички книги елините – вулгарофони – Грците б’лгаросани, да станат андартини (Ц: 45), во него светна мечот на старите андартини на костурскиот војвода (Ц: 49), ќе прашуваат дали ова куче има татко, мајка, сестра или брат во андартите (ДМВ: 188), ќе умрела од страм што синот единец ѝ станал Турчин и андартин (ДМВ: 146), повеќе убиваат наши луѓе одошто ние нивните андартини (Ц: 173), дојде време и неговиот син и внук бој да бие со нови андартини! (Ц: 158), војниците и андартите на полковникот Зарвас ќе се соберат (Ц: 145), Му дошле, ќе каже таа, во Свети Врач петмина андартини (Зм: 243), гајдури: воопшто не обрнувале внимание на еден навредлив збор – зборот *фиге*! *фиге* бре гајдуре! (Ц: 102), Читај, гајдури! (Ц: 333), ендакси: Ендакси, палихари! Ендакси! (Ц: 293), јасу: Јасу палихари! Јасу! (Ц: 92), калимера: Калимера, *кириос*, го поздравува првиот (Ц: 274), кацапјадес: Ти си отпадник, плукаш на својот род! Ти си кацапјадес (Ц: 139), Не, *кириос*, здравите мажи се во планина, тие се оние клетите кацапјадеси (Ц: 305), и од далеку, со дурбин, надгледуваа крај каков оган се греат шумкарите (кацапјадесите!) (Ц: 287), има ли кацапјадеси во селото и што прават тие (Ц: 287), палихари: На чија страна си ти, бре палихари? (Ц: 43), Си мислев оти си некој маж, палихари (Ц: 175), Излези, бре палихари! Гамо то Христо сас! (Ц: 133), Ендакси, палихари! Ендакси! (Ц: 293), Јасу палихари! Јасу! (Ц: 92), Од дека си, бре палихари? (Ц: 312), Еј, палихари, кој си ти бре? (Ц: 92), Еј, Палихарија! Ќе видите оваа година чија шега е најмрсна! (Ц: 102), да се фатите на нашинско оро, еј палихарија (Ц: 102),

Ех, палихари, војната тебе само душата ти ја оставила (Ц: 240), панагија: Гамото, Панагија су ќе то Христо су! (Ц: 94), Гамоти панагија! – скокаше од лутина стражарот (М: 36), Гамото Панагија су, педја! (Ц: 320), проедрос: Проедросот и дикидосот се движат пред Васил како јавнати бишки (М: 76), здогледувајќи ги проедросот и дикидосот како зеат кон него (М: 74), просфига: Петар Хацимегленов ќе му спомне на просфигата (Ц: 51), главата на дојдените просфиги, еден снажен црномурест маж, забележува над реката (Ц: 50), а виделе двајца убиени и тројца заробени просфиги (Ц: 39), во glutници навираат илјадници и илјадници просфиги од сите страни (Ц: 93).

Можеме да заклучиме дека во јазикот на Чаповски се актуализираат веќе постојни зборови кои преку творечката постапка можат да придонесат за уметничката функција на изразните средства на македонскиот јазик, архаични зборови, црковнословенизми, дијалектизми, како и заемки од турскиот и грчкиот јазик.

Summary

The subject of our interest is the lexis in the works by Ivan Chapovski, author of a rich and diverse poetic and prose opus. His work deserves more attention in relation to the subject he is working on, stylistic-compositional innovations, deeply thought-out authorial procedure, and of course in relation to his linguistic expression and choice of vocabulary. Our analysis also includes poetry collections: „Evangelisti“ (1969), „Ubavata Razdelina“ (1973), „Lagja“ (1980), „Zhenite na letoto“ (1992), „Vrakjanje na poetot vo Meglen“ (1994), as well as novels: „Magla“ (1985), „Zmija“ (1989), „Drvenite mostovi na vardar“ (1990), „Djelatot“ (2008). Chapovski's language is characterized by dialectisms as an appendix to the enrichment of the language with expressive means from the vernacular: *bishka, boravi, vardi, duman, zejnat, ispri, kinisa, klamka, lafi, napkum, okara, omjaz, pala, povela, pljachki, puli, frasnava, chupe, djagure, shej*, Church-slavicisms: *blagoroden, bogosluzhba, velelepen, vodosvet, voskresenie, gibel, mignovenie, mimoletno, molenie, pisanie, poslanie, predvestie, prokuda, psalm, sled, slovo, snishodlivec, stihotvorenje, cernorizec*. The representation of Turkish idioms: *archi, berbatisa, veresija, deredje, gjurultija, esapi, kuvet, kurban, kurtuli, muabet, pezevenk, pendjere, surat, surtuk, kjef, djam, djenem*, and Greek idioms: *andartin, endaksi, kalimera, kirios, palihari, panagija, proedros, prosfigi, fige* etc. is related to the specificity of the content and the more realistic description of the time and the events, on the other hand they are part of the birth speech of Chapovski (Voden region). In the language of Chapovski, already existing words are actualized through the creative procedure, and they can contribute to the artistic function in the means of expression in the Macedonian language.

Литература

Аргировски Мито. 1998. *Грцизмиите во македонскиот јазик*, Посебни изданија, кн. 29, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

- Груевска-Маџоска Симона. 2017. „Лексиката и стилот во делата на Живко Чинго“, *Македонистика* 16, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 169–226.
- Кожинкова Весна. 2018. „Културниот и етничкиот идентитет на егејските Македонци врз примери од македонскиот роман“, *ФИЛКО, Трети меѓународна научна конференција*, Штип: Универзитет „Гоце Делчев“, 275–286.
- Кожинкова Весна. 2018а. Сликата за другиот во „Змиски ветер“ и „Егејци“, *Современа филологија*, 1 (2), Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 137–149.
- Макаријоска Лилјана. 2017. „Лексичкиот подбор во романите на Паскал Гилевски“, *Славистички студии*, бр. 17, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 43–50.
- Макаријоска Лилјана. 2019. „За дијалектизмите во современата македонска литература“, *Славистички студии*, 19, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје (во печат).
- Ташова Васка. 2016. *Авџорскиите лингвистички маркирани единици во современата македонска проза*, (докторска дисертација), Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“.
- Поповски Анте. 1988. „Расказ-судбина“, *Каџа Мисиркова-Руменова, Недожилени*, Скопје: Мисла, 153–154.
- Тодоровски Гане. 1981. „Забелешки кон ’Рамна земја‘ на Ташко Георгиевски“, *Литературен збор*, XXVIII, кн. 6, 59–68.
- Шапкалиска Тодорка. 1982. *Дијалектизми во прозата на писателите од Зајадна Македонија*, Скопје: НИО „Студентски збор“.

Кратенки на изворите

- ВПМ – Чаповски, *Враќање на џоеџоџ во Меѓлен*, Скопје: Македонска книга, 1994.
- ДМВ – Иван Чаповски, *Дрвениите мостови на Вардар*, Скопје: Македонска книга, 1990.
- ЖЛ – Иван Чаповски, *Жениите на леџоџо*, Скопје: Мисла, 1993.
- Ев – Иван Чаповски, *Еванџелисти*, Скопје: Мисла, 1969.
- Зат – Иван Чаповски, *Затџвори*, Скопје: Мисла, 1983.
- Зм – Иван Чаповски, *Змија*, Скопје: Мисла, 1989.
- М – Иван Чаповски, *Маџла*, Скопје: Мисла, 1985.
- УР – Иван Чаповски, *Убаваџа Разделина*, Скопје: Мисла, 1973.
- Ц – Иван Чаповски, *Целаџоџ*, Скопје: Макавеј, 2008.

Јордана МАРКОВИЋ
Филозофски факултет, Ниш
Департман за српски језик
Ниш

НОМИНАЦИЈА УЧЕСНИКА У СВАДБЕНИМ ОБИЧАЈИМА У СРПСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Номинационе јединице за учеснике свадбених обичаја документују једно време и начин живота одређене језичке заједнице. Оне су и сведочанство о ономе што је нестало и што се изгубило. У овоме раду се терминолошки инвентар у вези са називом учесника у свадбеним обичајима у српском и македонском језику пореди са циљем да се покаже шта на том плану – језичком и културолошком, повезује, а шта диференцира ова два суседна језика и народа.

Кључне речи: лексика, свадба, обичај, учесник

Увод

Чињеница је да се многи обичаји губе из свакодневице. Опстају они који спадају у обичаје животног циклуса, а таквима припадају и свадбени обичаји. Будући да се са променама у начину живота и организовања свадбене церемоније мењају и обичаји, веома је драгоцен похранити податке о томе како се то некада радило као сведочанство о прошлости једног народа и једног краја, а с тим у вези значајно је и записивањем сачувати од заборављања лексика која је пратила такве обичаје. Имајући у виду чињеницу да су некадашњи обичаји потиснути, записи о томе како је некада било заправо представљају реконструкцију онога што се изгубило. Лексика која је сведочанство о свему томе треба да се архивира и сачува за будуће генерације.

У овом раду доноси се инвентар лексике којом се у српском и македонском језику именују учесници у свадбеним обичајима, тј. лексика из сфере антрополошких јединица којима се номинује особа која има неку функцију у тим обичајима. Та функција може бити везана за период пре свадбеног чина, за време док свадба траје, али и непосредно након свадбе.

Паралелни приказ ових лексичких јединица у српском и македонском језику показује у којој мери су оне сведочанство о истоветности, сличности или разлици у вези са свадбеним обичајима у двема суседним државама.

Грађа је преузета из публикованих извора. Ова доста богата лексика веома је информативна – она пружа податке о историји једног краја и народа који на том простору живи, о контактима, језичким и ванјезичким.

Свадбена лексика бива предмет истраживања у разним крајевима, али номиновање учесника свадбених обичаја обично се помиње успутно.

2.Анализа грађе

Прикупљени лексички инвентар систематизован је у 11 семантичких поља: учесник свадбе уопште, главни учесници свадбе (младенци), сведоци на венчању, учесници са специјалном улогом, мушко дете које се даје млади при уласку у кућу, незвани сватови, гости из младиног дома, рођаци као учесници свадбе, именивање особа према новонасталим односима, музичари и кулилари.

2.1. У ч е с н и к с в а д б е у о п ш т е. Бројним лексичким јединицама именује се учесник свадбе уопште, мада је семантика у српским изворима из којих је грађа преузета неједначена, па је то: 'гост', 'гост на свадби', 'званица на свадби', 'чест гост на свадбама', 'онај ко много воли да се појављује на свадбама', 'учесник у свадбеној поворци', 'учесник свадбе с младожењине стране', а све ове семантичке изнијансираности покривају лексеме: *свадбари* (појединачни учесник: *свадбарош*, *свадбар*, тј. *свадбарка*), *свајџови* (појединачни учесник: *свајџ*), *зосџи* (појединачни учесник *зос*), *званице* (појединачни учесник: *званица*), *узов*¹ и сл.

У македонском језику за семеме 'сват, учесник, гостин на свадба', 'учесник во свадбена прослава', 'роднини чии син и ќерка се во брак', 'мажи и жени, кои од зетова куќа одат да ја земат невестата на денот на свадбата' налазимо лексеме: *свадбар* (*свадбарка*), *свајџ*, *бракар*², али и *каненик* 'поканет на свадба' (197³), као и облик ж. рода *сваќа* 'жена на сватот, жена во својство на сват' (440)⁴.

Из назива *свајџ* у српском се развија *свајџнина* 'рођаци на основу женидбе-удадбе, пријатељи' (Богдановић 2016: 181). У македонском се са таквим значењем јавља основни облик *свајџ* 'роднински однос меѓу лица чијишто син и ќерка се во брак', тј. 'роднина по женина или мажова линија, пријател преку некаква женачка' (440). У српском језику се развила и форма *свајџица*, што је, по РМС, 'женска особа сват; младина пратиља на свадби', а у македонском ова лексема има значење 'жена на сват, жена во својство на сват', идентично значењу речи *сваќа*, а јавља се и плуралски облик *свајџици* у

¹ У *Речнику српскохрватскога књижевног језика* (надаље скраћено РМС) под *узов* не налазимо овакво значење. Овај термин се везује за позивање на славу или имендан, мада под *узовник* стоји 'гост, званица, узваник', без прецизирања, те би се семантика могла повезати са овим термином.

² То је 'гостин на свадба, учесник во свадбена поворка' (Макаријоска 2016: 52). У Толковен речник на македонскиот јазик (надаље ТРМ) нема ове лексеме.

³ Већина лексичког инвентара употребљеног у овоме раду за македонско језичко подручје потиче из рада Макаријоска 2016, па ће бројка у загради означавати страну у тој књизи са које су примери или семантика преузети. Биће посебно назначено уколико пример не потиче из овог *Речника*. Исто важи и за примере из српског језика – они су по правилу преузети из Богдановић 2016, а посебно је назанчено ако је у питању други извор.

⁴ Са идентичном семантиком забележена су лексеме *каненик* и *сваќа* и у ТРМ.

значењу 'жените (роднини), кои од зетова куќа одат да ја земат невестата на денот на свадбата' (440).

2.2. Главни учесници свадбе. Чињеница је да свадбе нема без младенаца, да су они главни учесници свадбе, па су и лексичке јединице којима се номинују младенци релативно бројне.

2.2.1. Млада и младожења у српском се номинују лексемом *младенци*, а у македонском је забележено: *брачници*⁵, *младенци*, *младоженци*⁶, *новоневесници*⁷ 'младоженец и невеста' (53, 316).

2.2.1.1. Младожења се у српском номинује релативно различитим лексемама: *младожења*, *женик*, *војно*, *ђувеџлија/ђувеџија*. У РСЈ забележено је *женик*, *ђувеџија* и *младожења*, а нема лексеме *војно*. Налазимо је у РМС, са значењем 'муж, супруг', уз напомену заст. У македонском имамо: *венчаник* 'младоженец, сопруг' (73), али и *младенец*, *младоженец*, *младожења*, *новожења*. ТРМ бележи лексичке јединице *венчаник*, *младенец* и *младоженец*, а изостају *младожења* и *новожења*.

2.2.1.2. За номинацију 'женске особе при ступању у брак' у српском је у употреби више морфолошких или фонетских варијаната: *младеневесџиа*, *младевесџиа*, *млада* и *млаџика*, *невесџиа*. У РМС су забележене две лексичке јединице са овом семантиком – *млада* и *невесџиа*. Нема облика *младеневесџиа*.

У македонском се јављају *младоженка* и *невесџиа*⁸, док двочлана лексичка јединица *млада невестџиа* има значење 'невестата до една година по свадбата'. У ТРМ се налази само лексема *невесџиа* у оба значења.

2.2.2. О начину на који се идеја спајања двоје младих у брачну заједницу решава у српском сведоче и ликови: *побеџуља*⁹, *побеџуља* 'девојка која је побегла за момка'; *пирисџианушка* 'девојка која се пристала, која је побегла за момка' (167) или *крадена девојка*, *украђена*, *одведена*. У РМС је са овом семантиком и лексема *беџуница*. У македонском је више таквих лексичких јединица: *беџалка*, *беџанка*, *бежанка* 'девојка која сам или со помошник ја напушта куката на родителите и бега со момчето за да се мажи' (34), *џрабена*, *џрабенка* 'што е мажена против нејзината волја' (106), *заведојка* (150), *пирисџиануша* (403). ТРМ бележи *беџалка* и *беџанка* са овим значењем, а изостаје *бежанка*, *џрабена*, *џрабенка*, *заведојка* и *пирисџиануша*.

⁵ Лексему *брачник* налазимо у РМС са значењем 'онај који је у браку'. ТРМ не бележи ову лексему (код Макаријоске је семантика ове лексеме дефинисана као 'младоженец и невеста').

⁶ У ТРМ налазимо одредницу *младенец* са значењем: 1. (арх.) 'новороденче' 2. 'младоженец', а код *младоженец* 'маж што стапува во брак'. Код одреднице *младенци* (само мн.) у ТРМ као прво значење стоји 'млада брачна девојка (при венчавањето или штотуку венчана)'. Ове информације сведоче о томе да у овом речнику изостаје лексема којом се заједно именују 'младоженец и невеста'.

⁷ Овакве лексеме нема у ТРМ.

⁸ Невеста може бити: 'девојка во деновите при стапувањето во брак', 'млада мажена жена, сопруга', 'снаа во однос на родителите и родителите на сопругот' (Макаријоска 2016: 307).

⁹ Ову лексему у истом значењу налазимо и у РМС. У Рађевини је обичај познат, о чему има података код глагола *побеџи*, али нема лексеме којом се таква особа именује (Петровић-Савић 2009: 133).

2.2.3. У таквом начину ступања у брачну заједницу младожења је имао и помоћнике и они су номиновани као *чекачи* и били су 'другари на момчето што чекале во близина на куката на девојката што требало да избега' (531, 532). У српском није регистрована таква номинациона јединица¹⁰.

2.2.4. У периоду пре свадбе у српском будући младожења је: *ѝпросац* 'момак који долази да тражи девојку да се уда за њега', *исѝросник*, *вереник*, или *заручник* 'момак који је испросио девојку за себе', а будућа млада је: *ѓледаница*¹¹, *вереница*, *заручена*, *заручница* – девојка која је испрошена, те *ѝрошеница*, *ѝрошена* 'само за ж. која је имала брачну понуду' и *ѝрсѝенована* 'само за ж. која је верена', *заѓодена* 'верена девојка', *везана*, *заручена*, *каѝарисана*.

У македонском момак 'свршеник' је: *вереник*, *армасник*¹², *свршеник*, *уѓлавеник*, *уѓлавник*, *ѓлавежник*, *ѓлавеник*, *ѓодежник*, *ѓоденик*, а за верену девојку имамо следеће номинационе јединице: *вереница*, *свршеничка*, *свршена девојка*, *уѓлавеница*, *уѓлавница*, *ѓлавежница*, *ѓлавеница*, *ѓодежница*, *ѓоденица*, *ѓоденичка*, *армасница* и *армасничка*.

ТРМ не бележи *вереник*, *вереница*, *ѓлавежник*, *ѓлавеник*, *ѓлавежница*, *ѓлавеница*, *ѓодежник*, *ѓоденик*, *ѓоденица*, *ѓоденичка*, *уѓлавеник*, *уѓлавник*, *уѓлавеница*, *уѓлавница*, а има: *свршеник*, *свршеничка*, *свршеница*, одакле би требало закључити да једино тај облик припада стандарду.

Са истим значењем су и двочлане јединице *де(во)јка дадена*, *де(во)јка даденица*, *де(во)јка извадена*¹³.

Македонски познаје и лексичке јединице *веѝеник*, *веѝена*, *веѝеница* – 'момче што дало согласност за стапување во брак', 'девојка која дала согласност за стапување во брак, односно за која родителите дале согласност'. У ТРМ се налази лексичка јединица *веѝеник* на месту одреднице (само у облику м. рода) у значењу 'тој што е ветен, заветен некому или на нешто'.

2.2.5. Да живот (и лексика која га прати) нема милости ни према коме и ни према чему сведочи и лексема *неѝрошеница* 'девојка коју су просци дошли да виде и процене да ли им одговара, али се нису одлучили да је запросе'¹⁴ (143).

2.3. Сведоци на венчању и припадници њихове породице. Два су сведока на венчању – кум, први сведок, и стари сват, други сведок.

¹⁰ У РМС се јављају одреднице *чекалац* и *чекалица* и семантика је транспарентна – 'особа која чека, ишчекује', но није доведена у везу са овом терминолошком облашћу. Слично је у ТРМ где под одредницом *чекач* налазимо 'тој што чека'.

¹¹ 'Девојка коју су пре прошевине просци дошли да виде и да процене да ли им одговара', тј. 'девојка која се до веридбе држи под оком' (Богдановић 2016: 53).

¹² У ТРМ забележена је ова лексема (*армасник*, *армасница*, *армасничка*), али и *армасар*, *армасарка* са овим значењем и уз ознаку дијал.

¹³ Макаријоска бележи и *венчаница* 'венчана жена, сопруга' (2016: 73).

¹⁴ У грађи нисам пронашла термин за номинацију особе која је раскинула веридбу иако је таква могућност позната. Такав термин за номинацију и мушке и женске особе бележи Павлова (Легурска и др. 2012: 41, 41).

2.4. Учесници са специјалном улогом. Бројни учесници свадбе имали су посебно задужење: да носе барјак, да чувају младу, да забављају госте, да нуде пићем, да најављују госте итд.

2.4.1. Посредник при женидби и удаји је *наводација*, *провоација*, у српском, а у македонском су забележене бројне лексичке јединице са идентичном или сличном семантиком: *о̀ледник* 'тој што ја гледа девојката што е за мажење, стројник' (325), *армасар* и *армасчија*, *армасарка* 'посредувач за да дојде до свршувачка' (21), *бѐгендија* 'наводација (за женидба)' (34), *наводација*, *наводацика*, *намерник*¹⁸, *сїројник*, *сводник*, *изводник*, *свршувач*, *слуг̀нак*, *слуг̀ник*, *у̀главник* 'тој што посредува меѓу двајца за да стапат во брак', *у̀ледник*, *сїројница*, *сїројничца*, *сїројничка*, *сводница* 'жена стројник', *у̀главничка* (510), *з̀говорник* и *з̀годјаїник* (164), *женачка* 'жена што често посредува при стапување во брак'.

У ТРМ се налазе *армасар*, *армасарка*, *армасник*, *армасница*, *армасничка*, *намерник*, *у̀ледник*, *слуг̀ник*, *сїројник*, *сїројница*, *сїројничка*, *сїројничца*, а нема *бѐгендија*, *о̀ледник*, *о̀ледница*, *наводација*, *наводацика*, *изводник*, *у̀главник*, *у̀главничка*, *з̀говорник*, *з̀годјаїник*, *свршувач*, *слуг̀нак*, док су лексема *женачка*, *сводник*, *сводница* са другим значењем.

2.4.2. Некада је постојао испит пре свадбе, о чему налазимо податке и у овој области, па је у македонском забележено *колакари*¹⁹ 'роднини на момчето кои одат на гости кај девојката пред „испитот“ или свадбата' (213). У српском је обичај познат, али нема номинационе јединице за учеснике таквог обичаја.

2.4.3. Онај ко долази да тражи девојку (сам момак или неко од његове родбине) номинује се као *їросац*, *їросиоц*²⁰, *їџкмеџија* (199), у српском, а у македонском налазимо: *з̀лавеџии* 'стројници' (98), *сїројари* 'таткото и мајката на момчето, браќата и сестрите и други најблиски роднини кои одат на строј (свршувачка) кај невестата' (478), као и *з̀одежари* 'роднини што одат на строј' (101). Из дефиниција у овом и претходном делу види се да се истоветне номинационе јединице јављају са делимично различитом функцијом – са функцијом провадације и функцијом просца.

О значају овога посла сведочи лексема *изводник*, која између осталог може означавати и 'стројникот по завршената работа', у македонском²¹.

2.4.4. 'Члан најближе младожењине родбина који иде да прстенује девојку' именује се лексемом *їрсїенџија*, у српском, а у македонском *їрсїенари*²² су младожењини рођаци који први долазе у младину кућу и најављују долазак младожење по младу (410).

¹⁸ Да то не мора бити само једно лице, сведочи множински лик *намерџии* као одредница код Макаријоске (2016: 301). Ова лексема постоји у српскоме, али њено значење није из ове термилошке области („онај који се намери, наиђе, који се случајно обрете или задеси негде“ (РМС).

¹⁹ У ТРМ нема ове одреднице.

²⁰ Један од учесника на просидби' (Петровић-Савић 2009: 140).

²¹ ТРМ не бележи ниједну лексему из овог семантичког поља.

²² Ове лексема нема у ТРМ.

Рекло би се да је временска дистанца учинила да дефиниције не буду сасвим прецизне, па се и лексичке јединице из ове категорије могу идентификовати са претходнима.

2.4.5. 'Жена из младожењине куће која након веридбе посећује невестин дом, ради прегледа дарова' (107) именује се као *кравајћа*, у српском, а са сличном семантиком је у македонском *јајчарки* 'жени што одат кај млада невеста или свршеница на честитање Велигден'²³.

2.4.6. 'Учесник у обичају огледа (прве посете младиној кући, после веридбе)' јесте *оџлаџија*, *оџледник* (147).

У македонском се јављају *сѝројничари*²⁴ 'гостите што оделе во куќата на свршеницата вечерта во сабота' (479), а са сличним значењем и *оџледници* 'тие што оделе во сабота кај невестата'²⁵ (325).

2.4.7. Свадби претходи позивање, а то обавља *џозивар*, *абериџија*²⁶, у српском, а у македонском налазимо *бајро* 'тој што оди по куќи да кани на свадба' (29), *здравичар* 'тој што кани на свадба' (165), *зовач*, *калесник*, *калесница*, *калесар*, *калесарка*, *канач*, *каначка* 'тој/таа што кани на свадба', као и *кондириџија* 'тој што кани на свадба со кондир' (219).

У ТРМ постоје одреднице *калесник* (и *калесница*), *калесар* (*калесарка*), *канач* (*каначка*) са овим значењем, а нема *здравичар*, *зовач*, *кондириџија*.

У македонском се јавља и *џрокефалџија* 'дете кое кани на свадба' (406), какву изгледа не познаје стандард будући да је нема у ТРМ.

2.4.8. Лексемом *канариџи*²⁷ у македонском се номинују 'жени од страна на младоженецот кои носат дарови за невестата' (196), док облик *канениџи* означава 'гости, роднини на невестата кои во понеделник одат кај „новата рода“' (197). У ТРМ је *каненик* 'тој што е поканет на свадба'.

2.4.9. Номиноване као *колачарки* у македонском се јављају 'жени ... кои од страна на момчето оделе со погача ... кај девојката' (214). У ТРМ код одреднице *колач* постоји значење 'обреден леб', при чему се као обред помиње и свадба, тј. *свадбен колач*.

2.4.10. Лексемом *сваа* именује се 'девојка која вије венац за невесту'²⁸ (180).

2.4.11. Обично је *барјакџар* (*барјайџар*) присутан у разним крајевима. Његова функција је да 'носи барјак и иде први у сватовској колони', и он је обично 'најмлађи зет'²⁹. Са сличном функцијом је у македонском су *фруџличар* 'тој што го носи свадбено знаме (фруглица) и оди пред сватовите' и *џрајориџија*. У ТРМ је регистрована лексичка јединица *фруџличар*, а постоји и лексема

²³ У ТРМ *јајчарка* није регистрована са овим значењем.

²⁴ У ТРМ постоји само одредница *стројник*, док код Макаријоске налазимо и *стројничари*.

²⁵ ТРМ бележи ову лексему (и облик ж. рода *оџледница*) у овом значењу, али код семантичке дефиниције као синоним стоји и *стројник*.

²⁶ 'Гласник који позива на разне свечаности' (Богдановић 2016: 17).

²⁷ Ове лексеме нема у ТРМ.

²⁸ То може бити и 'женска особа у свадби са пријатељске стране' (Богдановић 2016: 180).

²⁹ Макаријоска бележи и лексему *добарјактар* као особу која замењује барјактара кад се овај замори (2016: 371).

џрајорец од које је вероватно настао облик *џрајорџија*, који није евидентиран у овом речнику.

2.4.12. Посебну функцију има *војвода*³⁰. Он је обично младожењин рођак с мајчине стране. У македонском није регистрована таква лексема у овој термилошкој области.

2.4.13. Изузетно важну улогу има *чауш* (*чајо*). То је 'човек који на свадбама увесељава госте', тј. 'задужен је да засмејава госте'. Номинован је и као *шалџија*, *лажља* или *џлумац*³¹. Лексема *чауш* постоји у ТРМ, али од четири тамо наведена значења ниједно не припада овој термилошкој области.

2.4.14. Особе које најављују долазак сватова (младожењиној или младиној кући) у српском се номинују као: *мушџулуџија*, *мушџуџија*³², *уџичњак*³³, *џласници*³⁴. У македонском налазимо *абериџа* је 'тој што носи некаква порака (абер), обично момче, роднина или другар на младоженецот, гласник; предвесник што оди кај невестата да извести дека пристигаат младоженецот и сватовите' (14). Макаријоска бележи и *џласник* 'предвесник којшто прв оди кај невестата да извести дека пристигаат младоженецот и сватовите' (99), а *мушџуџија* је 'тој што оди пред сватовите (свадбарите) и зема мужде'³⁵. Она доноси и бројне друге лексеме: *доброџласници*, *џреварници*, *џриџрчници* 'мажи што јавале пред сватовите', они су долазили први до девојачких дворова и враћали се да извести остале сватове о ситуацији (124), што је семантички идентично са *мушџуџија*. Међутим, *мушџуџиши* су 'предвесници што први одат кај невестата да известат дека пристигаат младоженецот и сватовите' (296).

Да је свака страна имала особе задужене да обавесте о доласку гостију, сведочи и термин *уџрчник* (у српском *уџичњак*) као 'тој што прв известува за пристигнувањето на сватовите со невеста' (514).

У ТРМ постоје два фонетска лика *уџрчник* и *усџрчник*, али тако се номинује особа која јавља вест о пристизању сватова и на једној и на другој страни.

2.4.15. У македонском постоји номинациона јединица *чекачи* 'роднини на невестата кои ги поздравуваат, ги пречекуваат сватовите во домот на

³⁰ У Рађевини нема ове номинационе јединице (Петровић-Савић 2009).

³¹ Особа номинирана као *џлумац* има улогу да „шалама и изгледом развеселава сватове и стара се о спровођењу свадбене церемоније. Глумац се кити пешкиром преко рамена, кошуљом на леђима и китком на капи или шубари. Он све време свадбених церемонија носи кићени кондир и својим шалама, изгледом и покретима настоји да сву пажњу и погледе скрене на себе и на тај начин, по веровању, сачува младенце од урока.

³² 'Сват који иде испред осталих сватова да најави њихов долазак' (Богдановић 2016: 135).

³³ 'Онај (момак) који обавештава младожењину кућу да се свадбена поворка приближава' (Богдановић 2016: 206).

³⁴ 'Два мушкарца који пре сватова одлазе у девојачку кућу и носе закланог брава и ракију' (Богдановић 2016: 53).

³⁵ По бележењу Макаријоске се већина такмичила са коњима ко ће први да стигне и буде муштуџија (2016: 296). У ТРМ то је 'лице што прво ќе донесе, ќе јави радосна вест', чиме се не искључује значење које припада разматраној термилошкој области.

невестата' (532). Ова лексема је могла имати и друго значење, о чему је било речи у 2.2.3.

2.4.16. У српском језику 'млада женска особа која кити сватове' именује се као *киџарка*. Обичај *киџење сватџови* познат је и у Македонији и идентичан је ономе код Срба, али изостаје таква номинациона јединица за особу задужену за тај посао³⁶.

2.4.17. Особа која у свадбеној поворци носи „китен“ кондир (105) и нуди пиће сватовима номинује се као *кондирџија*. Могуће је да у македонском иза семантике 'тој што кани на свадба со кондир' (*кондирџија*) заправо стоји идентична функција.

2.4.18. Невестине пратиље, тј. деверуше на свадби су: *анђије, деверуше, ђеверуше*, у српском, а у македонском такве особе номинују се и као: *брајџимица, џосесџирима, џосесџиримица, џосесџиримка*³⁷, *сџаросватџица*, тј. тако номинирана особа поред 'жената од побратим' може бити и 'девојка што и помага на невестата или врши улога во свадбените обичаи' (379). Са таквом семантиком у македонском је и *деверица* 'девојка што ја придржува невестата на венчавката'³⁸ (117), а јавља се и *шафер, шаферица* 'момче/девојка што ја придржува невестата на свадбата' (548).

2.4.19. Посебну улогу током свадбене церемоније има *девер*.

У македонском налазимо да девери могу бити номинирани и као *брајџими*³⁹ (53), а јавља се и *џлавен девер* 'рачен девер' (98) и *рачен девер* 'тој што ја придржува невестата на денот на свадбата' (421), као и *џобрајџим* 'девер на свадбата', *џолем џобрајџим* 'стар девер' (103).

Лексема *девер* 'брат на мажот' припада терминологији сродства према новонасталим односима, али са значењем 'тој што ја придржува невестата на денот на свадбата; рачен девер' припада овој термилошкој скупини, док множинска форма *девери* може означавати '(побратими, братими) играле важна улога во свадбените обичаи', одакле видимо да су функције овако номинираних особа биле релативно бројне током свадбене церемоније. Тако су номинирани и 'тие што при објавувањето на чесноста на невестата ги носеле китките, погачата и ракијата кај нејзината мајка'. Са овим значењем у македонском су и *киџкари* (117, 207), али регистрована је и функција (на) *сџар девер* да '„подучува“ младоженецот, воведувајќи го во кругот на оженетите', уз бројне друге улоге.

У македонском се јавља и *џобрајџимица* као синоним са *посестрима* (362).

Термилошком богатству у македонском језику у овом делу доприноси и лексема *џобрајџим* 'девер на свадбата', док је *сџара џобрајџимица* 'млада невеста од некоја скоро правена свадба'.

³⁶ Лексемом *киткари* у македонском номинују се особе са другачијом улогом (Макаријоска 2016: 207).

³⁷ У ТРМ нема одреднице *братимица*, а код одредница *џосестрима, џосестримица, џосестримка* нема оваквог значења. Такву функцију, по ТРМ, има *старосватица*.

³⁸ Овакво значење региструје и ТРМ.

³⁹ ТРМ не доноси ову лексему.

2.4.20. Током свадбене церемоније важну улогу има *распоредувач на свадбаџа*, што је обично улога старог свата. У српском стоји да је *стџари свай* 'старешина сватов', што би могла бити адекватна улога, а слично стоји и у македонском где код *началник на свадбаџа* стоји позив на старосват. У српском би томе могла бити адекватна лексичка јединица *домаћин свайова*, па и *стџари свай*, који је негде задужен за главне разговоре. Овде би се могла сврстати и лексема *килерџија*, којом се у македонском номинује 'тој што подредува се што е потребно за свадбата' (205).

2.4.21. Извесну улогу у свадбеној церемонији има и *брајџ*. Он у неким крајевима изводи невесту на венчање до цркве.

2.4.22. Девојка која се као пратиља вози на истим колима са невестом кад пође на венчање или са венчања у српском се именује као *коларка*.

2.4.23. 'Човек који после свадбе са свекром и другим људима одлази у госте у кућу одакле је девојка, носећи окићен кондир са грејаном ракијом' именован је као *киџкар*, *киџкарџија* (101).

У македонском су са сличном семантиком *киџкари*, *девери*, *свекри* (207, 441), *ракијари*, *ракиџи* 'тие што ја носат погачата и ракијата кај мајката на невестата' (418), често им је улога 'известувањето за чесноста на невестата'.

2.4.24. У македонском се бележи и *водарка*, *водаруџа*, *колачарка* 'девојка задолжена да носи вода на свадбата' (82, 214), а у српском а *буклијаш* 'онај који носи буклију на свадби'⁴⁰.

2.4.25. У македонском се лексемом *дерџиџиџи* именују 'двајца млади коишто први влегуваат во дворот на невестата кога одат по неа' (120).

2.4.26. Номинационим јединицама *закониџи*, *џрџиџиџи* у македонском се именују 'тие што оделе во сабота кај невестата' (156).

2.4.27. Функцију посредника у преговорима обавља *џовориџа* 'роднина или близок на младоженецот којшто се испраќа во домот на невеста' (370)⁴¹.

2.4.28. У македонском су *ковчежари* 'гости коишто доаѓаат во сабота навечер со машко дете наречено ковчечарче (со живи родители)' (211).

2.5. М у ш к о д е т е к о ј е с е д а ј е н е в е с т и п р е у л а с к а у к у њ у. У многим крајевима се невести пре уласка у кућу даје у руке мушко дете како би имала мушко потомство. У разним крајевима обичаји у вези са овим су незнатно различити. У вези с тим разликама је и номинација таквог малишана, па је он: *наконче*⁴², *накоњче*, *џоздравче*⁴³, *џонишало*⁴⁴, *џонишалче*, *ускуџче*, у српском, а у македонском се јављају лексеме *наколенче*, *накоњче*, али са нешто другачијом семантиком – 'машко дете што јава на коњот врз ковчезите со

⁴⁰ Лексема се као одредница налази у РСМ.

⁴¹ Оваква лексичка јединица забележена је и код Срба у Румунији (из Радимаца *џовориџа* (на свадби) (Томић 1987).

⁴² 'Мушко дете које дају млади у руке када дође кући с венчања и које она три пута подиже увис да би, по народном веровању, имала мушко потомство' (Петровић-Савић 2009: 127).

⁴³ 'Мушко дете које се даје невести да га придржи у наручју кад стигне у младожењину кућу' (Богдановић 2016:160).

⁴⁴ 'Мушко дете које се да невести да га придржи и три пута увис подигне, кад стигне у младожењину кућу, в. *накоњче* (Богдановић 2016:162).

чеизот'. Лексеме *ѵајсѵорче*, *скуѵарче*, *деѵе во скуѵи* имају значење 'машко дете што се става во скутот на невестата кога првпат оди во својот иден дом, за да роди машко дете' (120), а *скуѵалче* 'мало машко дете, кое невестата го зема в раце на куќниот праг, го крева три пати за да раѓа машки деца'.

Улога мушког детета могла је бити и другачија, па је *ковчежарче* 'дете со живи родители, кое јава на коњот што ги носи ковчезите со предавокот (невестинлакот) и се што е потребно за невестата' (211).

Посебну улогу има *нишанѵија* 'машко дете на возраст од 10 до 15 години, со живи родители, што го носи нишанот при свршувачката...' (315).

О томе да ниједан списак није коначан сведоче лексеме: *наколенче*, *накоњче*, *наконче*, *ѵредконче*, *коленчак*, *ѵасѵорче*, *ѵонимало* (Макаријоска 2016²: 370),

2.6. Н е з в а н и г о с т и. Под незваним гостима подразумевају се особе које долазе у тренутку када свадбено веселје, тј. ручак приређен тим поводом, уђе у одмаклу фазу. Они се појављују у делу дворишта и траже храну и пиће, што и добијају. Такви „незвани сватови“ номинују се лексемом *ѵолосоврићи* 'незвани сватови на свадби', *сѵѵруѵар* (Богдановић 2016: 191).

Нисам пронашла термин за незване госте током свадбе у македонском.

2.7. Г о с т и и з м л а д и н о г д о м а. Гости из младине куће одлазе у прву посету младожењиној кући или одмах после свадбе, или одмах после венчања, а негде сутрадан и у српском се номинују следећим лексичким јединицама: *ѵовођани*, *ѵођани*, *ѵооѵање*, *ѵрезовѵи*, *ѵолеми ѵосѵѵи*, *ѵрвине*, *ѵрвенѵи*⁴⁵.

У македонском постоји сличан обичај и термин *ѵрвичари*, којим се именују 'свекорот и поблиските роднини и пријатели што одат на големо првиче'; али и 'таткото на невестата исто така со поголем број роднини и пријатели, коишто во неделата одат на мало првиче' (390), јавља се множинска форма *канениѵи* да значи 'гости, роднини на невестата кои во понеделник одат кај „новата рода“' (197), као и *канѵарки* 'роднини на невестата коишто одат кај зетото да ја видат невестата' (198), док су *ѵиѵганичари* 'таткото на невестата и други блиски роднини што учествуваат на мало првиче' (492).

2.8. Р о ђ а ц и – у ч е с н и ц и с в а д б е. Присуство рођака је готово обавезно на свадби, па ће се и ове лексичке јединице неминовно наћи у овој тематској области иако оне заправо уско посматрано, припадају другој терминолошкој области.

2.8.1. Заједничким именом 'лица са којима се неко налази у међусобном сродству и међу којима се не може склапати брак'⁴⁶ у српском се номинују као: *родбина*, *род*, *родљак/родљака*, *роднина*, *рођа*, *рођак*, *фамилија*, *својина*, *својѵа*, *својак/својакиња*, *својѵиѵиња*, *ближана*, *ближњи*⁴⁷. Слично је и у

⁴⁵ То су 'родитељи младе и ѵихова родбина кад први пут одлазе младој у походе (Богдановић 2016: 164).

⁴⁶ Овако је у Рађевини дефинисана ова лексема (Петровић-Савић 2009: 143).

⁴⁷ Занимљиво је да се јавља и лексичка јединица која је антоним овој. То је *нерод* 'особа с којом нисмо у сродству' (Богдановић 2016: 144), а у македонском *нероднина* (Макаријоска 2016: 312), а ту би се могла сврстати и лексема *јабанѵија/јабанѵика*, тј. *јабанѵија/јабанѵика*, са значењем

2.8.7. Сличну улогу могла је имати и *младина ѿеѿка* 'сестра једног од младиних родитеља; она је на дан венчања вршила магијске радње како би младожења слушао младу' (Петровић-Савић 2009: 124).

2.8.8. Учесници свадбе су и сви остали рођаци: *баба, деда, сестѿра, сѿѿриц/чича, баја / бајка / бајћа*⁵¹. *дада / дода / даѿка / дадка*⁵², *ујна*⁵³ и други.

У македонском је *баба* 'мајка на родител' (23), али и *нена* (311), *дедо* 'татко на еден од родителите' (118), *бајче, сѿѿрико, чичко*, 'брат на такото' (29), а *дајјевица, дајмовица, вујна, вујчина* 'сопруга на вујко' (114), али и *нана* у истом значењу⁵⁴ (302).

У македонском је забележено и *дваѿаѿѿи баба* 'прабаба' (116), *дваѿаѿѿи дедо* 'прадедо' (116).

2.9. Именоване особа према новонасталим односи ма. Ступањем у брачну заједницу, успостављали су се посебни односи између двеју породица, па је следила и неминовна номинација особа као последица новонасталих односа.

2.9.1. Из тих новонасталих односа родбина једне стране према другој номинована је као *ѿѿѿаѿѿељи, ѿѿѿеѿељи, ѿѿеѿељи*.

У македонском је забележено *ѿѿѿаѿѿел, ѿѿѿаѿѿелка*, али и *зеѿѿовски роднини* у значењу 'роднини од страна на младоженецот (зетот) на свадбата (168), а *момини* 'роднини на невестата' (290), а *сваѿѿ*⁵⁵, *сваѿѿко, сваѿѿина* је 'роднина по женина или мажова линија' (440).

2.9.1.1. Тако је 'младожењин или младин отац родитељима оног другог', тј. 'снахин или зетовљев отац, али и свако од њихова рода' номинован као *ѿѿѿаѿѿел, ѿѿѿеѿељ, ѿѿѿѿа, у македонском ѿѿѿаѿѿел* (403).

2.9.1.2. Аналогно томе, 'снахина или зетовљева мајка, али и свако од њихова рода' (Богдановић 2016: 166), тј. 'младина или младожењина мајка родитељима оног другог' (Петровић-Савић 2009: 139) у српском се номинују лексемама *ѿѿѿаѿѿељица, ѿѿѿеѿељица, ѿѿеѿељица, ѿѿѿѿа, ѿѿѿѿана*, у македонском *ѿѿѿаѿѿелка* (403).

2.9.2. 'Мужевљева мајка' је *свекрва, свекрова*⁵⁶. 'Један од назива којима млада ословљава свекрву' јесте: *нака* и *мама*, а 'мужев отац' је *свекар*, а 'назив којим млада ословљава мужевљевог оца' је и *ѿѿаѿѿа*. У македонском се јавља и *зеѿѿовска мајка* за номинацију свекрве, а *зеѿѿовски ѿѿаѿѿѿко* за номинацију свекра (167), а номинационом јединицом *зеѿѿовски родѿѿѿели* именују се свекар и свекрва (168), као и *мајка* за номинацију свекрве (266) и наравно *свекрва*. У значењу 'татко на сопругот' јавља се *свекор*.

⁵¹ 'Старији брат, девер' (Богдановић 2016: 28).

⁵² 'Старија сестра' (Богдановић 2016: 63).

⁵³ 'Ујакова жена' (Богдановић 2016: 204).

⁵⁴ Ова лексема (*нана*) у македонском може бити и 'мајка на таткото', али може се користити и за 'обраќање кон мајката на мажот' (Макаријоска 2016:301).

⁵⁵ У ТРМ се налазе три значења за ову лексему, од чега два припадају овом семантичком пољу: 'сродство на родителите чии деца стапиле во брак', 'пријател стекнат преку женидба, мажачка'.

⁵⁶ У РМС је зебележен и облик *свекра* и означен са покр.

2.9.3. 'Женин отац' је *īāsīī*, али и *stīāraū*⁵⁷, а младаина мајка је младожењи *īāshīā* или *баба* у српском, а у македонском *īēsīī*, *дедо*, *бабалак*, *īāīkoīō* на *невесīāīā*, *īēshīā*, *баба*.

Макаријоска бележи и *момини родийīели* 'татко и мајка на невестата' (290).

2.9.4. Синовљева жена је *сна*⁵⁸, *снава*, *снаја*, *снајка*, *снајица*, а две семеме: 'сопругот на ќерката во однос на нејзиното смејство', као и 'младоженец на денот на свадбата' покрива лексичка јединица *зеīī*.

2.9.5. Младожењин брат је *девер*, *ручни девер*, *ђевер*⁵⁹, а његова жена је *деверица*⁶⁰. У значењу 'брат на мажот' у македонском се јавља идентична лексема, али ту су и: *главен девер*, *рачен девер*, *мал девер* као особе са специјалном улогом током свадбене церемоније. Макаријоска бележи *деверица* и *јаīрва* као 'деверова жена' (117), а као синоним јавља се и *званица* (164).

2.9.6. Женин брат је *шурак*, а његова жена *шурњава* / *шурњаја* / *шурнајћа*⁶¹, у српском, а у македонском: *кунак*, *шура*, *шурак* 'братот на жената во однос на нејзиниот маж', а његова жена *шурнеа*, *шурнајка* (241, 553).

2.9.7. Женина сестра је *бл̄г̄џа*, *свасīика*, *сваја*, а њен сопруг *зеīī* у односу на другу сестру. У македонском: *балдаза*, *балдаска*, *свеска* 'сестра на сопругата', а *бацанак* 'маж на свеската (сестра од сопругата)'. У српском се лексемом *баца*, *бацанак* међусобно номинују особе ожењене двома сестрама.

2.9.8. Онај коме је неко кум у односу на кума је *кумашин*⁶² или *īрикумак*⁶³, а таква женска особа је *кумача*⁶⁴ или *кумашинка*, у српском.

Код Макаријоске налазимо: *кршīелник*, *кршīеник*, *кумашин*, *кумец* и *кршīелница*, *кршīеница*, *кумашинка*, *кумача* 'тој/тат што е крстен или венчан од страна на кумот' (238, 240).

2.9.9. Овде припадају и друге особе које немају увек неку посебну улогу, као што су: *заова*, *зљва*, *јеīрва*, *јеīрова*⁶⁵ и друге.

У македонском имамо: *золва*, *золвинка* 'сестра на мажот', *золвеник*, *золвин*, *золвичник* са семантиком 'мажот на золвата во однос на невестата' (170, 171), *калина* 'помлада золва', као и *невесīински золви* 'сестрите на младоженецот'.

У значењу 'помлада јатрва во однос на постарата' јавља се *невесīица*.

2.10. М у з и ч а р и. Свадба је обавезно имала музику, па су и они учесници у свадбеном обичају⁶⁶.

⁵⁷ Овако је у Рађевини (Петровић-Савић 2009: 147).

⁵⁸ 'Снаха, синовљева или братовљева жена' (Богдановић 2016: 187).

⁵⁹ Он је имао посебну улогу да од младиног брата прихвати младу, куповао јој је обућу и вео, прве брачне ноћи спавао између младенаца и водио коња на којем ће млада од своје куће доћи младожењиној (Петровић-Савић 2009: 106).

⁶⁰ 'Мајка или жена деверова' (Богдановић 2016: 65).

⁶¹ 'Жена жениног брата', 'шуракова жена' (Богдановић 2016: 231, 232).

⁶² РМС ову лексему дефинише као *хīī. од кум*.

⁶³ У РМС *īрикумак* је 'кумов помоћник при венчању или крштењу'.

⁶⁴ По РМС *кумача* (покр.) је 'девојка која се посестрини с другом девојком'.

⁶⁵ По Макаријоској, *јатрви* 'жени од брака или братучеди' (2016¹: 187).

2.10.1. Општи назив за онога ко се бави овим послом јесте: *свирач*, *свириџија*, *чалџиџија*, у српском. У македонском се бележи: *свирачи*, *свирец*, *свиркач* (444), а и *чалџија* 'ансамбл, кој исполнува староградска музика' (529). Као општи назив за припадника групе музичара у српском се јавља и *бандација*⁶⁷, тј. *бандис*.

2.10.2. Честа је номинација свирача на одређеном инструменту.

2.10.2.1. Свирач на басу (инструмент туба) је *басација* (Богдановић 2016: 29).

2.10.2.2. Свирач на гајдама у српском је *гајдар* / *гајдарџија* / *гајдаџија* / *гајдаш* / *гадљар*, а жена која свира у гајде је *гајдаруша*, у македонском: *гајдар* / *гајдаџија* / *гајдарџија* 'свирач на гајда', али *гајдарка* је 'жена на гајдар' (95).

2.10.2.3. Онај који свира у дудук је *дудуклија* / *дудучар* (Богдановић 2016: 74).

2.10.2.4. Свирач на кавалу је *кавалџија* (Богдановић 2016: 96). Макаријоска бележи и *водач* 'првиот кавалџија' (82).

2.10.2.5. Онај који свира у кларинет је *кланеџија* / *кланеџиаш* (Богдановић 2016: 101).

2.10.2.6. Свирач на леуту је *лавуџар*, а жена свирач на леуту *лавуџарка* (Богдановић 2016: 113).

2.10.2.7. Виолинист је *ћеманаш* / *ћеманџија* (Богдановић 2016: 200).

2.10.2.8. 'Бубњар у блех оркестру' је *гочобија* (59). Код Макаријоске је *барабанџија* 'музичар на барабан' (32), а *даулџија* 'свирач на тапан' (116), као и *џајанар*, *џајанџија* 'свирач, што удира, бие на тапан' (487).

2.10.2.9. Код Макаријоске налазимо: *чалџиџија* 'тој што свира на чалџија' (529).

2.10.2.10. Бројне су и друге номинационе јединице за свираче на појединим инструментима: *дајреџија* 'тој што тропа на дајре' (114), *зурлаџија* 'свирач на зурла' (171), *хармоникаш* 'тој што свира на хармоника' (519), а *армуникаш/армоникаш* у српском (24).

2.10.3. Једна од девојака или млађих жена које певају ритуалне песме о свадбама номинује се као *певица* (Богдановић 2016: 155).

2.10.4.1. 'Онај који води коло' номинује се лексичком јединицом *коловођа*, *џанцовођа*, а 'играч који је на последњем месту у колу' као *кец*, у српском, а у македонском је: *изводник*, *ороводач*, *ороводец* 'играч што го води орото' (335), као и: *џанцалија*, *џанцоводач*, *џанцоводец*, *џанцовоца*, *џанчар*, *џанчарија*, *џанчарка*.

2.10.4.2. Код Макаријоске налазимо *ораџија*, *ораџика* 'тој/таа што игра оро' (333).

2.11. К у л и н а р и. У овоме семантичком пољу могу се издвојити најмање две категорије – они који припремају и они који послужују храну. Међутим, некада се особе које обављају ова два различита посла, којима је

⁶⁶ Није уврштена лексика типа *двојанка* 'традиционален музички инструмент' (Макаријоска 2016: 116) будући да такав инструмент није коришћен на свадбама.

⁶⁷ 'Припадник сеоске свирачке банде (групе)' (Богдановић 2016: 29).

заједничко то да су у вези са храном, именују једном истом лексемом (нпр. *ашчија* – 'конобар, кувар на свадби' – Петровић-Савић 2009: 95).

2.11.1. Особе задужене за припрему хране на свадбама (и каквим другим обичајима) бројне су.

2.11.1.1. Постојао је главни – онај ко је одговоран да све у вези са припремом хране буде у најбољем реду: *џосџоџа*⁶⁸, *џоџваља*⁶⁹, *џоџвиља*, *месиља*, *главна редара*⁷⁰, у српском. У македонском: *главна редачка* 'таа што е одговорна за подготовката на храната за свадбената веселба' (99), али и *килерџија* 'тој што подредува с'е што е потребно за свадбата – јадење, пијење, садови за готвење и др.'

2.11.1.2. Понекад је изостајала одредница „главни“, довољно је било само рећи шта је задужење тако именовано: *ашчибашиа*⁷¹, *ашчија*, *ачија*⁷², *ашчика*, *ачика*⁷³, *ашчијћа*, *џоџвар*, *џоџварка*⁷⁴, *џоџвач*, у српском, а у македонском *ашчија*, *ахчија* 'готвач' (23), али и: *месарија*, *ашчиница* 'роднина на момчето што меси и готви на свадбата'.

2.11.1.3. Нису сви могли бити главни у овоме послу – неко је морао имати „подређену“ улогу, улогу помагача: *редара*⁷⁵, *ашчика*, *ачика*, *ашчија*, *ачија*⁷⁶.

2.11.1.4. Некада су задужења била веома прецизна: *месиља* је 'жена која меси хлеб у кући' (126).

2.11.1.5. У вези са припремом хране у македонском се јавља *замесарка*, *месарија*, *месачка*, *месарка*, *месарика* 'девојка што меси свадбена погача' (158, 279). Главна особа задужена и одговорна за припрему обредних хлебова за свадбу је номинирана као *месарика* (279).

2.11.1.6. За обичај *засевка* у српскоме нисам нашла податке, а у македонском се учесници, тј. они који су позвани на обред сејања брашна за свадбени хлеб номинују као *засевник*, *засевница*, а *квасарка* је 'жена што подготвува квас за свадбените погачи' (204).

2.11.2. Будући да су свадбе организоване у кућним условима, неопходне су биле и особе које су на свадбама служиле храну.

2.11.2.1. У српском се јавља *служач* 'члан послуге на свадби или каквој другој свечаности' (186). У македонском се јављају *џресџројници*, *џресџројници* 'свадбени служители' (400), *служинци* 'мажи и жени кои помагаат на свадба' (460), *шеџачи* 'мажи и жени што помагаат во готвењето и служењето

⁶⁸ Главна куварица на свадби или поводом неког другог обреда' (Богдановић 2016: 57).

⁶⁹ Главна куварица на свадби' (Богдановић 2016: 59).

⁷⁰ Најстарија редара; одговорна је за укус хране која се припрема за свадбу' (Петровић-Савић 2009: 103).

⁷¹ Кувар на свадбама' (Богдановић 2016: 25).

⁷² Кувар, човек који готови јела по свадбама' (Богдановић 2016: 25).

⁷³ Уготвителька, куварица' (Богдановић 2016: 25).

⁷⁴ Кувар/куварица на свадби или другој свечаности' (Богдановић 2016: 59).

⁷⁵ Жена која на свадбама помаже у спремању хране' (Петровић-Савић 2009: 143).

⁷⁶ Жена / човек која/који помаже у припреми свадбе или веселја' (Богдановић 2016: 25).

на свадба', *шеџарки* 'жени што помагаат на свадба', *шеџачка* 'жена што помага на свадба' (549).

2.11.2.2. Као податак о томе које и какво пиће се служило на свадбама, говори лексичка јединица *пoдpумџија* 'подрумар, онај који се брине о пићу на свадби', из чега се види и где се то пиће чувало.

3. Закључна запажања

Називи учесника свадбених обичаја сами собом говоре о бројним обичајима у вези са спајањем двоје младих у брачну заједницу – упознавању, припреми свадбе, току свадбе, догађајима непосредно након свадбе итд. Они показују да су млади често ступали у брачну заједницу тако што су их „спајале“ особе задужене за то (*наводација*, *пpовoдација*, *oгледник*, *армасар*, *сџирoжник*, *сводник*, *углавник* и сл.), просидба девојке била је обавезна и то је обављао: *пpосац*, *пџкмеџија*, *сџирoјар*, *годежар*, на свадбу је позивао: *пoзивар*, *абериџија*, *здравичар*, *зовач*, *кондириџија*, а бројне особе имале су појединачна задужења током свадбене церемоније.

Нови начин живота и организација свадбене прославе доприносе губљењу бројних задужења, а тиме и лексичких јединица којима се номинују особе које су имале таква задужења. Истина, јављају се неки нови обичаји – гажење при обреду венчања, бацање бидермајера и сл., али нема назива особа у вези с тим обичајима.

Номинационе јединице разматране у овоме раду у српском и македонском језику документују истоветност или сличност обичаја у вези са ступањем у брачну заједницу, што потврђују бројни идентични термини: *пoбрајџим*, *пoбрајџимица*, *пoбрајџимка*, *сџаросвајџи*, *сџарисвајџи*, *сџарејко*, *сџарoјко*, *сџаросвајџица*, *наводација*, *пpовoдација* и др. Неки називи су различити јер је мотив за номинацију различит, али и као такви документ су о истоветним обичајима, о чему сведоче: *барјакџар*, *фругличар*, *пpајoриџија* и сл.

Већина овде наведених термина данас није у употреби: нема барјактара, што значи да на свадбама нема заставе, а била је обавезна; нема особе задужене за забаву гостију, што значи да нема ни шале – свадба је постала озбиљан догађај; нема особе задужене да разгледа дарове, нема ни дарова. Рекло би се – мало је колективног духа на свадби, губи се и оно индивидуално, свадбе и ток свадбеног веселја уређују кафане у којима се слави.

Резюме

Старые обычаи теряются или меняются. Те, кто соблюдают и остаются, включают свадебные обычаи. Они всегда были немного или совсем разные в разных частях. В последнее время было много иностранного влияния в этой области, которое проходит через иностранные фильмы. Поэтому любая запись этих обычаев и лексики очень значительна. В этом документе представлен инвентар словаря именованных участников в свадебных обычаях, т.е. словарь из области антропологических единиц, назначающих человека, который имеет какую-то функцию в этих обычаях в сербском и в македонском языках, с целью показать, что является общим в свадебных обычаях, а что результат кокогонибудь языкового и культурного вмешательства.

Материал был взят из литературных по данной теме.

Литература и извори

Богдановић, Н. 2016: „Антропографски речник југоисточне Србије“, *Српски дијалектолошки зборник*, бр. 63, САНУ и Институт за српски језик, Београд.

Легурска, П., Павлова Н., Китанова М. 2012: *Човешкият живот, раждане, сватба, погребение*, Тематичен речник на българската семейна обредност, Българска академия на науките, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Печатница на Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.

Макаријоска, Л. 2016: *Речник на македонскиот традиционална култура*, Скопје.

Макаријоска, Л. 2016²: „Македонската и српската свадбена терминологија“, *Аформација, пролабочување и проширување на вековниот културни врски меѓу Р. Македонија и Р. Србија*, (Зборник на трудови од Меѓународен научен симпозиум), Битола, 2016, 365–373.

Петровић-Савић, М. 2009: *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, Монографије 7, Институт за српски језик САНУ, Београд.

Речник српскохрватскога књижевног језика, књ. 1–3, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967–1969, књ. 3–6, Матица српска, Нови Сад, 1971–1976.

Речник српскога језика, 2011, Матица српска, Нови Сад.

Толковен речник на македонскиот јазик I–VI, 2003–2014, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Томић, М. 1987: „Говор Радимаца“. *Српски дијалектолошки зборник*, бр. XXXIII, САНУ и Институт за српски језик, Београд.

Наташа МИЛАНОВ
Институт за српски језик САНУ**
Београд

О ПОЛИСЕМИЧНИМ ГЛАГОЛИМА КОЈИМА СЕ ПРИМАРНО ОЗНАЧАВА ПЕРЦЕПЦИЈА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ – СТАЊЕ У ДЕСКРИПТИВНОМ РЕЧНИКУ И САВРЕМЕНОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Во овој труд е направена анализа на глаголите од семантичкото поле за перцепција во српскиот литературен јазик. За целите на истражувањето, од речникот на српски литературен јазик, ги издвоивме лексимите кои имаат најмалку пет значења, на кои примарното значење им е сетилната перцепција. Една од целите ќе биде да се утврди дали состојбата во речникот одговара со состојбата на современиот јазик, што ќе се провери со прегледување на одбраните фреквенциски речници со корпусот на современиот српски јазик.

Клучни зборови: глаголи за перцепција, полисемија, српски, значење на лексемата, фреквенција.

0. Перцепција подразумева поимање стварности на основу чулних утисака, опажаја – сам процес примања чулних надражаја из спољног света, као и резултат тог процеса, односно стварање психичких представа о предметима и нивовим особинама добијених посредством чулних надражаја. Способност визуелног опажања природно је урођена људима, а чула представљају посредника измеѓу човека и спољног света. Уз помоћ својих перцептивних способности човек осмишљава стварност, стиче знања, планира своје активности итд. И лексеме којима се означавала перцепција представљају веома битан лексички слој јер се односе на човеку важне појаве из сфере менталних активности.

1.1. Под полисемичним глаголима перцепције (даље: ГП) у раду ћемо подразумевати лексеме којима се у примарном значењу именују радње примања

** Рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у потпуности финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

чулних утисака. Овде се убрајају глаголи вида, слуха, мириса, укуса и осета, тј. глаголи физичке перцепције, чије се основне семантичке реализације могу објединити примитивом 'перципирати' (в. Апресјан 1995: 355).

1.2. Како бисмо утврдили степен семантичке разумењености ГП, из *Речника српскохрватског књижевног језика* (даље: РМС) издвојили смо лексеме које имају барем пет значења или семантичких нијанси (у збир од пет уврштена су значења (обележена бројевима) и подзначења (обележена словима)), а које у примарном семантичком садржају имају архисему 'перципирати'. На пример значења глагола *чуи́ти* дата дефиницијама **1. а.** „опазити, опажати слухом, примити, примати звукове чулом слуха“, **б.** „моћи опажати звукове, имати дар, способност слуха“, **в.** „(по)слушати до краја, (са)слушати“ рачунали смо као три значења. Приликом утврђивања овог броја нисмо узимали у обзир именичке синтагме, фразеологизме и друге вишелексемске спојеве који се у речнику обрађују у делу речничког чланка обележеном као Изр. (израз) и који тек у одговарајућим конструкцијама имају одређено значење. Овим начином селекције грађе нашли смо да се у РМС са девет полисемичних глагола примарно описује перцепција. То су следеће лексеме: *видеи́ти* (се), *гледаи́ти* (се), *мирисаи́ти*, *огледаи́ти* (се), *огледаи́ти* (се), *осеи́ти* (се), *осећаи́ти* (се), *слушаи́ти* (се), *чуи́ти* (се).

1.3. Да бисмо стекли увид у статус издвојених ГП у савременом српском језику – у њихову фреквенцију, тј. актуелност, проверили смо све лексеме у неколико репрезентативних контролних извора – *Фреквенцијском речнику савременог српског језика* (Костић 1999, Костић 2001) (даље: ФРЂК), *Фреквенцијском речнику савременог српског језика – йолазне основе новије српске йрозе* из 2004. године (даље: ФРССЈ), аутора Смилке и Драгољуба Васића, као и у аотираном *Корпусу савременог српског језика* (даље: Корпус). Пошли смо од претпоставке да ће глаголи који имају велики број значења имати и високу фреквенцију у савременим писаним текстовима, односно да полисемичност лексеме прати и њена фреквентност. Такође, да бисмо установили да ли стање у речнику српског језика када су у питању базични ГП одговара стању у речницима других словенских језика, проверили смо број њихових значења и у завршеним дескриптивним речницима који су нам били доступни (руском, македонском, пољском).

2. Осврнућемо се најпре на парадигму перцептивних глагола дату у лингвистичкој литератури. Наиме, према Ј. Апресјану, у семантичкој парадигми перцептивних глагола заступљена су по три глагола за свако чуло, односно укупно 15 глаголских лексема (1995: 357–358). За српски језик, парадигма коју предлаже Апресјан изгледала би овако: *видеи́ти* – бити виђен (од некога) – *гледаи́ти*; *чуи́ти* – бити чут (од некога) – *слушаи́ти*; *мирисаи́ти* (осећати мирис – запахнути мирисом – помирисати); осећати укус – бити укусан – *йробаи́ти*; *осеи́ти* – изазвати осет – *додириваи́ти* (в. Ристић 2012: 121). Наведена парадигма показује да не постоји посебан глагол за сваки члан низа, већ се на „празним“ местима користе описне конструкције. Шведски лингвиста О. Виберг (1993) дао је хијерархију за глаголе перцепције, а, према њој, глаголи по доминантности иду следећим редоследом: *видеи́ти* > *чуи́ти* > *осеи́ти* > *додир* >

осеїїїїи укус, *мирис*, из чега уочавамо да је вид доминантно чуло. Овај аутор наводи да уколико неки језик има само један глагол перцепције, његово основно значење је „видети”, ако има два глагола перцепције, њихова основна значења биће „видети” и „чути”.¹ Такође наглашава и да је у семантичком пољу перцепције најмање обележен глагол *видеїи* (Виберг 1993: 350), тј. да је семантички најнеутралнија лексема.

3.1. Наш циљ у овом раду био је да утврдимо да ли базични глаголи којима се у РМС примарно означава перцепција имају и развијену полисемантичку структуру, јер, како наводи Ј. Апријан, глаголи перцепције представљају добро организован систем који „пружа могућност приказивања унутрашњих веза између начина концептуализације стварности и лексикографског типа” (Апријан 1995: 356). Након увида у инвентар перцептивних глагола у РМС, установили смо да је у овом речнику забележено свега девет полисемичних глагола којима се примарно означава перцепција (в. Табелу 1).²

Табела 1: Листа семантички најбогатијих ГП

Р. бр.	Лексема	Бр. значења (неповратна + повратна форма)	Опште значење
1.	<i>видеїи (се)</i>	24 (16+8)	вид
2.	<i>гледаїи (се)</i>	20 (14+6)	вид
3.	<i>чуїи (се)</i>	14 (8+6)	слух
4.	<i>осеїїїїи (се)</i>	13 (8+5)	примање утисака уопште
5.	<i>осећаїи (се)</i>	6 (4+2)	примање утисака уопште
6.	<i>мирисаїи</i>	6	мирис

¹ О важности категорије чулне перцепције говори и чињеница да су примитиви *осећаїи*, *видеїи*, *чуїи*, *додирнуїи* уврштени на списак семантичких примитива који је успоставила А. Вјежбицка (в. Годард–Вјежбицка 2014: 12). Примитиви представљају основне, базичне појмове преко којих се могу дефинисати сви други појмови, који су заједнички свим језицима и који чине природни семантички метајезик, а, како запажамо, на наведеном списку су готово сви базични глаголи са значењем примања чулних утисака.

² У нашем истраживању полисемије у Речнику САНУ установили смо да се изразито полисемичним лексемама првенствено означавају конкретне динамичне активности у којима суделује човек или које су видљиве његовом оку, што је у складу и са добијеним налазом о ГП на грађи из РМС – сфера менталног се чешће описује преко сфере конкретног, отуда је и мали број изразито полисемичних глагола којима се примарно описује радња из сфере перцепције као дела менталних активности (в. Миланов 2017: 508–509).

Р. бр.	Лексема	Бр. значења (неповратна + повратна форма)	Опште значење
7.	<i>слушајџи (се)</i>	6 (5+1)	слух
8.	<i>о̀гледајџи (се)</i>	6 (2+4)	вид
9.	<i>о̀гледајџи (се)</i>	5 (3+2)	вид

3.2. Једна напомена. У табели је наведен број значења основне и рефлексивне форме глагола, које заједно чине збир значења ГП и заједнички доприносе полисемичности анализираних глагола. У дескриптивним реченицама српског језика пракса је да се обе форме глагола обрађују под једном одредницом, те ћемо овде дати неке напомене о семантици рефлексивне форме глагола који у примарном, нереклексивном облику означавају примање утисака посредством чула. На основу дефиниција ових глагола уочили смо да од свих полисемичних ГП четири у рефлексивној форми означавају неку другу појаву: глагол *о̀гледајџи се* означава динамичну активност, физичко деловање (Прва пролетерска дивизија ... *о̀гледала се* већ код Ситнице и Јајца), док глаголи *осејџи се*, *осећајџи се*, *слушајџи се* означавају менталне појаве – психичко стање, прожетост неким осећањем, уверењем, идејом, свест о нечему и сл. (Оживи наша земља и сама *се осејџи* јаком; Децо моја, *слушајџе се*, претрпите једно друго). Они глаголи који и у повратној форми припадају ГП најчешће представљају праве повратне глаголе јер се повратна речца може заменити заменицом *себе* (нпр. *гледајџи/видејџи/о̀гледајџи себе* у огледалу).

3.3. Редослед глагола наведених у табели, као и број њихових значења указују на то да се од свих изразито полисемичних глагола перцепције богатством значења одликују они којима се примарно означава визуелна перцепција, који су и најбројнији, а да је мало лексема које у примарном значењу именују радње примања утисака осталим чулима – слухом, мирисом и укусом. Такође, уочавамо да су глаголи који уопштено означавају примање утисака путем чула (какви су глаголи *осејџи се*, *осећајџи се*) семантички мање разуђени од глагола који описују примање утиска путем неког конкретног чула.

4.1. Већ смо истакли да се у лингвистичкој литератури говори о доминацији глагола визуелне перцепције у односу на глаголе перцепције осталим чулима (у радовима Д. Апријана, О. Виберга, Е. Свитсер, Е. Падучеве, С. Ристић итд.), а тај закључак потврђује и наше истраживање. Разлог за доминантност глагола визуелне перцепције произилази из важности вида за човеково поимање света, из чињенице да се менталне, интелектуалне појаве најчешће описују глаголима вида.

4.2. Бројни истраживачи сматрају да је, према обиму информација које човек стиче путем чула, најважнији вид, потом следи слух, па мирис, укус и

додир, мада међу последња три чула нема тако јасне хијерархије као међу прва два (в. Апресјан 1995: 363).³ С. Улман је нашао да око 80% опажајних метафоричких преноса произлазе из нижих нивоа у перцептивној хијерархији (мирис, укус, додир) (Улман, према Апресјан 1995: 363).⁴ Дакле, и наша грађа добијена ексерпцијом РМС и досадашња истраживања о овој теми показују да су глаголи визуелне перцепције доминатна група перцептивних глагола.

5.1. Рећи ћемо нешто о семантички најбогатијим и најфреквентнијим ГП, а то су глаголи визуелне перцепције. Глагол *видејџи* (*се*) је, поред глагола *гледајџи* (*се*), главни представник лексичко-семантичке групе глагола визуелне перцепције у српском језику. Ова два глагола, иако из исте сфере, имају различиту употребну вредност – различито се реализују у погледу агентивности и волунтативности (исп. Лич 2004: 30–31; Виберг 2008: 124)⁵. Глагол *видејџи* у основном значењу не укључује намеру и активно учествовање агенса, док је код глагола *гледајџи* обавезно лично учешће агенса – нешто се може видети случајно, а гледати се може свесно и са неком намером.

5.2. О семантичко-синтаксичким обележјима глагола *гледајџи* и *видејџи* у српском језику писала је С. Ристић (2012: 121–131) и установила да је двовидски глагол *видејџи* типични представник класе глагола визуелне перцепције, да су у неким ситуацијама ова два глагола заменива, као и да се на основу њих може претпоставити исти пут семантичко-синтаксичког развоја за све глаголе визуелне перцепције.

5.3. Прегледом полисемантичких структура глагола *видејџи* и *гледајџи* запазили смо да се у секундарним значењима ових глагола ређе именује примање утисака путем чула вида, а много чешће интелектуалне радње и стања.⁶ Овим глаголом се и секундарно означавају менталне, интелектуалне

³ О хијерархијском статусу лексема визуелне перцепције говоре и резултати Р. Драгићевић, која је у истраживању синестезије у српском језику запазила да се именице из сфере вида најређе допуњују придевима из домена других чула и њима се најчешће описује већина других особина и релација (2007: 158).

⁴ То је директно повезано са антропоцентричношћу језика – човек разликује више визуелних и слуховних представа него било које друго живо биће. Насупрот томе, чуло мириса му је много мање развијено, него нпр. код паса, који разликују преко 300.000 мириса (в. Апресјан 1995: 363).

⁵ Иста паралела може се успоставити и код глагола звучне перцепције: *чујџи* и *слушајџи*, док глагол *мирисајџи* нема опозита, пошто *мирисајџи* може значити и „осетити мирис” и „помирисати” (исп. Стаменковић 2009: 70). Међутим, иако глагол *мирисајџи* има двозначну примарну семантику и нема неизведени глагол с којим би се допуњавао, на листи изузетно полисемичних ГП нашао се на дну табеле, што можда има везе са чињеницом да се комуникација међу људима не може реализовати путем чула мириса (за разлику од вида, слуха и додира), те да се мирисањем не може произвести нека динамична промена, а показало се да највише значења имају глаголи којима се примарно означава нека динамична активност којом се мења постојећа ситуација (уп. Миланов 2017: 510).

⁶ Како наводи Апресјан (1995: 364), сваки се телесни систем одражава, копира у одговарајући духовни систем и обрнуто. Тако у руском језику перцепцији одговарају интелектуална стања и активности, физиолошким стањима (потребама) – жеље, физиолошким реакцијама – емоције, физичким активностима – говор.

радње које се односе на значења запажања, расуђивања, пажње, контроле, наде, старања и сл. (исп. Ристић 2012: 125) (нпр. Зар *не видиш*е да морам?; Прочитај ми ово писмо да *видим* шта ми [господин капетан] поручује; Ми не *видимо* човека који би за такав рад имао више способности од њега; Деде, другови, да *видимо* шта ћемо; А још немам зимског капута, нит' *видим* кад ћу га стећи; Јеси ли ти находио у вашим књигама ... да дјевојка ваше вјере *гледа* Турчина? Пази господичиће ... Е баш не могу да их *гледам*; Омладина почиње стварније да *гледа* на ствари целог племена). Код свих секундарних значења подразумева се и визуелна перцепција која је директно или посредно уткана у њихову семантику.

5.4. Глагол *гледајти* (*се*) нема према себи одговарајућег видског парњака са истим примарним значењем, већ се промена вида и указивање на перфективност врши префиксацијом, а велики број деривата видску разлику успоставља променом акцента (нпр. *загледајти* (*се*)/*загледајти* (*се*), *огледајти* (*се*)/*огледајти* (*се*), *прегледајти* (*се*)/*прегледајти* (*се*), *разгледајти* (*се*)/*разгледајти* (*се*), *погледајти* (*се*)/*погледајти* (*се*) итд.). Велики број префиксираних деривата указује на широку, недовољно одређену семантику глагола *гледајти*, што је обележје свих семантички богатих лексема.

5.5. За доминантност глагола *видети* међу перцептивним глаголима О. Виберг (2001: 1307) налази неколико разлога: што је лексикализован као једноставан глагол у већини језика, затим има највећу текстуалну фреквенцију (у стандардним европским језицима), показује велику морфолошку и синтаксичку флексибилност, доминантан је у полисемији и има склоност да се једносмерно шири и на остала чула итд. Овај аутор напомиње да је глагол *see* базични глагол перцепције у енглеском језику, док глагол *se* у шведском језику представља доминантан глагол перцепције и када је у питању број реализованих значења, и када је у питању фреквенција (2008: 128). Е. Свитсер (1990) је у свом истраживању закључила да енглески глаголи који су у вези са чулом вида имају примат у односу на глаголе који се односе на остала чула, јер је основни пут сазнавања света управо путем вида. Такође, она истиче и склоност глагола визуелне перцепције ка апстрактним значењима (као што су знање, разумевање и сл.) истичући да се најпре путем вида прикупљају подаци из спољашњег света.

5.6. Запажања која се односе на поменуте глаголе визуелне перцепције потврђују чињеницу уобичајену у лингвистици да се глаголима вида најчешће описују мисаоне интелектуалне радње, као и да је интелектуална страна нашег живота повезана најчешће са визуелним опажањима (исп. Свитсер 1990: 34). И анализирана грађа потврђује да се стварност доживљава преко телесног искуства, а полисемични глаголи показују да примат у спознавању света има визуелно искуство.

6. О статусу најфреквентнијег ГП у савременом језику можемо се обавестити и увидом у вербалне асоцијације испитаника на овај глагол као стимулус. Тако је овај глагол у *Асоцијативном речнику српског језика* дат као стимулус у 1. лицу одричног облика презента, *не видим*. Одговори које су испитаници давали показују прототипичност примарног значења, примања

чулних утисака путем вида, о чему сведоче следеће реакције: *нишӣа, мрак, очи, слей̄, наочаре, слей̄ило, око, њама, вид, слей̄ац, слей̄оћа, у мраку* итд. Осим одговора који указују на физиолошки проблем човека, бројни су и они који вид схватају као везу са апстрактним појмовима, што показују реакције: *не видим будућностӣ, истӣину, смисао, њерсӣекџиву, безизлазно, душу, мржњу, немоћ, неодлучностӣ* итд. Поменути примери потврђују да је глагол *видетӣи* у савременом језику доминантан и када се описују друге менталне активности које су блиско повезане са визуелним опажањем.

7. Следеће питање које нас је интересовало било је да утврдимо статус ГП у савременом језику, провером њихове фреквенције у репрезентативним изворима – фреквенцијским речницима и у Корпусу (в. Табелу 2).

Табела 2: Фреквенција семантички најбогатијих ГП у савременим изворима

Лексема	ФРССЈ	ФРЂК	Корпус
<i>видетӣи (се)</i>	754	2.720	111.933
<i>гледа̄ӣи (се)</i>	358	1.781	30.050
<i>чӯӣи (се)</i>	345	1.555	32.324
<i>осе̄ӣӣӣи (се)</i>	126	277	11.422
<i>осећа̄ӣӣи (се)</i>	158	541	22.620
<i>слуша̄ӣӣи (се)</i>	226	718	11.611
<i>мириса̄ӣӣи</i>	20	395	1.570
<i>о̄гледа̄ӣӣи (се)</i>	0	1	1.866
<i>о̄л̄еда̄ӣӣи (се)</i>	9	106	

Број потврда у Корпусу и фреквенцијским речницима показује да стање у речнику прати стање у савременом језику, као и да је глагол *видетӣи* изразито доминантан ГП у савременом језику. Из табеле запажамо да су у свим изворима фреквентни општи глаголи који означавају перцепцију, док они са специфичнијом семантиком, коју прати и видско разликовање у акценту, имају мањи број потврда. Код таквих глагола је у неким случајевима дискутабилно и

одређивање лексеме пошто је у питању писани извор, те је и то могао бити један од разлога њихове ређе употребе.

8. Како бисмо стекли увид у полисемичност базичних глагола којима се примарно означава перцепција и у другим словенским језицима, проверили смо број њихових значења у доступним завршеним речницима. То су, за македонски језик, *Толковен речник на македонскиот јазик*, у издању Института за македонски језик; за руски језик, *Толковый словарь русского языка* С. И. Ожегова и Н. Ю. Шведове; за пољски језик *Wielki Słownik Języka Polskiego*, у издању Пољске академије наука. Резултате ћемо представити у Табели 3:

Табела 3: Однос броја значења ГП у одабраним речницима словенских језика

српски	македонски	руски	пољски
видети (се) 24	види (се) 15	смотреть(ся) 15	widzieć (się) 16
гледати (се) 20	гледа (се) 14	слушать(ся) 12	zobaczyć (się) 11
чути (се) 14	слуша(се) 11	видеть(ся) 6	śłuchać (się) 4
осетити (се) 13	слушне (се) 6	нюхать (3)	wąchać (się) 4
осећати (се) 6	чувствува (се) 6	слышать (3)	usłyszeć (się) 3
слушати 6	мириса 3	нюхнуть (1)	
мирисати 6	мирисне 1		

Добијени подаци показују да су глаголи којима се примарно означава вид доминанти у свим испитиваним језицима, те да је вид, и према овом критеријуму, доминантно чуло. Прва два глагола по броју значења на листи у готово свим језицима јесу они који у основном значењу именују пријем утисака путем чула вида. Овај налаз такође говори да се за велики број језика као универзалан може успоставити закључак да лексеме којима се описују појаве у вези са чулом вида представљају доминантне лексеме помоћу којих се описују појаве у вези са другим чулима и са стварношћу уопште.

9. Анализа је показала да се у српском језику, према подацима из речника књижевног језика, релативно малим бројем изразито полисемичних глагола примарно означава примање утисака посредством чула. На листи високо полисемичних ГП по броју значења доминанти су глаголи визуелне перцепције, што је у складу са резултатима досадашњих лингвистичких истраживања о овој теми. Фреквенција анализираних глагола у Корпусу и фреквенцијским речницима српског језика показује да стање у речнику прати

стање у савременом језику, као и да глагол *видети* представља доминантан ГП у савременом језику. Наше истраживање потврдило је у науци општепознату чињеницу да се стварност доживљава преко телесног искуства, а испитивани ГП, да још једном истакнемо, показују да примат у спознавању света има визуелно искуство.

Summary

The paper analyzes verbs from the descriptive dictionary of Serbian literary language which primarily refer to sensory perception. For the purpose of the research perceptual verbs with the archisema “to perceive” in their primary meaning, and with at least five meanings in their semantic structure, were extracted from the Matica Srpska Dictionary. The analysis showed that the dictionary data coincides with the situation in contemporary language and that *the sense of sight* is dominant when it comes to verbs of perception. Research has shown a universal conclusion across languages which tells us that lexemes describing phenomena related to the *sense of sight* are dominant lexemes, which are used for the description for other senses and reality in general.

Литература

Апресян Юрий Д. 1995. *Интегралное описанье языка и системная лексикография. Избранные труды*, том II. Москва: Языки русской культуры.

Драгићевић Рајна. 2007. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Миланов Наташа. 2017. *Полисемија српске лексике на корџусу Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, необјављена докторска дисертација.

Ристић Стана. 2012. *О речима у српском језику (џворбени и лексикографско-лексиколошки аспекти)*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Стаменковић Душан. 2009. „Значење и метафоризација глагола звучне перцепције у енглеском језику: hear, listen, obey”. *Прилози проучавању језика* 40, Нови Сад: Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, 65–77.

*

Goddard Cliff, Anna Wierzbicka. 2014. *Words and Meanings (Lexical Semantics across Domains, Languages, and Cultures)*, Oxford: University Press.

Ivić Milka. 2006. *Jezik o nama*. Beograd: Biblioteka XX vek. Knjižara Krug.

Leech Geoffrey. 2004. *Meaning and the English Verb*, 3rd ed. London – New York: Routledge.

Sweetser Eve. 1990. *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge Studies in Linguistics.

Viberg Åke. 1993. „Crosslinguistic perspectives on lexical organization and lexical progression”, *Progression and regression in language*, Cambridge: Cambridge University Press, 340–385.

Viberg Åke. 2001. „Verbs of perception”, *Language typology and language universals. An international handbook*, Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1294–1309.

Viberg Åke. 2008. „Swedish verbs of perception from a typological and contrastive perspective”, *Languages and Cultures in Contrast and Comparison*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 123–172.

Извори

Васић Смиљка, Драгољуб Васић. *Фреквенцијски речник савременог српског језика* (полазне основе новије српске прозе). Београд: Институт за педагошка истраживања, 2004.

Костић Ђорђе. *Фреквенцијски речник савременог српског језика*. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију, 1999.

Костић Ђорђе. *Корпус српског језика*. Београд: Институт за експерименталну фонетику и патологију говора и Лабораторија за експерименталну психологију, 2001.

Пипер Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. *Асоцијативни речник српског језика* (од стимулуса ка реакцији). Београд: Београдска књига – Филолошки факултет – Службени лист СЦГ, 2005.

Речник српскохрватског књижевног језика. Ред. Михаило Стевановић и др., I–VI. Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска), 1967–1976.

Толковен речник на македонскиот јазик. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

Толковий словарь русского языка. Ред. С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. Москва: Издательство „Азъ“, 1992.

*

Korpus savremenog srpskog jezika, Математички факултет Универзитета у Београду, Београд. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/>

Wielki Słownik Języka Polskiego. Instytut Języka Polskiego PAN. <https://www.wsjp.pl/>

Емил НИАМИ
Руски центар при УКИМ
Скопје

ТИ VS. ВИЕ – ЕТИКЕЦИЈАТА ПРИ КОМУНИКАЦИЈАТА ВО СОВРЕМЕННОТО МАКЕДОНСКО ОПШТЕСТВО

Апстракт: Статијата има за цел да ги постави основите на етикецијата во современиот македонски јазик, а имено на обраќањата со формите „ти“ и „Вие“. Во трудот се разгледуваат начините и условите за етикеција со формите „ти“ – „Вие“, при што се разгледуваат различните општествени, социјални, традиционални и други причини. Исто така се разгледуваат и номинациите условени од овие две форми изразени преку различни лексеми и тоа во различни околности.

Клучни зборови: етикеција, Вие, ти, обраќање.

При секоја конверзација постои определен модел на обраќање, кој се засновува на етикацијата, која претставува соодветен комплекс на: ситуациски, социјални и психолошки услови на обраќање кон адресатот. Еден сегмент од обраќањата кон лицето соговорник е онаа при која се користат лични заменки, односно формите **ти** – **Вие**. Формите **ти** – **Вие** се разликуваат во јазиците, во некои не се употребуваат, а во некои се разликуваат според адресатот итн.

Формата **Вие** во македонскиот јазик е под влијание од западноевропските земји. За настанувањето на оваа форма постојат повеќе претпоставки. Најприфатлива е онаа, според која, по распадот на Римската Империја, кога престолот го зазеле двајца императори – едниот во Рим, другиот во Константинопол – при обраќање кон некој од нив, почнала да се употребува множинската форма со цел да не се навреди другиот.

Во секојдневната комуникација во македонскиот јазик формата **ти** се употребува во различни ситуации, па затоа има: таканареченото „блиско **ти**“ – за: другари, блиски пријатели, блиски колеги; таканареченото „роднинско **ти**“ – односно за роднините; „**ти** за млади“, односно обраќање на некој постар кон некој што е помлад од него; „**ти** за деца“, односно кон децата или меѓу самите деца; потоа т.н. „братско **ти**“ за изразување на заедништво, припадност кон некоја група и „навредливо **ти**“, при што се демонстрира грубост во изразот или во односот.

Употребата на **ти** или на **Вие** зависи од повеќе фактори.

1. Степенот на познавање на учесниците во комуникацијата.

Вие се применува при комуникација со непознат или со малку познат адресат; **ти**, пак, со адресат што е добро познат. Ова правило има и неколку дополнувања, односно потточки.

а) Доколку говорителите што се познаваат слабо, доколку почнат да се зближуваат, односно нивното познанство станува поблиско, можна е промена во етикецијата. Преминот од **Вие** на **ти** е посвојствен за младите луѓе. (Тие дури и не се ни трудат да ја започнат комуникацијата меѓу себе со **Вие**, со оглед на тоа што се гледаат како рамноправни. Слична е ситуацијата и со децата кои се обраќаат едно кон друго, исклучиво на **ти**).

б) По подолго и подобро запознавање, односите можат и да не станат другарски, при што нема можност за премин од **Вие** на **ти**. На тој начин, во определени социјални групи, особено кога станува збор за интелигенцијата, дури и при многу добро познанство не продолжува етикецијата на **ти**.

в) Преминот од **Вие** на **ти** може да означува промена во односот кон интимна доверливост. Но, тука треба да забележаме, како и во претходната точка, дека и покрај таквата ситуација не секогаш можеме да очекуваме премин од **Вие** на **ти**.

г) Еднаквоста при комуникацијата може да се почувствува и кај социјална група, која, во секојдневната комуникација, употребува разговорен јазик. Па, така, на пример, еден мајстор кон друг непознат може да му се обрати на **ти**, или, пак, еден таксист во комуникација со друг му се обраќа со **ти**.

2. Официјалност/неофицијалност на опстановката на комуникацијата.

Вие се употребува во официјална опстановка, а **ти** во неофицијална. Но, и ова правило бара неколку уточнувања.

а) Непознат, малку познат адресат, се именува со **Вие** и во официјална и во неофицијална опстановка.

б) Без оглед на тоа што во неофицијална опстановка соговорниците се на **ти**, во официјална комуникација, односно во јавност, тие се обраќаат со **Вие** (водители на емисии со гости, да кажеме). Тука треба да забележаме дека во последно време во медиумите, особено на телевизија, под влијание на американскиот начин на „лежерна“ комуникација, возрасни луѓе што им се познати на сите, луѓе што се почитувани во јавноста, се обраќаат на **ти** и со личното име.

3. Заемни односи меѓу учесниците во комуникацијата.

Вие се користи доколку се воздржани односите, доколку се целосно културни, „студени“ итн., а **ти** се претпочита кога односите се: пријателски, другарски, интимни, фамилијарни, „топли“ итн.

Доколку претходно, комуникацијата меѓу учесниците се одвивала на **ти**, а преминува на **Вие**, тоа може да означува кавга, желба за прекинување или за измена на односите меѓу нив.

Заемните односи меѓу родителите и децата во современата македонска комуникација се потпираат на интимно-доверлив начин. Обраќањето на **Вие** може да означува недоразбирање, кавга или, пак, шега.

4. Рамноправност/нерамноправност на статусните позиции на соговорниците.

Рамноправни позиции, по правило, се „претпоставен – претпоставен“ или „потчинет – потчинет“, потоа меѓу: колегите, родителите, купувачите, пациентите итн. Нерамноправност на позициите се забележува во односите „претпоставен – потчинет“, „родител – дете“, „учител – ученик“.

Во ситуација на рамноправност на партнерите се избираат формите на **ти** или на **Вие**, во согласност од забелешките што веќе ги изнесовме. Во ситуацијата на нерамноправност постои сложен избор на форми: **Вие** се однесува на постариот, односно на оној што е на повисока функција, а **ти** – на помладиот.

а) Обраќањето на **ти** на постар кон помлад – дете, младинец, е своевидна норма. Во македонската средина, наставниците во основните и во средните училишта, на учениците им се обраќаат исклучиво на **ти**, додека веќе на високообразовните институции наставниците на студентите им се обраќаат на **Вие**. Кога се надвор од официјалната опстановка, односно надвор од „предавалните“, односот на наставникот кон студентот може да премине на **ти**.

б) Во односот надреден – потчинет би требало да се почитува обраќањето со **Вие** иако, во современото македонско општество, постои отстапување од оваа ситуација.

в) Но, од друга страна, пак, обраќањето на **ти** кон подредениот може да значи и посебна доверливост (како што е примерот наставник – студент), при што ваквиот однос се оценува позитивно. Исто така може да се даде позитивна оценка на преминот од **Вие** на **ти** кога надредениот сака да покаже рамноправност, без оглед на официјалната субординација.

Обраќањето на **ти** – **Вие** може да се поедностави на следниов начин:

Комуникацијата на **Вие** се користи:

- во однос на непознат адресат
- во официјална комуникација
- при подвлечена почит, воздржаност, „студени“ односи
- кон некој што е рамноправен или постар/„повисок“ по положба.

Комуникацијата на **ти** се применува:

- во комуникација со добро познат адресат
- во неофицијална опстановка
- при другарски, „топли“, интимни, фамилијарни односи
- кон некој што е рамноправен или помлад/„понизок“ по служба.

Во поранешниот (социјалистички) систем на уредување, во македонскиот јазик обраќањето кон непознати лица се изразуваше со употребата на именките „другар“ (за лице од машки пол) и „другарка“ (за лице од женски пол). Притоа ваквиот вид на обраќање ги ставаше соговорниците во сосема рамноправна позиција (во согласност со нормите на тогашното општествено уредување).

Со промената на системот, односно со навлегувањето на демократијата, обраќањето кон непознато лице почна да се изразува со именките „господин“,

„госпоѓа“ („госпожа“) и „госпоѓица“. Овие форми во определен дел, освен што искажуваат дека соговорниците не се познаваат или дека се познаваат многу малку, исто така има признак и на определена субординација.

Во семејната и во фамилијарната комуникација обично обраќањето на соговорниците во македонската јазична средина се одвива на **ти**. Така, децата кон родителите се обраќаат кон родителите со: „мамо“ и „тато“ и тоа во второ лице еднина. Исто се однесува и на другите роднини: баба, дедо, тет(к)а, чичко, вујна, вујко и на други вторични номинации. Неретко се случува, при обраќањето на помлад член од семејството или од фамилијата кон постар, да се употребува личното име на оној кон кого се обраќа. Но, истовремено постојат и случаи кога помладите им се обраќаат на повозрасните на **Вие**, и тоа не само во пошироката фамилија, ами и кон родителите.

Во македонската јазична средина во определени случаи (кога станува збор за официјално обраќање, односи што не се блиски, субординација, „заладени“ или непријателски односи) лицата се обраќаат со име и презиме или, пак, само со презиме.

Она што е карактеристично за македонскиот начин на обраќање е тоа што мошне почесто се среќава формата **ти**, дури и кон непознати лица. Од социолингвистичка гледна точка постојат четири причини за тоа:

- поголемата доверба во комуникацијата меѓу соговорниците
- демократизацијата (при што општествената влијаела и врз јазичната)
- менување на комуникацијата и на односите во воспитно-образовната дејност
- влијанието на западноевропските (имено: на англискиот) јазици.

Во последниве десетина години кај помладата генерација (но, веќе станува забележлива и кај повозрасните лица) е видна тенденција на употребата на „псевдономинациите“: брат, братче, бате, баце, другар, другарче, друже, пријателе и слично. Се чини дека ваквиот вид обраќање ги замени номинациите „девојка“, „женска“, „дечко“, кои беа мошне фреквентни во деведесеттите години од минатиот век, но кои сè уште функционираат, иако поретко одошто погоренаведените.

Она што може да се изведе како заклучок е дека формално во македонскиот јазик постои јасна граница за употребата на формите **ти** и **Вие** и дека тие се користат во зависност од: ситуацијата, субординацијата, општествениот статус, блискоста, воспитувањето, образованието, како и од односите што меѓусебно ги имаат соговорниците. Она на што особено треба да се обрне внимание е усвојувањето на овие форми за обраќање во текот на воспитно-образовниот процес за да не се избришат границите, а со тоа, за да не се изгуби и јазичниот потенцијал за изразување на различните односи во говорот.

Резюме

Етикет – совокупност правил хорошого тона, принятых в данном обществе и устанавливающих нормы поведения и общения людей в определенных ситуациях. Речевой этикет – система выработанных в данном языке формул, которые служат для установления контакта между собеседниками

и поддержания общения в нужной тональности. Речевой контакт, в который вступает человек для обмена логико-содержательной информацией, имеет свои определенные правила.

В македонском языке широко распространено общение на «ти» («ты») в неофициальной речи. Поверхностное знакомство в одних случаях и неблизкие длительные отношения старых знакомых и других оказываются употреблением вежливого «Вие» («Вы»). Кроме того, общение на «Вие» («Вы») свидетельствует об уважении участников диалога. Принято считать, что использование формы «ти» («ты») всегда является проявлением душевного согласия и духовной близости и что переход на общение на «ти» («ты») является попыткой интимизации отношений. Общий вывод таков: умелый выбор и уместное использование «ти» («ты») или «Вие» («Вы») форм общения дает возможность говорящему проявить к партнеру весь спектр личных и социальнозаданных отношений.

Литература

Акишина А.А., Акишина Т.Е. 1990. Этикет русского телефонного разговора. Москва,.

Балакай А.Г. 1993. Словарь русского речевого этикета. Проспект. Новокузнецк.

Богданов В.В. 1990. Речевое общение. Ленинград.

Гольдин В.Е. 1978. Этикет и речь. Саратов.

Гольдин В.Е. 1987. Обращение: теоретические проблемы. Саратов.

Крысин Л.П. 1976. Речевое общение и социальные роли говорящих // Социально-лингвистические исследования. Москва.

Стернин И.А. 1993. Коммуникативные ситуации. Воронеж.

Формановская Н.И. 1989. Речевой этикет и культура общения. Москва.

Формановская Н.И. 1982. Вы сказали «здравствуйте». Речевой этикет в нашем общении. Москва.

Формановская Н.И. 2008. Русский речевой этикет. Москва.

Билјана НИКОВСКА
Скопје

МАКЕДОНСКИОТ ПРЕВОД НА ИМИЊАТА НА ЛИКОВИТЕ НА БИАТРИКС ПОТЕР¹

Апстракт: Во оваа статија се анализираат начините на коишто се предадени/преведени имињата на ликовите (личните имиња) во книгите: *Приказнајќи за мачејќо Том*, *Приказнајќи за двејќе лоши глувчиња*, *Приказнајќи за зајачејќо Пиџер* и *Приказнајќи за Бенџамин Зајчевски* на авторката Биатрикс Потер, во превод од англиски на Катерина Трајановска и во издание на Либи, дел од Арс Ламина – публикации. Исто така, се анализира соодветноста на избраните преведувачки стратегии, доследноста во нивното користење и се сугерираат поинакви решенија.

Клучни зборови: лични имиња, Биатрикс Потер, литература за деца, социокултурни аспекти, преведувачки стратегии.

Вовед

Се зголемува интересот за преведување книги за деца на македонски јазик (покрај интересот за оригинални дела). Таа тенденција поттикнува различни истражувања поврзани со преведувањето на книгите за деца на македонски.

Овде се анализираат стратегиите на преведување на имињата на ликовите (од англиски на македонски) во неколку дела на британската авторка Биатрикс Потер – *Приказнајќи за мачејќо Том*, *Приказнајќи за двејќе лоши глувчиња*, *Приказнајќи за зајачејќо Пиџер* и *Приказнајќи за*

¹ Како што може да се забележи, името на авторката го транскрибиравме од Beatrix во Биатрикс, различно од изборот (Беатрикс) што го имаат направено преведувачот и лекторот во македонскиот превод што го анализираме. Во Правописот, стр. 181 Табела 1. *Самогласки и дифтонзи во акцентуирана позиција на зборови*, пишува дека дифтонгот *ea* се предава со *и* (Keats – Китс) и со *e* (Reading – Рединг). *Beatrix* повеќе одговара на првиот пример (Keats). Наше мислење е дека *ea* во Beatrix треба да се предаде со *иа* (или со *ие*) ако се следи британскиот англиски изговор, односно /,bi:triks/ (*ea* се слуша како *и* во северноамериканскиот изговор, т.е. /,bi:triks/). Со оглед на тоа што авторката е Британка, се одлучивме за британскиот изговор и тоа за замена на *ea* (Beatrix) со *иа* (Биатрикс). Името на писателката (во рефератов) ќе го употребуваме според нашето согледување.

Бенџамин Зајчевски. Преводот од англиски е на Катерина Трајановска, а лектурата е на Дејан Василевски, во издание на Либи, дел од Арс Ламина – публикации. Освен што се анализираат начините на кои се предадени/преведени имињата на ликовите, се даваат и предлози за можни (поуспешни) решенија. Анализата, овојпат, само навестува можности за посеопфатни и посестрани анализи.

При првото читање на посочениот македонски превод на овие неколку книги на познатата Биатрикс, читателот може да се соочи со неколку дилеми (поради очигледноста на една општа недоследност):

1. Зошто *Flopsy* е Флопси и *Mopsy* е Мопси, а *Cotton-tail* е Пуфче?
2. Зошто *Peter Rabbit* е зајачето Питер, а не е Петар (Петре) Зајакот?
3. Зошто *Зајчевски* и *Баројџиковски* се: *Бенџамин*, *Ребека* и *Џемима*, а *Трејџиковска* е *Убавка*?

Има и уште неколку други случаи, коишто остро ја боцкаат љубопитноста, но нив ќе ги спомнеме понатаму.

Што е дозволено, а што не би требало да се дозволи?

Името на ликот во приказната за деца може да се транскрибира од оригиналот (како: Ребека и Бенџамин). Може, исто така, да се најде соодветен еквивалент на оригиналното име во целниот јазик (па, наместо Питер да биде Петар). Може и да се преведе значењето на името (и *Mittens* ќе биде Ракавичка, а *Cotton-tail* ќе биде Пуфче или Памукче или Мекоопафче...).

И во преводот, којшто е предмет на нашата анализа, се забележуваат различни пристапи (стратегии) за пренесување на оригиналната порака на читателите од друга јазична и културна средина. Се забележува, исто така, дека преведувачот, освен значењето, се обидува да ги пренесе и естетските вредности и да ги реши културните разлики меѓу читателот, на којшто мајчин јазик му е македонскиот, и читателот, на којшто мајчиниот јазик му е британски англиски, како што е во оригиналниот текст.

Притоа, фокусот на анализата е на тоа **колку доследно преведувачот ги користи преведувачките стратегии** што ги избрал и особено на тоа **дали е оправдано отстапувањето од доследноста** во нивното користење. Поради несогласувањето со одредени одлуки што ги направил преведувачот, се нудат други решенија.

Заклучоците за тоа како е постапено и за новите можни решенија се извлекуваат преку следните прашања: Зошто нешто е **добро**? Како може она што е добро да биде **различно**, а повторно да биде добро? Зошто нешто **не е добро**? Како нешто да биде **подобро**?

Ќе се обидеме да одговориме на овие прашање анализирајќи ја ситуацијата одделно во секоја од преведените книги.

Приказната за зајачето Питер (The Tale of Peter Rabbit)

Имињата на ликовите во *Приказната за зајачето*² *Питер* се предадени на следниот начин:

1. Транскрипција

пр.: *Flopsy* е Флопси

пр.: *Mopsy* е Мопси

2. Превод на значењето на оригиналното име

пр.: *Cotton-tail* е Пуфче³

3. Општа наместо сопствена именка во дел од името

пр.: *little Benjamin Bunny* – малото (некаде „малечкото“) зајаче Бенџамин

пр.: *Peter Rabbit* – зајачето Питер (н.з. или со голема буква – Зајачето, в. фуснота 1)

Во оригиналот, *Bunny* (со значење „зајаче“) е со голема буква и е дел од целото име на ликот (веројатно во функција на презиме), но во преводот на македонски „зајаче“ е со мала буква, како општа именка пред името „Бенџамин“. (И во оригиналот и во преводот *little* е со мала буква, што укажува на тоа дека не е дел од името на овој лик.) Прашањата што се наметнуваат, по ова, се:

1. Зошто *Flopsy* е Флопси и *Mopsy* е Мопси, а *Cotton-tail* е Пуфче?

2. Зошто *Peter Rabbit* е зајачето Питер, а не Петар Зајакот?

Во однос на второто прашање, избраната стратегија не е воопшто погрешна, но ќе видиме во другите приказни дека за исти случаи, се користени други методи (на пример, готвачката *Jane* станува Јана во македонскиот превод).

Како забелешка, којашто не се однесува директно на преводот на личното име, но е интересна од аспект на анализа на одлуката на

² Со оглед на тоа што овој пример е само во насловот, каде што сите букви се големи, не можеме да бидеме сигурни дека е во функција на општа именка, но местоположбата (пред сопствената именка „Питер“) укажува на веројатноста дека „зајачето“ се користи како општа именка, а не како презиме (или прекар). Но, во Приказната за мачето (н.з. или Мачето) Том, во самиот текст, Tom Kitten се пренесува како Мачето Том („мачето“ со голема буква, како дел од сопственото име).

³ Од *џувка*: 1. предено исечено на парчиња и собрано во топче, служи како украс на облека и обувки; туфка 3. Печурка во облик на туфка... (Толковен речник на македонскиот јазик, Том IV, Скопје 2008).

преведувачот (зошто одлучил да користи различна определба за ликот?), е случајот *old Mrs. Rabbit*, која наместо *сѝара(ѝа)*, во македонскиот превод станува *добра(ѝа)* (*ѝосѝоѓа Зајка*). Вакви замени на атрибути гледаме и во преводот на другите приказни. И оттука, исто така, може да произлезе нова анализа: Зошто „добра“ наместо „стара“? Дали определбата „стар“ во нашата култура има негативна конотација?! Дали се работи за небрежност при преводот?

Приказната за двете лоши глувчиња (The Tale of Two Bad Mice)

Имињата на ликовите во *Приказнаѝа за двеѝе лоши ѝлувчиња* се предадени на следниот начин:

1. Замена со друго странско име

пр.: *Lucinda* станува Лусија

2. Замена со локално име („одомаќинување“)

пр.: *Jane (the Cook)* – Јана (готвачката)

3. Комбинација од транскрипција на еден дел од името со превод на значењето на друг дел од оригиналното име (со изменета морфолошка форма, т.е. деминутивна членувана именка)

пр.: *Tom Thumb* е Том Палчето

4. Транскрипција

пр.: *Hunsa Munca* е Хунка Мунка

5. Превод на значењето на оригиналното име

пр.: *cheese-monger* станува Кашкавалцијата

Прашањата што се наметнуваат, по ова, се:

1. Дали е оправдана „локализацијата“ во примерот со *Jane*/Јана кога во друга приказна *Peter* е Питер (извршена е само транскрипција), а не е Петар или Петре (имиња коишто се локални за целниот читател)?

2. Дали е добро решението Лусија за *Lucinda*? Со што би се оправдала оваа замена наместо да се изврши само транскрипција (кога и Лусија е странско име и не е многу често на овие простори, а Лусинда не е ништо помалку познато од Лусија)?

Приказната за Бенџамин Зајчевски (The Tale of Benjamin Bunny)

Имињата на ликовите во *Приказнаџа за Бенџамин Зајчевски* се преведени на следниот начин:

1. Комбинација од транскрипција на дел од името (*Benjamin* – Бенџамин) со преведување на значењето (*Bunny* – зајаче) и „одомаќинување“ на презимето (во форма карактеристична за македонските машки презимиња – Зајчевски):

пр.: *Mr. Benjamin Bunny* станува господин Бенџамин Зајчевски

2. Општа наместо сопствена именка во дел од името

пр.: *little Benjamin Bunny* – малото зајаче Бенџамин

Се следи истата тенденција како во *Приказнаџа за зајачеџо Пиџер* – сопствена именка од оригиналното име да се преведе со општа именка (*Bunny* – зајаче, *his Aunt* – во македонската верзија со мала буква „тетка“).

Овде се забележува недоследност во преводот на определбата „old“ (старата) во однос на истиот случај во *Приказнаџа за зајачеџо Пиџер* (добрата).

пр.: *old Mrs. Rabbit* – старата госпоѓа Зајка

Прашање што се наметнува, по читањето на овој превод, е: Дали е оправдан различниот пристап во преведувањето на случаите *Mr. Benjamin Bunny*, кој станува господин Бенџамин Зајчевски, и *little Benjamin Bunny*, кое станува малото зајаче Бенџамин (по аналогија на првото, зошто не е *Бенџамин Зајчевски – Јуниор*, т.е. *Помладиот*, или, по аналогија на второто, зошто не *зајакот* Бенџамин)?

Приказната за мачето Том (The Tale of Tom Kitten)

Имињата на ликовите во *Приказнаџа за мачеџо⁴ Том* се пренесени на следниот начин:

1. Превод на значењето на оригиналното име

пр.: *Mittens* е Ракавичка, *Moppet* е Метличка

⁴ в. фуснота 1

2. Комбинација од транскрипција на дел од името (*Tom* – Том) и превод на значењето на другиот дел од името (*Kitten* – Мачето)

пр.: *Tom Kitten* – Мачето Том (Томас)

Притоа, преведувачката одлучува да ги замени местата на двете сопствени именки од името на ликот (*Tom Kitten* – Мачето Том), што е, исто така, во голема мера неоправдано бидејќи во оригиналот општата именка претставува сопствена именка (презиме или прекар), а општата именка станува сопствена и во преводот, па, во тој контекст, подобро решение би било: Том Мачето (како: Пипин Кусиот, Кице Докторот, ... Резило, ... Кревкото и други.)

3. Превод на значењата на сите делови од името со адаптација на македонските презимиња со додавање на завршеток карактеристичен за македонските презимиња

пр.: *Mrs. Tabitha Twitch* е г-ѓа Убавка Трепетковска

пр.: *Mr. Drake Puddle-duck* е Господин Патор Баропатковски

Етимологијата на името *Tabitha*⁵ го оправдува преводот Убавка, а добра е и намерата да се адаптира презимето (или прекарот), така што ќе се преведе значењето на оригиналот (од *ang. to twitch*) и ќе му се додаде завршетокот карактеристичен за македонските женски презимиња – Трепетковска. Би можело, можеби, да се размисли за посоодветен збор со значење поблиско до значењето на оригиналот (*twitch*) бидејќи македонскиот збор „трепет“ не е сосема адекватен за англискиот „*twitch*“⁶.

Сè на сè, можеме да кажеме дека е направена една успешна адаптација на ова име на македонски. Уште поуспешно, истата преведувачка стратегија е применета на името *Mr. Drake Puddle-duck* (Господин Патор Баропатковски).

Останува дилемата зошто ист обид за ваква адаптација не е направен со имињата *Rebecca* и *Jemima* (*Puddle-duck*) кога ситуацијата е многу слична. Наместо исти преведувачки стратегии, за овој вид имиња, е одлучено да се направи само транскрипција на личното име на ликовите, односно:

⁵ Името се спомнува во Дела на апостолите (9: 36), *Библија*, трето издание, Библиско здружение на Република Македонија, 2009, стр.154. На македонски е Тавита, со значење „газела“ (од арамејски).

⁶ **twitch**¹ /twɪtʃ/ **verb** **1** [**intransitive, transitive**] if a part of someone's body twitches, or if they twitch it, it makes a small sudden movement **verb** **2** [**transitive**] to move something quickly and suddenly; **noun** [**countable**] **1** a quick movement of a muscle, especially one that you cannot control **noun** **2** a sudden quick movement (Longman Dictionary of Contemporary English, <https://www.ldoceonline.com/dictionary/twitch>)

4. Транскрипција на едниот дел од името и превод на значењето на другиот дел од името со завршеток карактеристичен за македонските женски презимиња

пр.: *Rebecca* и *Jemima Puddle-duck* стануваат Ребека и Џемима Баропатковска

5. Задржување само на еден дел од сопственото име

пр.: *Sally Henny Penny* во македонскиот превод е кокошката Пени („кокошката“ со мала буква, како општа именка иако во оригиналот е дел од сопственото име)

И уште еден пример, кој е уште еден доказ за небрежноста и (или) недоследноста, коишто се чувствуваат низ преводите на сите четири книги (и покрај одличните решенија за одредени имиња), се случите како овој во којшто општата именка од оригиналот станува сопствена во македонскиот превод – *Puddle ducks* стануваат Барските Патчиња – во англиските верзии (во некои изданија) „ducks“ е со мала буква⁷, додека во македонскиот превод на анализираните изданија „патчиња“ се со голема почетна буква, што го прави зборот дел од сопственото име.

Прашањето што се наметнува, по читањето на овој превод, е:

1. Дали е оправдана недоследноста во користењето на постапката на „одомаќинување“ во случајот со Трепетковска и со Баропатковски (претходно и Јана готвачката за *Jane*), од една страна, и „неодомаќинување“ т.е. користење на постапката транскрипција во случајот со Питер (а не Петар) за *Peter*, од друга страна? Иста недоследност се следи и во пренесување на имињата *Mrs. Tabitha Twitch*, која станува г-ѓа Убавка Трепетковска, но *Rebecca* и *Jemima Puddle-duck* стануваат „двете патки Ребека и Џемима Баропатковска“.

Заклучок

По кусата анализа на преведувачките стратегии користени при преводот на делата на британската авторка Биатрикс Потер – *Приказнајќија за мачејќо Том*, *Приказнајќија за двејќи лоши глупчиња*, *Приказнајќија за зајачејќо Пиџер* и *Приказнајќија за Бенџамин Зајчевски* на македонски јазик, може да се заклучи дека е направен обид да се пренесат естетските вредности и да се решат културните разлики меѓу читателот, на којшто мајчин јазик му е македонскиот, и читателот, на којшто мајчиниот јазик му е британскиот англиски, како што е оригиналниот текст. Преводот ни дава и неколку навистина успешни решенија на адаптација: *Пуфче* за *Cotton-tail*, *Ракавичка*

⁷ Оваа забелешка треба да се земе со резерва бидејќи е невозможно да се проверат сите изданија на англиската верзија, а не знаеме ниту од кое англиско издание преведувала преведувачката.

за *Mittens*, *Мејличка* за *Moppet*; „локализирањето“ на презимињата со додавање на карактеристичните суфикси за македонските женски и машки презимиња – Баропатковски, Трепетковска, Зајчевски; Том Палчето за *Tom Thumb*, Кашкавалцијата за *cheese-monger*, целосната адаптација на *Mrs. Tabitha Twitch* во г-ѓа Убавка Трепетковска и на *Mr. Drake Puddle-duck* во Господин Патор Баропатковски.

Но, и покрај овие убави решенија, додека се чита, преводот остава една горчина, којшто го расипува блажникавиот вкус и тоа не поради лоши изолирани решенија, колку поради недоследноста во контексти што бараат доследност, поради тоа дека во повеќето случаи *не наоѓаме ништо што би ја оправдало оваа недоследност*.

Така и се наметнуваат оние прашања што ги поставивме на самиот почеток: Зошто *Flopsy* е Флопси и *Mopsy* е Мопси, а *Cotton-tail* е Пуфче? Зошто *Peter Rabbit* е зајачето Питер, а не Петар (Петре) Зајакот? Зошто *Зајчевски* и *Баројатковски* се *Бенџамин*, *Ребека* и *Џемима* (презимињата се локализирани, а имињата се само транскрибирани), а во ист контекст, во случајот со *Убавка Трејетковска*, локализирани се и името и презимето (*Tabitha* не се пренесува со транскрипција, како *Бенџамин*, *Ребека* и *Џемима*, туку се преведува)?

Преведувачот ја има слободата да ги избере средствата со кои ќе ја задоволи целната читателска средина. Секако! Но, слободата на избор не би требало да внесе хаос, особено не кога таа се манифестира во светот на децата. Зошто тенденција за создавање хаос кога ни самиот детски „хаос“ (она што нам возрасните ни изгледа како неред) не подразбира отсуство на принципите за ред, особено не на принципот за доследност?

Summary

The Proper Names in Beatrix Potter's Books in Macedonian is a research paper that deals with the strategies used for the translation of four Beatrix Potter's books into Macedonian – *The Tale of Tom Kitten*, *The Tale of Two Bad Mice*, *The Tale of Peter Rabbit* and *The Tale of Benjamin Bunny*, translated by Katerina Trajanovska, edited by Dejan Vasilevski and published by Libi, Ars Lamina – publikacii, Skopje. We analyze how adequately the chosen strategies are used, how consistently they are used, and we suggest new solutions.

Even though we see an attempt for the original message to be transmitted to the reader with different linguistic and cultural background in a way that preserves the aesthetic and other impact factors (cultural and social differences), and although we see some character names very successfully adopted in the Macedonian version of these books, there is still a bittersweet taste that lingers during the reading and remains after the reading, mostly, because of the noticeable lack of consistency (in a way that in the same contexts, the translator chooses to use different translation strategies without any clear argument why this change is made).

Our conclusion is that the translator is free to choose (and should use) different translation strategies to make it possible for the reader to understand the

original message. However, this freedom of choice shouldn't mean an absence of principles because a child's "chaos" (that one seen as chaos from the adult's point of view) is not an absence of principles and discipline, especially not an absence of the consistency principle, which is inevitably present in that "chaos".

Литература

- Правопис на македонскиот јазик*, Ред. д-р Живко Цветковски. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Култура АД, 2017. <https://pravopis.mk/>.
- Толковен речник на македонскиот јазик*. Ред. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.
- Aguilera C. Elvira. 2008. *The Translation of Proper Names in Children's Literature*. AVANTI Research Group. University of Granada. *E-f@bulations / E-f@bulações*, <http://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/4666.pdf> [Пристапено на 19 јули 2019].
- Apostolova Gergana. 2004. *Names and the Translation*. E-magazine LiterNet, 20.02.2004, № 2 (51) <http://www.liternet.bg/publish10/gapostolova/names.htm> [пристапено во јули 2019].
- Baker M. 1992. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
- Fernandes L. 2006. *Translation of Names in Children's Fantasy Literature: Bringing the Young Reader into Play*. *New Voices in Translation Studies*, 2, pp. 44–57.
- Fornalczyk A. 2007. *Anthroponym Translation in Children's Literature – Early 20th and 21st Centuries*. *Kalbotyra*, 57 (3), pp.93–100.
- Hatim Basil & Mason Ian. 1997. *The Translator as Communicator*. London & New York
- Jaleniauskienė Evelina, Čičelytė Vilma. 2009. *The Strategies for Translating Proper Names in Children's Literature*. ISSN 1648-2824. *Studies About Languages*. No. 15
- Janaviciene Inga. 2016. *Translation of Culture-Specific Items from English into Lithuanian: The Case of O. Henry's Short Stories*. *European Academic Research* Vol. IV, Issue 5/August
- Munday Jeremy. 2001. *Introducing Translation Studies – Theories and Applications*. Routledge: London and New York.
- Nord Christine. 2003. *Proper Names in Translation for Children: Alice in Wonderland as a Case in Point*. *Meta*, 48 (1–2), pp.182–194.

Виолета НИКОЛОВСКА
Факултет за образовни науки
Универзитет „Гоце Делчев“ – Штип
Штип

ЈАЗИЧНА (НЕ)ПИСМЕНОСТ

Апстракт: Тема на излагањето ќе биде јазичната култура, и тоа кај една одредена социјална група, која треба да биде носител на општествениот живот и општествените промени – студентите, идните академски граѓани во нашата заедница. Поимот јазична култура е еден од клучните поими во модерната социолингвистика, поточно научната дисциплина јазична политика и јазично планирање. Преку овој поим се определува реалниот статус на јазикот во една заедница. Според теоретичарите во оваа област, централните елементи во градењето на јазичниот статус не се легалните акти, туку тие имаат вонлингвистички карактер. Тоа се естетски, психолошки, идеолошки фактори. Јазичната култура и односот на говорната заедница кон неа се битен фактор во градењето на јазичниот статус. Предмет на анализа ќе биде комуникацијата на студентите со професорот (и тоа првенствено писмената електронска комуникација), значи употребата на стандардниот јазик во даден социјален контекст. Сликата што ќе ја прикажеме ни го покажува степенот на култура на јазично изразување кој се стекнува во нашето задолжително дофакултетско образование. Импликациите од истражувањето се однесуваат на аспектите на градење на стратегија во однос на употребата на стандардниот македонски јазик и јазичната политика.

Клучни зборови: јазична култура, компетенција на употреба, компетенција на систем.

Терминолошки рамки

Јазичната култура е дел од севкупната култура. Во рамките на лингвистиката, таа се разгледува првенствено во социолингвистиката и е во врска со термините стандарден јазик и норма на стандардниот јазик (Radovanović 1979); како и со терминот еластична стабилност на нормата (Корубин 1969).

Јазичната култура е еден од клучните поими и во научната дисциплина јазична политика и планирање, како фактор кој го одразува реалниот статус на еден јазик во општеството (Ricento ed. 2006).

Во крајна линија, јазичната култура, како елемент на компетенцијата на употреба на системот (Најмз 1980) е во врска и со стилистиката, поточно лингвостилистиката чиј предмет на истражување се функционалните стилови на стандардниот јазик.

Клучни поими во употребата на мајчиниот јазик, во рамките на социолингвистичките истражувања од една страна, и на мајчиниот јазик како предмет на дидактичка обработка од друга страна, сметаме дека се поимите компетенција на систем и компетенција на употреба (компетенција на комуникација)¹. Термините ги воведува Дел Хајмз (Најмз 1980) во својата позната *Етнографија на комуникацијата*. „Лингвистичката теорија компетенцијата ја третира како усвојување на способност да се произведуваат и разбираат сите и која било граматичка реченица на еден јазик. Детето, кое може да ја произведе која било, и сите граматички реченици на еден јазик со подеднаква способност, во заедницата бездруго претставува своевидно општествено чудо. Всушност, во општествената матрица во која детето го усвојува граматичкиот систем на мајчиниот јазик, подеднакво го усвојува и системот на негова употреба со оглед на личностите, местата, целта на комуникација и останатите комуникативни можности и тоа со оглед на сите компоненти на комуникативните чинови, како и со ставовите и убедувањата во однос на нив. Детето развива и обрасци на употреба на јазикот во разговорот, во обраќањето, стандардни навик и сл. При вака дефинираното усвојување се востановува социолингвистичка компетенција на детето (или пошироко комуникативна компетенција), всушност негова способност во општеството да партиципира не само како негов член што зборува (говори), туку и како член кој комуницира“ (Најмз 1980: 136).

Компетенцијата на систем, според ова, е она што структуралистите го дефинираат како јазик (наспрема говор) и она што Чомски го нарекува компетенција (наспрема перформанса). Тоа е всушност познавањето на јазичниот систем, кое на говорителот на јазикот му овозможува да продуцира и да разбира неограничен број граматички реченици на јазикот. Она што го воведува Дел Хајмз е компетенцијата на употреба на јазикот во даден социјален контекст. Според Хајмз (Најмз 1980: 137), секоја социјална релација нужно вклучува и избор на соодветни комуникациски средства кои се својствени или специфични за таа релација. Комуникациските средства се структурирани на начин што е неделив од карактеристиките на социјалната релација. Овие

¹ Се одлучивме да го употребуваме терминот компетенција на употребата, а не компетенција на комуникацијата, од причина што неговото значење сметаме дека е потесно: ја опфаќа употребата на јазикот во конкретен говорен настан, определен од неговите учесници, целта на комуникација, местото и сл. Сметаме дека терминот компетенција на комуникација има пошироко значење, кое би ја подразбрало и компетенцијата на јазичниот систем. Во истиот контекст, Хајмз го употребува и терминот социолингвистичка компетенција, при што и самиот нагласува дека терминот комуникативна компетенција има пошироко значење (Најмз 1980: 136).

средства им стојат на располагање на условите кои ги дефинираат социјалните релации, природата на социјалните релации и нивните последици.

Нашето истражување се однесува токму на овој вид на јазична компетенција: компетенција на употреба. Ја анализиравме употребата на стандардниот македонски јазик во определен социјален контекст: образование – високо образование, комуникација на студент со професор. Ја анализиравме првенствено електронската комуникација на студентите од Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип со предметниот професор по Македонски јазик. Во анализата беа опфатени студенти од различни факултети (со оглед на тоа што предметот е избран универзитетски) и од различни семестри². Специфично за оваа анализа е тоа што на студентите во секојдневната комуникација основен јазичен идиом на кој комуницираат им е родениот дијалект (во најголем број случаи штипско-струмичките говори од источните говори на југоисточното наречје на македонскиот јазик). Тоа значи дека зборувањето на стандарден јазик кај нив е ограничено во посебни социјални контексти, од кои најзначаен е образовниот процес, и поради тоа од нив бара дополнителен социјален и комуникативен напор. Употребата на стандардниот јазик наспрема дијалектот во соодветен социјален контекст е една од компонентите на компетенцијата на употреба, но не и единствена. Во компетенцијата на употреба секако спаѓа и употребата на соодветен функционален стил на стандардниот јазик. Резултатите од истражувањето повлекуваат и импликации за квалитетот на образовниот процес до степенот на високо образование.

Искусства: јазичната култура – состојби

Истражувањето што го спроведовме нè доведе до следната констатација: студентите располагаат со повисоко ниво на компетенција на систем, одошто компетенција на употреба. Тоа значи дека во дофакултетското образование, студентите главно имаат стекнато знаења од метајазикот (во лингвистичка смисла) и граматиката. Компетенцијата на употреба како да не е стекната (не се знае во која ситуација кој регистар од стандардниот јазик се користи). Ќе наведеме некои примери од електронската комуникација со студентите:

Професорке овде е студентка од Сирумица Педагошки факултет и прва година. Сакам да ве прашам за семинарската дали може да ишшвам за Морфологија и морфосинтакса, и дали иста и треба да биде предадена во иџнок на 24. 12. 2010. Однапред благодарам!

Zdr Profesorkе ,

² Анализата ја поткрепивме и со материјал од студенти што кај истиот професор слушаат и други предмети.

bi ve zamolila da mi pisete povratna informacija , vo vrska so predmetnata materija po vasiot predmet Makedonski Jazik so kultura na izrazuvanje , jas sum vonreden student , i istiot treba da go polagam na 22 fevruari vo ovaa ispitna sesija.

Maja Stojanovska Od Skopje vcera sto bev kaj vas vo kancelarija

Odnapred vi Blagodaram

pozz

Zdravo profesorke. Ako se gotovi rezultatite od vtoriot kolokvium za pedagogski fakultet ipratete gin a ovoj e-mil.

*Pozdrav*³

Pocituvana profesorke,

Dali moze da mi gi napisete datite za ispit po makedonski jazik(univerzitetski predmet)

Blagodaram

*Pozdrav.*⁴

Ve молам најишиеее ми на кој факултеееи сее, кој насееавен ценееар и кој семесееар ви е иеедвиден исееиоооо. Колку шеео знам, универзеееиескиеее изборни иеедмееи се во лееен семесееар, да не имаее некоја геешка?

Поздрав,

Praven fakultet.

Jas ne go prijaviv vo lanskiot leten semester i sakam da go polagam ova sesija.

³ Во однос на културата на комуникација, овде се работи за заповед!

⁴ Следува одговорот на професорот. Универзитетските изборни предмети ги полагаат студенти од различни наставни центри на дисперзираните студии во неколку градови. За секој наставен центар има различен датум. Ваква комуникација, како таа што следува – барање на информации што студентот треба самиот да ги наведе, се случува со голем број на студенти (пријавуваат по 200 во сесија).

Кој насџавен ценџар Ивана? Кој ѓрад, Скопје или Шпџиџ?⁵

Vo stip

Ивана, која ѓодина сџе? Како ќе џолаѓаџе Македонски јазик? На кое џисмо џишуваџе? Шпџиџ со мала буква ли се џишва?

Дојдеџе на 04. 02. Во 12 часоџи на ФОН или на 14. 02 во 12 часоџи на ФОН.

Поздрав,

Nemat kirilicna podrсka na telefonot!!!⁶

Vladodaram na informaciiе

Pozdrav

Почџиџувана Професор д-р Виолеџа Николовска

Јас сум Елизабелџа Аџанасова од Пробиџиџиџи. Заџишана сум како вонреден сџудениџ во џрва ѓодина на Факулџеџиџиџи за Образовни науки – оџсек Предучџиџино образование, во учебнаџа 2018/2019 ѓодина. Ве замолувам за информациџа џо џредмеџиџиџи Македонски јазик со кулџура на изразување кој маџеријал е џоџребен за исџиџи, воедно дали е џоџребна Семинарска рабоџа и на која џема (до коѓа да се израбоџи семинарскаџа).

Ви блаѓодарам.

Со џочџиџи,

Претпоследниот пример со студентката од Правен факултет е одлична илустрациџа за нивото на комуникациски вештини кое нашите студенти го имаат стекнато во дофакултетското образование. Лингвистот Мартин Џос (според Костиџ 2016: 114 – 117) облиците на комуникациџа ги сведува на пет говорни стилови, од кои најелементарен (по јазична експлицитност и изразност) е интимниот, а највисок е декларативниот (според терминологиџата на Џос – frozen language, formative clock). Комуникациските вештини на нашите

⁵ Всушност, Правен факултет има и во Струмица.

⁶ Од аспект на карактеристиките на видот на говорен чин, овде веќе се работи за кавга, караница.

студенти, според класификацијата на Џос би се движеле во рамките меѓу првиот (интимен) и вториот (конверзациски / casual) говорен стил, иако според социјалниот контекст би требало да се на ниво на третиот – консултативен стил. „Сасвим је другачија ситуација када је реч о трећем разговорном стилу који Џос назива консултативним. Тај стил подразумева маѓу групa и људе који се меѓусебно не познају и који су се састали да расправе нека питања од заједничког интереса. Он подразумева организацију маѓег, односно веѓег скупа саговорника. Реченице морају бити јасно исказане, морају се држати предмета разговора, искази морају бити јасно дефинисани, јер од оваквог типа разговора зависи неко решење које може имати позитивне или негативне последице. Битна је разлика измеѓу консултативног и разговорног⁷ стила. Консултативни стил произлази из друштвених или пословних потреба, док разговорни стил може да бeде само пука информација са маѓе или више формулисаним циљем. Реалтивно мали број људи влада консултативним језиком. Тај стил се мора савладати праксом и учењем, добро осмишљене стратегии разговора који се води. Консултативни језички стил подразумева вишегодишње искуство, слободу изражавања и знатно виши степен формулисања сопствених мисли и долажења до закључка“ (Костић 2016: 116).

Резултатите од анализата што ја извршивме, ги разгледуваме на три плана: поширок план кој се однесува на комуникацијата воопшто (вклучувајќи ја тука и невербалната), план на компетенција на систем и план на компетенција на употреба. Што се однесува до културата на комуникација, сфатена во поширока смисла, која би опфатила држење на телото при комуникација со професорот, однесување во просторот, начин на облекување соодветен на ситуацијата, би кажале дека малку студенти имаат изградено повисоко ниво на комуникациски вештини соодветни на социјалната ситуација во која се наоѓаат. Повеќето од нив, не дочекуваат да бидат повикани во канцеларија (дури и кога е очигледно дека професорот е зафатен); поставуваат директни прашања (без вовед во учтива комуникација од типот *Се извинувам....; Дали би можеле да ...*); држењето на телото им е слободно како да разговараат со другари, со сите пропратни движења, дури имавме и екстремна ситуација студентка што се извинува за тоа што препишувала на испит да седи до нејзина пријателка – професор од иста канцеларија со предметниот и да се „извинува“, всушност оправдува со скрстени нозе... Облекувањето на студентите не отскокнува од пристојните норми на социјалниот контекст, тоа е секојдневна, младешка облека која сосема им доликува.

На план на јазичниот систем, студентите покажуваат повисоко ниво на стекнати компетенции. Тие се запознаени со метајазикот на лингвистиката, имаат барем основни познавања на граматиката на македонскиот јазик. Во однос на јазичните нивоа, студентите најмногу грешат на ниво на синтаксата.

⁷ Разговорен или конверзациски стил е во преводот. Оригиналниот термин е casual.

Особено слабо е развиена структурата на сложената реченица, пред сè релативната реченица. Пр. *Теоретичарој Херман Паул сјага во младограмајичариите, кој вели дека не постои изучување на јазикот без изучување на неговата историја; Всушност, јазичниот знак постои во човеот, како нешто апстрактно, односно, **прејсјава** за одреден акустички впечаток, кое има одредено значење.* Релативната реченица е феномен кој доста е истражуван во нашата лингвистика и кој може да се истражува и од овој аспект, бидејќи во структурирањето на релативната реченица не грешат само студентите. Она што многу не изненади е еден друг факт, имено тоа што многу често забележавме грешки во конгруенцијата во рамките на синтаксичките единици: *...според Хумболт, изразната форма на зборовите и нивното значење зависат од менталните процеси на народот и го изразуваат нивниот поглед кон светот.* Особено последниот тип грешки, грешките во конгруенцијата, може да бидат резултат или на невнимание, или на нешто многу посериозно: проблем во когнитивните процеси кај младите луѓе што се на возраст да бидат студенти. Со оглед на тоа што се повторуваат, повеќе сме на мислење дека нашите студенти имаат проблем со логичките процеси на мислење (и невниманието за време на испит кај родени говорители на мајчин јазик, особено на полнолетна возраст, не би можело да биде причина за грешки во конгруенција). Всушност, потешкотиите во структурирањето на реченицата може да бидат доказ само на слабо развиена писменост во најмала рака, а секако и на слабо развиени когнитивни процеси.

На план на морфологијата, со оглед на тоа дека студентите се од источното наречје, се забележува префрлање на глаголите од и-глаголска група во е-глаголска група, што е одлика на нивните дијалекти, дури и кога се обидуваат да зборуваат литературно.

Интересна е уште една појава на употребување на различен идиом⁸ со кој се комуницира во две различни ситуации: при „официјално“ одговарање (учество во вежби, на испит) и при „неофицијално“ поставување прашања, разговор со професорот надвор од предавалната. Кога одговараат, студентите се трудат да зборуваат литературно, во сите други случаи, тие зборуваат (со професорот) на својот дијалект. Ова може да биде резултат на една „подвоеност“ во јазичното однесување на наставниците во дофакултетското образование во средини кои се дијалектни. Наставниците предаваат на литературен јазик, а другата комуникација со учениците им е на соодветниот дијалект. Овој модел најверојатно го копираат во своето јазично однесување и нашите студенти.

Во однос на писменото изразување, постои разлика помеѓу електронската комуникација и писмените вежби, проектни задачи и испити. Во

⁸ Терминот идиом го сфаќаме во неговото пошироко значење како секоја јазична разновидност (Škiljan 1985: 137).

електронската комуникација, многу често, не се користи официјалното писмо. Изговорот е, како што видовме, дека телефоните немаат кирилична поддршка. Наше мислење е дека тоа и не е баш така. Мал број паметни телефони немаат кирилична поддршка, а студентите пишуваат и од компјутер, особено кога прикачуваат документи. Се работи за линија на помал напор: се штеди на движења на прстите (што е посебна тема, за која пишувавме во Николовска 2011). Следниот проблем, по зачестеност, во писмената комуникација е употребата на интерпункциските знаци: интерпункциски знаци речиси и не се употребуваат. Главно се употребува точка, а некогаш и таа се изостава.

Употребата на соодветен функционален стил на стандардниот јазик, естетиката и јасноста на изразувањето, ги оставивме за крај. Тие, според наше мислење (студентите како што рековме не го употребуваат консултативниот говорен стил, според класификацијата на Мартин Џос) и не се доволно развиени. Секако, постојат и позитивни исклучоци, но ние зборуваме за еден просек, за јазична ситуација која ја среќаваме многу често.

Дидактички пристап

Нашето истражување покажа дека она што слабо е развиено кај нашите студенти (млади луѓе) не е компетенцијата на системот, не е познавањето на метајазикот и грамтичките правила, туку компетенцијата на употреба.

Ова сознание секако треба да повлече и дидактички импликации во наставата по мајчин јазик. Како прво, сметаме дека треба да се осознае и да се промовира (и во образованието) поимот јазична култура. Треба да утврдиме колку овој поим е изграден во свеста на нашите наставници, првин по настава на мајчин јазик, а потоа и кај целиот наставен кадар на сите нивоа во образовниот процес. Овој поим треба и да се популаризира, а за тоа медиумите се најпогодно средство.

Наставата ќе биде ефикасна ако има јасно дефинирана цел. Сите ние знаеме да зборуваме на мајчин јазик. Тогаш која е целта на наставата по мајчин јазик (прашање со кое нè напаѓаат многу често заговарачите на тоа дека на децата им е потребно да знаат само светски јазик). Она што се учи на наставата по мајчин јазик е како е можно со 31 глас (со кои располага нашиот јазик) да пренесеме толку многу соопштенија, да комуницираме, да пишуваме книги, наука, поезија. Тоа е граматиката на јазикот. Тоа е познавањето на системот на мајчиниот јазик. Со така осмислена настава по мајчин јазик и со така дефинирана цел секако ќе постигне ефект. Она што друго се усвојува на часовите по мајчин јазик е и метајазикот, јазикот на научна дефиниција. Тоа е во врска со компетенцијата на системот.

На план на компетенцијата на употреба, треба многу да се работи. Стекнувањето на јазична култура, треба да се смета и како себеукрасување, како еден сегмент на една однегувана личност. Мора да се знае што се учи и

зошто се учи, ако сакаме да имаме резултати во наставата. Наставата без јасно дефинирана и корисна цел е неефективна настава. На пример, во однос на употребата на интерпункциските знаци, треба да им се укаже на студентите дека тие се одраз на нашиот ритам на зборување, на нашите емоции (дали викаме, сме изненадени, дали правиме „значајна“ пауза во зборувањето...).

Во наставата по мајчин јазик, првенствено се учи метајазикот, организацијата на системот и се стекнува јазичната култура. Ако вака ја дефинираме целта, ќе имаме резултати.

Заклучоци

Во јазичната политика и јазичното планирање, кои веќе се изделуваат како посебни дисциплини од социолингвистиката (Ricento ed. 2006), се зборува за статус на јазикот во дадена заедница. При тоа, јазичната култура се определува како еден од релевантните фактори кои го дефинираат реалниот статус на јазикот во таа заедница. Според теоријата на јазична политика и планирање (Ricento 2006: 5), социјалната полезност на јазикот опфаќа два моменти: пазарна вредност на јазикот, како средство за комуникација во средината и низа субјективни карактеристики кои се во врска со општествената јазична култура. Според теоретичарите на оваа област, статусот на јазикот не зависи исклучиво и неопходно од легалниот статус на јазикот во државата (што го добива во извршни, законодавни и правни рамки). Тоа, според овие теоретичари е неопходниот минимум. Централните елементи во достигнувањето на јазичниот статус, според нив, не се исклучиво лингвистички: тука влегуваат естетски, психолошки, идеолошки фактори. При тоа, градењето на свест за јазична култура и нејзиното негување е еден од факторите кои, како што рековме, влијаат на реалниот статус на јазикот во заедницата.

Нашето истражување покажа дека токму на планот на јазичната култура образовниот процес (на ниво на дофакултетско образование) покажа најслаби резултати. Во однос на стекнатите компетенции, компетенцијата на употреба на јазикот се покажа дека е на ниско ниво (во контекстот на формална комуникација се движи во рамките на интимна до секојдневна /casual, неформална комуникација). Оттука произлегува и тоа дека целта на наставата по мајчин јазик треба јасно да се дефинира: стекнување на компетенции за систем, од една страна, и стекнување на компетенции за употреба на стандардниот јазик (стекнување на соодветна јазична култура, градење на свест за јазичната култура како дел од личната и општествената култура). За секоја цел што ќе си ја поставиме, треба да се развие и соодветна стратегија за нејзино остварување. Областите во кои треба да ја градиме и во кои треба да ја развиваме јазичната култура се во прв ред образованието (вклучувајќи го тука и личниот пример на носителите на образовниот процес – наставниците), но и сите сфери на општествено живеење, од кои најмоќна е сферата на медиумите, особено е-просторот, просторот на електронската комуникација. Таа стратегија

би опфатила медиумски кампањи, отворање на лекторски страници, блогови кои би функционирале како што функционираше Јазичното катче на Корубин. Во регионот постојат веб-страници кои даваат јазични совети, спроведуваат анкети како е јазично поприфатливо, спроведуваат истражувања, коментари, на пр. на правописни решенија, даваат услуги за преведување, наведуваат секој ден по некој интересен факт за јазикот итн. Соодветно реализирана јазична стратегија насочена кон подигнување на нивото на јазична култура, ќе влијае и на реалниот статус на македонскиот јазик како наш национален белег, но и како официјално средство за комуникација во државата.

Summary

Our research of the style of language communication of students in the educational process as a social context has shown that students have developed competence of the language system (metalinguage and grammatical rules), but insufficiently developed competence to use the language system in a particular context. Our research has implications for defining the goals of mother language teaching. The linguistic culture is a factor that determines the real status of the language in the community. Our conclusions are moving in the direction that we need to work on improving the level of linguistic culture, through properly organized mother language teaching, through appropriate language behavior of teachers and of course by creating an appropriate language policy that would include social media activities and media campaigns.

Литература

- Корубин Благоја. 1969. *Јазикот наш денешен*. Скопје: Наша книга.
- Костић Ђорђе. 2016. *О култури збора и језика*. Београд: Штампарија РТС.
- Николовска Виолета. 2011. „Кирилицата и економската моќ“. Зборник на научни трудови од Втората меѓународна конференција *Меѓународен дијалог Исцок – Запад*. Св. Николе – Тамбов, 143–146.
- Hajmz Del. 1980. *Etnografija komunikacije*. Beograd: Beogradski izdavačko – grafički zavod.
- Radovanović Milorad. 1979. *Sociolingvistika*. Beograd: Beogradski izdavačko – grafički zavod.
- Ricento Thomas. “Theoretical Perspectives in Language Policy: An Overview”, во *An Introduction to Language Policy*, Th. Ricento (ed.). Blackwell Publishing, 3–9.
- Ricento Thomas (ed.). 2006. *An Introduction to Language Policy*. Blackwell Publishing.
- Škiljan Dubravko. 1985. *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga.

Димитар ПАНДЕВ
Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје
Скопје

ЈАЗИЧНИТЕ ЗАЛОЖБИ НА КОДИФИКАТОРИТЕ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Основното внимание во рефератот се насочува кон подоцнежните заемни акции на членовите на Комисијата за јазик и правопис на полето на македонскиот јазик и литература.

Клучни зборови: литературен јазик, систем, општествена институција, ризница.

„Македонскиот литературен јазик денеска е факт... Исфрлен од врата, тој се враќа преку прозорец“
(Крум Тошев, „Развитокот на нашиот јазик во слободна Македонија“, *Нов ден*, јуни-јули 1949: 338).

Основен предмет на наш интерес е одговорот на прашањето: Што zaloжија и што вложија во македонската јазична ризница членовите на Комисијата за јазик и правопис, т.е. потписниците на Резолуцијата од 2 јуни 1945 г. и сите други што учествуваа логистички во текот на изготвувањето на решенијата, вработени или ангажирани преку Министерството за просвета и други институции над и под нејзина закрила, како и оние чии имиња само поплатно биле спомнувани, во периодот од ноември 1944 до јуни 1945 година во нивните дискусии.

Во тој контекст, пред нас се отвораат следните (реторички) прашања:

– Кои биле и што претставувале, во дадениот пресуден миг од историското востоличување на македонскиот народ меѓу современите нации, личностите што го презеле товарот на предлагачи на дефинитивниот лик на македонската азбука и на основните принципи на македонскиот правопис? И каква била општествената улога на личностите што го сочинувале политичкото милје во тоа време, од највисокопозиционираните на одговорни функции во македонскиот политички живот (од Методиј Андонов-Ченто, Никола Минчев и др.) и кој бил научниот потенцијал во дадениот момент на членовите на јазичните комисии, од најискусниот меѓу нив, д-р Ѓорѓи Шоптрајанов, до

релативно најмладиот, Блаже Конески? – прашања кои биле разгледувани од публицистичко-политиколошки аспект, а за кои денес особено се интересираат историјата на македонскиот литературен јазик, историската социолингвистика, како и културологијата воопшто.

– Кое е нивното историско место во издигнувањето на македонскиот народен јазик на статус на литературен јазик во македонската држава, практично, на излезната линија од препознатливите востановувачи на македонскиот народен јазик во општествени и книжевни цели (од Кирил Пејчиновиќ и Јоаким Крчовски преку браќата Миладиновци до Кочо Рацин, при што логичката врска меѓу нив е во влогот на Васил Иљоски и на Венко Марковски, како пројавени дејствувачи на планот на употребата на македонскиот јазик во литературата меѓу двете светски војни) и теориски – имено, во која мера нивните теориски погледи се надоврзуваат на погледите на Партениј Зографски, на лозарите, и особено на Крсте Петков Мисирков?

– Кое е нивното место денес во македонската културна меморија?

Почетна точка во образложувањето на предложената тема претставува листот хартија испишан на машина за пишување (уште во она време кога сè уште немало машини за пишување со македонска тастатура, па се искористила руско-бугарска) со наслов „РЕЗОЛУЦИЈА донесена на заседанието од 2 јуни 1945 г. од Комисијата за јазик и правопис при Министерството на народната просвета, по прашањето на македонскиот правопис“, а крајна – сите чии имиња се среќаваат низ документите што се однесуваат на ова прашање.

Притоа, имаме предвид дека бројот на потписниците на Резолуцијата е 9, со различен редослед во текстот и при потпишувањето. Вкупниот број на учествувачите во оваа културна акција, од која произлегла кодификацијата на македонскиот литературен јазик, од првите членови на „Првата јазична комисија, формирана од Поверенството на народната просвета при Президумот на АСНОМ“, која „работела од 24 ноември до 4 декември 1944 година“ во две комисији, и тоа „1. За изработуене елаборат за раководството по македонски јазик“ и 2. За изработуене македонска номенклаура“, вклучувајќи ги претходно и поттикнувачите на оваа културна акција (членовите на Президиумот на АСНОМ), кои во тие мигови на победоносен занес ја сфатиле неопходната потреба од едно вакво озаконовување, преку сите оние што со своите дискусии макар и со само еден збор или исказ, параф на кој било начин изнеле свое мислење по ова прашање, или пак од нив се очекувал извесен придонес, па сè до целосното прифаќање на резолуцијата од страна на македонските државни институции, е импозантен за тоа време. И вклучува значаен дел од тогашна македонска интелигенција, особено ако се има предвид и примената на Резолуцијата.

1. Зашто, ги имаме тука предвид потписниците на асномските и на другите решенија и придружни акти за употреба на македонскиот јазик во македонската држава како и членовите на различни комисији составени за остварување на таа цел, од „Решение за заведување на Македонскиот јазик како службен во македонската држава“ до поднесувањето на резолуцијата пред Народното собрание: Никола Минчев, Љубомир Д. Арсов, Методи Андонов-

Ченто, Лазо Соколов, К. Петрушевски, Епаминонда Поп Андонов, Емануел (Мане) Чучков, Благој Хаџи-Панзов, Асен Симитчиев, Богоја Фотев, Панко Брашнаров, Петре Пирузе, Ацо Петровски, Ацо Гаврески В. Полежиноски, Веселинка Малинска, Лилјана Чаловска, Ванчо Бурзев, Лазар Мојсов, Боро Миљоски, Иван Мазов, Лазар В. Костов, Даре Џамбаз, Јован Костовски, како и генерал Михајло Апостолски и др.

2. Членовите на Првата јазична комисија се: Ѓорѓи Киселинов, д-р Михајло Петрушевски, Даре Џамбаз, Венко Марковски, Ристо Проданов, д-р Ѓорѓи Шоптрајанов, Ристо Зографски, Васил Иљоски, Мирко Павлов(ски), Крум Тошев, Милка Балванлиева. Во почетокот на работата, член на оваа комисија бил и Блаже Конески.

3. Други личности, чии имиња можат да се сретнат низ документите, биле спомнувани во разговорите на официјалните заседанија или на кулоарски средби низ Поверенството/Министерството: Н. Державин, С. Бернштејн, Александар Белиќ, Милован Ѓилас, Радован Зоговиќ итн.

4. Членовите на Комисијата за јазик и правопис при Министерството за народната просвета, е во состав: Венко Марковски, поет, Васил Иљоски, директор на гимназија, Крум Тошев, шеф на стручни служби, Мирко Павловски, професор, Блаже Конески, лектор, Густав Влахов, публицист, Киро Х. Василев, журналист, Владо Малески, директор на Радио Скопје, и капетан Илија Топалоски.

Имајќи го предвид влогот, па макар бил и минимален, на секого од нив, пред нас се отвора прашањето:

Кои од нив се издигнале во јазикотворечки личности и во кој правец и обем дале изразит придонес во структурно-функционалното издигнување и збогатување на македонскиот литературен јазик, потем чинот на кодификацијата, пред сè, во печатена, но и во други форми, преку кои доаѓа до израз јазичната култура на: научен, книжевен, публицистички, политички итн. план?

И пристапуваме на оваа тема и од историскокултуролошки аспект, имајќи го предвид нивното учество во јавниот и општествениот живот во времето на нивниот личностен подем. Од друга страна, не е за пренебрегнување сознајбата дека повеќето од нив, независно од нивната величина во пореволуционерниот период, денес им се познати како имиња само на специјалисти од одделни области, односно во тесен круг почитувачи на нивното дело.

– Од првата група би ги издвоиле Љупчо Арсов и Михајло Апостолски, имајќи го предвид нивниот влог во историографскиот потстил на научниот стил, како и нивните мемоаристички искажувања. Особен интерес претставуваат научните статии на Михајло Апостолски за употребата на македонскиот јазик во НОБ. Не е за пренебрегнување, иако скромно по обем, ниту поетското творештво на Лилјана Чаловска, чии песни се застапени во повеќе антологии на современата македонска поезија. Не е за пренебрегнување ниту нејзината заложба да се убеди Ангелко Крстиќ да се согласи дека неговиот

роман „Трајан“ напишан и објавен на српски е првиот македонски роман, што авторот не го прифатил.

– Меѓу членовите, кои учествувале само во Првата комисија, бездруго, најзначаен е уделот на Михаил Петрушевски, од една страна во проучувањето на историската дијалектологија на македонскиот јазик, а од друга страна во приопштувањето на класичната литература на македонски јазик, а не помалку е значаен влогот и на д-р Ѓорѓи Шоптрајанов, бездруго, првиот преведувач од француски јазик на македонски, но и проучувач на македонското културно наследство (Јордан Хаџи Константинов-Џинот, Кочо Рацин, Христифор Жефаровиќ и др.), како и на Мирко Павловски, истакнат методичар по наставата по македонски јазик и литература, кој оставил значајни траги во македонското образование.

Историски погледнато, во свое време значајни биле заложбите на: Даре Џамбаз, Ристо Зографски и Ристо Проданов.

– Особено е значаен уделот на речиси сите членови на Комисијата за јазик и правопис, при што го имаме, историски погледнато, и скромниот влог на Илија Топалоски, како директор и одговорен уредник на „Нова Македонија“ и на Радио Скопје, и своєвременно особено ценетиот статус на Венко Марковски во македонската литература и култура, но без позначаен придонес во понатамошниот развој на македонскиот поетски јазик. Не е за потценување ниту влогот на Густав Влахов во мемоаристиката, т.е. во мемоарскиот потстил на публицистичкиот стил, ниту пак на Киро Хаџи-Василев во журналистиката.

Конески и Киро Х. Василев, во Резолуцијата потпишан како журналист, ги поврзува заедничката работа во редакцијата на „Нов ден“, списание за уметност, наука и општествени прашања, орган на Друштвото на писателите на Македонија, кое излегува од 1947 до 1950 год., но исто така и заедничкиот интерес за уметноста. Притоа, К. Х. Василев е строг критичар на современата македонска уметност од повоениот период, вофалител на делото на Лазар Личеновски од неговата повоена фаза и жесток критичар на делото на „безучасниот“ Коџоман:

„Во јазикот и стилот на К. Х. Василев се среќаваме со богато готови журналистички фрази, но и со сугестивен модален исказ, во кој модалните зборови ја обезбедуваат стабилноста на новинарскиот израз: „Кај Коџоман, *впрочем*, дилетантизираната површноост најсилно се пројавуе во платното 'Егејци во слободна Македонија'. Не може да се најде *навистина*, никакво оправдание на авторот што за една таква претенциозна и одговорна тема се зафатил без секаква простудираност на проблемот. *Се разбира* дека тоа морало да го доведе до едно совршено несостојателна претстава која што не води сметка за вистинскиот живот, за вистинското чувство“ (К. Х. Василев 1948: 128).

Заложбите за македонски јазик и литература, имено, за определена јазична, литературна и културна политика на кодификаторите, т.е. членовите на Комисијата за јазик и правопис, како и на дел од другите учествувачи во оваа културна акција, не се ниту случајни, ниту пак можат да се пренебрегнат и исцело да се запостават. Нивните текстови имаат свое трајно место во

ризницата на македонскиот јазик, исто како што и нивните погледи и ставови за македонскиот јазик се од непроценливо значење не само за времето во кое создавале, не само за македонската култура историја, во која веќе и самите дел, туку и за иднината на македонскиот јазик, на македонската лингвистика и македонската литература.

Слободно можеме да истакнеме дека колку и да ги izdelуваме одделно нивните заложби (на потписниците на Резолуцијата), имено на секого од нив посебно, – како придонес на поединци (што бездруго можело да биде идејаводилка на Венко Марковски, – да се издигнува над сите), попатна задача на некои од нив (Илија Топаловски, кој се остварува како југословенски дипломат; Густав Влахов) или далекусежно планирана јазикотворечка дејност на која ѝ го посветиле сиот свој работен век (Крум Тошев и Мирко Павловски, како универзитетски професори, активно вклучени во наставата по македонски јазик на сите рамништа, Владо Малески и Васил Иљоски, пред сè, како писатели, и Блаже Конески, кој подеднакво внимание им посветувал и на македонската филологија, како лингвист и историчар на литературата, но и на книжевното творештво, како поет и писател, есеист и книжевен преведувач), – далеку се позначајни нивните заемни врски, односи и контакти на планот на македонскиот јазик. Со други зборови, вклученоста во Комисијата трајно ги споила некои од нив во понатамошните заеднички културни акции на планот на усвојувањето на литературнојазичната норма и на подемот на универзитетската и институтската македонистика (Конески и Тошев), до осмислувањето на Македонската академија на науките и уметностите, во која долго време значајно место имала токму лингвистиката и литературната наука (Конески, Иљоски). Впрочем, свој значаен влог во универзитетска настава имал и Ѓорѓи Шоптрајанов, како и Михаил Петрушевски, кој бил член и на МАНУ.

Притоа, особено значајно место во македонската лингвистика заземаат теориските погледи на Блаже Конески за македонскиот литературен јазик, поткрепени и со неговиот личен пример, пред сè, како поет и писател, но и како граматичар и историчар на јазикот. Но, писател е и Владо Малески, а значаен дел од примерите во Граматиката на Конески се токму од кај Малески.

Во еден подолг период, наставната дејност на Конески е тесно поврзана со дејноста на Крум Тошев, во тој контекст и на практичното усвојување на македонскиот правопис. Не се ниту Конески, ниту Тошев само обични потписници на резолуцијата по прашањето на македонскиот правопис. Тие се автори не само на вториот (на кој се потписници) Македонски правопис од 1950 година, туку и на првиот од 1945 година. Овој правопис дава насоки, кои не само чисто правописни, ами засегаат и во структурата на реченицата, како и на стилските разновидности при употребата на правописот.

Од не помала вредност се и програмските насоки, според кои се раководел, па и ги дефинирал во своите излагања, Васил Иљоски, за развојот на модерната лингвистика.

Впрочем, Васил Иљоски, заедно со Крум Тошев и Христо Зографов (учесник само во Првата комисија) се и првите повоени македонски учебникари, т.е. составувачи на првите македонски читанки, што упатува и на

нивната тимска работа во негувањето на јазичната култура кај учениците во тоа време, а издигнувањето на наставата по македонски јазик во основното и во средното образование е резултат на несебичните заложби на Мирко Павловски.

Секоја од овие нафрлени теми за личниот влог на кодификаторите, но и нивниот заемен придонес на полето на збогатувањето и на стандардизацијата на македонскиот литературен јазик заслужува особено внимание. Повеќето од нив веќе биле предмет не само на наш, туку и на други проучувачи на македонскиот јазик, а добар дел секако остануваат предизвик за идните проучувања.

Имајќи го предвид тоа, го насочуваме нашиот интерес кон следниве прашања, кои ја надополнуваат претставата за јазичните заложби на кодификаторите на македонскиот јазик и ја доловуваат нивната јасна животна посветеност кон активноста што им била доверена како членови на Комисијата за јазик и правопис и како директни учествувачи во развојот на македонскиот литературен јазик.

– Особено е значајна концепцијата на Блаже Конески за зацврстувањето и збогатувањето на литературниот јазик преку стилски синтети (теза изложена во 1958) и јазикотворечко усвојување на различни стилови, теза зацврстена во 1993 г. (Конески 1993: 101–103)). Конески е доследен стилист, застапник на животворни стилски подновувања, преку кои се развива јазикот. Како историчар на јазикот, Конески упатува дека не се сведува историјата на јазикот само на историска фонологија, ниту пак на историска лексикологија, со други зборови на историска дијалектологија, туку во заемното дејство на жанрите и факторите што ги условуваат самите жанри, во стилските синтети меѓу нив. Најдоследно Конески го изразува тоа во жанрот запис, при што некои од записите му се во стихови, некои во проза, или пак во есеите, во кои доаѓаат до израз стилските особености на различните стилови. Овие идеи на Конески, бездруго, бараат подетална анализа и интерпретација.

– Уште во далечната 1965 година, инаку јубилејна за македонскиот јазик, Васил Иљоски во своето јубилејно обраќање „Оформувањето и развојот на македонскиот литературен јазик“ дава целосна концепција за развојот на македонската лингвистика, сега слободно можеме да кажеме на фонот на светската лингвистика: „И ако досега во прашањето за нашиот јазик знатно место ѝ се даваше на релацијата јазик – нација, во иднината тежиштето ќе биде на релациите јазик – општество, јазик – култура и јазик – литература“. Иљоски јасно кажува дека прашањето за односот меѓу јазикот и нацијата во тоа време е веќе исцрпено прашање, кое си имало свое место во одделни лингвистики, вклучително и во македонската, но пред светската и македонската лингвистика веќе се отвораат нови видови, кои, тој прецизно ги дефинира, како што се дефинираат или се деталзираат веќе тогаш во социолингвистиката (прашањето за градските говори, се предвидуваат во културологијата и се насочуваат кон хуманистичката димензија на јазикот, токму во еден поинаков пристап кон односот меѓу јазикот и литературата, којшто е карактеристичен токму за актуелните концепции на когнитивно-културолошките пристапи кон јазикот на писателите).

И токму тука се вкрстуваат погледите на Конески и на Иљоски, во стилските синтези што ги проектира Конески, а Иљоски го посочува интересот на хуманистичките науки и на читачката публика кон нив, имено – публицистичкото и мемоаристичкото во литературата.

И Конески и Иљоски уште во 1945 година го сфаќаат значењето на народниот јазик за оформувањето на литературниот јазик. Иљоски, тие свои погледи и ставови ги изложува во еден непотпишан текст, во функција на предговор кон „Народни умотворби: Силјан Штркот и Кузман Капидан“ од 1945: „Во оформуењето на еден јазик во литературен, народната литература е фактор од првостепена важност“ (Народни умотворби 1945: 1).

Конески веднаш му се придружува со обемно издание на фолклорни материјали „Збирка на македонски народни песни“ (1945), која доживува повеќе изданија, па и југословенска (Makedonske narodne pjesme, Preveo i obradio Jure Kaštelan. Zagreb-Beograd 1948) и светска афирмација „Songs from Macedonia“ (translated by: Andrew Harvey, Ann Pennington, Oxford 1978) на македонската народна песна. (Живиот контакт меѓу Јуре Каштелан и Кочо Рацин го оставаме за друга пригода, како и пријателството меѓу Блаже Конески и Ана Пеннингтон, а причината длабоко е заложена во македонскиот јазик.)

Впрочем и Конески и Иљоски работат врз периодизацијата на македонскиот јазик, и тоа е основна тема на Конески во неговата историја на македонскиот јазик, а ставовите на Иљоски по редица прашања не се разликуваат од Конеските: „Се наметнува посебно и пред сè ограничување во одредувањето границите на поимот с о в р е м е н ј а з и к инаку мошне тешко одредив и подложен на релативизирање. Би можело со поместување на тие граници во современиот период да влезе и периодот меѓу двете светски војни и да се оди и подалеку во минатото, кога е во прашање македонскиот литературен јазик...“ (Иљоски 1959: 2). Тоа е време кога Иљоски му посветува значајно внимание на односот меѓу јазикот и нацијата на историски план: „Во острите судрувања, во разорот на општата борба за македонска национална посебност, борбата околу прашањето за литературниот јазик како нејзина составка, доведе до искристализирано становиште дека македонскиот литературен јазик треба да биде македонски и само македонски.“ Иљоски е само следбеник на „самоукиот Горѓи Пулевски“ и врската меѓу македонската преродбенска и револуционерна етапа од развојот на јазикот.

Овие ставови Конески детализирано ги разработува и во неговиот последен реферат напишан за конгресот во Братислава 1993 година: „Македонскиот литературен јазик“.

И Иљоски и Малески и Конески се јавуваат како писатели со свој препознатлив стил. Иљоски му останува доследен на драмскиот жанр, Малески се пројавува во изразит стилист, а Конески воспоставува цврста нишка меѓу јазикот и литературата, развивајќи ги во своето книжевно творештво токму оние особености што му биле предмет на поопстојни лингвистички опсервации.

Колку и да е повоеното творештво на Иљоски во сенка на она револуционерното што го постигнал меѓу двете светски војни на планот на употребата на македонскиот јазик на театарска сцена, останува впечатокот за

неговите грандиозни драмски зафати („Кузман Капидан“), за постојано нијансирање на фолклорните елементи во драмскиот текст.

Уште во првиот „официјално повоеан“ македонски расказ, „Селанката од Копачка“, Владо Малески ги става на јазичнонормативна проба сите расположливи средства на македонскиот народен јазик, слободно издигнувајќи ги на рамниште на стабилизирани уметничколитературен израз со префинета употреба на карактеристичните категоријални особености на македонскиот јазик, од употребата на членските разновидности не само со просторно и емотивно значење („Трајче комшијава“), туку и со актуализирачко значење: „Само да знаеш што ни направија денеска жабјариве и качачиштана.“ (Наша интерпретација: италијанските војници им се нов, дотогаш непознат концепт, па така ја сфаќааме и употребата на членската форма -ве, за разлика од употребата на -на, која сугерира одамна познат концепт, и воведуваат временска концептуализација на поимите, она што е од поодамна познато со членот на -н, а поновото со формантот -в), богата разновидност на глаголсковременски значења, односот на аористот наспроти предминатото време, при психолошко портретирање на вршителот на дејството („И – Митрејца само не знаеше зошто – ги испржи сувите пиперки што ги беше сварила уште на ручекот за вечера.“), зачестена употреба на глаголската придавка во атрибутивна функција („На час се најде седнат до мајка си крај огниште.“), честа употреба на глаголски прилог и глаголска именка со различни значења, па и во споеви од типот: „подуено од плачење“. Малески е живојазичен раскажувач, кој ја негува стилистичката употреба на конспиративните јазични средства не само од конкретното време, туку и од народниот дух и менталитетот на македонскиот народ, преку употреба (во овој расказ) на перифрастичен еуфемизам што заговара префинет социолект: „тие што ви беа на гости“, како и етнолингвистичката знаковна неусогласеност на вербалната и невербалната комуникација: „Ајде, седни нешто те нашло да би те! откорнатик ниеден! – рече и го погледна во преврзаното место, а од очите ѝ се излеа благост“, карактеристична за народното кажување во одредени македонски (пред сè) селски средини. Колку и да му се припишуваат на Малески интертекстуални врски со дела од други литератури, неговиот јазичен израз импонира со јаснопоставениот инвентивноактуализирачки однос кон народнојазичните средства, особено на оние што му даваат книжевна боја на јазикот, како што се неличните глаголски форми.

Јазикот на Малески, кој бил предмет на обработка на повеќе македонски лингвисти, почнувајќи од неговата застапеност во Граматиката на Конески, преку комплетната јазична и стилска анализа „Јазикот на Владо Малески“ на Ружа Паноска, одбранета како докторска дисертација, до негова суптилна анализа по однос на определени суштествени прашања од македонскиот јазик, бара обновен пристап не само од аспект на современите наратолошки пристапи, туку и од аспект на современите лингвистички теории. Ова не се однесува само на неговото последно објавено дело „Јазли“, туку уште повеќе и на неговите први раскази од збирката „Ѓурѓина алова“.

Конески, имено, ги преоткрива оние напластени јазични траги од старите раскажувачки практики во јазикот и во стилот на Малески: „Митрејца седеше сколеници со прекрстени раце на градите“ (прилог изведен од стар генитив), а современата наратологија особено се интересира за управувањето на погледот кон детаљот што го разоткрива, го отвора (како прозорче, што би рекол стариот добар раскажувач Цепенков) текот на раскажувањето: „Отиде со куцана до столчето, седна, а десната нога ја спружи.“ И во овој случај Конески се интересира само за траги од некогашниот инструментал, па илустрира: „Отиде со куцана до столчето“. И се разбира става точка, зашто понатамошниот тек на реченицата јазично е неинтересен за обработуваната тема (прилозите), независно од последователноста на дејствата искажани елептично со аорист и нивниот составен однос со сврзникот *a*. И токму тоа *a* го управува погледот и го отвора (како прозорец) следниот параграф: „Насте стоеше неподвижен. Само очите му шетаа по движењата на гостинот, по рацете, по главата, нозете. Кога ги чу зборовите 'пукаа до мене', тој се доближи до него, клекна и се запули заинтересирано во местото од кај извираше крвта.“ А парцелизацијата на глетката особено доаѓа до израз преку множинската форма на глаголската именка: *движењата̄ӣа*. Оваа форма историски не е така неинтересна, но нејзината множественост со која глаголската именка ги збогатува своите значења на семантичката оска е конкретност – апстрактност.

Во своето обемно дело, иронично-саркастичниот Малески не го заборава ни својот другар од Војната и од кодификацијата, писателот Венко Малески, издигнувајќи го на рамниште на литературен лик во неговиот автобиографски роман „Јазли“. Впрочем, и во својата „Грамматика...“ Конески дава примери од Марковски, а да не зборуваме за Првата комисија, која во голема мера го работи својот елаборат за македонскиот јазик врз примери од Марковски. Марковски е и еден од најзастапените автори во првите читанки на македонски јазик подготвени од: Васил Иљоски, Крум Тошев и Христо Зографов.

Историската димензија, пак, на овие читанки кореспондира со заложбите на Блаже Конески за реафирмација на македонскиот 19 век: „Македонската литература во 19 век (краток преглед и текстови)“, во издание на Државното книгоиздателство на НР Македонија (второ издание 1950 г.), кое е своевидна антологија на македонската литература од овој период.

Од друга страна, заедно со Мирко Павловски, овие тројца стамени учебникари се жестоки застапници и бранители на македонските содржини во тогашните југословенски национално-книжевни јадра во средното образование. А најупорит меѓу нив беше – Блаже Конески.

И Конески и Малески и Шоптрајанов и Тошев ги поврзува нивната богата преведувачка дејност во првите години по ослободувањето. Конески е еден од првите преведувачи на македонски од руски и од полски (сп. „Варшавјанка“ од Жежи Анджеевски), подоцна и од други јазици, Шоптрајанов – прв преведувач од француски, а Малески – од италијански. Тошев, пак, е првиот приопштувач на современ македонски јазик на стари македонски текстови од „Панонски легенди“ и „О писменех“ до „Сердарот“ во проза.

Овде особено доаѓа до израз мислата на Конески дека јазикот најдобро се кове во ковачницата на јазикот, а податок извлечен од самото време е дека современата филозофска мисла од тоа време се приопштува на македонски, паралелно со нивното приопштување на другите словенски јазици. Независно од нашиот денешен однос кон таа мисла, кој, во името на вистината, се потпира врз класичната германска филозофија, останува впечатокот дека тешка е за преведување, зашто не е лесно да се долови нејзината суштина, ниту пак да се прецизираат нејзините апстрактни конструкции.

Конески и Петрушевски ги поврзуваат нивните не толку заемни, колку паралелни проучувања на историската дијалектологија на македонскиот јазик, при што Петрушевски ги дава воведните проучувања во областа на историската фонетика на охридскиот говор, врз основа на расчитани натписи и записи на византиски грчки. Овие истражувања наоѓаа свое место во историската фонологија на македонскиот јазик на Блаже Конески. Петрушевски ја воведува и културолошката димензија на историските проучувања на македонскиот јазик, тема на која исцело ќе ѝ се посвети Конески.

Од друга страна, заеднички интерес им е делото на Григор Прличев, при што особена заслуга на Конески е пронаоѓањето, расчитувањето и интерпретацијата на Говорот на Прличев од 1866 г., а на Петрушевски приопштувањето на Прличевите поеми на современ македонски јазик.

Кодификаторите на македонскиот јазик дале значаен придонес во структурно-функционалното збогатување на македонскиот јазик, на сите рамништа на јазикот, и особено во форсирањето на апстрактната лексика уште од времето на првите години по кодификацијата, во сите функционални стилови. Така, уште во првите нивни текстови ја следиме употребата на прецизноосмислените македонски зборови: преродба (Конески, Шоптрајанов), стремеж, настан, положба (Конески, Киро Х. Василев) и слично.

Колку и да сме ги подзаборавиле како јазикотворечки личности или ги пренебрегнуваме јазичните влогови во македонската јазична ризница на членовите на Комисијата за јазик и правопис од 1945 година, неспорен е нивниот придонес во стабилизацијата на литературнојазичната норма и во зацврстувањето на македонскиот литературен јазик во науката, литературата и практиката.

А времето покажа дека на подолг период најзначајна трага, сепак, оставил Блаже Конески, кој со своите ставови и погледи за македонскиот јазик се издигнал како творечка личност уште во 1945 година.

Од друга страна, и дејноста на другите членови на комисиите, чија активност во извесна смисла е минимизирана (на пример, на Васил Иљоски – не е застапен со одделна книга во 130 тома македонска книжевност), потценувана (на Владо Малески – им го отстапил своето место во школската програма на помлади прозаисти), а во извесен период и меѓу политички запоставена во определен период (Венко Марковски во еден период), бара извесна ревалоризација или реално вреднување во односното време и на поширок временски период. Ако е тоа воопшто можно во определени случаи.

Наместо заклучок: Да им се вратиме одново на стилските синтези и на клучните когнитиви, кои слободно се движат низ бесконечниот медиумски простор. Пред сè, оној доживеан водвиљ: „Исфрлен од врата, тој се враќа преку прозорец“ на Тошев, да го споиме со оној торжествен восклик на Блаже Конески на Византолошкиот конгрес во Охрид во 1962 година: „Охрид е прозорец во светот“ (Поленковиќ 1978 : 56). Ловејќи им ја мислата на двајца верни содружници низ македонистиката, од времето на кодификацијата, од контекстот на нивните реферати, ни се продочува сознајбата дека Тошев ја оформил алегориски мислата како одговор на нападите против македонскиот јазик, кој само за четири години се оформил во стабилен јазичен систем, исполнет со полетен национален дух и со зборуваачи, кои одново им се насладуваат на величествените текстови од минатото, меѓу нив, како што би милувал Васил Иљоски, и на Силјан Штркот и на Кузман Капидан, кои ќе го претставуваат врвот на народноуметничката реч на 19 век, зародена одново по погромот на Охридската архиепископија во народниот подвиг предводен од сета македонската преродба, врз импулсот од Охридската книжевна школа. Прифаќајќи ги за свои тие текстови, современите македонски зборуваачи му ја даваат историската смисла на македонскиот јазик, го осмислуваат за свој историски јазик и преку него ја согледуваат својата иднина.

Охридскиот прозорец со поглед кон светот во 19 век ја претставува синегдохата на македонската преродба, матицата на македонската литературата, јатката на македонскиот револуционерен стил во годините на Народноослободителната борба од чии пазуви се изнедри македонската држава со нејзиниот најважен конституент – македонскиот јазик. А набргу охридската градска куќа со прозорци на сите четири страни на светот прераснува во симбол не само на македонистиката, туку и на македонската наука и на уметностите воопшто со заложбите на Блаже Конески и на здружената културна акција со дел од другите членови на Комисијата за јазик и правопис (Васил Иљоски, Михаил Петрушевски...), со неимоверната моќ на македонскиот јазик.

И чинам дека на времето не постоел ниту еден јубилеј на македонскиот јазик што Конески, Иљоски и Тошев достоино не го одбележиле со свои пригодни говори.

Толку! – што би рекол отсечно Владо Малески.

Summary

The main interest of this paper is to answer the question: What have the members of the Macedonian language and spelling committee pawned and invested in the Macedonian language treasury? The main interest of this paper are the signatories of the Resolution and everyone else who has participated in the preparations of the decisions, employed or invited to be a part of this process by the Ministry of education and the other involved institutions, as well as the people whose names were just mentioned.

Литература

- Андреевски Ц. 1991. *Разговори со Конески*. Скопје: Култура, 461.
- Иљоски В. 1959. „За оформувањето и за развитокот на современиот наш литературен јазик“, *Литературен збор*. Скопје: Списание на Друштвото за македонски јазик и литература, VI, бр. 1, 1–16.
- Конески Бл. 1957. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*, дел прв, (Увод. За гласовите. За акцентот). Скопје: Просветно дело.
- Македонски јазик*. 1950. Скопје: Билтен на Катедрата за јужнословенски јазици при Филозофскиот факултет во Скопје, год. I, бр. 5, број посветен на петгодишнината од донесувањето на македонската азбука и правопис, Скопје.
- Пандев Д. 2012. „Претставувањето на македонистиката на меѓународните славистички конгреси“, *Конјексии*. Скопје: Институт за македонска литература 10/2012: 9–27.
- Поленакотвиќ Х. 1978. „Охрид како просветен, културен и книжевен центар низ вековите“, *Предавања на VIII семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје и Охрид, 7.8 – 23.8. 1975: 56–79.
- Ристески Ст. 1988. *Создавањето на македонскиот литературен јазик*. Скопје: НИО Студентски збор“, 499.
- Ристески Ст. 2015. *Грамајтика на македонскиот дијалект* (елаборат од комисија на Првата јазична комисија, декември 1944). Струга: Ирис.
- Стаматоски Тр. 1978. „Триесет години на македонската азбука и правопис“, *Предавања на VIII семинар за македонски јазик, литература и култура*. Скопје и Охрид, 7. VIII – 23. VIII 1975: 23–29.
- Тошев К. 1949. „Развитокот на нашиот јазик во слободна Македонија“, *Нов ден*, бр. 6–7. Скопје: 336–344.

Нагледна литература

- Василев К.Х. 1948. „Третата изложба на македонските художници“, *Нов ден, сѝписание за уметност, наука и општествени прашања*, година втора, бр. 1–2. Скопје: 122–130.
- Зографов Х. 1956. „Некои проблеми на програмата по литература за гимназиите“, *Литературен збор*, бр. 4/1956, Скопје.
- Иљоски В., Тошев К., Зографов Х. 1946. *Одбрани четива за македонски јазик во I, II и III клас*. Скопје: Државно издателство на НР Македонија.
- Конески Б., Тошев К. 1950. *Македонски правопис со правописен речник*. Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија.
- Конески Б. 1986. *Блажена гора зелена, Антиологија на македонската народна лирика*. Скопје: Македонска книга.
- Конески Б. 1993. *Светот на јесна и легенда*. Скопје: Гоце Делчев.
- Малески Владо. 1962. *Гургина алова*, трето издание. Скопје: Кочо Рацин.
- Малески В. 1990. *Јазли*. Скопје: Култура.

Петрушевски М.Д. 1955. „Неколку експресивни зборови од охридскиот говор“, *Македонски јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик, год VI, бр. 1, 44–51.

Петрушевски М. 1955. „За Ѓ и за уште некои црти на охридскиот говор од XV век“, *Македонски јазик*, год VI, кн 2. Скопје: Институт за македонски јазик: 212–215.

Прличев Г. 1983. *Марџолозојѝ, од грчкиојѝ ориџинал ѝрејѝеал Михаил Д. Пејѝрушевски*. Скопје: Македонска книга.

Тошев К. 1949. *Одбрани чејѝива за ѝрејѝи класи ѓимназија*. Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија.

Хаѝи-Василев К. 1948. „Третата изложба на македонските художници“, *Нов ден, сѝисание за умејѝносѝи, наука и ојѝиѝејѝсвени ѝрашања*, јануари – февруари, година втора, бр. 1–2.

Шоптрајанов Ѓ. 1949. „Библиотеката на Јордан Хаѝи-Константинов Цинот – придонес кон проучувањето на културната преродба во Македонија“. *Годишен зборник*. Скопје: Филозофски факултет на универзитетот, книга 2: 3–151.

Искра ПАНОВСКА-ДИМКОВА
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје
Филолошки факултет „Блаже Конески“
Скопје

АКЦЕНТСКИТЕ ЦЕЛОСТИ ОД ДВА ПОЛНОЗНАЧНИ ЗБОРА ВО МАКЕДОНСКИОТ ЛИТЕРАТУРЕН ЈАЗИК

Апстракт: Во статијата станува збор за употребата на акцентските целисти од два полнозначни збора во современиот македонски стандарден јазик (од типот на *наш'а_куќа* и *нашаи'а_куќа*), односно дали и колку се тие прифатени надвор од дијасистемот од кој потекнуваат, а тоа се западномакедонските говори. Во трудот се прикажуваат ставовите на видни македонски лингвисти околу местото на овие акцентски целисти во нормата. Акцентските целисти се анализираат во поглед на нивната употребна честота и во поглед на нивната реална заживеаност во стандардниот јазик. Инсистирањето на чување на некои акцентски целисти како правоговорни може да ги загрози оние акцентски целисти што се прифаќаат како обични на поширока територија.

Клучни зборови: македонски јазик, акцент, акцентски целисти, фонологија.

Акцентските целисти од два полнозначни збора се една од спецификите на западномакедонските говори. Тие подразбираат прозодиско отсликување на смисловната поврзаност на зборовите. Акцентската целост всушност претставува смисловна целост – зборови најтесно поврзани што практички внатрешно создаваат еден збор (Конески 1952), при што едната акцентогена форма станува клитика и влегува во состав со друга акцентогена форма (Савицка, Спасов 1997). Како што е познато, нивното појавување, создавање, зависи од степенот на лексикализација. Така, ако, на пример, атрибутот и именката означуваат еден поим, ќе бидат подведени и под еден акцент: *црн'и_сливи*, а во спротивно треба да бидат одделно акцентирани: *з'елени сл'иви*.

Нивната употреба во западномакедонските говори е неоспорна, а целта на овој труд е да го согледаме степенот на нивното заживување во литературниот јазик и во таа смисла да го уточниме нивното место во нормата.

1. Историски развој

На прашањето кога се создале акцентските целисти во македонските говори, не можевме да најдеме конкретен одговор. Ова, се разбира, се должи на фактот што акцентот се отелотворува во изговорот, а снимени материјали може да се најдат само од последниве 100 години. Пред 14 век акцентот не се ни бележел во старите ракописи, а редовно се бележи дури од 14 век, но претпоставуваме дека и таквото бележење било честопати вршено по традиција, а не според реалниот изговор на конкретните зборови (Конески 2001).

Но, она што го знаеме е дека во ракописите од 14-15 век се забележуваат ред поместувања на акцентот кон почетокот на зборот: *ср'ebro*, *џла'ава*, *ч'ело*, *з'рно* (наместо со оригиналниот акцент *сребр'о*, *џлав'а*, *чел'о*, *зрн'о*), што докажува дека составите со акцент врз атрибутот од типот *џак'ов_човек*, *бел'а_брада* се настанати пред да се случи ова поместување на акцентот, односно пред 14 век. Конески (2001) ваквите состави ги толкува како состави каде што оригиналниот акцент е зачуван на атрибутот, а акцентот од именката ослабнал и се загубил. Ваквиот тип на акцентско спојување има подлога уште во прасловенскиот јазик во акцентирањето на простата наспрема сложената придавска форма како резултат на т.н. прасловенски метатонии, кои дале „можност како за установување на акцент пренесен кон почетокот така и за задржување на неговото место во синтагми како *џол'а џлав'а*, кои можеле да станат една третосложна акцентска целист при ослабувањето и елиминирањето на акцентот врз именката (*џол'а џлав'а > џол'а_џлава*)“ (Конески 2001: 21).

По истата аналогија можеме да сметаме дека се настанати и прилозите од типот *џодин'ава*, *леџ'ово*, *зим'ава*, поточно од претходни акцентски целисти каде што атрибутот бил во постпозиција: *леџ'о_ово*, *џодин'а_ова*, *зим'а_ова* (Мареш 2008: 134).

2. По кодификацијата

По кодификацијата од 1944-1945 г., за првпат пишан текст за македонскиот акцент наоѓаме во Македонската граматика од Круме Кепески, објавена во јануари 1946 година, но во неа акцентски целисти не се споменуваат (Кепески 1946). Потоа доаѓа статијата на Крум Тошев „Акцентот во нашиот литературен јазик“, која наедно претставува и прв реферат во првиот број на списанието *Македонски јазик* од 1950 г. (Тошев 1950). Во статијата Тошев прво го опишува акцентскиот систем во западномакедонското наречје, каде што се опфатени и централните говори, но без велешкиот, и го опишува создавањето акцентски целисти во нив. Но, кога првпат зборува за литературниот јазик вели: „Па што не е приемливо од нашите западни говори за акцентската система на литературниот јазик? *Не се џриемливи оние акценџиски целосџии, сосџавени од аџрибуџи и именка* (мое истакнување) (... *кисел'о_млеко*,... *луџ'а_змија*), бидејќи тие и во централните наши говори не се сосем утврдени, не се оформени, та во различни ситуации или претставуваат акцентски целини или секој збор од таа целина си има свој акцент. Понатака – а што е многу важно –

нашата млада генерација што зборува на централен дијалект денеска одвај акцентира онака како што беше покажано малку порано“ (Тошев 1950: 7).

Две години подоцна акцентскиот систем на македонскиот јазик опширно и подробно е претставен во Граматиката на Конески од 1952 г. (Конески 1952), а истата година за акцентот во македонскиот јазик пишува и Лант во неговата Граматика (Lunt 1952).

Текстот на делот „За акцентот“ во Граматиката на Конески започнува со зборовите: „Акцентот на нашиот литературен јазик, а тоа е западномакедонскиот акцент треба да се разгледува не само во врска со прашањето на кои слогови паѓа во одделните зборови, ами уште повеќе во врска со тоа какво е неговото место во различните зборовни споеви во реченицата зашто тој е изразито смисловен акцент. Само во зборовите одделно земени неговото место е чисто механички условено: во зборовните состави тоа се определува од потребите на изразувањето нивното значење. Притоа некои моменти се јавуваат... во еден специфичен вид во литературниот јазик. *Опиаде и йроизлеѓува йојиребаџа да се усџанови йочно односоџ меѓу акценџйовкаџа во ценџралниџе, односно заџадномакедонскиџе џовори, од една сџџрана, и во лиџџератџурниоџи јазик од друџа* (моје истакнување). Установувањето на тој однос значи истовремено установување и на она што важи, или најмалку – што треба да важи како книжевна норма“ (Конески 1952: 123).

Од кажаново согледуваме дека Конески не го изедначува во целост акцентот во западномакедонските говори со акцентот во литературниот јазик. А, каде го гледа разидувањето гледаме понатаму во текстот, каде што на почетокот на делот „Целости од зборови пред именка“, Конески не зборува за литературниот јазик, туку за западномакедонските говори: „Акцентни целости се образуваат во *заџадномакедонскиџе џовори* (моје нагласување) кога пред именката стои како атрибут – придавка, придавска заменка, реден број“, а малку понатаму вели: „... во нашите говори со третосложен акцент има и извесни варирања во однос на образувањето на вакви акцентни целости, но за тоа засега немаме речиси никакво изучување“ (Конески 1952: 142–143). Примерите што се тука дадени се: *кисел'о_млеко, йрв'а_вечер, сџ'ар_ерџен, рус'а_среда* и уште неколку. Притоа, Конески укажува дека во западномакедонските говори ваквите целости се формираат редовно кога атрибутот е членуван: *новаџ'а_куќа, нашаџ'а_нива* и сл.

Фактички, Конески за првпат го споменува литературниот јазик во главата „Целости од зборови пред именка“, кога зборува за неподведувањето на ваквите зборовни споеви под еден акцент. Имено, укажува, со право, дека процесот е непродуктивен и дека новите споеви од овој тип не подлежат на акцентско спојување (не може: *Новаџ'а_ноџа од нашаџ'а_влада значи осџар йроџесџџ*). Понатаму вели: „Работата во литературниот јазик стои денеска, значи, така што ние *не можеме сџџроџо да се йридржувеме* (моје истакнување) до она што е во овој поглед изразено во западномакедонското наречје. Но не

значи дека треба, заради еднообразност, наполно да го откажеме подведувањето на составите од атрибут и именка под еден акцент... *На литературна практика треба да ѝ се оствари да го изјаснува прашањето до каква степен овде делното акцентирање добива предност над сврзаното* (моє истакнување)“, што понатаму продолжува со негова сугестија зборовните состави кои сакаме / кои треба да останат под еден акцент и правописно да ги обележиме на начин што ќе ги пишуваме со цртичка: *црн'и-сливи – црний'е-сливи, сув'о-џрозје – сувой'о-џрозје, црн-ишпер – црни'ош-ишпер* и сл. (Конески 1952: 150-151). Прашањето што се наметнува е зошто не сме го прифатиле овој предлог?

Во истото време, пишува и Лант, кој се разбира не навлегува во подробности – тоа е сепак граматика за странци, но и неговите согледувања за акцентските целости не се ни приближно толку строги како што се денес. Тој вели дека акцентските целости од атрибут + именка се присутни во голем дел, но не во сите, централни говори врз кои се базира литературниот јазик. Процесот е непродуктивен и не може да излезе надвор од тесната сфера на секојдневниот живот. Конкретно: „Such a shift of accent is impossible if either the noun or adjective comes from outside the narrow sphere of daily life. Therefore this usage is not recommended (моє истакнување)“ (Lunt 1952: 24–25). Понатаму истакнува дека кај македонските интелектуалци акцентските целости можат да се слушнат само со броеви и во мал број фиксирани фрази, од типот на *сув'о_џрозје*.

3. 70-тите и 80-тите години од минатиот век

Во 70-тите години на минатиот век, за акцентските целости најмногу пишува Корубин во едицијата „Јазикот наш денешен“.

Така, во втората книга од 1976 г. во статијата „За акцентските целости од придавка и именка“, Корубин укажува дека овој тип акцентски целости е специфичен за централните и западните говори, но дека во литературниот јазик *овој систем е сосема нарушен* (моє истакнување). Неговото нефункционирање се должи на две причини: неприфатеноста од страна на источномакедонските говорители и, второ, влегувањето на нови споеви од типот *брзош прогрес*. Акцентските целости, според Корубин, во литературниот јазик се веќе отфрлени, а остануваат само оние што се лексикализирани за означување еден поим од типот *кисел'о_млеко*. Укажува дека уште Блаже Конески зборувал за нивното некористење и предлагал да се напишат со цртичка, а Владо Малески, пак, ги пишувал споено за да укаже на акцентирањето *долг'ошало*. Корубин ја завршува статијата со предлог опсегот на акцентските целости сепак да се зголеми и со некои чести стари споеви: *деснаш'а_рака, преднаш'а_враша, џорниш'е_заби* (Корубин 1976: 145).

Подоцна, во третата книга (1980), предлага акцентските споеви од атрибут и именка, кои иако *се сосема разбиени* (моє истакнување), барем некои чести и стари да се негуваат во говорот на сцена (Корубин 1980: 221), а во четвртата книга вели дека акцентските целости *не се пошфатиле од*

нормирачиѝе и се смеѝааѝи за дијалекѝизми (мое истакнување) (Корубин 1986: 37).

4. 90-тите години од минатиот век

Во 1993 г. Конески веќе појасно се искажува дека неподведувањето под еден акцент на новите споеви од атрибут и именка, како и неприфатеноста од страна на говорителите на другите дијалектни области довеле до тоа „акцентирањето на составните делови во атрибутски синтагми да не се чувствува како нарушување на нормата ни кога се работи за наследени споеви“ (Конески 1993: 24).

Во 1998 г. акцентот за првпат влегува како тема во Правописот (Правопис 1998). Во врска со акцентските целости од два полнозначни збора, во Правописот јасно се кажува дека овој тип акцентски целости, по правило, не се задолжителни во литературниот јазик и затоа ретко се користат, што значи дека Правописот остава можност кој сака да може да ги користи и укажува дека нивниот број е доста ограничен. Тука ги наведува споевите: придавка + именка (*сув'о_ѝрозје*, *ѝрв'а_вечер*), заменска придавка + именка (*ѝвој'а_ѝлава*, *наш'и_луѓе*), прилог + именка (*малк'у_време*). „И со некои прашални зборови се можни, иако не и задолжителни, акцентски целости (именката е обично двосложна): *Колк'у_ѝари* чини тоа? и *К'олку_ѝ'ари* чини тоа? *Шѝ'о_деѝа* беа тоа? и *Шѝ'о_д'еѝа* беа тоа?“ (Правопис 1998: 35).

5. По 2000-тата година

Во педесетте години од кодификацијата, како што видовме, за акцентските целости има јасна слика дека не се прифатени од литературниот јазик, па во таа смисла не се ни пропишуваат како норма, а само понекаде се даваат препораки за нивна употреба (да се пишуваат со црточка, да се користат барем членуваните, може да се користат но не е задолжително и сл.). Но на преминот на векот, наместо конечно да се стават на местото што им припаѓа – дијалектизми, акцентските целости влегуваат веќе како пропишана норма во изданијата што следуваат.

Во 1997 година излегува од печат монографијата „Фонологија на современиот македонски стандарден јазик“ од Савицка и Спасов (Савицка, Спасов 1997). Во неа веќе се забележува проширено приведување на ваквите примери: *зимн'о_време*, *сѝар'и_луѓе*, *ѝоѝл'а_вода*, како и *леваѝ'и_рака*, *црнѝ'о_ѝалиѝо*, *вѝорайѝ'а_жена*, *ѝреднаѝ'а_враѝа*, *нашаѝ'и_куќа*, *друѓаѝ'и_нива*, а гледаме и воведување нови споеви, кои според наше мислење не претставуваат акцентски целости ниту во западномакедонските говори: *блаѝ'о_млеко*. Во Фонологијата авторите многу оптимистично се надеваат дека во стандардот веројатно ќе преживеат лексикализираните споеви, кои може да опфатат и некои нови состави и кои иако „не се целосно поддржани од нормата,

7. Заклучни размислувања

Овој подробен преглед на ставовите за акцентските целисти од страна на наши еминентни лингвисти и професори, ни беше неопходен за да добиеме целосен увид во третманот на овие акцентски споеви и да се обидеме да дадеме одговор на прашањето: каде е нивното место во нормата? Заклучокот што се наметнува од овој преглед е во најмала рака зачудувачки. Како е можно во 50-тите години на минатиот век ставовите во врска со акцентските целисти од атрибут и именка да се послободни отколку денес –70 години подоцна? И тоа 70 години во кои се покажало и се покажува дека тие едноставно не се потфатија од културниот идиом. Кога човек не би знаел, би си рекол: Сигурно во тие 70 години овие форми успеале да заживеат, па дури и да се рашират низ целата територија штом влегуваат како норма во Правописот од 2017 г. Но, за жал не е така. Уште во 1952 г. Конески вели: „На литературната практика треба да ѝ се остави да го изјаснува прашањето до каква степен овде разделното акцентирање добива предност над сврзаното“ (Конески 1952: 150). И точно, литературната практика се изјаснила: акцентските целисти не заживеаја во литературниот јазик. Денес, до колку слушнеме нивна употреба, веднаш нè асоцира на дијалектизам. И тоа, уште повеќе, членуваните споеви, за кои Правописот од 2017 г. вели дека треба редовно да се образуваат, се чувствуваат како уште поизнасилени, односно чисти западномакедонски дијалектизми во изговорот. Така, ако *црв'ен_ишиер* и не пречи многу, *црвени'оии_ишиер* е за многумина неприфатлив изговор. Зошто *црвени'оии_ишиер* и *нашаи'а_нива* да станат норма во 21 век?

Колку време треба да помине за определени работи во јазикот да се прогласат за прифатени или неприфатени? Кои услови треба да се исполнат? Според Пјанка: „Секој успешен обид за создавање на еден литературен јазик треба да исполнува повеќе услови, од кои најважни се: 1. опфаќање со литературниот јазик, по можност, целата етничко-дијалектна територија или најмалку поголемиот дел од неа, 2. создавање на таков јазичен систем кој – близок до народниот говор – може да биде разбирлив и прифатлив од страна на етничката група или народот (нацијата), 3. избор на релативно широка основна дијалектна база за литературниот јазик, 4. подбор на јазичните обележја кои можат во доволна и изразита мера да го издиференцираат од веќе изградените соседни литературни јазици“ (Пјанка 1997).

Применето на акцентските целисти, од кажаново може да видиме дека тие не ги исполнуваат првите два услови, односно опфаќаат мал дел од територијата и не се прифатени од говорителите. Згора на тоа, уште веднаш по Втората светска војна, знаеме дека дури ни тогашните новонавлезени споеви не потпаднале под еден акцент, туку зборовите биле самостојно акцентирани: *н'ова влада*, *н'ашаи'а влада*, *бр'зиоии_ир'огрес* и сл., што значи дека процесот бил неактивен уште пред 75 години, а штом еден процес е неактивен и непродуктивен во јазикот, тоа укажува на неговата неприфатеност од страна на

зборувачите на тој јазик и останува да постои евентуално во некоја скаменета форма.

Мислењето во јавноста е исто така на страната на некористењето акцентски целости. Еве дел од реакциите по електронските мрежи:

„Но најмногу од сè мислам дека ми оставија впечаток реалните разговори кои што не звучат извештачено со зборови кои никој не ги користи и без акцентски целости. (Ах бре неранимајко ниеден, не_се_врти назад!), туку се провлекува една културно дозирана количина на сленг – разговорите не се ниту како да ги чита Бранка Станковска, ама не се ниту пак како да прават двајца аеродромци муабет на клупа во маало.“ – Јована Тозија за серијата „Фамилијата Марковски“, портал МКД.

„Стегнат од јансата кому и за што биле дадени државните пари, оптоварен од барањето некакви сублиминални политички и други пораки, изнервиран од често крутото, театарско актерство на нашите актери, претенциозноста на приказната или начинот на кој се зборува некој „филмски“ македонски (знаете, оној со акцентски целости), човек интелектуално снеможува и заборава да ужива во малите филмски задоволства, дури и кога тие му се навистина понудени.“ – Илина Ј. за филмот „Исцелител“, портал Off.net.mk.

„И, се прашувам, од кога најтешките затвореници користат акцентски целости, кога на нив и универзитетските професори почнаа да подзабораваат?!“ – Ѓоко Здравески за филмот „Контакт“ (Здравески 2016).

Од сето ова може да се заклучи следново:

1. Акцентските целости практично и не биле изречно пропишани како норма во првите трудови што го обработувале тоа прашање, освен мал број лексикализирани изрази.

2. Во меѓувреме практиката и понатаму продолжила да покажува дека тие не се прифаќаат, па дури ни како лексикализирани, освен кога едниот дел од целостта е едносложен (*ц'рн_йијер* – да, *црв'ен_йијер* – не, *д'обар_ден* – да, *добр'о_уйиро* – не), а членуваните целости воопшто не се заживеани (*с'ијариј'е_луѓе*, *й'реднај'а_врајиа*, *й'рвај'а_жена* и сл.).

3. По сите укажувања и седумдесет и петгодишна неприфатеност од практиката, Правописот од 2017 г. ги пропишува акцентските целости во нормата.

4. Јавноста реагира негативно кога ќе ги слушне, нивната употреба предизвикува негативни критики (филм, театар).

5. Инстистирајќи на изговор *џорниј'е_заби* или *наш'а_куќа*, ќе го загубиме на крајот и она што заживеало во јазикот, а тоа се споевите каде што најмалку едниот дел е едносложен: *ц'рн_йијер*, *с'екој_ден*, *с'иј'о_џрама*, *д'обар_ден*, *й'рв_дел*, *н'аш_с'ијан*.

6. Препораката секако би била конечно да раскрстиме со најголемиот дел од нив, а за оној мал дел што сакаме да го задржиме, да препорачаме слеано пишување или барем со цртичка (*црнйијер* или *црн-йијер*), како што тоа го

препорачувал Конески уште во 1952 година, и со тоа да го добиеме посакуваниот еден акцент, по примерот на *Велигден*.

Summary

The paper deals with the usage of accentual unities of two changeable words in modern Macedonian (of the type *naš'a_kukja našat'a_kukja*), that is the questions whether they have been, and to what extent, adopted outside the diasystem from which they originate, i.e. outside the western Macedonian dialects. An overview is given of the standpoints of eminent macedonian linguists regarding the role of these accentual unities within the frames of the linguistic (language) norm. The accentual unities are analyzed in respect to the frequency of their usage and in respect to the factual extent of their integration into the standard language. The conclusion from the analysis is that the accentual entities were treated more freely in the 1950s but, in spite of the fact that the practice had indicated otherwise, they were established as a norm in the Orthography of 2017. To insist on keeping certain accentual unities as orthoepical, especially the declined ones such as *gornit'e_zabi, prednat'a_vrata*, can compromise those accentual unities that have been commonly accepted across a wider territory, namely the compounds containing monosyllable components: *c'rn_piper, st'o_grama*.

Литература

Здравески Ѓоко. 2016. „Јазикот во современиот македонски филм“. *Седми научен собир на млади македонисти*, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески, 91–96.

Кепески Круме. 1946. *Македонска грамајтика*. Скопје: Државно книгоиздателство на Македонија.

Конески Блаже. 1952. *Грамајтика на македонскиот лийеративурен јазик. Дел I. Увод. За гласовиите. За акценциот*. Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија.

Конески Блаже. 1993. „Македонскиот литературен јазик“. *Реферати на македонскиите слависти за XI меѓународен славистички конгрес во Брајислава*, Скопје: МАНУ, 9–32.

Конески Блаже. 2001. *Историска фонологија на македонскиот јазик* (ред. Љ. Спасов). Скопје: МАНУ, Култура.

Корубин Благоја. 1976. *Јазикот наш денешен. Книга виџора*. Скопје: Библиотека „Литературен збор“.

Корубин Благоја. 1980. *Јазикот наш денешен. Книга триџора*. Скопје: НИО „Студентски збор“.

Корубин Благоја. 1986. *Јазикот наш денешен. Книга четиџора*. Скопје: Огледало.

Мареш Франтишек Вацлав. 2008. *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик*. Скопје: Универзитет „Св. Кирил и

Методиј“ Скопје, Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура.

Опшиќа граматика на македонскиот јазик. Скопје: Просветно дело, 2008.

Пјанка Влоѓимјеж. 1997. „Прашањето на фонетско-фонолошката кодификација на македонскиот јазик“. *Педесет години на македонската наука за јазикот* (Прилози од Научниот собир одржан од 30.11. до 2.12.1995 во Скопје), Скопје: МАНУ, 91–108.

Правопис на македонскиот јазик. (Второ издание). Скопје: Култура, 2017.

Правопис на македонскиот литературен јазик. Скопје: Просветно дело, 1998.

Савицка Ирена, Спасов Људмил. 1997. *Фонологија на современиот македонски стандарден јазик*. Скопје: Детска радост.

Саздов Симон. 2007. *Современ македонски јазик 1*. Скопје: Табернакул.

Тошев Крум. 1950. „Акцентот во нашиот литературен јазик“. *Македонски јазик I, I*, Скопје: Катедра за јужнословенски јазици, Филозофски факултет, 2–8.

Lunt Horace. 1952. *A Grammar of the Macedonian Literary Language*. Скопје: Државно книгоиздателство на НР Македонија.

Портал МКД. <https://www.mkd.mk/kultura/teatar-i-film/familijata-markovski-komshiite-od-karshi-na-sekoj-od-nas>

Портал Off.net.mk. <https://rechnik.off.net.mk/bookbox/gledanka/iscelitel-2017>

Катерина ПЕТРОВСКА-КУЗМАНОВА
Институт за фолклор „Марко Цепенков“
Скопје

ЗАСТАПЕНОСТА НА ИСТРАЖУВАЊАТА ЗА ЈАЗИКОТ ВО СПИСАНИЕТО „МАКЕДОНСКИ ФОЛКЛОР“

Апстракт: Во текстот ќе стане збор за истражувањата што се однесуваат на релациите на јазикот и народната култура. Истражувањето се однесува на прилозите што се објавувани во периодот 1968 – 2019 година во списанието „Македонски фолклор“, кое го објавува Институтот за фолклор „Марко Цепенков“. Текстовите што се однесуваат на јазичните прашања, со својата бројност, ни даваат добра основа да забележиме дека релацијата фолклор – јазик е постојано актуелна и дава можности за низа различни интерпретации. Во истражувањето ќе се направи обид да се определи значењето на прашањата поврзани со јазикот во фолклорот, но и да се проследат размислувањата што се однесуваат на јазикот како средство за комуникација во социолошки и во културолошки рамки. Во таа смисла ќе се даде осврт не само на интересот на авторите за јазикот, туку и ќе се согледа нивниот пристап кон прашањата што се однесуваат на јазикот на синхрониски и на дијахрониски план.

Клучни зборови: фолклор, јазик, списание „Македонски фолклор“, комуникација, истражување.

Педесетгодишнината од првиот број на списанието „Македонски фолклор“ нè неведува да се осврнеме на тематските и на методолошките зафати, кои го отсликуваат интересот на истражувачите во одредени временски периоди. Темите поврзани со јазикот, во списанието, се присутни речиси во сите периоди од неговото битисување. Ваквата состојба не нè изненадува ако се има предвид дека постои сложен сплет на односи меѓу вербалниот јазик и традиционалната народна култура, кој може да се објасни со сличноста на нивните функции: когнитивни, комуникативни, социјални итн. Покрај клучната улога, која ја игра во размислувањето, спознавањето и толкувањето на стварноста, јазикот во сите општества има низа: културни, естетски, обредни и други функции, но неговата базична и најсеопфатна задача, врз која се темели неговата основна структура, е да служи како средство на општествена интеракција и комуникација (Bugarski 2005: 11). Несомнено во оваа насока особено влијание има работата на Московската етнолингвистичка школа и

нејзиниот втемелувач Никита Толстој. Во својата научна работа Н. И. Толстој (Толстој 1995) развива специфичен методолошки пристап во проучувањето на јазикот и на народната култура. Според него, реконструкцијата на народната култура со поврзување на етнографските и на јазичните факти укажува на нивниот меѓусебен однос, а со помош на картографирањето, ја определува просторна распространетост на одредени термини. Со овој пристап кон истражувањето на народната култура, тој ја инаугурира етнолингвистиката како начин на проучување не само на јазикот, туку и на другите појави во кои е одразен народниот менталитет и култура. Во тој контекст може да се каже дека етнолингвистиката го проучува современиот материјал имајќи го предвид историскиот тек на фактите. Следејќи ја оваа насока, тој ги проширува своите истражувања на „истражување на јазичниот контекст, односно култура во која јазичките факти добиваат свое значење“ (Раденковиќ 1995: 358). Тоа го води кон проучувањето на вербалните и на невербалните (обредни) елементи на словенската духовна култура. Според Толстој (Толстој 1995) постои подлабока внатрешна двонасочна врска меѓу нив, од една страна се лингвистичките единици (зборовите) во контекст на културата, кои поседуваат, покрај општите лингвистички значења, посебна, понекогаш, многу богата културна семантика, која ретко е само фиксирана на реченици, а од друга страна јазикот и народната култура (и културата воопшто) често дејствуваат како комплементарни. Оттука како логична ни се наметнува забелешката дека постојат повеќе поврзувачи меѓу јазикот и фолклорот. Од теминолошките одредници ќе ги споменеме: лексиката што се користи за означување на одредени предмети, лица, состојби во материјалната и во нематеријалната култура, дијалектолошките специфики на различните области, билингвизмот во приказните и преведувањето на поговорките и на пословиците. Основниот однос меѓу културата и јазикот како два сличноорганизирани и подеднакво функционални знаковни системи овозможи да се применат концептуалните апарати и методи на лингвистичко истражување на материјалот на традиционалната духовна култура, почнувајќи од методите на лингвистичката географија, реконструкцијата на јазик, семантиката и синтаксата и завршувајќи со концептите и методите на лингвистичката прагматика, теоријата на говорните акти, когнитивната лингвистика, концептуалната анализа. Јазикот служи како материјал на културата, но во исто време се појавува како нејзин метајазик, кој е вметнат во: вербални форми на значење, мотиви, толкувања, процени и когнитивни модели на светот. Поврзаноста на културата и јазикот се манифестира како сличен функционален систем на знаци (повеќе: Tolstaja 2006: 9–12). Овие постулати, кои произлегуваат од московската етнолингвистичка школа, ни се потврдуваат преку бројните автори, кои се занимавале со прашањата поврзани со јазикот во списанието „Македонски фолклор“. Кога зборуваме за застапеноста на јазичните теми во списанието, ќе забележиме дека предмет на обработка во овие истражувачки зафати не бил само македонскиот јазик, туку и другите балкански и словенски јазици. Тоа доаѓа од таму што

поголем дел до броевите на списанието се тесно поврзани со Меѓународниот симпозиум за балкански фолклор¹.

Проследувајќи ги темите што се застапени во списанието „Македонски фолклор“ начелно можеме да ги поделиме во четири групи. Во првата би спаѓале текстовите во кои се пишува за термилошките прашање поврзани со одредена сфера на интерес, односно област од фолклористиката. Овие текстови, како што може да се види од материјалот, се присутни од првиот до последниот број. Во фолклористиката, како и во другите сродни хуманистички науки, се употребуваат методите на етнолингвистиката, а овој пристап е присутен во поголемиот број текстови, кои се однесуваат на терминологијата. Во истражувањата на одделните области од фолклорот се појавува проблемот на точното определување на термилошките значења и нивната употреба. Оттука не е случајност, во првиот број, Сотир Голабовски пишува за *термилошки деформации во областа на музичкиот фолклор* (Голабовски 1968: 320). Прашањата поврзани со терминологијата продолжуваат да се актуелизираат во деведесеттите години во областа на материјалната култура перку текстот за Звезда Новевска, која пишува за *народната терминологија на алашкиите за обработка на лен* (Новевска 1992: 223–226). Од поновите текстови во областа на терминологијата ќе го спомнеме оној на Маријета Рајковиќ (Rajković 2006: 218–228), која во својот текст ја дава терминологијата што се однесува на „грабањето“ на девојките, врз база на етнографскиот атлас, за кој, во шеесеттите години се собирал материјал во рамките на поранешна Југославија. Во статијата е прикажана презентацијата на терминологијата добиена од 3200 прашалници, а се однесува за целата територија на Југославија. Авторката заклучува дека текстот е иницијален за понатамошна поголема анализа, која би покажала кои термини се појавуваат во кои комбинации, а етимолошката и дијалектичката анализа на популарната терминологија би можела да биде пример за идните истражувања. Статијата ги покажува изразите, кои се однесуваат на истата појава, врз база на „меѓујазична“ споредба, како и во рамките на еден систем, во кој значањата се изразуваат: вербално, ритуално и објективно во контекст на сведбената церемонија. Во многу случаи, лингвистичката реконструкција (особено етимологијата) не може да се направи без да се потпира на фолклорни и на етнографски податоци. Постојат многу примери кога етимологијата на еден збор е изградена единствено врз фолклорни и етнографски податоци. Во оваа смисла можеме да го разгледаме текстот на Дијана Петровска (Петковска 2016: 235–245), *Лексиката поврзана со носителите и со обичаите: еден од показателите за самодетерминирање на*

¹ Првиот Меѓународен симпозиум за балкански фолклор се одржал на 7 и на 8 јули 1969 година во Охрид. Во досегаодржаните 20 меѓународни симпозиуми за балкански фолклор се среќаваат и теми посветени на јазичните прашања, а во оваа смисла најпоказателни се симпозиумите кога една од темите биле тесно поврзани со јазикот. Тоа се: во 1973 г. – *Билингвизмот во прознојо народно творештво* и во 2008 г. – *Македонскиот јазик на ислениците од Македонија во европските и прекуокеанските земји*.

Гораниите. Во словенскиот свет, вклучувајќи ги и нашите краеве, кругот на етнoлошките проучување најчесто е уште поширок, па под таа етикета се подведуваат сите аспекти на врската меѓу јазикот и традициската култура, особено духовна, народното творештво, што ги опфаќа митологијата и религијата, верувањата и обичаите, фолклорот и уметноста (Толстој 1995: 31–46). Иако материјалот, средствата и методите за изразување на фолклорниот и на ритуалниот текст се сосема различни, тие честопати претставуваат единечна семантичка целина, од која едниот дел се изразува со зборот, другиот со ритуални форми. Конечно, и ова е веројатно најзначајната манифестација на единството на фолклорот и етнографската компонента на народната култура – тие го користат истиот условен симболички јазик. Во оваа смисла Богуслав Бенеш (Бенеш 1974: 27–32) пишува за проблемите на терминологијата и за класификацијата на изреките, кои се однесуваат на прогнозирањето на временското невреме кај западните и кај јужните Словени. Според него, народните метеоролошки прогнози се кратки изреки со кои народот ја карактеризира поврзаноста меѓу годишните времиња, временските услови и плодородието. Во истражувањето на терминологијата игра значајна улога, а тоа го покажува и текстот на Кристина Димовска, *Терминологијата ‘варијација’ и неговата примена врз паремиилошкиот искази* (Димовска 2018: 141–151). Таа го истажува терминот „варијација“ во „нов“ контекст преку неговото влијание врз паремиилошките искази во епските песни, а истовремено ги согледува и варијациите на исказите во балкански епски песни запишани на различни територии. Лилјана Макаријоска (Макаријоска 2018: 66–77), преку споредбена анализа, ја разгледува терминологијата поврзана со вегетацијата во обредно-обичајната практика, од аспект на нејзината симболика и врз база на верувањата поврзани со човекот и со неговото секојдневие, во еден поширок јужнословенски ареал. Зафаќајќи ја лексиката од етномузиколошка гледна точка, а според методологијата на етнолингвистичките истражувања, Олга Пашина (Pashina 2018: 185–193) пишува за терминологијата поврзана со истражувањето на народната песна, на еден поширок словенски ареал. Овие текстови покажуваат дека поврзаноста на јазикот со фолклорот и другите видови (жанрови) на културата е заемна. Во многу случаи, лингвистичката реконструкција (особено етимологијата) не може да се направи без да се потпира на фолклорни и етнографски податоци. Постојат многу примери кога етимологијата на еден збор е изградена единствено на фолклорни и етнографски податоци. Фолклорот и етнографијата даваат мошне добри податоци при проучување на таканаречениот културен речник и фразеологија, како на пример: имињата на самите обреди, имињата на митолошкиот ликови, како и за време на реконструкцијата на одредени културни концепти. Па дури и многу „обични“ зборови и изрази бараат интерпретација на привлекување фолклорни и етнографски податоци.

Втората тематска област се дијалектолошките истражувања, кои се однесуваат на одредена област, регион или на сегмент од обредно-обичајната

практика. Фолклористиката, како наука, која во својата истражувачка парадигма ја инкорпорира интердисциплинарноста, несомнено нуди можност да се навлезе во темата на јазикот. Секако дека и дијалектологијата несомнено со опфатот на својата работа неминовно се допира до фолклористиката. Во таа комплементарност можат да се најдат низа теми, кои се преплетуваат, со што јазикот и фолклорот стануваат често застапени во списанието „Македонски фолклор“. Во периодот 1968 – 1990 г. во списанието, освен тематски статии или статии што се однесуваат на одредени проблемски подрачја, се објавуваат текстови што се класифицирани како соопштенија и материјали во кои, на апликативен начин, се разгледуваат различни прашања поврзани со фолклорот или се објавуваат материјали снимени за време на теренските истражувања. Во овој дел од списанието се објавуваат статии, кои се поврзани со јазикот особено со дијалектологијата. Тука ќе го забележиме текстовите на Васил Дрвошанов: *Меѓудијалектниниот контиакти одразен во фолклорот на кајларското село Палјор* (Егејска Македонија) (Дрвошанов 1980: 157–162) и *Имињата на ирсиниите во македонските говори* (Дрвошанов 1985: 103–107). Од истиот автор, во 1999 е објавен текстот *Фолклорни дијалектни индексиви од Кајларско*. Овој текст, освен во списанието, е испечатен и во Библиотека на списанието². Во рубриката *Соопштенија и материјали* се наоѓа и текстот на Илија Китановски (Китановски 1987: 215–225), во кој се пишува за детскиот таен говор, каде што Китановски го групира во десет групи, врз база на регистриран теренски материјал. Низ овие текстови се согледува дека диференцираните етнолингвистички особености на традицијата на одделните дијалектни региони се однесуваат како на планот на изразот (теми и лексеми), така и на планот на содржината, односно обредниот и митолошки контекст на функционирање на термините. Во поновите броеви на списанието, во рамките на дијалектолошките истражувања, се застапени текстовите на: Светлана Давкова-Ѓоргиева, *Битовата лексика – одраз на народниите говори во македонскиот јазик* (Давкова-Ѓоргиева 2009: 43–50) и Еленка Стоевска-Денчова, *Традицијата во именувањето на роднинските односи* (Стоевска-Денчова 2009: 51–60). Овде несомнено јазикот се третира како трета неопходна компонента на народната култура (заедно со етнографијата и фолклорот) бидејќи, како што е познато, основната цел на етнолингвистичката работа е проучување на етнокултурната лексика и терминологија во контекст на дијалектните текстови. Според тоа, на ниво на проучување на културната традиција е неопходна интеракција на: етнографијата, фолклорот и лингвистиката.

² Библиотеката на списанието започнува да се печати во 1973 година во рамките на списанието „Македонски фолклор“. Во неа се објавуваат текстови и теренски материјали, а самата, освен што е дел од списанието, е дел и од издавачката дејност бидејќи сите текстови објавени во оваа рубрика имаат и свое сепаратно издание. Низ оваа рубрика се презентираат стручните и научните достигнувања на вработените во Институтот за фолклор, како и на низа истакнати истражувачи од областа на фолклористиката и стродните науки од земјава и од странство, со единствена цел – објавување на подолги статии, истражувања и материјали.

Третата тема, околу која можат да се групираат јазичните истражувања, се меѓујазичните влијанија. Во оваа тематска целина, освен истражувачите лингвисти, се вклучуваат и фолклористи со своите истражувања, кои, на оваа проблематика ѝ приоѓаат истражувајќи го фолклорот како комуникациски процес, кој се одвива меѓу раскажувачот, пејачот и слушателите (публиката). Во оваа група најпрвин би ја спомнала Александра Попвасилева, со нејзиниот интерес за раскажувачите билингвисти во текстот: *Македонци раскажувачи-билингвисти во Романија* (Попвасилева 1973: 69–83). Таа одговарајќи на прашањето за причините за појавата на билингвизмот, забележува два типа двојазични раскажувачи, а разликата меѓу нив ја лоцира во начинот на учењето на јазикот, односно учење на јазикот на училиште и самоучење, што влијае и на начинот на раскажување и на репертоарот на раскажувачите. Билингвизмот останува во фокусот и во следните броеви на списанието преку материјалите од III меѓународен симпозиум за балкански фолклор, кој се одржал во 1973 година. Овде ќе го споменеме текстот на Јожев Фарго (Farago 1974: 15–20), кој пишува за *јазичниите пројорции во репертоарот на двојазичните раскажувачи на приказни*. Во текстот авторот ја истакнува улогата на двојазичните раскажувачи на приказни и нивното влијание врз богатството на приказните. Според истражувањата на авторот, едниот дел од приказните, раскажувачот ги раскажува на двата јазици (по желба на слушателите, оваа практика бара активно владеење на двата јазици), а вториот дел од репертоарот раскажувачот го раскажува само на другиот јазик бидејќи не може да ги предаде на својот јазик ономагопите, игрите со зборови и еклатантните дијалози. Третиот дел од репертоарот има јазично мешан текст и претставува премин меѓу двете наведени форми, четвртиот дел се однесува на пасивното владеење на двата јазици и петтиот дел воопшто не му припаѓа на двојазичниот репертоар. Истражувањата во областа на билингвизмот остануваат во фокусот на А. Попвасилева (Попвасилева 1974: 21–24), овојпат задржувајќи се на *појавата на билингвизмот во македонските приказни*, означувајќи ги дијалозите како места, каде што се употребуваат различни јазици или говори за подобро отсликување на ликовите. Сикард пишува за јазичните паралели во однос на изедначување при употребата на одредени термини во културите на континентот Африка (Sicard 1974: 9–13). Оваа компаративна студија за духовната култура на генетскосродните традиции дава голем број примери на вакви жанровски вкрстувања. Фолклорните текстови од различни жанрови не се еднакви во нивните прагматични (комуникативни) способности, како и нивниот етнографски контекст или заднина, во смисла на комуникација и постигнување на одредена цел. Промените во сфаќањето на текстот се условени од сфаќањето за јазикот, кое ја поместува структурната граница на текстот и контекстот и клучниот поим на јазикот, кој не е повеќе знак, туку дискурс што секогаш е поврзан со ситуацијата во која се наоѓа говорителот. Во оваа смисла можеме да го наведеме текстот на Сашо Огненовски (Огненовски 2008: 139–154): *Фацијалната експресија придружно и самостојно средство на говорот во*

комуницирањето меѓу народите. Но, уште поважно е внатрешниот однос меѓу фолклорниот текст и обредот на ниво на семантика. Во „Македонски фолклор“, број 66, се концентрирани поголем број текстови, кои допираат до јазичните прашања, особено јазикот на иселениците. Тоа не е случајно бидејќи една од темите на симпозиумот за балкански фолклор во 2008 г. беше *Македонскиот јазик на иселениците од Македонија во европскиот и прекуокеанскиот земји*. Овде, меѓујазичните контакти се разгледуваат во контекст на миграциските процеси. Заедно со фолклорните текстови, церемониите, народната уметност, јазикот со право може да се смета за форма на изразување на културната традиција и со тоа – еден од изворите за проучување на културата. Во оваа насока пишува Вера Стојчевска-Антиќ (Стојчевска-Антиќ 2008: 5–14) во текстот: *Јазичните, литературните и културните врски со македонскиот иселеништво во САД, Канада и Австралија*. Јазикот низ целата своја историја има акумулирано културни значења во смислата на зборовите, во фразеологијата, понекогаш се рефлектираат дури и во граматичките репрезентации на светот и личноста и јазикот служи како материјал на културата и во исто време е метајазик на културата. Во овој контекст Лилјана Макаријоска (Макаријоска 2008: 15–26) пишува за *заемките во јазикот на македонските иселеници*. Лидија Тантуровска (Тантуровска 2008: 27–34) во својот текст: *Учењето македонски јазик како „странски“ за иселениците од Македонија*, пред сè, се задржува на учењето на македонскиот јазик од страна на иселениците и потребата од создавање посебна програма за оваа цел. Сосема посебно место во однос на фолклорот и целата духовна култура е јазикот, па оттука произлегуваат и *лексичките и стилските особености на народната поезија на иселениците во Р Турција* за кои пишува Олгица Додевска-Михајловска (Додевска-Михајловска 2008: 35–42). Во истиот број „Македонски фолклор“, Кемал Мурати (Мурати 2008: 105–110) се осврнува на *семантичките јави во споредбата фразеологија* со цел да даде придонес во правец на запознавање на некои заеднички и посебни црти во фразеолошките изрази на народите на Балканот и пошироко. Функционирањето на јазикот во контекст на однесување, комуникација, неговите субјекти, во реални ситуации, локализирани во време и простор, исто така се изучуваат користејќи комуникативна лингвистика и јазичните методи, концептуални анализи, преку кои говорниот јазик и функцијата се поврзани со културата: когнитивна, социјална и комуникативна (сп. Tolstaj 2006: 10)

Темите за одделните фолклорни жанрови и нивните јазични карактеристики, повремено се појавуваат на страниците на списанието „Македонски фолклор“. Една од првите статии што се однесуваат на пословиците е од Лилјана Минова-Ѓуркова: *Начин за изразување на условноста во македонските народни пословици*. Во текстот се дава преглед на начините на кои се изразува условот како синтаксичка категорија во македонските народни пословици, при што се покажува дека глаголските времиња во пословиците се речиси по правило употребени со вонвременско значење. Во списанието преку

текстот на Блаже Ристовски (Ристовски 1972: 251–254) е претствена и книгата на Блаже Конески: *Јазикот на македонската народна поезија*. Од фолклористички аспект, народната поезија ја истражувал Лазо Каровски во текстот: *Институционално-синтаксичкиот слој на поетскиот јазик на македонската народна поезија* (Каровски 1986: 321–256). Присстап кон современата проблематика на новосоздадените народни песни наоѓаме кај Димка Митева (Митева 1990) во текстот што се однесува на јазикот на песните на фолк-фест Валандово во 1990 г. Овој текст е единствен што од јазичен аспект се занимава со творбите што му припаѓаат на т.н. фолклоризам. Таа, анализирајќи ги текстовите, забележува дека во нив се присутни голем број отстапувања од јазичните норми, при што за надминување на состојбите предлага ангажирање на специјалисти. Истата авторка во текстот: *Лексиката на народните песни од Преспа (Со посебен осврт на стихозборката на Сиреја Спаса)*, се осврнува и на некои особености на лексиката како одредена регионална карактеристика (Митева 1992: 253–257). Имено, речникот на еден јазик веродостојно ја одразува културната даденост и потребата на заедниците што ја употребува, но таквата складност во помала мера се наоѓа и кај граматичките системи, кои се постабилен и померодавен дел на јазичката структура. Подлабокиот идентитет на еден јазик не се гледа толку во природата на содржината што ја изразува тој, која е регистрирана во речникот, колку во посебниот начин на нејзиното изразување, што е работа на граматичката форма. Оваа значи дека јазиците и културите, колку и да била интимна нивната спрега, ова му го должат на заедничкиот развој, а не на некоја инхерентна причинска поврзаност (Bugarski 2005: 16).

На крајот можеме да заклучиме дека и покрај фактот дека лингвистичката антропологија и етнолингвистиката имаат заеднички корени и делумно заеднички предмет на разгледување, односот меѓу јазикот и културата треба да се истражува со различни пристапи и почетни точки, така што истражувањето може да се прошири и да се надополни. Сепак, бидејќи полето за истражување на ова прашање е исклучително широко, добредојдено е што тие ги дефинираат методите и ги дистрибуираат аспектите, за да можеме да добиеме подобро истражување. Во Македонија, овој истражувачки простор сè уште е отворен широко, но во исто време веќе се пополнува со голем број истражувања, што исто така вклучуваат лингвистичка антропологија и етнолингвистика. Токму затоа на крајот ќе кажеме дека овој текст нема амбиција да биде синтетички преглед на оваа сложена материја, туку се нуди како некој почетен ориентир за можни потатамошни и подлабоки истражувања.

Summary

The text looks at research referring to the relations between language and folk culture. The articles published in the journal *Macedonian Folklore* in the period 1968 – 2019 provide a good basis to note that the relation language – folklore is constantly current and gives the opportunity for an array for different interpretations. According

to the subject of research, we divided the texts into four groups: terminological questions, dialectological research, interlinguistic influences and the linguistic characteristics of folklore genres. The large number of texts shows the strong connection between language and culture as a result of their joint development. Despite the large number of published texts, it can be said that this research space is still wide open for possible further and deeper research.

Литература

Голабовски Сотир. 1968. „Терминолошки деформации во областа на музичкиот фолклор“, *Македонски фолклор* I, 1, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 320.

Бенеш Богуслав. 1973. „О класификации прогностических поговорок и примет о погоде у Западних и Южных славян“, *Македонски фолклор* VI, 13, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 27–32

Давкова-Ѓоргиева, Светлана. 2008. „Битовата лексика – одраз на народните говори во македонскиот јазик“, *Македонски фолклор* XXXV, 66, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 43–50.

Димовска Кристина. 2018. „Терминот ‘варијација’ и неговата примена врз паремиолошките искази“, *Македонски фолклор* L, 73, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 141–151.

Додевска-Михајловска Олгица 2008. „Лексичките и стилските особености на народната поезија на иселениците во Р. Турција“, *Македонски фолклор* XXXV, 66, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 35–42.

Дрвошанов Васил. 1980. „Меѓудијалектниот контакт одразен во фолклорот на кајларското село Палјор (Егејска Македонија)“, *Македонски фолклор* XIII, 26, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 157–162.

Дрвошанов Васил. 1992. „Фолклорни дијалектни текстови од Кајларско“, *Библиотека на сѝисаниеиѝо „Македонски фолклор“ бр. 25*, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Каровски Лазо. 1986. „Интенционално-синтаксичкиот слој на поетскиот јазик на македонската народна поезија“, *Македонски фолклор* XIX, 37, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 321–256.

Китановски Илија. 1987. „Детски таен говор (од Охрид и Кратово)“, *Македонски фолклор* XX, 39 – 40, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 394–400.

Макаријоска Лилјана. 2008. „Заемките во јазикот на македонските иселеници“, *Македонски фолклор* XXXV, 66, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 15–26.

Макаријоска Лилјана. 2019. „Вегетацијата во обредно-обичајната практика (Јужнословенски паралели)“, *Македонски фолклор* XL, 74, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 49–61.

Минова-Ѓуркова Лилјана. 1969. „Начин на изразување на условност во македонските народни пословици“, *Македонски фолклор* II, 3-4, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 181–192.

Митева Димка. 1990. „За јазикот на текстовите на песните на фолк фестот Валандово '90“, *Македонски фолклор* XXIII, 46, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 93–100.

Митева Димка. 1992. „Лексиката на народните песни од Преспа (Со посебен осврт на стихозборката на Стрејо Спасе)“, *Македонски фолклор* XXV, 49, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 253–257.

Мурати Кемаљ. 2008. „Семантички појави во споредбената фразеологија“ *Македонски фолклор* XXXV, 66, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 105–110.

Новевска Звезда. 1993. „Народната терминологија и алатките за обработка на лен“, *Македонски фолклор* XXV, 51, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 223–226.

Огненовски Сашо. 2008. „Фацијалната експресија придружно и самостојно средство на говорот во комуницирањето меѓу народите“, *Македонски фолклор* XXXIV, 65, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 139–154.

Раденковиќ Љубинко. 1995. „Погледи Никите И. Толстоја на словенску народну културу“, *Језик словенске културе* (Љ. Раденовиќ), Ниш, Просвета, 357–365.

Ристевски Блаже. 1972. „Блаже Конески: Јазикот на македонската народна поезија“, *Македонски фолклор* V, 9-10, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 251–254.

Петровска Дијана. 2016. „Лексиката поврзана со носиите и со обичаите: еден од показателите за самодетерминирање на Гораните“, *Македонски фолклор* 71, XXXVII, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 235–245.

Попвсаилева Александра. 1973. „Македонци раскажувачи-бilingвисти во Романија“, *Македонски фолклор* VI, 11, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 69–83.

Попвасилева Александра. 1974. „Појави на бilingвизмот во македонските приказни“, *Македонски фолклор* VI, 13, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 21–24.

Стоевска-Денчова Еленка. 2008. „Традицијата во именувањето на роднинските односи“, *Македонски фолклор* XXXV, 66, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 51–60.

Стојчевска-Антиќ Вера. 2008. „Јазичните, литературните и културните врски со македонското иселеништво во САД, Канада и Австралија“, *Македонски фолклор* XXXV, 66, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 5–14.

Тантуровска Лидија. 2008. „Учењето македонски јазик како ’странски’ за иселениците од Македонија“, *Македонски фолклор* XXXV, 66, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 27–34.

Толстој Никита Илич. 1995. *Језик словенске културе*, (ур. Љ. Раденовиќ), Ниш: Просвета.

Bugarski Ranko. 2005. *Jezik i kultura*, Beograd: Biblioteka XX vek.

Faragò József. 1974. “Sur la repartition linguistique du repertoire des soneurs bilingues”, *Македонски фолклор* VI, 13, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 15–20,

Rajković Marijeta. 2007. „Popular Terminology for ‘abduction’ of girls“, *Македонски фолклор* XXXIII, 64, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Sicard Emile. 1974. “Parlers’et folklore ‘Langaue’ et unification juridique, *Македонски фолклор* VI, 13, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 9–14.

Tolstaja Svetlana M. 2006. „Postulaty moskovskoj etnolingvistiki“. *Etnolingwistyka* 18. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Wydział Humanistyczny, 7–27.

Pashina Olga. 2018. The study of folk singing terminology, *Македонски фолклор* XXXIV, 65, Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 185–193.

Снежана ПЕТРОВА-ЏАМБАЗОВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

КАТЕГОРИЈАТА ВИД ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК И СОВРЕМЕНАТА УПОТРЕБА НА ВИДСКИТЕ ПАРОВИ ВО МЕДИУМИТЕ

Апстракт: Во статијата се прави анализа на голем број примери земени од различни медиуми, каде што се меша употребата на свршената и несвршената форма од глаголите во македонскиот јазик. Писмената потврда е показател на напреднат процес на аналитизам и во категоријата вид и претставува сигнал за наша реакција за правилна употреба на формите во сферата на публицистичкиот функционален стил.

Клучни зборови: глагол, категорија вид, видски пар, свршена форма, несвршена форма.

Категоријата вид, поради нејзината присутност во словенските јазици, во науката е позната и како словенска категорија. Таа е граматичко-лексичка категорија и е во тесна поврзаност со темпоралноста, со модалноста, со заокруженоста на глаголското дејство или со неговото претставување како процес, како дејство коешто трае, коешто информира за неговото одвивање. Блаже Конески (1987: 371) укажува на тесната поврзаност на категоријата вид и категоријата време и на нивната вкрстеност.

Македонскиот јазик е еден од аналитичките јазици, кај којшто глаголските форми се во многу поголем број отколку именските, поради поголемата употреба на предлози и другите службени зборови во именските конструкции.

Треба да напоменеме дека глаголскиот систем и неговата развиеност е особено тешка за усвојување кај странските говорители, кај изучувачите на македонскиот јазик како странски, а им претставува проблем и на родените македонски говорители. При совладувањето на македонскиот јазик во однос на категоријата вид, особено е важно да се напомене дека како одделни лексички единици ги сметаме глаголите коишто донесуваат посебна семантика во

нивната употреба, обично префиксите или суфиксите, превојот итн. донесуваат одделна семантика кај глаголите, па тие се делат на свршени и несвршени. Но, во рамките на овие глаголи, на пример, кај свршените, коишто нè интересираат во оваа пригода, се образуваат од една страна свршени, а од друга страна несвршени форми со посебна функција во рамките на употребата на одделни времиња, категории и сл.

Во овој реферат се зафаќаме со граматичката страна, со образувањето на формите од еден ист глагол и со нивното мешање во секојдневната употреба. Кирил Конески во статијата „За семантичкиот сооднос на префиксните видски опозиции на глаголите во македонскиот јазик“ (Конески, 1999: 253–266) зборува за ваквите видски парови коишто се образуваат со т.н. празен префикс, којшто не донесува лексичка варијација. Овие видски парови се во доменот на формообразувањето.

Во разговорниот стил јазичната економија си има свое оправдување и функција, па и таа има свое влијание во несоодветната употреба на видските парови во секојдневната комуникација, а и процесот на аналитизам којшто сè уште е активен преку одделни пројави во македонскиот јазик, придонеле за мешањето на видските парови, а понатаму, предвидуваме преовладување на една основна форма.

При совладувањето на Доколку ја направев мојата работа како што треба и дојдов до него побргу, ништо од ова
немаше да се случи. (M1Голд, превод филм: Жената на пилотот)
Посакував да не влегов. Верувај ми. (max)
Доколку ја направев мојата работа како што треба и дојдов до него побргу,
ништо од ова
немаше да се случи. (M1Голд, превод филм: Жената на пилотот)
Посакував да не влегов. Верувај ми. (max)
Доколку ја направев мојата работа како што треба и дојдов до него побргу,
ништо од ова
немаше да се случи. (M1Голд, превод филм: Жената на пилотот)
Посакував да не влегов. Верувај ми. (max)

Во примерите, собирани речиси цела година од преводи на филмови, од емисии во живо, до уметничка литература (оригинална и преведена), можеме да заклучиме дека не се работи за појава ограничена кај една глаголска група, ниту пак се работи за семантичка мотивираност при употребата, изразувањето на една од (би рекле косите) категории(те) кај глаголите. Исто така, би забележиле дека не се работи за преовладување на една поизразна форма, како што е тоа случајот кај заменските коси форми, остатоци од некогашните падежни форми, на коишто се осврнавме минатата година на овој собир посветен на нашиот патрон Мисирков и на нашите македонски работи (преовладувањето на *не̄го* наспрема *нему*; *не̄зе* наспрема *неа*, *нас*, *вас*, *нив* наспрема *нам*, *вам*, *ним* итн.

Еден дел од примерите потекнуваат од (преведени) текстови на македонски јазик пред извршена лектура од моја страна, односно пред нивно објавување.

Сметаме дека ова мешање во употребата на свршените и на несвршените (блокираните) форми од свршените глаголи е процес којшто сè уште нема земено толкав замав да не може да се забележи грешката и кај самите говорители, но нивното присуство и во писмената употреба укажува дека процесот на аналитизам и настојувањето за генерализација на една форма со повеќе употребни вредности е веќе почнат и треба да се укажува и почесто да се реагира на оваа грешка.

Среќаваме случаи на употреба и на свршената форма наместо несвршената (во изразување услов):

1. И никој да не дојдеше со мене, ќе **отидов** сам. (ТВ 1000, превод на филм на македонски, *Остани со мене*); (отидев)
2. Посакувам да **видов** повеќе од него. ((Галеб, превод на филм, *Cinemas*) (видев)
3. Доколку ја направев мојата работа како што треба и **дојдов** до него побргу, ништо од ова немаше да се случи. (M GOLD, превод на филм, *Жената на пилотот*) (дојдев)
4. Посакував да не **влегов**. Верувај ми. (Max Action) (влезев)

Во „Синтакса на македонскиот стандарден јазик“ од професорката Лилјана Минова-

Ѓуркова, авторката ги нарекува блокирани форми (Минова-Ѓуркова, 2000: 71), токму поради фактот дека овие форми не се употребуваат самостојно туку само со партикулите *ќе* (во минатото-идно време), во да-конструкциите, во условните реченици со сврзникот *ако*) и во сите случаи се работи за искажување некаков услов (нереализирано дејство) или допуштање (во рамките на допусните зависносложени реченици).

Ќе ги наведеме и ексцерпираниите примери кога е употребена несвршената форма од свршен глагол на местото од свршената. Оставаме мала резерва на случајноста, меѓутоа, ваквите примери во нашиот материјал се малку почести. Дури, би рекла, некои од нив: кај глаголот сврти, изработи итн. говорителите, па и дел од македонистите, не ги регистрираат како грешка, навлезени се во секојдневната употреба:

1. **Поцрвене**в и против мојата волја. (поцрвенив) (Штафета, расказ)
2. Не го **предвидев** тоа. (Превод на филм, *Крал на губитниците*, M голд) (предвидов)
3. Возот **зачкрипе** и тргна. (Штафета, расказ) (зачкрипи)
4. Андреа **заврте** со главата. (Копија) (заврти)
5. ... брзо **заврте** на точната страница. (Јозеф, роман, превод) (заврти)

6. Мотлаха **замолче** и пишуваше во дневникот. (Јозеф, роман, книга) (замолчи)
7. Извршителите **замолчеа**... (Дијалози за Македонија, дебатна емисија, ТВ Сонце) (замолчија)
8. Не ни **прозборевме**, кога ме одврза. (Сирени, превод на филм, M GOLD) (прозборивме)
9. Главите на сите **се свртеа** како по наредба... (Јозеф, роман, превод) (се свртија)

Тука ќе одбележиме и одделни примери со употребата на блокираните несвршени л-форми од свршените глаголи, наместо свршените форми:

1. ...потоа **проработел** нечиј здрав разум. (Флеш, превод, M GOLD) (проработил)
2. Омраза и сомнеж ќе има само меѓу тие што никогаш не **прозбореле** меѓу себе. (МТМ) (прозбориле)
3. 3. Искрено, никогаш не ми било помило што не сум **сработела** нешто. (Момците Мајкл, FOX MOVIES) (сработила)

Уште еднаш одделно ќе ги споменеме формите на глаголите *се исплаќа* (свршен глагол) и *се исплаќа* (несвршен глагол), поради постојаното грешење во употребата. Кај глаголот *исплаќа* (ни се чини и ретко кај кој друг глагол) употребата на блокираната имперфектна форма *се исплаќаше* се употребува на местото од перфектот, па не се ретки примерите како:

1. Траеше две години, но **се исплатеше** што пробавме. (Da Vinci Kids) (се исплати)
2. Последната вежба **се исплатеше**. (M1, превод на филм) (се исплати)
3. На крај, ти **се исплатеше** трудот. (Пет плус фамилија, МТВ) (се исплати)

Исто така погрешната употреба се провлекува и кај л-формите од овој глагол, па наоѓаме примери како:

1. **Се исплателе** вежбите за прсти. (превод на филм Искачување, M1) (се исплатиле).

Ќе одбележиме и случај кога неразликувањето при употребата на формите се пренесува и на неразликување на употребата на несвршениот глагол: *се исплаќа*, од свршениот: *се исплаќа*:

1. И фино е да се размисли дали **се исплати** потрагата по совршенство. (off.net.mk) (се исплаќа)

2. Две повеќе **се исплати** отколку едно. (Тинејџерски шеф, Da Vinci Kids) (се исплаќа)
3. ... едноставно не **се исплати** да купуваш скапа козметика. (slobodenpecat.mk) (се исплаќа)

Во ваквите случаи несвршениот глагол *исплаќа се*, се употребува за современски констатации и не може да биде заменет со свршениот глагол *исплаќаи се*, кој се смета за одделна лексичка единица. Специфично кај овој видски пар е тоа што блокираната несвршена форма се генерализира за сметка на свршената (во најголем број случаи) и многу од говорителите, бидејќи се употребува често и во говорна и во пишана форма, ја прифаќаат како таква.

Мноштвото вакви форми во медиумите, пишани или говорни, ни зборуваат за потребата од постојано следење и соодветна реакција, со цел да продонесеме за почист, поразбирлив и поеуфоничен македонски израз во медиумите, па оттука и во разговорниот јазик, како реципрочна активност.

Summary

This article focuses on ASPECT as a Slavic linguistic category, especially its meaning, use and contemporary state primarily in different types of media. The inconsistency of its use, expressed by the interchangeable use of perfective and imperfective verb forms is evident in all functional styles, especially the publicist style which can be found in public communication and has the potential of influencing a large number of speakers of the Macedonian language. The occurrence of this interchangeable use can also be examined in terms of dialect – appearing in certain regions; however. Its widespread use in the standard Macedonian language is evidence enough that it has spread beyond regional boundaries and that native speakers of the language don't even consider certain verbal forms problematic and frequently use them interchangeably.

Литература

Конески Блаже. 1987. *Грамајтика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.

Конески Кирил. 1999. *За македонскиот глагол*. Скопје: Детска радост.

Минова-Ѓуркова Лилјана. 2000. *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.

Извори:

Телевизии: ТВ Сонце; МТМ, МТВ, М GOLD, FOX MOVIES, Da Vinci Kids, Cinema, TV 1000, Max Action, M1.

Интернет-портали: slobodenpecat.mk; off.net.mk.

(За статијава се употребени и примери од неколку книги пред издавање и пред извршена лектура: „Останете со нас“; „Мапата на Ана“ и „Јозеф“.)

Милица СТОЈАНОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

СЕМАНТИКА ГЛАГОЛА СА ПОЧЕТНИМ МОРФЕМСКИМ СЕГМЕНТОМ *ОБЕЗ-* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Во оваа статија е направена анализа на семантиката на глаголите со почетни сегменти *обез-* во српскиот јазик. Целта е да се истакнат паралелите меѓу категоријата на посесивност и анализираните глаголи.

Клучни зборови: србистика, семантика на глаголот, сегментот *обез-*, посесивност.

1.0. Предмет рада је семантички садржај глагола са почетним морфемским сегментом *обез-* у српском језику. Семантика ове групе глагола посматра се у односу на концепт посесије, која се код нѝх јавља као пресупозиција, односно подразумева се претходно поседовање онога без чега је неко остао / нешто остало. Стога, иако се сема посесивности у семантици ових глагола подразумева, она ипак нема периферни карактер. Циљ рада је да се на основу семантичке анализе укаже на паралеле измеѓу категорије посесивности и релација измеѓу посесора и посесума с једне стране и анализираних глагола с друге.

Формирање корпуса условљено је предметом истраживања, а то су глаголи са почетним сегментом *обез-* и каузативним значењем „учинити да неко остане без нечега“ и резултативним значењем „остати без нечега“¹. Грађу смо ексцерпирани из 16. тома *Речника српскохрватскога књижевног и народног језика САНУ*. Примери употребе, односно контекстуалне реализације, биће преузимани из наведеног речника.

У српском језику у структури морфемског сегмента *обез-* запажамо две компоненте: префикс *о-* и префикс *без-*². Префикс *о-* у глаголима има или граматичку функцију, служи за образување глагола свршеног вида, или је, у

* Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Тако се у корпусу неће јавити глаголи *обезочиии*, *обезобразиии* и сл. чија би лексикографска дефиниција била „постати безочан“, „постати безобразан“ и сл.

² За више података о творби ових глагола в. Стојановић 2020.

одређеним глаголима, његово значење „придавање објекту особине исказане придевом (ако су прелазни), односно стицање такве особине (непрелазни)“ (Клајн 2002: 261). Префикс *о-* у овим глаголима има семантику „учинити/постати каквим“ и истовремено изражава значење свршеног вида. Префикс *без-* користи се у творби придева и својом семантиком упућује на одсуство некога или нечега. Заједничка сема анализираних глагола је „лишити нечега“ односно „остати без нечега“ и, као што је већ наведено, посесивна компонента има пресупозицијски карактер, јер претпостављамо да неко мора нешто имати, поседовати, да би могао то изгубити, тј. остати без тога.

1.1. Категорија посесивности веома је сложена и већ дуго окупира пажњу научника те о њој постоји богата литература у којој су изнета различита схватања³ (в. Грицкат 1961, Маројевић 1983; Головачева 1989; Долинина 1996; Хајне 1997; Селиверстова 1990 итд.). Посесивност укључује односе поседовања, припадања, партитивности, а у вези је и са другим категоријама, најтешње у вези са категоријама локативности и егзистенције. У научној литератури доста је заступљено и питање структуре, тј. средстава изражавања ове категорије, па је велики број радова посвећен проучавању атрибутивне и предикативне посесивности. Наше истраживање прилази овој категорији са другачијег аспекта, тј. од питања без чега је посесор остао, које није детаљно обрађивано у литератури. Задатак истраживања је да покажемо различите могућности српског језика да се њиме изразе разнолики односи међу предметима и појавама, и да се утврде различити типови посесивних односа.

Садржај категорије посесивности није лако дефинисати⁴ (в. Синтакса 2005: 681; Хајне 1997: 1). У Синтакси (2005: 680) као садржај ове категорије означена је „релација припадања као језички посебно осмишљен однос у којем се може наћи неко биће према неком другом бићу или објекту. Посесивност у најужем смислу јесте однос располагања неким или нечим као наглашена могућност да субјекат припадања буде агенс у ситуацији у којој се објекат припадања појављује као пацијенс, што се реченицама са посесивним конструкцијама може констатовати или порицати“. Посесија увек укључује однос између два конституента *посесора* (поседоватеља) и *посесума* (поседованог). Појмове посесора и посесума тешко је једнозначно дефинисати, јер они могу семантички и логички стајати у врло разноликим односима (в. Матасовић 2002: 151)⁵. Посесивност се може реализовати на два начина – као

³ Навешћемо само најосновније појмове у вези с овом категоријом и ужи избор из литературе, јер другачије због ограничености простора и теме у овом раду није ни могуће.

⁴ Радовановић (2009: 55) сматра да је посесивност једна изразито фази категорија, на шта указује семантичка дисперзија језичких структура за исказивање ове категорије – од прототипичних посесивних (власништво) до апстрактних, укључујући и атрибутивну и предикатску. Herslund – Вагн (2001: 1) као когнитивисти наводе да је посесија концепт а не лингвистичка конструкција.

⁵ Матасовић (2002: 151) набраја следеће најчешће односе посесора и посесума: *посесум* је део *посесора* (*моја рука*), *посесум* је у поседу посесора (*моја књиџа*), *посесум* приказује посесора (*моја слика*), *посесор* борави у посесуму (*моја кућа*), *посесор* потиче од *посесума* (*мој оцац*) итд. Потврду да је посесивност једна категорија која укључује све наведене односе, аутор (Матасовић 2002: 152) налази у томе што се у различитим језицима за изражавање ових односа користи исти

неотуђива и отуђива, у зависности од тога да ли се однос између посесора и посесума доживљава као нераскидив, инхерентан, нужан или као мање-више случајан и површан (Матасовић 2002: 152)⁶. Неотуђива посесивност је однос који не може бити прекинут и обухвата релативно ограничен број односа између два референта – меронимију⁷ (најчешће однос тело као целина – део тела), сродство, те именице које означавају појмове као „име“, „душа“ и апстрактне појмове (осећања, веровања, особине итд.). У неким културама обухвата и одећу, оружје и сл.⁸ Отуђива посесивност обухвата све остало. Разлика између отуђиве и неотуђиве посесивности није граматикализована, што значи да се за обе врсте употребљавају исте граматичке конструкције, те се разлика изражава прагматичким и семантичким правилима (Матасовић 2002: 153).

Према Матасовићу (2002: 152), „činjenica da se u tipološki različitim jezicima pokazuje isti obrazac po kojem se sintaktički odnos *posesora* i *posesuma* izražava na isti način, dokazuje da je posesivnost kognitivno (konceptualno) jedinstvena ... i prototipski organizirana“. У различитим језицима идентично се третирају семантички односи на темељу односа делова и целине људског тела, односа између најближих крвних сродника, и односа између физичких предмета у непосредној близини особе која њима управља или се њима служи, али постоје и други, мање прототипски односи између посесора и посесума (в. Матасовић 2002).

У литератури постоје различити покушаји типологизације категорије посесивности у жељи да се велики број посесивних односа сведе на ограничени број типова (в. Головачева 1989; Долинина 1996; Хајне 1997; Селиверстова 1990 итд.)⁹. У нашој анализи, узели смо у обзир доступну и релевантну литературу.

2.1. У центру категорије посесивности налази се човек, његово тело, његово духовно средиште, а затим и његово најближе окружење, дакле,

скуп синтаксичких средстава, сви укључују присвојну заменицу којом је изражен посесор и именицу којом је изражен посесум.

⁶ Иако се чини да је општеприхваћено шта припада отуђивој шта неотуђивој посесивности, критеријуми за њихово разграничење нису чврсто постављени. О различитим типологизацијама у категорији посесивности уопште в. Мићановић 2001, а о неотуђивој посесији в. Радовановић 1979.

⁷ Меронимија је однос две речи од којих је прва део неке целине, а друга та целина (нпр. *кора*, *џрана*, *лисци* су мероними холонима *сџабло*; *очи*, *усџа*, *нос*, *коса*, *уши* јесу мероними холонима *лице*).

⁸ У неким друштвима реч је о коси младих девојака, бради као симболу зрелости, капама и сл. Према речима Б. Куне (2003: 157–158), посесивност је „izvanlingvistički, kulturalno određena jer od zajednice do zajednice na različite je načine shvaćeno vlasništvo kao jedno od prototipičnih posvojnih značenja, dakle ono je povijesno, pravno-politički, socijalno i psihološki determinirano“.

⁹ Долинина у својој типологији полази од теорије језгра и периферије. Хајне и Селиверстова предлажу типологије у којима се различити односи успостављају према семантичким обележјима посесума. У подели коју је предложила Селиверстова посесор је увек човек, док у Хајнеовој типологији посесор може бити и неживи ентитет.

типични пример односа посесивности је случај у коме је човек посесор¹⁰. Однос део – целина узима се као најтипичнији однос неутуђиве посесије, и ту пре свега мислимо на однос део тела – тело. Део тела се концептуализује имајући у виду цело тело, те се стога не може замислити независно од те целине. У том случају посесор са својим објектима поседовања чини једну физичку и функционалну целину и тада се, према речима Головачеве (1989: 71), најбоље показује неутуђивост као ментална категорија повезана с посесивним односом концепта посесора с концептима његовог објекта поседовања. У нашој грађи налазимо примере нарушавања односа између дела и целине код глагола у чијој је мотивационој основи неки соматизам и који означавају лишавање посесора неког дела тела – *обезглавиџи*, *обезјезичиџи*, *обезносиџи*, *обезудиџи*, *обезкожиџи*, *обесџруџиџи*. Наведени глаголи означавају намерно насилно остављање некога без одређеног дела тела, најчешће не као резултат дејства посесора, већ неког другог агенса. Посесор је објекат кога неко лишава, најчешће одсецањем, дела тела који је експлициран у мотивном делу глагола:

обезјезичиџи „одсећи, одрезати некоме језик“ *Служе их обезјезичени, црни хануми.*

обезносиџи „одсећи, одрезати некоме нос“ *Највећи број ѿоџрса већ обезношеноџ Александра Севера, чланова њеџове ѿородице ... оборено је са ѿосѿоља у ѿесак.*

обезудиџи „откинути, одсећи некоме неки уд, екстремитет“ *Ако мрѿви усѿају, у коме ће се виду ѿоказати? Шѿа ће задржати од својих осакаћених и обезуђених ѿелеса?. Забрањује се да се ѿрими у клир ... који себе обезуди.*

обезкожиџи (нераспр.) „скинути кожу са нечега, одерати“ *На мојим је ѿрсима, обезкоженим, свемоћни ѿадиша сѿајао друџом ноџом.*

обесџруџиџи (нераспр.) „лишити трупа одсецањем главе“ *Шѿа ли су Марашлија и Турци мислили кад су уџледали на ѿањѿу џлаву злоџласноџ бунѿовника ...? У мрачном унишѿавалишѿу своџа османлиџѿва ... иѿак су морали наћи склонѿиѿа и један сѿрах од обезѿруѿџене џрозоѿе.*

Глагол *обезглавиџи* значи „одсећи, одрубити некоме главу“. Глава се може посматрати као прототип органа који је функционално и животно међу најважнијима. Изворно глагол *обезглавиџи* упуђује на декапитацију, а потом се развијају друга значења на основу богате полисемантичке структуре именице *глава*. Према секундарним значењима лексеме *глава* „вођа, старешина, првак“, „памет, интелигенција“, и глагол *обезглавиџи* секундарно може значити „лишити вође, старешине“, „уплашити, успаничити, распаметити, избезумити“, односно у повратном облику, „остати без вође“ „распаметити се“. Није нужно да сва значења једне полисемичне именице припадају истом типу посесије, те

¹⁰ Головачева (1989: 45–46) то приписује чињеници да је језик антропоцентричан. Прототипична обележја посесора су [+живо] и [+људско]. Човек, његово духовно начело, његово тело и делови тела – представљају физичко, духовно и функционално јединство и представљају својеврстан „модел“ по коме се формирају и други типови неутуђивог односа.

тако именица *глава* само у свом основном значењу представља неутуђиву посесију, у секундарним значењима реч је о случају отуђиве посесије.

Номаћи (2006: 167–168) сматра да се у зависности од својстава појединачног дела људског тела могу успоставити прототипи у оквиру неутуђиве посесије, јер су неки делови тела функционално и животно важнији. Један од показатеља степена нужности посесије и самим тим њеног прототипа у вези је с могућношћу непостојања или губитка неког дела тела (И.: 168). М. Вучковић (2016: 68–69) закључује да је степен нужности посесије у вези са степеном удаљености посесума од телесног центра посесора. Према њеном истраживању, делови тела који су периферни (удови, нос, уши, па и очи) нарочито они који израстају, попут косе, мање су неутуђиви од оних који су ближи средишту. У вези с нашим глаголима не можемо говорити о протипичним примерима посесума, јер је реч о посесумима који се могу одстранити, а то су најчешће видљиви, спољашњи делови тела. Обично се указује на насилно губљење делова тела услед агентивног или каузативног деловања неког другог ентитета, а не на природно остајање без неког дела тела. Честа употреба у облику трпног придева поклапа се с чињеницом да је стање посесора изазвано неким спољашњим фактором.

Ипак, посесор може и због неких спољашњих околности остати без одређеног дела тела:

обезубиџи „изгубити зубе, остати без зуба (обично у старости)“ *Када је [говедар] онемаћао, и обезубио ... договори се село, да му нађе замјеника.*

Дефиниција глагола *обезубиџи* указује на контекстуалну условљеност степена нужности посесије, јер варира у зависности од старости посесора (в. Номаћи 2006: 168), док употреба радног придева указује на то да је особина субјекта произишла као резултат вршења процеса независно од његове воље. Секундарно и овај глагол може имати прелазно значење „учинити да неко остане без зуба, избити некоме зубе“.

Поједини глаголи не означавају да је посесор потпуно физички остао без посесума услед његовог потпуног одвајања, већ је само дошло до одступања од нормалног стања и функционисања посесума:

обезножиџи нераспр. „повредити, осакатити ногу (ноге)“ *Коњи нам обезножили! Твој нахрамљује на десну, а мој на леву ногу.*

обезнервљиваџи нераспр. „доводити у стање нервне напетости, узбуђености, узрујавати, нервирати“ *Сџид и кајање су зла, шџио обезнервљују и ломе, а шџио нас на овим џџиовима чекају.*

обесџелесиџи се нераспр. 1. „постати бестелесан, нематеријалан, постати бестелесно биће“ 2. фиг. „ослободити се путености, свега грубог, постати продуховљен“ *Осјећај љубави обесџелесио се, кад уџлива у мир и џокој без бура и сџирасџи и џреџвори се у џобожно сјећање.*

Телесне течности и продукти тела могу се посматрати одвојиво од тела, те не спадају у домен неутуђивог својства. Речник бележи и глаголе који означавају да посесор остаје без њих:

обескрвиџи „учинити да неко изгуби сву крв“ *Ту је Бах њресрео Амазонке које су бежале из ефеског краја, и све их је обескрвио до смрти, иако да се њо њоље крвљу наџоџило.*

Секундарно овај глагол значи „исцрпсти, изнурити, експлоатисати до краја“ *Тако су, њреко обескрвљеног сељашџива, које нема гаса, да освейли кућу, но седи у мраку ... гравови уводили уредбе за њовећање удобности и „изгубити животну боју, руменило, пребледети“ Лабудић се није џољко џромијенио – само су му сасвим обескрвили и џужно се објесили округли образи.*

обезмлечџи 1. „престати давати млеко, изгубити млечност“ *И доџиља може обезмлечџи (џи. ј. изгубиџи млијeko); 2. „учинити да (женка) остане без млека, да изгуби млечност“ Доџиље с глади обезмлечене, носиле би џород у џовојама.*

2.2. Сродство представља други тип неутуђивих односа. Рођачки односи укључују два учесника, који се дефинишу један у односу на другог. Прекид овог односа имплицира да је особа у улози посесума умрла. Ова релација представљена је са само два глагола, који су мотивисани прототипичним примерима неутуђиве посесије и који носе и важне социокултурне импликације које се рефлектују у језику, у оба случаја посесум је мушкарац, брат или син.

обезбраџиџи „остати без браће, изгубити браћу (или једног брата)“ *У сред луке ... каџолички манастџир гдје ... џоморци своје завјетџе џрилажу од џамџивијека, – сестџре да не обезбраџе, маџере да не обесине. Расинџи кога значи: оџетџи му, убиџи му све синове; обезбраџиџи: изгубиџи браћу.*

обесинџи покр. 1. (некога) „учинити да неко остане без сына (синова), убити сина (синове) некоме“ *Убије џушком на мрџиво Вукац ... сина Шџетџа ... оба надлужанина из Поџова села ... Након гдџине дана заузме се суд, свећенсџиво и џрибранији џуди, да склоне обесџенога оца на умир; Оно је ... свеџа Госџођа, шџо је родила сина џо богу, и коју су чивуџи обесинили.*

2. „остати без сина или синова, изгубити сина, синове“ *Ту је каџолички манастџир гдје ... џоморци своје завјетџе џрилажу од џамџивијека, – сестџре да не обезбраџе, маџере да не обесине; Да, ја сам, не само Госџодар, него и син обесџенијех и оџац осироћелијех моџих црногораца!*

2.3. Када је реч о живом посесору, он може изгубити и неке своје особине, духовна својства (уп. Силверстова 1990: 24–27; Хајне 1997: 10, према Вучковић 2013). Хајне овај тип посесивних односа сврстава у апстрактну посесију на основу тога што посесум није перцептивно доступан (уп. Хајне 1997: 34, према Вучковић 2013)¹¹. Головачева (1989: 47–8) као неутуђиву посесију посматра и апстрактне појмове *душа, савесџи, разум, џаметџи*; психичке

¹¹ Хајне (1997: 9) посесивност дели и на конкретну (*Имам две мачке*), друштвену (*Имам две сестџре*) и апстрактну (*Имам довољно времена*).

константе *мисли, осећања, убеђења* итд. Да је то неутуђива посесија, сматра и Матасовић (2002), објашњавајући да су то појмови у личној сфери – апстрактне појаве тесно повезане с посесором које одређују његово постојање.

Као посесум могу да се концептуализују¹²: способност расуђивања посесора (*обезумиџи (се), обесјаментџиџи (се), обесвесџиџи (се)*); позитивно вреднована стања (*обезвољџиџи, обездушиџиџи, обездуховџиџи, обесаниџиџи, обескреџиџи (2)*)¹³, *обеславџиџи, обесџокоџиџи, обездевџивоваџиџи, обешчасџиџиџи* (девојку), *обезличџиџиџи*); менталне активности (*обезверџиџи (се)*)¹⁴, *обезнаџиџи (се)*); особине (*обезјуначџиџи, обезмоћџиџи, обезмужџиџи, обескураџиџи (се), обесмелиџиџи, обесмрџиџиџи, обеснаџиџи, обесхрабриџиџи, обешчасџиџиџи, обешчовечџиџи*).

Сви ови глаголи указују на то да код посесора долази до померања од уобичајеног стања и равнотеже. Глаголи *обезумџиџи (се), обесјаментџиџи (се)* указују на то да је посесор изгубио способност нормалног, трезвеног размишљања, расуђивања, односно да је изгубио присебност, способност нормалног, уобичајеног реаговања, понашања или у случају глагола *обесвесџиџи (се)* посесор губи свест било под утицајем неког спољног ентитета (неповратни облик) или без његовог утицаја (повратни облик).

Као посесум концептуализују се позитивно вредноване особине¹⁵, најчешће из области патријархалне етике – *јуначџиџиво, моћ, мужевносџи, кураџ, смелосџи, снаџа, храбросџи, часџи, човечносџи*. То су особине које су према речима М. Вучковић (2013: 757) „подложне друштвеној евалуацији“ и стога се могу наћи у позицији посесума као „позитивне друштвене оцене нечијег понашања и деловања које се испољавају у виду јавног признања, поштовања, на основу чега се формира нечији углед, слава, име“.

Да горенаведено спада у категорију неутуђиве посесије, потврђује, према речима М. Вучковић (2013: 753), кореференцијалност рефлексивне заменице са субјектом што је израз „успостављеног односа идентичности између посесора и посесума“, дакле, рефлексивна заменица „као језички израз поистовећивања посесора и посесума, сведочи о о томе да се духовна својства поимају као неутуђива посесија“ (Вучковић 2013: 757).

И други позитивно вредновани појмови из домена друштвеног живота могу се концептуализовати као посесум – *моћ, сила, љрава (обезмоћџиџи, обесилиџиџи, обесџравџиџи)*.

2.4. Човек као посесор може да остане без новца, основних средстава за живот, хране, као основне егзистенцијалне потребе, и имовине, односно, места где живи, обитава: *обезновџиџи, обесџариџиџи, обезловџиџи, обесхлебџиџи,*

¹² Уп. Вучковић 2016: 755.

¹³ „Изгубити крепкост, духовну снагу, пасти, клонати духом, посрнути“.

¹⁴ Семантичка интерпретација овог глагола „занемарити, напустити веру, престати веровати“ одступа од осталих анализираних у раду, али и даље улази у породицу глагола који означавају да је неко нешто имао, поседовао, па остао без тога.

¹⁵ Селиверстова (1990: 21) каже да се особина може посматрати као део посесора, али исто тако се може сматрати да особина не постоји „самостално“ независно од посесора, те се тако ни не може наћи с њим у посесивном односу.

обесхраниӣи, *обездомиӣи*, *обезкућиӣи*. Према класификацији Головачеве (1984: 61–62) овај однос би спадао у околиналну неопућивост:

обезновчӣи покр. „остати без новца, истрошити се“ *Требало би да кӯим нову ка̄иу, али сам неш̄ио обезновчио.*

обес̄иарӣи „остати без пара, без новца, новчано осиромашити“ *Вала сам ӣи г̄рно обес̄иарио.*

обезловӣи (шатр.) „остати без лове, без новца, потрошити новац“ *Некако се до̄ӣе̄иурамо кӯи шек кад обезловимо ... и када у бифе наг̄рне дрӯга смена из фабрике.*

обесхлебӣи (нераспр.) „учинити да неко остане без хлеба, без основних средстава за живот, довести у тежак материјални, егзистенцијални положај, осиромашити“ *Већина човечанс̄ӣва ... кад није обесхлебљена и ӣо̄ӣлачена љӯиом не̄иравдом, она скоро ниш̄ӣа не ӣражи.*

обесхраниӣи (необ.) „лишити (некога) хране, основних средстава за живот, довести у тежак материјални, егзистенцијални положај, осиромашити“ *Заш̄ио си је [земљу] заложиио? Руку десну нек одсӣјече о̄иућиӣе̄л ш̄ио обесхрани земљом своје.*

обездомиӣи „оставити без дома, без куће; раскућити“ *Обездомили и унесрећили своје рођено чељаде; И дед, ӣи, сада – обездоми и расини угљарскога сина.*

обескућиӣи „лишити куће, имовине, довести до крајњег сиромаштва, раскућити; осиромашити“ *Приг̄рабише ӣа̄ирицији сву земљу у своје руке, обескућисе римске сељаке.*

2.5. Човека и његов положај и статус у друштву, осим духовних особина, физичког изгледа и онога што поседује, могу да карактеришу и ближе одреде и неки предмети – *оружје, круна, ӣојас, ш̄ӣа̄и* (као карактеристика слепог човека):

обезоружаӣи „одузети некоме оружје, оставити некога без оружја, разоружати“ *Долг̄орук нареди да Ш̄е̄иана обезоружају.* Фигуративно овај глагол значи „учинити да неко измени или ублажи став, онемогућити нечије намере, савладати, побесити“ *С ӣо̄га се – да би обезоружао о̄иозицији једним одсудним кораком – одлучи да сенай̄у одузме ӣраво мењања ус̄ӣава.*

обескрунӣи (нераспр.) „лишити круне, престола, власти“ *Ода данас у ӣус̄ӣӣњи емиг̄рације дочарава „фа̄ӣа-моргану“ круне и ӣрес̄иола једном обескруњеноме краљићу.*

обес̄иасаӣи заст. „(некога) скинути, одузети (некоме) појас, распасати“ *Видиш̄ како мучи и мршӣи се | Воєвода мой обез̄иасан̄ий, | Мой Кнезь г̄лавный у ш̄урскомъ каф̄иану!*

обеш̄ӣа̄ӣӣи необ. „(некога) учинити да неко остане без штапа, оставити некога без штапа“ *Док нам не вра̄ӣӣӣе звона, драћемо се на вас као слей̄ац који је обеш̄ӣа̄ӣен, њакаћемо као магарац обескускӯен, рикаћемо као крава обезмеденичена.*

3.1. Типични пример односа посесивности је случај у коме је човек посесор, према речима Маројевића (1983: 3), „биће које је свесно односа припадности и може га изразити језичким средствима, биће чија је генеричка

суштина присвајање предмета и појава објективног света, биће које има развијен свој унутрашњи свет“. Ипак, посесор може бити и животиња, па чак и биљка. Као и код човека и овде имамо однос део-целина, када животиња или биљка остају без неког дела, као и када остају без неке друге своје особности:

обезграниџи „учинити да (дрво) остане без грана“ *Найрави им мали голубињак у џукојини обезграњена бријесџа.*

обескрилиџи нераспр. „остати без крила, изгубити крила“ *Како се велике иџице, које изједна по земљи ходе, рејко служе лејом ... скоро [су] сасвим обескрилиле ... неујојребом крила.*

Према значењу израза *добијати крила* „добити храброст, полет, снагу, елан“, *обескрилиџи* има супротно значење „лишити полета, елана; обесхрабити“ *Ево ме у ћемеру једног Харџагона; свезан сам, кризом нејоверења обескрињен, ја, као јокисао лејџир, зачамело чекам сунце; „Трзаји“ безнадне сумње нису [Крањчевића] појојно обескрилили.*

Глагол *обескорениџи* нема основно значење „лишити биљку корена, оставити без корена“, већ је његов семантички садржај „учинити да неко или нешто остане без корена“ изведен према фигуративном значењу лексеме *корен* „род, породична лоза, порекло, основна породична или етничка група из које потиче нека особа, породица или племе“ *Шџа је могао значџи свеј, цео шџироки свеј за човека џако обескоренењо?*

обездружџи покр. „остати без парњака у јарму (о волу)“ *Залуду [се] мучио и врајоломљао да џде нађе сџрежника обездружену волу.*

обезмедениџи нераспр. „скинути меденицу, звоно, оставити без меденице, звона“ *Док нам не врајџије звона ... рикаћемо као крава обезмеденичена .*

обескускуниџи нераспр. „(коња, магарца и др.) скинути кускун (коњу, магарцу и сл.), ослободити кускуна“ *Док нам не врајџије звона ... џакаћемо као магарац обескускуњен.*

3.2. Постоје и случајеви где је посесор неживи ентитет – *црква, брод, кошница*. Тада се посесивни однос концептуализује као и код живог посесора и илуструје неотуђиву посесију, јер посесор остаје без свог иманентног, интегралног својства – црква без звона (*обеззвонџи*), брод без јарбола или једра (*обезјарболиџи*, *обезједриџи*), кошница без матице (*обезмајџичџи*). Овим се потврђује мишљење Головачеве (1989: 67) да уколико је посесор неживо, посесивни однос не обухвата све делове предмета, већ само најважније, функционално с њим везане.

Интересантан је пример глагола *обеуџџи*, тј. *обезуџџи* где је део предмета назван према делу тела човека *уџи* – *уџице*, те овај глагол значи „оштетити уџицу на нечему“, односно, „остати без уџице“

У категорију неживог посесора спада и простор који остаје без нечега: *обездрвџи*, *обезљудиџи*, *обезмагџи*, *обезнародџи*, *обесрбиџи*, *обешумџи*.

Инаниматни субјекат може остати без неке своје важне особине. Према речима Головачеве (1989: 67), тада није реч о процени и евалуацији, већ о специфичним особинама или физичким одликама, без којих посесор остаје. То

могу бити неке апстрактне особине предмета, које га карактеришу с тачке гледишта његових физичких својстава – величина, тежина, боја и оне су неутуђиве: *обезбојити* (*се*), *обезважити* (новац), *обезвредити* (новац), *обезводити*, *обезвоздушити*, *обезвремити* (мотив песме), *обезвучити се* (сугласник), *обезначити* (реч), *обезусиешити*, *обесвеити* (текст, кућни праг), *обескличити* („лишити клица, стерилисати“), *обескрејити* („обеснажити тачност, истинитост нечега“), *обескужити*, *обесмислити*, *обесолити*, *обесценити*, *обеснажити*, *обезграничавати се*.

4. Наше истраживање семантике глагола са почетним сегментом *обез-* показало је да су типови посесивних односа код ових глагола веома различити, од прототипичних до оних на периферији категорије посесије. Посесивност је код ових глагола присутна као пресупозиција јер су неко или нешто морали поседовати (пре тога) све без чега су остали. Највећи број анализираних глагола представља типичан однос посесије, где је посесор живо биће, тј. човек. Посесор може бити лишен неког дела тела (*обезглавити*, *обезјезичити* итд.), што је најчешће резултат дејства неког другог агенса. Не може се говорити о прототипичним примерима посесума, јер је реч о посесумима који се могу одстранити. Посесиван однос између сродника представљен је само са два глагола (*обезбрајити*, *обесинити*). Живи посесор може губити и неке своје особине, духовна својства (*обезумити*, *обезјучити*, *обезнадити* и сл.), и тада код њега долази до померања од уобичајеног стања и равнотеже, то су апстрактне појаве које одређују његово постојање. Посесум може бити и из материјалне сфере (*обезновчити*, *обездомити* итд.). Анализирани глаголи представљају највећим делом неутуђиву посесивност и приказују ову категорију као однос између човека и његових делова тела, његових најближих сродника, његових интелектуалних и духовних особина и материјалних предмета који му припадају, дакле све оно што обележава човекову егзистенцију и што, према речима Головачеве (47–48), припада личној сфери посесора. Иако је типичан пример односа посесивности случај у коме је човек посесор, посесор може бити и животиња, биљка, па чак и неживи ентитет, и у том случају посесор остаје без неког свог интегралног дела или неке особине која га карактерише с тачке гледишта његових физичких својстава. Дакле, анализирани глаголи, иако на периферији поља посесивности, илуструју већину односа које ова категорија обухвата, а овакво истраживање омогућава да се утврде типови посесивних односа као и способност српског језика да се изразе различити односи међу предметима, појавама, појмовима и ситуацијама.

Summary

In the paper I deal with some aspects of semantic of verbs with initial morpheme segment *obez-* and its bond with concept of possession. The aim of the paper is to highlight different types of relations between the possessor and the possessee in these verbs. The concept of possession is particularly important for this meaning, because possessive relations are present as a presupposition on it. Some kind of possessive relation is a presupposition for action of losing. The meanings of this verbs present many types of possessive relations, both prototype and marginal.

The largest number of verbs present inalienable possession which includes body part, kinship terms and words that describe culturally important items.

Литература

- Вучковић Марија. 2013. *Конџинуанџе ѓрасловеснки основа *гъб-, *губ-, *gub- у срџском језику*, необјављена докторска дисертација.
- Головачева А., Иванов В. В., Молошная Т. Н., Ниолаева Т. М., Свешникова Т. Н. 1989. *Категорија посесивности в славјанских и балканских јзыках*. Москва: Наука.
- Долинина И. Б. 1996. „Конструкцији с „посесивными актантами““. *ТФГ*. Санкт-Петербург: Наука. 127–137.
- Клајн Иван. 2002. *Творба речи у савременом срџском језику. Део 1, Слађање и ѓрефиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Маројевић Радмило. 1983. *Посесивне катџеџорије у руском језику. (У своме истџоријском развџику и данас)*. Београд: Филолошки факултет београдског универзитета.
- Номаћи Мотоки. 2006. „О прототипу посесивности и питању неотуђиве посесије (на материјалу српског језика)“. *Когњитивнџлинолингвистџичка ѓроучавања срџског језика*. Београд: САНУ, 163–173.
- Пипер П., Антонић И., Ружић В., Танасић С., Поповић Љ., Тошовић Б. 2005. *Синџакса савременог срџског језика: ѓросџа реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Радовановић Милорад. 1979. „Граматики неотуђиве посесије“, *Зборник Маџице срџске за филолоџију и лингвистџику*, XXII/1 Нови Сад: Матица српска, 17–25.
- Селиверстова О. Н. 1990. *Контрастивная синтаксическая семантика*. Опыт описания. Москва: Наука.
- Стојановић Милица. 2002. „Глаголи са иницијалним морфемским сегментом обез- у српском језику“. *Срџски језик XXV*, Београд: Филолошки факултет (рад у штампи).
- Baron Irène, Herslund Michael, Sørensen Finn. 2001. *Dimensions of Possession*. Amsterdam: Benjamins.
- Grickat Irena. 1961. „Развој значења глагола имати“. *Радови XVIII*. AN NRBiH, 67–81.
- Heine B. 1997. *Possession. Cognitive sources, forces, and grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kuna Branko. 2003. „Између атрибутивне и предикатне посвојности“. *Расправе 29*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 157–171.
- Matasović Ranko. 2002. „Отуђива и неотуђива посвојност у хрватскоме језику“. *Расправе 28*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 151–160.
- Mićanović Krešimir. 2001. „Посвојност“. *Сувремена лингвистика* 51–52 No 1–2, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 173–190.

Radovanović Milorad. 2009. *Uvod u fazi lingvistiku*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Vučković Marija. 2016. „Koncept posesije i semantika glagola *gubiti* i njegovih derivata“. *Jezik, književnost, značenje. Jezička istraživanja: zbornik radova*, Niš: Filozofski fakultet, 59–71.

Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Ред. Мирослав Николић, XVI, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 2001.

Вера СТОЈЧЕВСКА-АНТИЌ
Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје
Скопје

СЛОВЕНСКОТО РАКОПИСНО НАСЛЕДСТВО ОДРАЗЕНО ВО ПОВЕЌЕ РАЗНОРОДНИ ТЕКСТОВИ

Апстракт: Македонската наука го следи развојот на ракописното наследство, особено ракописите со македонска редакција. Објавените трудови на Десподова, Славева, Велев, Макаријоска, Црвенковска го евидентираат овој развој. Со преводот на Библијата оваа многу важна и значајна книга директно стапила во контакт со словенскиот свет. Овие ракописи го најдоа својот пословичен дом во најразлични научни области, како во фолклорни така и во филозофски изрази. Во овој случај, ние ви презентираме примери од ова големо богатство.

Клучни зборови: ракопис, Библија, апокриф, песна, приказна.

Откако светите браќа Кирил и Методиј го оформија литературниот словенски јазик во 9 век, меѓу првите преведени дела од грчки на словенски јазик беа најнужните црковни дела и библски текстови. Набргу самата Библија, вткаена во средновековните христијански книжевности, допре до словенскиот свет. Покрај множењето на ракописни словенски текстови, се случуваа нејзини влијанија во делата на повеќе автори од разни области. Познато е дека во раниот среден век во македонската славистика настанале повеќе ракописни текстови, кои својата историја ја започнуваат од X век, па се множат заклучно и со раниот XIX век. За оваа ситуација во македонистиката се јавија повеќе значајни истории со ракописни примери, од кои посебно во овој случај ги истакнуваме изданијата на Десподова – Славева и Илија Велев, Лилјана Макаријоска, Емилија Црвенковска (Велев, Макаријоска, Црвенковска 2008).

Охридската книжевна школа, формирана од Св. Климент Охридски (Конески 1986: 9–27), со продолжително негување на глаголската азбука, одигра важна улога во развојот на македонистиката воопшто, зашто нејзините клонови се проширија преку манастирски и преписувачки центри низ цела Македонија, која во тој период е составен дел на Бугарското Царство, поради што настанувале разновидни толкувања на македонското средновековно ракописно наследство. Блаже Конески припаѓа кон извонредните познавачи и истражувачи на оваа проблематика, кој уште во 1956 година го издава и обелоденува ракописот со македонска редакција – „Вранешнички апостол“

(Конески 1956: 60, текстови). Веќе во 1965 година издава „Историја на македонскиот јазик“, со разбирлив осврт врз континуитетот и развојот на македонските ракописи (Конески 1965).

Во нашата средина голема улога одигра акад. Владимир Мошин, кој со своето големо и значајно славистичко искуство издаде опис на ракописи што се чуваат во нашата земја (Мошин 1971, I, II). Неговата дејност во овој правец ја продолжи Михајло Георгиевски, кој издаде уште 6 описи на ракописи (Георгиевски 1988, 1993, 2000).

Значајно е што паралелно со кодифицирањето на словенскиот литературен јазик зачувани се стари ракописи со македонска и други редакции. Кај нас се нотирани ракописи со глаголско писмо меѓу кои: Асеманово евангелие, Зографско евангелие, Мариинско евангелие, Синајски псалтир (и други), со што е засведочен евидентен раст на ракописното наследство, особено негувано во Охридската книжевна школа. Оваа традиција продолжува интензивно во Македонија, така што од 10 до 18 век се множат ракописите со глаголско и кирилско писмо. Ретките ракописни примероци предизвикувале нови преписи, а на тој начин и поразвиени правци на просветеност.

Во ракописни примери се јавуваат и преработки кои излегуваат од рамките на оригиналниот текст. Вакви примери најмногу откриваат библиските текстови, кои се опишани во бројни описи на словенски ракописи, како и кај нас погоре цитираните. Во нив се обработки од Стариот и од Новиот завет на Библијата. Покрај ракописите што настанувале како нужност за христијанскиот развој на православната црква, а кои дела најбрзо ги превеле браќата просветители (изборното евангелие, до кое е најблиску Асемановото евангелие, целиот црковен чин, патерикот и други дела за црковните потреби). Овие текстови овозможиле појава на бројни нивни преписи.

Од библиското влијание овде ќе посочиме неколку примери. Најбројни се примерите од апокрифното ракописно наследство. Со оглед на тоа што овој средновековен книжевен род е застапен и во мојата дисертација „Литературните текстови од Тиквешкиот ракопис и нивниот одраз во народното творештво“, вниманието го насочувам кон нив (Антиќ 1978: 37–153). Нужно е да се подвлече дека секој апокрифен текст треба да има основа во Библијата, или најмалку и еден стих од тој наслов да биде дел од Библијата. Тиквешкиот ракопис е пронајден во селото Мрзен во Тиквешијата. По старина е датиран во 15 век, со полууставно писмо, црковнословенски јазик, со влијание во правописната ситуација на слабо ресавско влијание (имено, во Македонија од крајот на 13 и почетокот на 14 век). Со истражувањата може да се каже дека во него се откриваат одредени елементи кои говорат за одреден стадиум од развојот на македонскиот јазик, како доказ дека е настанат на македонско јазично подрачје (Антиќ 1978: 16).

Апокрифниот текст за Самсон, врз основа на библискиот текст, е составен дел на Тиквешкиот ракопис. Овде е нужно да подвлечеме дека средновековните ракописи кај словенските народи, врз иста библиска основа, лесно преминувале од една средина во друга. Дури имаме примери кога еден ракописен текст се задржал во друга средина подолго, отколку во таа во која

настанал, а во која можел и да се изгуби. Библискиот текст за силниот и несовладлив Самсон говори за синот на Маное, именуван Самсон, кој израснува во силен јунак, несовладлив и од најлутите негови непријатели. Кога непријателите се осведочиле во неговата сила и се обратиле на неговата жена Далида, која била исклучително лоша жена. Таа првиот пат не добила точен одговор од Самсона, во што му се крие неговата сила? На вториот обид добила одговор и таа им го пренесла на непријателите, кои го убиле. Меѓутоа, по извесен период Самсон оживеал, му се вратила силата и со сопствените раце го разрушил дворецот во кој се веселеле непријателите со жена му. Меѓу најраните ракописни текстови за Самсон се смета Толковната палеа од 1406 година во Руската трговска Сергиева лавра, а потоа следуваат и понови ракописи. Текстот го среќаваме и во Историската палеа (Попов 1881: 122–132). Ова јасно укажува за проширеноста во руската книжевност. Во 15 век е проширен во српското ракописно наследство. Во 16 век Самсон е разработен во Букурешкиот зборник од 16 век. Овде секако се важни и бугарските ракописни текстови (Архангелски 1899). Овие верзии и варијанти за библискиот Самсон живеат и во нашето ракописно наследство од 19 век.

Интересно е да се одбележи дека ретките ракописи оставале трајни впечатоци кај читателите, што говори дека ретките примероци биле предавани од рака во рака, инаку како би биле толку популарни и распространети. Меѓутоа, читателите нив ги предавале усно, или составувале нови текстови, кои во разни ситуации се приближуваат и до народните творештва на народите. Кај нив доживувале и подновувања и нови рекреативни обиди. Во нашиот случај познато е дека врз опишаниот пример за Самсон наоѓаме примери и во македонското народно творештво, во кое, како и кај другите народи, силата на Самсон се поврзува со таа на Марко Крале, за што говорат повеќе поетски и прозни народни умотворби. Како интересен своевиден пандан на апокрифниот и библискиот текст е македонската народна приказна забележана во Старавина (необјавен материјал од Институт за фолклор „Марко Цепенков“, 1969, раскажувач Коста Т. Костовски). И во овој случај ангелот и соопштил на бремената жена дека ќе роди чудно силно момче. Кога детето подранало, излегло да шета, сретнал еден змеј и го убил. Станал голем пакосник, достигнал дури до затвор. Отепал 300 души. Детето го викале „Сем Том“. Ја поткупиле жена му, која им открила каде му се крие силата. Го отепале силеџијата. Но, по извесно време оживеал, ја затресол големата куќа каде што се веселеле неговите непријатели и сите ги направил „питулица“.

Еден од популарните средновековни раскази, кој егзистирал во средниот век во словенските книжевности и многу пошироко од нив е „Слово за големиот Василија како избави човек од ѓаволот“ (Конески, Антиќ 1987). Во европската книжевност е познат и под други наслови. Според мотивот што се распространил и во Македонија во кесариската земја живеел богатиот Сиклотијан, кој имал многу убава ќерка Корасија. Во неа се вљубил неговиот слуга Еладие, кој сфатил дека самиот не може да дојде до убавицата и намислил: „О, како да ја земам Корасија за жена? Мене никој не може да ме здружи со неа освен ѓаволот. Јас, Еладие, ќе му се предам на ѓаволот и тој ќе

ми помогне да ја земам Корасија“. Еладие тоа и го направил и му дал потпис на главатарот на ѓаволите – Фармакие. Набргу Корасија самата посакала да се омажи за Еладие, наспроти плачот на Сиклотијан. Во фамилијарниот живот Корасија забележала дека Еладие не сака да оди во црква и набргу ја дознала од него претходната историја. Таа се ражалостила и веднаш отишла кај свети Василија во Кападокија, кој ги спаси брачните другари од ѓаволот, кој упорно го бараше потписникот Еладие.

Овој мотив бил одамна познат во светот, постојаната борба меѓу лошата и добра сила. Мотивот е добро познат и во западните зборници „Acta Sanctorum” и “Legende dorè“. Слободно може да се заклучи дека мотивот нашол своевидни обработки во многу книжевности. Позната е обработката дека уште одамна библискиот Адам му се потпишал на ѓаволот. Ракописи со овој мотив се среќаваат уште во I век од н. е. Христијанството ќе ја потенцира силата на гревот, кој може да биде окаен. За јужнословенските обработки и ракописни и фолклорни постои пообемна литература (Стевановиќ 1934). Во Народната библиотека во Белград се чува ракопис со овој мотив, датиран во 14 век (Стојановиќ 1903, бр. 48), српска редакција. Мотивот го откриваат повеќе руски ракописи од 14 век. Постои и ракопис од 15 век од манастирот Крушедол, како и во споменатиот Тиквешки ракопис од 15 век. Слична верзија се јавува и во Букурешкиот зборник од 16 век, па се јавува во јужнословенски преписи сè до 19 век. Интересно е дека мотивот го нема во глаголки ракопис.

Јасно е дека популарниот мотив, распространет во ракописното словенско наследство нашол подлога и во македонскиот фолклор. Како пример посочуваме една битолска приказна со наслов „Младиот роб што се побратимил со ѓаволот“. Иако во неа ги нема имињата на личностите од ракописите, веднаш потсетува на изворот: „Беше еден многу богат човек големец, верски човек Нему му се врвеше зборот при царот дотолку коа на садрезам...“ Големецот бил многу лош, но неговата единица ќерка била подобра. Татко ѝ постојано го тепал младиот роб, што му служел. Последниот побарал помош од ѓаволот и станал негов човек. Откако го постигнал тоа, младиот роб посакал да ја има ќерката на господарот. Ѓаволот му го овозможил и ова барање. Крајот на приказната открива дека робот ги реализирал сите свои желби и го наследил господарот. Постои и друга прилепска приказна забележана од Марко Цепенков, во која човекот му се продава на ѓаволот поради богатство.

Оваа средновековна приказна, со мотив распространет во бројните ракописи, допира до јужнословенските автори во фазата на развиената црковнословенска јазична редакција, од каде што преминува во ризниците на народното творештво. Мотивот инспирирал кон творештво и бројни уметници: Никанор Груиќ, Симо Матавуљ, Милтон, Његош, Густав Флобер Гете, Бјарон, Хајне, Томас Ман. Од музиколозите се истакнуваат: Гуно, Вагнер, Берлиоз, Лист, Шуман, итн.

Еден од библиските текстови кој станал омилена литература за средновековните читатели е „Словото за прекрасниот Јосиф“ (Конески-Антиќ, 1987: 163). Не случајна овој текст станал омилена лектира сè до 19 век. Ова слово претставува поетичен состав, проткаено со искрени чувства и тоа не само

поради убавината на Јосиф, туку повеќе и за човек исполнет со етички побуди. Посебно привлечни биле сцените на разговорите на Јосиф со браќата, неговиот искрен плач над гробот од мајка му. Суштината на текстот во резимиран вид би била следнава.

Овој апокриф се базира разбирливо врз библискиот текст од првата глава Мојсиева. Веднаш избива на преден план омразата на браќата кон Јосифа. Имено, татко му Јаков имал во халдејската земја 12 синови, од кои најмлади биле Јосиф и Венијамин. Десетте браќа работеле полски работи, додека Јосиф и Венијамин биле дома со таткото. Оттука произлегува и омразата. Кога добронамерниот Јосиф посакал да ги посети браќата, тие се договориле, го врзале и го продале на египетските трговци. Во натамошниот макотрпен живот отфрлениот брат со доблеста на својата непорочност и добрина ги совладува сите препреки. Умее да толкува сонови што се реализираат. Успева да ги избегне наметнатите прегратки од жената на неговиот господар Хареј. На крајот тој живее со својот татко, им ги простил гревовите на браќата и им овозможил добар семеен живот.

Словата за прекрасниот Јосиф му припаѓаат најпрво на Ефрем Сиријан, објавувани во грчки текстови. Јацимирски извршил најувиден преглед на ова богато ракописно наследство. Најстар текст бил откриен во руска верзија во Сергиевата лавра со потекло од 13 век. Во Оксфорд е зачуван друг хрватски текст од 15 век, сличен на Сергиевиот, потоа во Лесновскиот паринезис од 1353 година, со сличности од Ефремовиот вид. Тиквешкиот текст од 15 век претставува скратена верзија од Ефремовиот. Најголема сличност текстот од Тиквешкиот зборник покажува со зачуван ракопис во Прашкиот национален музеј и со него можат да се извршат дополненија на Тиквешкиот. Библиски текст за Јосиф е констатиран во Дубровничкиот зборник од 15 век. Меѓутоа, одреден број слависти сметаат дека овие слични текстови настанале врз основа на црковнословенска предлошка, која, пак, настанала од грчка предлошка (Решетар 1933).

Разновидните состави избобилуваат со интересни епизоди. Така на пример, кога жените се загледуваат во убавината на Јосиф од возбуда си ги сечеле рацете, без да почувствуваат болка. Во муслиманската сфера Јосиф бил поистоветуван со својата добрина со божјиот пратеник Хазрети Мухамед. И во оваа литература Јосиф ги пленувал женските срца. Во 13 и 14 век во европската литературна мотивот се јавил во стихувана форма како „Песна за Јосиф“. Руската духовна литература избобилува со навраќања кон Јосифа. Посебно бил потенциран плачот на Јосиф над гробот од мајка си.

Разбирливо богатото македонско народно творештво не можело да премине преку овој мотив. Во 1969 година во Струмичко забележав ваков состав: „Имало едно време седум души братја. Татко им бил стар. Сите били овчаре. Татко им дома бил. Најмалиот брат Јосиф носил им на браќата леб. Кога се враќал млекото носил дома....“ Натамошниот текст го следи редоследот на настаните според библискиот состав, а и според Тиквешкиот ракопис. Во селото Сакулица бил запишан друг текст, уште поблизок до библискиот (Конески-Антиќ 1987: 163–166).

Заклучок: Ако се проследат патиштата на ракописното наследство, во рамките на словенските книжевности, се забележува пренос на содржините. Од најстарите ракописи настануваат бројни преписи, кои се шират со библиска и црковна тематика низ вековите и од старословенска првична редкација преминуваат во црковнословенска, која во различните средини на Словените добива свои белези. Понатаму следуваат поинтересни содржини и за пошироките консуматори, како хагиографски, апокрифни, романсиерски, раскажочни, кои се прошируваат во различните средини и интереси сè до 19 век. Показателно е дека овие средновековни текстови лесно преминувале и биле прифатани од другите словенски формации како држави. Тие предизвикале и разновидни обработки во народните творештва, разбирливо оставиле траги и во нашиот жив фолклор.

Abstract

Macedonian science followed up the development of its handwriting heritage, especially the handwritings of the Macedonian editorial office. Publishings made by Despotova, Slaveva, Veleв, Makariјoska, Crvenkovska, evidently state this development. With the translation of the bible from the language, this crucial book directly came in contact with the Slavic world. These handwritings have found their proverbial home in a variety of scientific field as well as folklore, and philosophical expressions. In our case, we are giving you possible examples from this wide spread treasure.

Литература

Архангелский А. С. 1899. *К истории Южнославянской и древнорусской апокрифической литературы*, Спн. 23–26.

Библија, Светио Писмо. 1990. Книга судии Израилеви, Скопје: МПЦ, 13, 14, 15, 16.

Георгиевски Михајло. *Словенски ракописи во Македонија*, 1988. кн. III–IV, 1993. кн. V–VI, 2000. кн. VII–VIII, Скопје.

Драгоманов М. СбНУ, VIII, 259–315, СбНУ, X, 3–69.

Яцимирский И. 1921. *Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности*, I, Петербург.

Конески Блаже. 1956. *Вранешнички ајосџол*, Стари текстови, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Конески Блаже. 1965. *Историја на македонскиот јазик*, Скопје: „Кочо Рацин“.

Конески Блаже и Стојчевска Антик Вера. 1987. *Тиквешки зборник*, Скопје: „Мисла“.

Косидовски Зенон. 1965. *Библијске легенде*, Београд.

Мошин Владимир. 1971. *Средновековни ракописи во Македонија*, т. I–II, Скопје.

Попов А. Н. 1881. *Чтения*, т. I, 122–132.

Стевановић Павле. 1834. *Приповејќа о човеку који се јродао ѓаволу*, Београд.

Стојановић Љ. 1903. *Каталог Народне библиотеке у Београду*, Београд, бр. 48.

Решетар Милан. 1933. *Дубровачки зборник*, Београд.

Стојчевска-Антиќ Вера. 1978. *Средновековније текстиви и фолклорити*, Скопје: „Мисла“.

Стојчевска-Антиќ Вера. 1996. *Апокрифи*, Скопје: „Табернакул“.

Стојчевска-Антиќ Вера. 2017. *Релации ишиан – усџен текстити*, Скопје.

Томовић Слободан. 1772. *Саџана код Њеџоша и Милџона*, Књижевна критика, Београд, бр. 1, 78–87.

Bratulić Josip. 1972. *Apokrif o prekrasnom Josipu*, kn. 7.

Kuran, XII, Jusuf.

Лидија ТАНТУРОВСКА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Скопје

НЕШТО ЗА НАСТАВНАТА ПРОГРАМА ПО ПРЕДМЕТОТ
МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
ЗА УЧЕНИЦИТЕ ОД ДРУГИТЕ ЗАЕДНИЦИ (ВО ОСНОВНОТО
ОБРАЗОВАНИЕ)
– размислувања и предлози

Апстракт: Учениците од другите заедници го учат македонскиот јазик како *јазик за учениците од другите заедници*, односно како *немајчин јазик*. Станува збор за ученици што не се родени зборувачи на македонскиот јазик, кои почнуваат да го стекнуваат своето образование по предметот Македонски јазик во четврто одделение.

Според нашите согледувања, нашиот интерес ќе биде насочен кон изнесување размислувања и давање предлози за подготвување соодветна наставна програма во основното образование за оваа целна група – за учениците од заедниците што живеат во Македонија.

Клучни зборови: македонски јазик, македонски јазик за учениците од другите заедници/немајчин јазик, наставна програма, основно образование.

Голема улога во наставата по предметот Македонски јазик има наставната програма. Наставната програма е или треба да биде основната рамка според која ќе се организира наставата на предметот (во случајов по предметот Македонски јазик), каде што се даваат насоките на дејствување.

Овде ќе дадеме и една дефиниција извлечена од Законот за национална рамка на квалификации (2013), каде што за наставна програма стои: Програма (образовна/наставна): „Збир на образовни компоненти, базирани на резултати од учење, коишто се признаени за доделување на конкретна квалификација“.

Како што е познато, денес, за подготвување на наставната програма „е задолжено“ Бирото за развој на образованието, кое е орган на управа во состав на Министерството за образование и наука со својство на правно лице и врши стручни работи од значење за развојот и за унапредувањето на воспитувањето и на образованието во Република Македонија. Според дејноста на Бирото за развој на образованието, се опфатени целта и содржината на воспитно-образовната работа, покрај во другите, и во областа на основното образование, во чии рамки е нашето истражување.

Ако се погледне наназад во историјата, може да се види дека Бирото за развој на образованието е наследник на Заводот за унапредување и проучување на школството, за вршење на просветно-педагошка служба во НР Македонија во претходниот општествено-политички систем, кој е формиран во 1955 година (со Решение на Извршниот совет на НР Македонија, бр. 214) *заради зайочнување подготвоки за реформата на школството на просторот на ФНР Југославија*, а почнал да работи од 1 јануари 1956 година. *Неговата главна надлежност била подготвоката на материјали за реформа на школството*. Од самиот почеток на оваа дејност, Заводот давал мислења и предлози за составување на наставните планови и наставните програми и водел постојана грижа за нивна примена во училиштата. За исполнување на овие сложени цели се создавале стручни тимови, кои ги спроведувале промените во училиштата, предлагале мерки за стручно подготвување на учителскиот кадар, проучувале и давале предлози за обновување на постојните и за градење нови училишни објекти (Биро за развој на образованието <<https://www.bro.gov.mk/>> пристапено во: октомври 2019).

Денес, конкретно, од повеќето сектори во Бирото, Советот за развој на воспитно-образовниот систем и развој на стандарди, во рамките на своите надлежности во однос на развојот на воспитно-образовниот систем, изготвува концепти за развој на образовниот систем, **наставни планови** и **програми** за предучилишното, основното, средното и специјалистичкото образование, како и за образованието на учениците со посебни образовни потреби и за образованието на возрасните.

Значи, меѓу другото, од Бирото се подготвува и **наставниот план** за деветгодишното основно образование за наставните и за задолжителните предмети, каде што најпрвин е даден наставниот план за **македонскиот јазик**, потоа за **мајчиниот јазик** на учениците од другите заедници и за **македонскиот јазик за другите заедници**. Наведено е дека овој наставен план се применува во паралелките со настава на: албански, турски и српски и дека сукцесивно од учебната 2018/2019 ќе се применува и за паралелките на босански јазик (https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2019/08/Nastaven_plan-devetgodishno_2019-2020.pdf, посетено во: октомври 2019). Како што може да се забележи од именувањето, во наставниот план, предметот Македонски јазик за другите заедници е именувањето на предметот македонски јазик што треба да го учат учениците, чиј мајчин јазик е: албански, турски, српски или босански, односно станува збор за ученици што не се родени зборувачи на македонскиот јазик, кои почнуваат да го стекнуваат своето образование по предметот Македонски јазик во четврто одделение. Во слободна интерпретација или како професионализам се среќава и називот – македонски немајчин јазик, односно немајчин македонски јазик.

Треба да се нагласи дека образувањето стручни тимови за подготовка на наставните планови и програми е својствено за Бирото за развој на образованието.

Она што е нужно да се истакне е дека од осамостојувањето на Македонија до денес, постојано има обиди за промени или има промени во однос на наставните планови и програми. Како потсетување, ќе издвоиме две поголеми случувања: **воведување на програмите според Кембриџ**, како и обидот за воведување **македонски јазик за учениците од заедниците од прво одделение**. Овие две случувања не се поврзани. Во оваа пригода нема да ги анализираме појавите и последиците од двете случувања. Тоа ќе го оставиме за друг повод.

Што е она на што сакаме да посветиме внимание при изработката особено на наставните програми по предметот Македонски јазик и кои се причините поради што се осврнуваме на оваа тема?

Кога станува збор за наставните програми по предметот Македонски јазик, треба да се нагласи дека наставните програми по предметот Македонски јазик како мајчин треба да бидат концепциски различни од наставните програми по предметот Македонски јазик како немајчин, односно како јазик за учениците од другите заедници.

За ова, поткрепа наоѓаме во Заедничката европска референтна рамка за јазиците (Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR) <<https://rm.coe.int/1680459f97>> пристапено во: октомври 2019). Од дефиницијата, покрај другото, може да се прочита дека Заедничката европска рамка обезбедува заедничка основа за изработка на: предметни содржини, студиски програми, испити, учебници итн. од областа на учење јазици во Европа. Како што е познато, акцентот се става на четирите вештини (слушање, читање, пишување и зборување) при учењето странски јазик.

Сметаме дека во таа насока треба да се размислува и при учењето македонски јазик како немајчин, односно како јазик за учениците од некоја заедница во Македонија. Од друга страна, тука се поставува уште едно прашање, односно дали можат да бидат покриени сите ученици од различните заедници, кои живеат на територијата на Македонија, со една програма по предметот Македонски јазик како немајчин јазик, односно како јазик за учениците од другите заедници.

Од наставниот план, кој го споменавме погоре, може да се види дека станува збор за ученици со мајчин јазик: албански, турски, српски и босански.

Кога се подготвуваат наставните планови и програми, меѓу другото, се внимава и се предлага обемот и динамиката на бројот на часовите. Овој момент е особено важен кога зборуваме, на пример, за несловенските наспрема словенските јазици, со оглед на фактот што македонскиот јазик, како словенски, им е близок на другите словенски јазици.

Според нашите согледувања, предлагаме, во основното образование, јазичните вештини да бидат основа при подготвувањето на наставните планови и програми по предметот Македонски јазик за учениците од паралелките со мајчин јазик албански и турски, во основното образование, односно од четврто до деветто одделение. Со ваквиот начин на учење на македонскиот јазик,

сметаме дека учениците можат да го усвојат македонскиот јазик и со текот на времето да се интегрираат во општеството.

Меѓутоа, кога станува збор за учениците, чиј мајчин јазик е српскиот или босанскиот (потенцирајќи уште еднаш дека тоа се јазици, кои му припаѓаат на семејството словенски јазици, каде што припаѓа и македонскиот јазик) е разбирливо дека начинот на учење јазици според четирите вештини не може „да ги задоволи“ потребите на споменатата целна група ученици. Затоа, предлагаме, наставните програми по предметот Македонски јазик за учениците од паралелките со мајчин српски и со мајчин босански јазик да бидат поделени, условно, на прв и втор степен. Во првиот степен треба да бидат наставните програми по предметот Македонски јазик од четврто и петто одделение, кои треба да бидат создадени врз основа на четирите вештини (слушање, читање, пишување и зборување), а во вториот степен, од шесто до деветто одделение, наставните програми да бидат засновани врз програмските подрачја (јазик, литература, медиумска култура, творење, изразување и сл., покрај, врз основа на четирите вештини: слушање, зборување, читање, пишување).

Со ваквиот начин ќе се избегне, од една страна, тешкотијата при совладувањето на македонскиот јазик од страна на учениците чиј мајчин јазик е албанскиот или турскиот, а од друга – „леснотијата“ што може да предизвика здодевност кај учениците, чиј мајчин јазик е еден словенски јазик, во случајов: српскиот или босанскиот.

Сите овие размислувања и предлози за подготвување соодветна наставна програма во основното образование (од четврто до деветто одделение) по предметот Македонски јазик за учениците од другите заедници е со единствена цел – учењето македонски јазик да биде ефикасно, односно учениците од другите заедници успешно да го совладаат македонскиот јазик за да можат да се интегрираат полесно во општеството. Со ваквиот начин на подготвување наставни програми и планови по предметот Македонски јазик сметаме дека нема да има ученици што завршуваат основно образование, а не знаат речиси ништо да зборуваат/да комуницираат на македонски јазик, на јазикот што е официјален во Македонија и што за нив претставува јазик на средината во која се родиле, во која растат и во која треба да дејствуваат откако ќе пораснат.

Со ваквата поделба и со ваквото групирање на наставните програми по предметот Македонски јазик во основното образование (од четврто до деветто одделение), сметаме дека учениците ќе добијат солидна основа за надградување на своето знаење во средното, па и во високото образование и полесно ќе се интегрираат во општеството.

На крајот само би додале дека правењето солидна наставна програма е важна алка во успешниот образовно-воспитен систем на учениците, па од тие причини се одлучивме нашите размислувања и предлози да ги изнесеме денес и тука.

Summary

In this paper, we talk about the program (curriculum) about the Macedonian language for students from other ethnic groups / non-native language in primary education.

Students from the other ethnic groups study the Macedonian language as a language for students from the other ethnic groups, i.e. as not a native language. These are students who are not natural-born speakers of the Macedonian language and who are beginning to acquire their education in the subject Macedonian language in the fourth grade.

According to our observations, our interest is focused on presenting and giving proposals for the preparation of an appropriate program for primary education for this target group - for students from ethnic groups living in Macedonia.

Литература

Биро за развој на образованиеиџо. <<https://www.bro.gov.mk/>> пристапено во: октомври 2019.

Закон за национална рамка на квалификациии. Скопје, 2013.<http://www.mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon_za_nacionalna_ramka_na_kvalifikacii_26-02-2016.pdf>пристапено во: октомври 2019.

Наставен план за деветгодишно основно образование.
<https://www.bro.gov.mk/wp-content/uploads/2019/08/Nastaven_plan-devetgodishno_2019-2020.pdf>пристапено во: октомври 2019.

Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR). <<https://rm.coe.int/1680459f97>>пристапено во: октомври 2019).

Ленка ТАТАРОВСКА

Институт за македонска литература – Скопје
Скопје

СУШТИНАТА НА ЈАЗИКОТ ВО СВЕТОТ НА МАРКО ЦЕПЕНКОВ

Апстракт: Во истражувањето се врши анализа на исклучителната талентираност на познатиот македонски фолклорист Марко Цепенков. Неговата уметност на речта во пресоздавањето на фолклорната матрица претставува очигледна естетика. Тој тоа го прави преку играта на зборот, музикалноста на словото и ритамот на јазикот. Таа возвишеност на звукот во јазикот на неговата нарација е генетско наследство, измешано со традицијата во историска смисла. Текстот се гради на две филозофско-антрополошки парадигми: *суштината на јазикот* и *јазикот на суштината* – поставени во Хајдегеровска смисла низ четворството: небо – земја – богови – луѓе. Во тој простор бивствува живиот говор на битието, изразен низ релацијата *мислење – поимнење*, која придонесува за изучување на историјата на македонскиот јазик.

Клучни зборови: уметност на речта, музика на словото, пресоздавање, талент, мера, жед за творечка изневера.

Со оглед на тоа што нашево излагање се заснова на сферата на народниот говорен јазик и неговата примена во традиционалното усно раскажување, ќе направиме обид да одговориме на поставената филозофско-антрополошка парадигма – „суштината на јазикот : јазикот на суштината“ отсликани во културата на изразувањето, односно низ парот „мислењето и паметењето“ (Бимель 1998: 252, 253). Главен извор ќе ни бидат приказните на прилепскиот терзија Марко Цепенков, ненадминат мајстор на естетиката на зборот; и човек со „пресретливо уво за јазик“ (Гадамер 1999: 93) во кој нескротено се исејуваат скапоценостите на времињата. За неговата значајна дејност во областа на традицијата, како важен „фактор“ во процесот и „развитокот на македонскиот литературен јазик“, академик Блаже Конески има кажано: „Самото запишување на нашите народни приказни од страна на такви талентирани луѓе каков што беше М. Цепенков – значеше непосреден придонес и кон создавањето на нашиот писмен јазик. Приказните, дотогаш зачувани во народното усно предание, добиваат своја писмена фиксација, во која индивидуалниот стил на запишувачот се пројавува во извесни традиционално дадени композициони и јазични рамки. Многу е показателен тој факт што во својот обид за кодификација на македонскиот литературен јазик во почетокот

на“ XX век, „К. П. Мисирков наоѓаше опора во фолклорните записи на М. Цепенков и на други собирачи на народните умотворби“ (Конески 1981: 115).

Раскажувач по душа, Цепенков со невидена леснотија успева да го „оркестрира“ јазикот, најверојатно и поради неговото одлично чувствување на звукот на речта и музиката на словото. Во едно свое лирско сеќавање, тој за сопствените дарби, само со една реченица, ни исповеда: „во мојата младос многу убао свирев на бузуко“ (Цепенков 1972, кн. 10: 150). За овој мерак Цепенков не заборава да ни спомне и во „Автобиографијата“. Растргнат меѓу секојдневната гола егзистенција и желбата за духовно усовршување, тој ведро ќе ни се пофали: „на тоа згора, па и тамбура со шес тељои (бозук) ти се учам, па и на тамбурата згора и кемане ти зедев да се учам“ (Цепенков 1972, кн. 10: 323).

Опиен од хармонијата на музиката, и со исклучителен слух за неа, истата ја внесува како чудесен идеал на духот и при создавањето со помош на зборот, т. е. пресоздавањето на народната матрица, било да е тоа легенда, предание, волшебна или реалистична приказна, вдахновено изместувајќи ги дотогашните правила и мерки на старите усни форми. Оттаму, неговото раскажување има видно ритмизирана артикулација, препознатлив мелос и раскошен тонски ред со лирски одсвон. Низ јазичниот сказ на Цепенков на моменти се чини дека „се разнесува мелодија на песна од убав глас“, та мислиш при читањето „кажано со неговиот речник, текстот чиниш како да „пееше – дури лелееше“ (Цепенков 1972, кн. 10: 167).

Оваа стилска лиризација на јазикот кој „пее сам од себе“ низ еден процес на игрив артизам истовремено го преобразува „телото на јазикот во душа на јазикот“ (Живковиќ 1968: 54–79). Кај самиот Цепенков во сево ова имаше наследена жица. Имено, неговиот дедо чие име го носел „коа ќе седнел на чесна трпеза, три дни и три ноќи сè кралцки песни ќе му пеел на сватоите или на гостите, спроти како да бил денот. На многу села бил дедо ми нунко, само и само дека знаел турли-бе турли кралцки песни и дека бил многу гласоит. Татко му Коста, или како уште го нарекувале „екимо на сиромасите“, тој „поеше песни (...) ни пееше и по српцки песнарици“ (Цепенков 1972, кн.10: 303, 310). Продолжувајќи да нè информира за своите корени, Цепенков пишува: „Навистина чуден беше татко ми (...) а пак приказни и песни колку знаеше – есап немаше, нибаре череко јас не сум `и пишал“ (Цепенков 1972, кн. 10: 313). Му се чуделе на „силната памет што имал татко“, иако бил нешколуван, ама се досетил „оти беснижен чоек“ е та „за чудо големо, беше го научил алфавита во една недела“ (Цепенков 1972, кн. 10: 309–310). За љубовта кон народните умотворби во неговиот род ќе рече: „Само татко ми и Дафа“ неговата сестра „беа песнарии како татка си (деда ми)“ (Цепенков 1972, кн. 10: 305).

Не само што Цепенков во својата „Автобиографија“ остава податоци за тетка му Дафа како надарена пејачка, која на Наум Тахов му испеала 160 песни, објавени во неговиот Зборник, туку информацијава ја потврдува и самиот Тахов кој вели: „Оваа прочуена пејачка баба беше неисцрпен извор на народни песни“. Тој жали што не запишал повеќе од „народното богатство“ кое таа го негувала. Починала на 103-годишна возраст во Крушево, каде што долго време

се чувал нејзиниот спомен. Во генетскиот код на Цепенков народски се вели дека „си имаше пиле“ (Цепенков 1972, кн. 10: 393) одвнатре, во душата – за уметноста на речта.

Во поглед пак на филолошкото родословие, Цепенков професионално беше рожба на Димитрија Миладинов. Тој на времето бил учител во Прилеп, раскажува Цепенков: „и собираше песни од кај нас“ или малку подецидно кажано: „првио себап беше што пишував тие работи од Д. Миладинов (...) и вториот беше од владика Методии Кусев (сега наречен Старозагорски)“ (Цепенков 1972, кн. 10: 321, 324).

Уште веднаш да истакнеме кога го имаме предвид Цепенков, дека овде не станува збор само за обичен собирач и запишувач на фолклорно благо. Напротив, пред нас имаме по дух исклучително интелигентен создавач на проза со посебен однос „спрема народниот начин на кажување; имаме по душа речит и необичен творец кој раскошно и живо ни го „предал тој начин“, но тој е и „првиот“ кој „проникнат сиот од него, дишејќи со него – почнува да го *изневерува*“ (Конески 1982: 511). Во тоа се состојат и големината на индивидуалноста и талентот кај Цепенков, творечки созревани токму низ процесот на скршнување од изворот по пат на уметничка изневера. Првобитниот запис кај него творечки се пресликува во ново јазично руво. Над него мисловно-будно се мери и крои, се сече и додава, та текстот се преобликува и добива други димензии. Тоа е радост од силната волја за создавање кај уметникот, блиска до божественото; тоа е неговото обесмртување. Таму се крие тајната на неговото размислување кое вклучува друг однос кон оригиналот и кажувањето. Тонската скала кај него целосно добива други созвучја и при сказот ние „слушаме“ најразлични „треперења“ од најнизок до највисок степен. Јазикот за него станува средство на себеизразување, на самореализација; преку него се открива суштината на неговото прикажување изнедрено од „една внатрешна потреба да се создава“, која во науката ја нарекуваме жед за „неверство“ (Конески 1982: 513). Таму лежи клучот за откривањето на нови размери во процесот на самото создавање.

Ако грандиозното творештво на Цепенков го дефинираме како културно добро на „мислењето и паметењето“ на еден народ, а со тоа го вбројуваме и во ризницата на светското добро, тогаш е неопходен еден друг аспект на спознавање на неговата суштина. Неоспорен е фактот дека човечкото создавање, како и она на Цепенков, е поставено на релација меѓу небото и земјата, но притоа човекот како слика и прилика на Бога секогаш „среќно“ се обидува да се „мери со Божеството“ (Најдегер 1982: 159). Уште одамна германскиот поет Хердерлин се прашуваше: „смее ли човекот / да погледне нависоко и да рече: таков и јас сакам да бидам?“ Во неговото поетско размислување следи потврден одговор: „Смее“ (Најдегер 1982: 158).

Големата желба и надеж за објавување на насобраните, или како што Цепенков ги нарекуваше овие „златни и слатки убави работи“, него никогаш не го напуштила. За сето тоа тој си спомнува: „понекогаш па ќе се богатеам со умот и ќе си велам: Ајде, како е госпо, не е никој“ (Цепенков 1972, кн. 10: 331–

332), притоа гледајќи на Висините и пред сè со мисла за публикување на сопствената Архива.

Човечкото „гледање на високо го премерува она помеѓу небото и земјата, простор во кој живее човекот. „Одмерениот премер“ меѓу она што е горе и тоа што се наоѓа долу, претставникот на егзистенцијалната филозофија – Хајдегер го нарекува „димензија“, чија суштина е осветленото, и токму во тој простор бивствува самиот човек. Подвигот на премерување е неопходен зашто само преку него, според Хердерлин, „човекот воопшто е човек“ (Хајдегер 1982: 158, 159). Мерата се однесува на двете сфери; имено, се мери „она што е помеѓу, она кое ги приближува земјата и небото едно кон друго“. Ваквото мерење не е вистинска геометрија, туку истото си „има свој сопствен *мејрон*, па оттаму и своја сопствена метрика“ (Хајдегер 1982: 159). Ако го прифатиме ставот дека „поетското создавање е посебен вид на мерење“, односно дека „*йоејскојто создавање* е мерење“ (Хајдегер 1982: 160), тогаш заклучокот се наметнува сам по себе дека секое создавање со помош на јазикот и зборот е „земање мера, разбрано во строга смисла на тој збор, земање мера со кое човекот добива мера за ширината на својата суштина“ (Хајдегер, 1982: 160), истакнува во своите анализи еден од најпознатите мислители на XX век, Мартин Хајдегер.

Освен споменативе имиња кои расправаат за суштината на јазикот низ феноменот на мерата, за овој проблем на свој начин пишува и нашиот Конески токму во најубавиот есеј посветен на стилот кај Цепенков. За нас повеќе од очигледен е сопствениот „наук“ на Цепенков, овде на земјата, но и спојот божји дарби подарени од горе, со помош на зраците на „сончевата вилушка“. Таа „чудна мера“, тајновита и „збунувачка“ и „неопиплива“ (Хајдегер 1982: 161,162) за обичниот човек, ние научните истражувачи знаеме да ја насетуваме и да ја претчувствуваме. Во случајот на Цепенковиот сказ, со нем восхит, ја наслушнуваме во нејзината природна наивност и прекрасна простодушност. Со нејзината неизмерливост при читањето се насладуваме на неа, наситувајќи ѝ се, и ја поимаме никако поинаку освен како талент на личноста на кој се надоврзува уште и огромната творечка работа, а во случајов на Цепенков и необична „херкуловска“ сила.

Барајќи го суштинското во суштината на јазикот кај Цепенков, се доаѓа до заклучокот дека тој е одличен „преработувач и дотерувач“ (Цепенков 1972, кн. 10: 367) на текстот, односно маестрален раскажувач. Во однос на изворната фолклорна матрица, тој е пресоздавач со друг „одмерен ритам“, низ кој постојано се чувствува мелодијата на словото. Речта кај него добива звучност, а со тоа и одмерена музикална живост на изразот. Затоа Конески тој сказ го одмерува со поимите „живо и згуснато“ или како раскажување создавано со „внатрешна сладост“ (Конески 1982: 514, 515) . Сето тоа го прави јазикот кај Цепенков богат, експресивен, сочен и жив, звонлив и течен. На тој начин прозата кај него добива нови „димензии“, со ефекти на плодотворна страст на зборот, со богати стилско-композициски варијации на една иста тема или мотив, развиени дијалози полни лиризам, инспиративен хумор, возвишеност на

речта и поука низ мудра сентенца и дури до афектација на лесна разиграна пшост.

Неговата исклучителна дарба за создавање преку зборот толку многу го опива, што тој во својот творечки занес успева на „партигурата“ од слова величествено, со чувство на најтемпераментни вибрации, да ја „отпее“ и ултра високата нота – третата октава. Зашеметува бројката од над 700 приказни и преданија, или 1800 страници текст, а посебно ја нагласуваме волшебната приказна за Силјана Штркот ткаена врз основа на народната легенда – предлошка за непослушните – синот Саве и ќерката Чуле. Имено, во легендата по пат на додавање се мешаат две струења, едното од самото предание, а другото од недофатливата фантазија на Цепенков, та се добива јазик на чудесна проза. Сето тоа го вбројува нашиот Цепенков во редот на талентираниите и генијални личности кои одвнатре имаа моќ со убавината на својот човечки дух да ја создаваат волшебната сила на уметноста.

Цепенков или „најплодниот и најсестриот собирач на богатствата на македонскиот фолклор“, а според донесениот број на приказни сè уште го држи првото место и во европски рамки, е легендарна пројава на македонската преродба. Имено, тој е личност на XIX век, време кое во теоријата на историјата уште се нарекува „голем“ или „долг“ век (1789-1914), за разлика од „краткиот“ XX век (1914-1989) (Стипшевиќ 1995: 28). Цепенковото долголетие, почнувајќи од неговото раѓање од 1829 г. во Прилеп до неговата смрт во 1920 г. во Софија, во најголем дел и се поклопува токму со именуваниот „долг век“, чиј крај од аспект на филозофијата на историјата, се смета со завршувањето на Првата светска војна. XIX-от век е време на големите идеи и будења; така на пример, тогаш ја имаме појавата на историската свест кај народите; принципот за будење на народниот дух и на народноста станува идеја – сила (Стипшевиќ 1995: 28), потоа идејата за слободата на нацијата и јазикот како една „органска целина“ (Стипшевиќ 1995: 29), нацијата видена како „душа“ или „духовно начело“ (Стипшевиќ 1995: 36); исто така нацијата разбрана како „богато наследство на сеќавањето“ (Стипшевиќ 1995: 36), сите тие принципи добиваат примарно значење.

Мисијата на Цепенков, или неговата „светена работа“ (Цепенков 1972, кн.10: 327) како што тој ја поимаше сопствената творечка ангажираност, се поклопува со овие големи идеи на времето. Тоа беше повеќе од шестдесениска негова неуморна дејност која никако не го напушташе зашто „мерак ме беше опојал“ (Цепенков 1972, кн. 10: 328), се сеќава тој во својата „Автобиографија“. Култот кон народното творештво на времето и за него беше смел подвиг, особено големата љубов за народната приказна, која тој за себе низ филтерот на стилизацијата ја доживуваше како празник на речта. Со својот божествен талент и ретко остроумие, со волја зашто „сева голема беше ме ватила, мерак дури бев сторен“ (Цепенков 1972, кн. 10: 327), како што изјавува самиот, успева и „до максимум да ја издигне македонската национална идеја како стожер на неговите мисли и чувства“, истакнува Б. Ристовски (Ристовски 1972: 7).

Приказните и другите фолклорни материјали ги запишувал на „македонски дијалект“, имено на чист прилепски говор, и тие во науката

претставуваат драгоцен придонес за изучување на историјата на македонскиот јазик. Во тоа е, меѓу другото, и суштината на јазикот запишан од перото на овој деец, како културно и пред сè, „човечко добро“ (Hajdeger 1982: 133). Во него се содржи истовремено и најскапоценото и „најчистото“ и „најскриеното“; зашто „таму каде што е јазикот, таму е и светот“, а „само таму каде што владее светот, таму е историјата“ (Hajdeger 1982: 134). Нашето човечко постоење се засведочува токму преку јазикот кој зборува за потполното бивствување во целина, бивствување на овие простори како историја. Затоа „за да биде историјата можна – на човекот му е даден јазикот“ (Hajdeger 1982: 133). Неговата суштинска задача, меѓу другото, е преку творбите на јазикот да го „обелодени и зачува“ (Hajdeger 1982: 133) бивствувањето како такво. Имајќи разум и свесен за својата позиција на земјата, т. е. за своето создавање на култура, човекот има одговорност да го „чува духот како свештеничката небесниот пламен“ (Hajdeger 1982: 132). Слика на бога, слободен како боговите, на човекот му е дадено едно од „најопасните од сите добра – јазикот“ (Hajdeger 1982:132), со цел да сведочи за самиот себе, како што ни сведочеше Цепенков со своето творештво за сопственото постоење низ историјата. Овде го имаме предвид историското мислење кое „отсекогаш преставувало носечки елемент на секое негување на традицијата“ (Гадамер 1999: 28).

Од друга страна, пак, јазикот преставува поле „најневино од сите професии“ (Hajdeger 1982: 132), наспроти ставот дека тој е „најопасен од сите добра“ (Hajdeger 1982: 132). И едното и другото мислење народната филозофија одамна ги засведочила. Цепенков, ни остава огромен број мудри паремии за чија важност вели: „штом ќе чувем некоја пословица од некој чоек на часот ќе ја запишев“ (Цепенков 1972, кн. 10: 325). Го цитираме по однос и на двата изнесени става, низ записите на претскажувачите: „јазик праит добро, јазик праит лошо“ (Цепенков 1972, кн. 8: 47) или „јазико коски нема, ама коски кршит“ (Цепенков 1972, кн. 8: 47). Наспроти овие „скриени“ опасности, јазикот може да биде умно воздржан, па се вели за некого: „скапи му се зборите, бре!“ (Цепенков 1972, кн. 8: 149); или низ ритам, дипломатски кажано: „речи му аго да му е драго“ (Цепенков 1972, кн. 8: 149); или кога е во прашање исцелителноста на речта и нагласениот артизам на паремиијата: „мевлем на рана – збор на жалба“ (Цепенков 1972, кн. 8: 63), или најбезболно, односно најдобро и најумно кажано: „прецеди ја лакрдијата, да после речи ја“ (Цепенков 1972, кн. 8: 86). Последнава мудрост на непогрешливите зналци мислам дека може да биде основа за решавање на прашањето: како да се помират овие две мислења и кој е патот на нивните приближувања?

Summary

This research is dedicated to the exceptional talent of the Macedonian folklorist Marko Cepenkov. Our text particularly reviews the language of this gifted storyteller, through which we can primarily see his unsurpassed craft of the aesthetics of the word. The language in the world of Cepenkov is sublime and musical, as well as lyrically interwoven. It is also rich, expressive and alive, with numerous variations in

style and composition. There are well-developed dialogues, inspirational humour and playful passion.

Литература

Бимель Вальтер. 1998. *Мартиин Хајдеггер сам сведетелствујоуи о себе и о својој жизни*. Пермь: Урал LTD.

Гадамер Ханс-Георг. 1999. *Евројско наслеђе. Чланци*. Београд: Плато.

Живковић Драгиша. 1968. „Биће и облик лирске песме“. *Летјојис мајице срјске, година 144, јули, књ. 402, св. 1*. Нови Сад, стр. 54-79.

Конески Блаже. 1981. *Јазични ѿеми*. Скопје: Мисла.

Конески Блаже. 1982. „Како што пита питаџот од куќа в куќа...“. *Марко К. Цејенков, Свејој на ѿриказније*. Приредил Кирил Пенушлиски. Скопје: Мисла.

Стипшевић Никша. 1995. „Србија и Италија у XIX веку“. *Глас СССLXXVII*. Београд: САНУ. Одељење језика и книжевности, књига 16, стр. 27–35.

Цепенков К. Марко. 1972. Книга осма. *Пословици, ѿоѓоворки, џајјанки, клејви и блаѓослови*. Редактирал Томе Саздов. Скопје: Македонска книга.

Цепенков К. Марко. 1972. Книга десетта. *Мајеријали, лијерајурни ѿворби*. Редактирал д-р Блаже Ристовски. Скопје: Македонска книга.

Hajdeger Martin. 1982. *Mišljenje i pevanje*. Beograd: Nolit.

Марија ТОМАНОВА

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Ниш

ЗНАЧАЈ МАКЕДОНСКОГ ЈЕЗИКА У 21. ВЕКУ (Између чекића и наковња)

Апстракт: Македонски језик има посебно место и значај у дијакроничком, савременом и компаративном проучавању словенских језика. Као посебан словенски језик, који се развијао упоредо са осталим сродним језицима, остао је посебан и различит од истих. Пратећи његов историјски развој у окружењу осталих словенских језика и несловенских балканских језика учувамо међусобне утицаје те како одређене сличности, тако и јасне дистинкције.

Овај рад има за циљ да покаже значај македонског језика, као јужнословенског, у очувању индивидуалности и идентитета једног народа, неговања посебне културе и традиције и битан допринос компаративним проучавањима.

Кључне речи: компаративно, македонски језик, култура, индивидуалност.

„Језик је природан и жив процес и треба га посматрати као пролећну бујицу која са собом носи све што захвати својом силовитом снагом. Судбина једног језика је и судбина тога народа“¹.

Говорећи о македонском језику немам за циљ говорити о језику који се користио у старом веку када је највећи део територије данашње Северне Македоније (северни и источни део слива Вардара) био у саставу краљевине Паоније, коју су насељавали Пајонци, народ трачког порекла или у саставу Илирије и Дарданије, који су насељавала илирска племена. Познато је већ да је седиште Пајоније било прво у Вилазори (данашњи Велес), а касније у древном граду Стобију чије рушевине и налазишта данас постоје. Нећемо говорити ни о недовољно познатом језику којим су говорили Антички Македонци у најјужнијим деловима данашње Северне Македоније.

За циљ имам говорити са становишта славистике и компаративистике свакако о групи Јужних Словена која су се у периоду насељавања на Балкан са осталима доселила и на територију Северне Македоније. Македонски језик је

¹ Тодоровски Гане, О језику, прим. прев. Марија Томанова

назив за посебан јужнословенски језик којим говоре етнички (словенски) Македонци. Са дијакронског аспекта, уопште пратећи историју језика те развој језика и судбину фонема, учачамо јасне дистинкције у односу на бугарски са једне, и српски језик са друге стране. Дужи низ година суочавамо се са неolingвистима, својеврсним непотизмом њиховим, непоштовањем културног наслеђа словенских народа те њихових језика који живе и развијају се. Ова је појава постала свеprisутна уопште на Балкану, а омладина те све млађи нараштаји радо прихватају оно што им се свакодневно бесплатно нуди и бескрупулозно сервира како на популарним друштвеним мрежама, тако и пропагирањем емисија у оквиру програма приватних телевизија које немају лекторе, цензуре, а ни довољно едукован кадар. Нужно зло се провлачи у информацијама са интернета и комуникацији којој су свакодневно изложени. Нове генерације упијају нетачне или половичне информације и у вези са књижевношћу и језиком како уместо читања обавезне лектире радије користе информације и препричане садржаје са интернета. Стога смо навикли на већ одомаћено: „Данас је све више наугланих, него начитаних“. Поражавајућа је помисао да ће са овакавим приступом према грађењу личне и опште културе, интересовањем за властито образовање и ставом према животу уопште бити све више деце која ће бити на нижој лествици у односу на своје родитеље, како у погледу формалног и неформалног образовања, тако и културе у ужем и ширем смислу.

И код омладине и код људи средњих година у недостатку адекватног вокабулара, што свакако проистиче из елементарног непознавања сопственог матерњег језика и напред наведеног, ако бисмо површно посматрали ствари, с правом бисмо рекли да се у Србији све више негују дијалекти и локални говори. Ипак, ако ко од колега мало боље послушне, запазиће да се не ради ни о децентрализацији на језичком плану, нити било каквом очувању дијалеката већ о хибридном идиолектима. Постају ли Срби народ који нестаје или је у питању једна колективна афазација?

Са друге стране, потписници „Декларације о заједничком језику“, језику којим би наводно требало да се говори у Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори, коју је промовисало удружење „Крокодил“ сазивајући и конференцију за медије, наишли су на врло бурне негативне реакције у читавом региону, како је Радио Слободна Европа пренела 30. марта 2017. године.

Никола Варагић, предузетник и писац, активан на већем броју интернет страница објављује 17. децембра 2018. текст о Македонцима наводећи као извор <http://www.stanjestvari.com> истакавши у поднаслову: „Македонци су, у суштини, нација настала мешањем Срба, Бугара и мањим делом Грка. Македонски језик настао је мешањем бугарског и српског језика. Део Македонаца има српско порекло, а део има бугарско порекло.“² 18. децембра 2018. Радио Слободна Европа најављује „Македонско-Бугарска спорења око језика“.³ Бугари су одлучни да је македонски језик варијанта бугарског и у

² <http://www.koreni.rs/makedonci/>

³ <https://www.slobodnaevropa.org/a/bugarska-makedonija-jezik/29660690.html>

Софији се инсистира на томе да је званични језик Северне Македоније регионални дијалекат бугарског језика. 9. октобра 2019. године медији су јавили да је Бугарска усвојила одлуку којом се постављају „црвене линије“: „Тражи се да Скопље одустане од термина „македонски језик“.“⁴ Наведени примери су само приказ постојећег стања и једне незавидне ситуације. Док са једне стране лаици распредају празне разговоре подстакнуте поменутиим и сличним насловима око македонског језика, са друге стране су лингвисти који би требало да заступају исправан заједнички став познавајући историју језика и постојеће савремено стање. Лично хоћу да нагласим да не желим ниједног момента да уплићем политику у своја знања и лингвистичка убеђења. Сматрам да јужнословенска група народа која броји око два милиона становника има права да говори и настави да развија своју културу и језик који јесте словенски, али није ни бугарски, колико није ни српски. Држављани данашње Северне Македоније у дијаспори међусобно говоре једнако македонским језиком, без обзира на то у којој се земљи налазе.

Односи међу језицима као вид односа међу народима, друштвима и државама данас представљају једно од најактуелнијих социолингвистичких питања, које се све чешће разматра у теоријском оквиру релативно младе дисциплине – лингвистичке екологије. Лингвистичка екологија има за предмет однос између одређеног аспекта људске заједнице и њеног окружења, при чему је специфично обележје предмета лингвистичке екологије очигледно однос између језика и окружења у којем језик постоји и функционише (Пипер 1998).

Говорећи о појмовима 'велики језици' и 'мали језици', употребљавамо синтагме које су полутерминолошке природе и немају посебне одреднице у највећим терминолошким речницима. Нешто већи степен терминологизованости у новијој литератури стиче израз *мали језици* или *миноритарни језици*. Пре свега ваља истаћи да су термини велики језици и мали језици вишезначни у свакодневном говору, али и у лингвистици и да постоји више критеријума према којима се могу сматрати релативно великим или релативно малим. Најчешћи критеријуми који се имају на уму су:

1. број говорних представника неког језика (кинески)
2. према раширености ујошребе одређеног језика на одређеној државној територији (руски)
3. функционалној раширености његове ујошребе међу различитим народима (енглески)
4. колико дуго постоје (грчки, кинески)
5. колико он утиче, или колико је утицао, на друге језике (у њиховом књижевном језичком развоју, у обогаћивању лексичког или грамаћичког фонда, у развијању њихових стилстичких могућности или на неки други начин) - старогрчки и класични латински; старословенски који је утицао на велики језик – руски

⁴ <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3691345/bugarska-bez-makedonskog-jezika-u-eu.html>

6. *Према ситејену развијености књижевнोजезичког израза постоји више фаза кроз које један књижевни језик пролази док не досегне сјајану развијеност књижевног и стандардизованог језика (селекција, дескрипција, акцентуација, елаборација итд.; в. Радовановић 1986).*

Наши су православни народи на Балкану по свој прилици свакога дана све угроженији: пад наталитета, привремена или трајна иселјења из матичних домовина услед незапослености, вечито кроз историју на мети великих западњачких сила због бројних природних богатстава, са ненадокнадивим губицима у бројним ратовима и многи други фактори. Мали словенски народ познатији као Македонци, вечито између чекића и наковња, дрзнуо се да ипак постоји и сачува језик и веру и да негује културу. На почетку је речено да за циљ имам говорити о јужнословенском народу Македонцима. Сваком је филологу познато да су се одређени гласови различито развијали кроз историју српског, бугарског и македонског језика. Одатле сматрам да би се филолози могли сложити веома лако. Сваки другачији покушај би се могао тумачити као ксенофобија индивидуе.

Неопходно је да говорећи на задату тему у обзир узмемо и постојање међународних докумената, у којима се говори о очувању и изграђивању идентитета, а како идентитет укључује и језик, следи да се поред очувања матерњег језика мора узети у разматрање и проширивање језичког репертоара. Разуме се да ова чињеница изискује пуну пажњу државних институција и државних органа. У модерној науци етницитет је један варијабилно структуриран, променљив и динамичан феномен. У његов састав улази скуп објективних чинилаца – језик, територија, религија и обичаји, као и скуп субјективних чинилаца који чине веровања у заједничко порекло, митологизована историја, колективна сећања и симболи. Од краја 18. века у европској културној традицији усталичило се веровање у такозвано „свето тројство“ језика, нације и државе (Бугарски 2002). Из овог обрасца јасно проистиче да се човечанство природно дели на нације чији су припадници битно одређени заједничким језиком и настоје да живе у једној држави. Језик, дакле, у етнонационалном идентитету има важну демаркациону улогу. Са једне стране поставља и одржава границе између одређених етничких колектива, а истовремено са друге делује као главна и најважнија унутрашња спона међу члановима једне заједнице.

Наредна улога језика коју треба нагласити јесте функција носиоца културе. Ова је функција језика од фундаменталног значаја јер управо језик јесте главни формативни фактор и преносилац културних садржаја. Ваљало би подсетити се чињенице да у свету постоји огроман број говорника два или више језика. Уз вишејезичност долази и вишекултурност те појединци припадајући различитим културним групацијама деле свој идентитет и афинитете, што свакако не значи да се једнога у потпуности одричу. Наведено постаје важније када у обзир узмемо и историјске прилике и начин живота великог броја људи са македонског говорног подручја. Витгенштајнов став: „Границе мога језика су границе мога света“ ретко је где у лингвистичком смислу тако добро

примењљив као на примеру македонског језика. Деца гастарбајтера повратника у матичној земљи нису изложена компликованој интеграцији на плану језика јер је њихов језик подразумевано македонски. Из педагошког угла може постојати евентуална дистанца између дијалекта који се користи у кући и стандардног језика.

Сетимо се да постоји још мање словенско племе, а то су Лужички Срби (Северни Срби, Бели Срби)⁵. Најмалобројније су словенско племе које је населило источну Немачку. Према последњим статистичким подацима има око 50 000 - 60 000 и имају источну и западну варијанту свога језика и при том Горњолужичани (две трећине народа) користе једну варијанту језика сродну чешком, а Доњолужичани (једна трећина) говори другу варијанту сличну пољском језику. 1846. године основана је „Маћица сербска“ (Maćica serbska). Химну Красна Лужица (у оригиналу „Redna/ Rjana Łužica“) написао је песник Хандриј Зајлер и исте године је први пут објављена у лајпцишком часопису „Serbska Nowina“, а након што је композитор Корла Август Коцор 1845. године написао ноте, исте године изведена је 17. октобра у Будишину. Најкраће, Лужички Срби чувају и негују словенску књижевност (народне бајке и приповетке), пишу поезију и прозу и отворени су за сарадњу са осталим словенима те постоји и Хрестоматија за српске слависте и Увод у сорабистику које је приредио академик Предраг Пипер.

Арсен Дедић, песник, кантаутор, класик, шансонир, умро је једног понедељка 2015. Своју песму „Мали народи“ оставио је свима нама, расејанима по свету, као доказ да нисмо тикве без корена, него људи достојни неке боље судбине. Говорио је: „Срећне земље су дуговечније од својих људи, макар и највећих“

*Мали народи ѿребају велике ѿјеснике.
Мали ѳлумци расијају велике ѳесѿе.
Мали суѿрузи ѿѿребују веће суѿруђе.
Мала казалшиѿа иѳрају хисѿоријске драме.
Мали људи уѿлађују велике ауѿомобиле.
Мале ѿјесме захѿијевају највеће ѳласове.
Мали народи ѿребају само велике ѿјеснике.
Побјеђени ѿјевају јуначке ѿјесме.
А ѿобједници кроз ѿѿо вријеме дискреѿно шуѿе.*

На ово бисмо још могли додати да су малим народима потребни и велики лингвисти. Македонски народ има завидно обимни сопствени књижевни опус, како прозу, тако и поезију. Занимљиво је да је незавидан број преведен на српски језик те Срби или уопште не могу читати књижевна дела македонских писаца и песника или то чине уз велике потешкоће током студирања.

⁵ Пројекат Растко - Лужица, библиотека лужичкосрпских-јужносрпских културних веза

Македонску књижевност уистину читају образовани људи који су студирали у Скопљу и при том говоре још неки словенски језик, најчешће руски. Желим да нагласим да овде приоритетно говорим о припадницима призренско-тимочког дијалекта. Важном сматрам и чињеницу да се покушаји превођења поезије одвијају уз коришћење речника. Такав подвиг својеврсни је савремени пример за Потемкинова села. Узевши у обзир постојање разлика у дијалектима македонског језика и формално образовање просечног филолога треба се запитати зашто покушавати немогуће и који је циљ једног оваквог задатка који је на себе преузела особа која је стручњак у области компаративистике. Намеће се питање колико уопште поједини филолози, без обзира на ужа научна интересовања, доприносе да се одржи и да се сачува од заборава књижевност једног народа и језичка реалност. Чак и условима да такви чине мањину, онда ће они који чине већину, а не предузимају ништа конкретно по питању истинског очувања културне баштине кроз језик и књижевност, мање или више, пасивно или активно, свесно или несвесно, бити саучесници у глотофагији.

Термин глотофагија први пут је увео француски социоллингвиста Жан Луј Калве 1974. године и описао га као врсту колективног културног и духовног канибализма, које није усмерено на уништавање физичке супстанце народа него најбитнијег у његовој културној супстанци, на уништавање језика. Сви мртви језици, без обзира на то да ли су некада били велики или мали, сведоче да је глотофагија врло стара појава. Разлика је у томе што су неки потпуно нестали, а неки, иако немају говорнике, имају писане споменике, дали су нове језике или се изучавају у школама. Статус многих савремених малих језика на ивици опстанка говори о томе да апетити глотофага расту.

У народу се још раније говорило да ако неко хоће да уништи један народ, узима му прво веру и језик. Такође: Уништи ли ко образовни систем једног народа, уништио је и читав народ. Како искуствене ствари не треба проверавати данас бисмо могли размишљати о ксеномизији једног моћног друштва коме не иде у прилог спасавање од нестајања малог македонског језика потенцијално непослушног народа, којем би поседовање властитог језика и писма могао бити разлог да буде још самосвеснији. Држање македонске књижевности и језика у анонимности иде на руку затирању и осуђености на очекивани нестанак. Паралелно постојање неког светског језика или каквог великог распрострањеног језика са великим бројем говорника ставља на друштвену маргину матерњи језик Македонаца. Одатле даље проистиче и маргинализовање говорника језика. У двојезичној средини још је подобније тло за такав сценарио. Одласком младих људи из Северне Македоније, смањењем броја радних места за младе, прети опасност данашњим културним и просветним институцијама да остану закључане за коју деценију.

Не налазим да треба затварати очи пред проблемом, нити сматрам да га треба заобилазити или прескакати. Сматрам да треба деловати против покушаја уништења. Један такав одличан задатак почео се обављати са изласком првог тома „Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија –Македонија“ прихваћеног на X скупу Одељења језика и књижевности САНУ 26. децембра 2017, чији су уредници доц. др Станислав

Станковић и проф. др Веселинка Лаброска, рецензенти академик Предраг Пипер и проф. др Рајна Драгићевић, издатог у Београду 2018. године у сарадњи САНУ и МАНУ. Како се у језику сваког народа осликава једна историја, култура, обичаји у одређеном времену и простору у контактима са другим језицима и културама, овај том представља блиставо осмишљен почетак кроз српске и македонске лингвокултурне слојеве. Приказано је како ова два јужнословенска језика имају сличности на лексичком плану. У зборнику су заступљени радови настали у периоду 2015 – 2017, дванаест лингвистичких и/или етнолошких радова, који имају према оцени рецензената завидну научну вредност. Нижу се у пет целина.

У првој целини обухваћени су поједини језички и културни сегменти из области људске исхране. Интересантни су компаративни приступ појединим лексемама, њихова дистрибуција у дијалектима оба језика.

Друга целина посебно је занимљива за дијалектологе и уопште са аспекта дијахроније. Садржи радове аутора који пишу о ткању и пословима који му претходе и баве се семантиком и етимологијом ткачке лексике у тетовском, поречком и дебарском крају, уз компаративни осврт на еквивалентну лексичку у македонском и српском стандардном језику. Закључак истраживача је да разматрана лексичко-семантичка групација припада једном од најстаријих и најстабилнијих слојева општесловенског лексичког фонда.

Трећа целина састоји се од два чланка, које у тематску везу доводи дрво и обрада дрва као огревни материјал који даје ватру и жар. Обилује дијалекатским материјалом који показује да на истраживаном терену у македонским народним говорима нема јасне диференцијације и долази до семантичког преклапања. У вези са лексичким пољем ватре и њеног одржавања у призренско-тимочком дијалекту анализирани су именичке, придевске и глаголске лексеме уз коришћење грађе из тринаест публикованих дијалекатских речника и једне збирке пословица.

Четврта целина посебно је занимљива за компаративисте. Обухвата два рада. Први говори о семантичком развоју лексеме *авеџ* у српском и македонском језику и утврђује упадљиве паралеле између лексема *(x)авеџ* и *веџ/вехџ*, као и њихов заједнички ареал на релацији Србија – Црна Гора – Македонија. Други рад говори о неколико кључних појмова : базилиск, петао, змија, змај, јаје, кувада, о пореклу, трансформацији и семантици добијених у различитим историјским и географским контекстима, у склопу дефинисања македонске и српске традиционалне културе, разматрајући при том појмове у етнолингвистичкој и психоаналитичкој интерпретацији.

Пета целина обухвата два прилога занимљива са етимолошко-семантичког аспекта. Један од два рада бави се распрострањеношћу лексема *џрд*, *џрозен*, *џруб*, *џаден*, *џнасен*, *нејрилеџаџ* у македонским народним говорима. У другом раду централна је семантика лексеме *убав* у македонском и српском народном изразу при чему се у закључку износи предлог да се дефиниција појма речи са субјективном оценом прошири обухватом и контекстуалних и прагматичних момената.

Могу констатовати да читајући први том са великим нестрпљењем очекујемо будућа теренска истраживања и проучавања ових двају сродних језика и двеју сродних култура: македонске и српске језичке слике света.

Језичке разлике као емпиријска чињеница представљају и данас један велики изазов. Језички контакти и језичка пракса у вишејезичним заједницама изискују систематско компарирање и рационално решавање на институцијалном нивоу. Како је дијалекатски континуум честа појава, готово карактеристична за словенски језички простор, неопходно је компарирати језике и на дијахронијском плану. Идентитет језика подложен је променама у времену. У циљу избегавања могућности стигматизације, посебно у пограничним пределима, неопходно је истицати језичке развоје сродних језика, упркос евентуалним међусобним деловањима, и то од стране компетентних лингвиста, у оквиру пројеката попут помињаног првог тома „Језик као запис културе у етнолошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија – Македонија“.

Постоји много теорија о томе како би проучавању језичких појава требало приступати, са којим циљевима, којим се истраживачким поступцима и техникама приказивања треба служити. Г. Невекловски истиче да су развојне тенденције појединих језика различите. Сматра да је српски језик био увек отворен према страним утицајима, да македонски језик карактерише такође отвореност према страним утицајима, али и ограничење према бугарском језику. Наводи да у бугарском више не постоји регулисање језика медија и да елементи супстандарда продиру у књижевни језик. Б. Конески истиче утицај српског фактора на македонску лексику у 19. веку, помиње сметње славизацији лексике писаног језика у јужном делу Македоније, у истом периоду руске утицаје и значајан цариградски бугарски центар.

Различити постојећи ставови бројних лингвиста наводе нас објективно на посматрање македонског језика, истовремено са становишта доброг познаваоца историјских прилика на Балкану и савремених збивања у македонском језику.

Шпански писац Карлос Луис Сафон рекао је: „Верујем да би сваки писац требало да пише на језику који му је матерњи, зато што ту постоји веома важна веза коју никада не бисте желели да покварите. Сви језици нешто дају, али нешто и узимају. Волео бих да могу свим језицима течно да се служим“. Ако наведено покушамо да применимо на македонски језик, конкретније у области књижевности, запазићемо да се ради о језику који несумњиво располаже бескрајним низом језичких изражајних варијација, веома специфичним конструкцијама и битним диференцијалним привилегијама.

"Зуји, звечи, звони, звучи,
Шуми, грми, тутњи, хучи-
То је језик рода мога! (...)"

...зато што наши језици немају никога осим нас, чувајмо их и мислимо сваки дан о њима.

И чувајмо знања семе,
 прогласимо речи моћ,
 мудро збори,
 умом твори,
 свог језика ори пој,
 родољубље цвета, ниче;
 не дозволи туђе време
 и растерај мрак и ноћ,
 славска свећа нека гори
 а славјанство нек се ори.
 Најмилији је језик мој:
 Православче нека кличе!⁶

Summary

The Macedonian language has a special place and significance in the diachronic, modern and comparative study of Slavic languages. As a special Slavic language, which expanded in parallel with other related languages, it remained special and different from the others. Observing its historical development in the environment of other Slavic languages and non-Slavic Balkan languages, we notice mutual influences and both certain similarities and clear distinctions.

This study claims to show the importance of the Macedonian language, as a South Slavic language, in preserving the individuality and identity of a people, mothering a special culture and tradition and making an important contribution to comparative studies.

Литература и извори

Књиге на ћирилицы

Бугарски Ранко. 1993. *Језици*. Нови Сад: Матица српска.

Ивић Павле. 2016. *Расправе, студије и чланци*. X/3. Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Вук Караџић и његово дело у своме времену и данас, Међународни научни састанак слависта у Вукове дане, 14 – 20. Септембар 1987. Београд-Нови Сад-Тршић: МСЦ.

Невекловски Герхард. 2010. *Српске и јужнословенске теме*. Нови Сад: Матица српска.

Пејковић Марко. 2015. *Речник санскритска и српског*. Београд, Catena Mundi.

⁶ Своме роду, Марија Томанова, Ниш, 2011

Пипер Предраг. 1998. „О великим и малим језицима“, предавање одржано на Коларчевом народном универзитету 23. априла. године у оквиру циклуса *Лингвистика на крају века*.

Стојановић К. Радмило. 2000. *Санскритска чиианка са грамаииком*. Београд: ИПА Мирослав

Тодоровски Гане. *О језику*. Скопље.

Књиге на latinici

Бугарски Ranko. 1997. *Jezik u društvenoj krizi*. Beograd: Čigoja XX vek.

Бугарски Ranko. 2002. *Jezik i kultura*. Beograd. Biblioteka XX vek.

Majrhofer Manfred. 2002. *Sanskritska gramatika*. Sremski Karlovci-Novii Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Radovanović Milorad. 1997. *Spisi iz kontekstualne lingvistike*. Sremski Karlovci-Novii Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića

Radovanović Milorad. 1986. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Сајтови

<http://www.koreni.rs/makedonci/>

<https://www.slobodnaevropa.org/a/bugarska-makedonija-jezik/29660690.html>

<http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/11/region/3691345/bugarska-bez-makedonskog-jezika-u-eu.html>

Alen KALAJDŽIJA
 Univerzitet u Sarajevu
 Institut za jezik
 Sarajevo

BOSANSKE BLASFEMIČNE RIJEČI I IZRAZI PREMA
 RAZUMIJEVANJU ABDULVEHABA ŽEPČEVIJE ILHAMIJE U DJELU
TUHFETUL-MUSALLIN VE ZUBDETUL-HAŠI'IN

Sažetak: U referatu će se izložiti najprije osnovni podaci o životu i djelima Abdulehaha Ilhamije, njegovoj angažiranosti u društvenim, političkim i vjerskim pitanjima vremena u kojem je živio, a posebno će se tretirati jedno dosada manje poznato djelo u bosnističkoj humanistici vezano za njegovo djelo *Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in*, koje je inače napisano na osmanskoturskom jeziku, a u kojem u poglavlju Tenbih, govoreći o tzv. grešnim riječima (elfazi-kufr), koje vode u bezvjerstvo i otpadništvo od vjere, daje 20-ak konstrukcija i izraza na bosanskom jeziku a tiču se njihova blasfemičnog statusa. Navedeni blasfemični sadržaji bit će analizirani sa stanovišta sadržaja, odnosno njihove semantičke razine, te gramatičkog i etimološkog osnova.

Ključne riječi: Abdulvehab Ilhamija, alhamijado literatura, bosanski jezik

Historiografski podaci o Ilhamiji

O životu, djelu i značaju bošnjačkoga alhamijado pjesnika i sufijskoga šejha Abdulvehaha Ilhamije u južnoslavenskoj književnoj historiji, historiografiji, filologiji već je pisano (up. npr. Kemura – Ćorović 1912; Dobrača 1974; Hadžijahić 1974; Kemura 1975; Nametak 1981; Ždralović 1985; Huković 1986; Okuka 1987; Hadžijamaković 1991; Huković 1997; Vajzović 2005) i dr.

Na osnovu navedenih jedinica koje tretiraju historiografske aspekte života Abdulvehaha Ilhamija, može se u najkraćem reći:

Rođen je u Žepču 1187. po H, što odgovara 1773, a ubijen u Travniku 1237. odnosno 1821. godine. O razlogu njegova smaknuća postoje slična mišljenja a većina ih se zasniva na činjenici da je Ilhamija „imao dug jezik“ te da je uporno ukazivao kroz svoj puni intelektualni angažman, izrečeno bosanskim i turskim jezikom, na mnogobrojne političke, društvene i vjerske anomalije vremena i prostora u kojima je živio, kritizirajući pri tome nosioce i najneposrednije odgovorne za takve prilike.¹

¹ Pored njegove najčuvenije pjesme na bosanskom jeziku „Čudan zeman nastade“ u kojoj se kritizira društvo i poredak, zasnovani na tiraniji, nepravdi, nedostojnosti i nepostojanju relevantnih i referentnih faktora nosilaca društvenog, političkog i vjerskog života tadašnje Bosne, Ilhamija će i u drugim,

Pored te činjenice, u historiografiji se navodi i to da je Ilhamija stradao u montiranom procesu i zavjerom spleta njegovih neistomišljenika. Shodno tome, tadašnji vezir Ali Dželal-paša, prema iznesenim historiografskim stajalištima, naredio je njegovo pogubljenje. Ilhamija je među Bošnjacima od toga doba do danas upamćen kao mučenik / šehid, kojem je izgrađeno veliko turbe u Travniku, koje se i danas posjećuje.²

U novije vrijeme objavljen je članak zasnovan na novootkrivenim podacima o Ilhamijinu pogubljenju u kontekstu razumijevanja društvenih i političkih prilika Bosne i Osmanskog carstva s početka 19. st. (Aksoy 2019). Naime, sultan Mahmud II 1820. postavio je za namjesnika Bosne Alija Dželaludina pašu, poznatog i kao Dželal-paša, davši mu veoma široke ovlasti u uspostavljanju reda i jačanju centralne vlasti. Iz navedenog perioda predstavljen je Dželal-pašin dokument u kojem je indirektno naveden razlog Ilhamijina umorstva, temeljeći se na tome da Ilhamija tvrdi da se vjenčao melek-djevojkom, da mu je rodila tri sina, te da on zna da će pobune u Bosni uroditi plodom (Aksoy 2019: 35). Na osnovu navedenih historiografskih podataka, može se zaključiti da Ilhamija jeste podsticao na bunu i tražio energičnije mjere u suzbijanju društveno neopravdanih pojava, a čak je sprva hvalio i samoga Dželal-pašu, nadajući se da će on promijeniti stanje nabolje (Aksoy 2019: 33). Jasno je da je Dželal-paša iznio politički montirane podatke te da se pitanje heterodoksnog učenja ne preklapa s općeprihvaćenim islamskim načelima, iako je evidentno iz svega što je Ilhamija pisao da je njegovo obrazovanje i vjersko naukovanje usklađeno sa sunitskim akaidom i hanefijskim fikhom³ (up. Aksoy 2019: 33). Na osnovu iznesenog, proizlazi zaključak da je Dželal-paša našao izgovor za smaknuće jednog „samozvanog evlije“ i sektaškog vođe, uništavajući tako i svaku vrstu pobune čiji je Ilhamija direktni vinovnik⁴.

Ilhamijino školovanje, prema već navedenim historiografskim, biografskim i književnohistorijskim djelima (up. npr. Kemura – Ćorović 1912; Hadžijahić 1938; Dobrača 1974 i dr.), veže se za rodni kraj i učitelja Ahmed-efendiju Karahodžu, koji u pjesmi „Bošnjakuša“⁵, za koju se opet drži u literaturi da je ispjevao njegov otac Abdullah-efendija Karahodža, a da ju je Ahmed dotjerivao (up. Nametak 1981: 26), kritizira se stav širih narodnih masa i različitih slojeva bošnjačkomuslimanskog društva prema vjeri uopće. Može se pretpostaviti da je linija Karahodžā, a posebno

društveno angažiranim pjesmama i djelima govoriti na sličan način, kao što to potvrđuje npr. *Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in* te u nekim pjesmama iz svoga Divana. Možemo pretpostaviti logičan slijed da je Ilhamija kao vaiz odnosno imam centralne žepačke Ferhadije džamije preko minbera bio aktivan pobornik navedenih kritičarskih stavova.

² Istina, njegovo je turbe porušeno u 20. st. zbog infrastrukturnih razloga, ali je prebačeno na novu lokaciju u Travniku.

³ „U i'tikādu (vjerovanju) sam mezheba ehli sunnetova ve-l-džemātova, ja'ni (odnosno) kako su ashabi i džema'at vjerovali onako i ja. (...) u vjerovanju mi je Imam Mensur Maturidi, a u amelu ja'ni, u poslovan(j)u mi je imam Imam Azam (Ebu Hanife)“ (Duranović 2017: 122).

⁴ Sličan i isproban recept uništavanja neistomišljenika u Bosni i Balkanu, ali i šire, od srednjeg vijeka pa nadalje može se pratiti kroz smjerno i sistemsko uništavanja bogumila, kasnije hamzevija, potom kroz istragu poturica i sl.

⁵ „Bošnjakuša“ je očito termin kojim se imenuje pjesma koja je napisana na bosanskom jeziku, odnosno da ju je napisao Bošnjak tj. da je bošnjačka pjesma.

ona neposredno vezana za Ahmeda Karahodžu, učitelja Abdulvehaba Ilhamije, imala utjecaja u stavu samoga Ilhamije spram društvenim prilikama. U literaturi (Dobrača 1974: 45) također se spominje da je Ilhamijin učitelj, kako ga Ilhamija sam navodi, izvjesni Hadžicerimović, a to je upravo Ahmed Karahodža, kojem je Karahodža ustvari nadimak (Dobrača 1974: 45–46). Ono što dovodi u sumnju ovakav stav jeste činjenica da je Karahodžin otac Abdullah također Karahodža, a ako je tako, onda je i on morao biti Hadžicerimović, za što, izgleda, nema potvrde u izvorima. Zna se da je Ilhamija primio solidno znanje iz oblasti tesavufa, islamskoga mysticizma, a da je to znanje stjecao u ondašnjim bosanskim centrima sufijske duhovnosti – Fojnici, tačnije u tekijama Vukeljići i Oglavak, te da je napredovao na duhovnom putu, što se vidi iz nekih njegovih pjesama.

Ilhamijina djela na bosanskom jeziku

Kad su posrijedi Ilhamijina djela na bosanskom jeziku, može se reći da je približan broj tih pjesama 18; u cijelosti je sačuvano na bosanskom jeziku i njegovo nešto duže prozno djelo *Ilmihal*, a na ovom jeziku je sačuvano i blizu 20 rečeničnih i sintagmatskih konstrukcija iz bosanskog jezika u djelu na turskom jeziku *Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in*.

Ilhamija je naime napisao jedan divan svojih pjesama (u Gazi Husrevbegovoj biblioteci zabilježen je pod brojem 3056), koji predstavlja zbirku pobožnih pjesama na turskom (38), arapskom (84) i bosanskom (11) jeziku podveden pod naslovom „Divani Šejh el-Hadždž es-Sejjid Abdulvehab Ilhami-baba el Bosnevi“ (Divan šejha hadži Sejjida Abdulvehaba Ilhami-babe Bošnjaka / Bosanca). Prijepis tog Divana završen je 1843, iz čega se može vidjeti da je neki pismeni prepisivač nastojao sabrati sve Ilhamijine radove (up. Dobrača 1974: 50–51). Zanimljivo je da se iz iste godine (dakle 1843) i istoga fonda Gazijine biblioteke navodi i Divan pod brojem 3025, u kojem se nalaze sljedeći rukopisni primjerci prepisanih Ilhamijinih pjesama: *Boga traži i plači; Dervišluk je čadan rahat; Hajat dok me orakme; Ako pitaš za dervişe opeta; Ja upitah svog Ja-sina; Bogu fala, Koji čuje; Potlje Boga, ne miluj; Aškom neka gore ašiki; Srce moje, da ti kažem; Džennet saraj, džuzel kuća; Sve je dušman potlje Tebe*; a u arhivu Bošnjačkog instituta navodi se rukopis pjesme *Ja upitah svoje duše*. Također, može se naći i šest pjesama s izvornom transliteracijom u drugim izvorima: *Nasihah* (Nametak 1981: 104–106); *Šejhom iršad tko ne najđe; Čudan zeman nastade*: (Nametak 1981: 154–160); *De li ti je Halil-paša*: (Hadžijahić 1974: 251); *Ti bresposlen nemoj hodat*: (Trako 1974: 117); *Der ti, ašik, hajde Dostu* (Hadžijamaković 1991: 69). Zbog toga, može se zaključiti da je broj prijepisa Ilhamijin radova znatno veći i da se nalaze na raznim destinacijama i iz različitih perioda. Isto tako, do danas nije sačuvan nijedan autografski rukopisni primjerak Ilhamijinih pjesama, ali su sačuvani njihovi prijepisi, na osnovu kojih je uopće moguće vršiti određenu lingvističko-filološku analizu.

Pored navedenih pjesama na bosanskom jeziku, sačuvan je islamski kataheski bosanski tekst *Ilmihala*, koji je svojevremeno transkribiran i predstavljen javnosti (Kemura 1975; Duranović 2017). Ovaj primjerak *Ilmihala* nije autografski rukopis, već njegov prijepis, nastao petnaestak godina nakon Ilhamijine smrti, koji je, inače, promijenio više vlasnika. I pored te činjenice, ovaj rukopis može pružiti uvid i u

jezičko naslijeđe alhamijado književnosti i u jezičko naslijeđe Abdulvehaba Ilhamije, s jedne strane, te pruža dragocjen uvid u razvoj islamske vjeronaučne literature u Bosni predstandardnog doba, s druge strane.

Poseban i do danas manje poznat fenomen predstavlja djelo pisano turskim jezikom *Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in* u kojem se navode neki konkretni primjeri upotrebe na bosanskom jeziku, koje su upravo predmet ovog istraživanja i koje do danas nije niko sa stanovišta filološke analize obrađivao.

Osnovne napomene o djelu *Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in*

Traktat *Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in* dovršen je 1801. godine, kada je Ilhamija imao 28 godina života (Dobrača 1974: 47). Djelo je pisano na turskom jeziku, ali nekom specifičnom vrstom jezika kojim se pisalo u Bosni u vrijeme Osmanlija, kako to potvrđuje npr. i Bašeskijin slučaj vezan za Ljetopis iz 18. st. (up. Filan 2014), što potvrđuje snažan utjecaj bosanske jezičke kulture na književni osmanski jezik u Bosni: „Turski jezik, kojim je ovo djelo napisano, nije ni klasični turski ni noviji književni turski jezik, nego više naš bosanski jezik po duhu i logici, preveden na turski jezik ili izražen turskim riječima. To je, dakle, turski jezik jednog Bošnjaka, koji misli na svom jeziku i duhom svoga jezika...” (Dobrača 1974: 57).

Prema riječima K. Dobrače (1974: 57–58), djelo je formalistički ustrojeno prema tumačenjima islamskih i imanskih šarta, ali ne na način kako je to uobičajeno u ilmihalima toga doba, od kojih je autor i sam Ilhamija, jer se posebna pažnja usmjerava prema principima islamskog vjerovanja te ahlak, odnosno ćudoređu, pri čemu je mistični, sufijjski pogled na navedena pitanja u centru pažnje.

Ono što se generalno može reći za Ilhamiju kao čovjeka koji je volio svoj narod i svoju tradiciju, pri čemu se posebno obrušava na nered, neznanje i svaku vrstu zloupotrebe političkih položaja, ogleđa se u tome što će Ilhamija u *Tufhetul-musallinu* naći prostora da hvali Bosnu i Bošnjake, tvrdeći da su Bošnjaci među muslimanskim narodima među najpobožnijim, a da je Bosna bogata zemlja i da ima više šume i kamena koliko god ih ima u ostatku Carstva, te da je Bosna okružena neprijateljima, ali da je jaka i sačuvana Božijom voljom i snagom njezinih žitelja, ali i da se u njoj svrgavaju neposlušni službenici (Dobrača 1974: 63) – gdje se i u ovom dijelu vidi njegov aktivan odnos prema političkom stanju i društvenom poretku, ali i njegovo naivno posmatranje prilika i odnosa u Carstvu kojem je pripadao.

Što se tiče ovog djela, treba još istaći da je ono nastalo u trenucima teške bolesti koja ga je ophrvala, zbog čega je mislio da će umrijeti, te su poruke koje je poslao u njemu tematike samrtnika, sa željom da njegovi savjeti i mudrosti dođu do čitalaca, što jasnije i neposrednije i budu putokaz ljudima. I u takvim prilikama i teškom životnom iskušenju, Ilhamija kao posvećeni i osvjedočeni vjernik, govori o kvarenju društva i čovjeka. To je na neki način bila opsesivna snaga iz koje je crpio snagu svoga intelektualnog pregalaštva.

Ono što za bosnistiku u užem smislu predstavlja kuriozitet jesu izrazi i riječi koje Ilhamija daje u jednom poglavlju a tiču se tzv. elfazi-kufra, tj. riječi koje se koriste u bosanskom jeziku, a koje su „iako primitivnog sadržaja, kolale u odašnjim

manje obrazovanim krugovima i služile za uveseljavanje i šale“ (...) a koje Ilhamija „osuđuje kao nepristojne, a za neke kaže da znače otpad od vjere.“ (Dobrača 1974: 58). „Takve riječi su različite, prema raznim običajima u pojedinim krajevima i mjestima. Griješne riječi, koje kolaju u Bosni (Bog da je sačuva), nisu slične griješnim riječima ni u jednoj pokrajini. Zato učitelji vjere moraju pratiti navike ljudi u svakom mjestu... Ponižavanje, vrijeđanje, oskrnavljenje onih osoba koje s vjerskog stanovišta istinski zaslužuju poštovanje, kult, onim osobama ili svetinjama, koje su negacija vjere i suprotnost njenim interesima, pa ih kao takve treba odbaciti.“ (Dobrača 1974: 66).

Blasfemične riječi i konstrukcije

Zanimljivo je da se neki od navedenih primjera kakve je naveo Ilhamija mogu čuti i danas u govoru Bošnjaka, kao svojevrsne pošalice npr. „Allahumme rabbi, svako sebi grabi“, ili „Iza džae, hodža snio jaje“ itd. U navedenim slučajevima očito je riječ o svojevrsnom ismijavanju prije svega vjerskih lica i negativnosti koje se javljaju u ulemanskom, hodžanskom sloju i staležu, a tek poslije možda i o ismijavanju nekih islamskih vrijednosti. Što se tiče Ilhamijina stava, on je prije više od 200 godina govorio o takvim negativnostima u životu, djelovanju i govorenju ondašnjih muslimanskih masa, jer navedeni primjeri u upotrebi na bosanskom jeziku, prema njegovu razumijevanju, označavaju otpadništvo od vjere (elfazi-kufr), što je naveo Kasim Dobrača (1974: 67) u svome članku o djelu *Tufhetul-musallin ve zubdetul-haši'in*, transliterirajući bosanski Ilhamijin tekst:

*Bog s tobom – S Bogom ostaj – S Bogom hajde
 Rabbi jessir, zgrabi za sir
 Allah adi, pita sladi
 Evvela, pita debela
 La ilahe illallah, kud djevojke, tud i ja
 Allahu ekber, na kuli berber, na berberu rog, ubio te Bog
 Terhana je smok i naš je Bog
 Ibrahim i Musa, skini kapu te kusaj
 Inna fetahna, dušo mekahna
 Amme – hodži janje, jetesaelune – hodžinici june
 Tebbet jeda, mati hliba ne da
 Nije nitko s onog svijeta razbijene glave došo
 Kad komu reknu: Klanjaj namaz, da odgovori: Nisam oca ubio!
 Elifete fete, buli pete lete
 Nemam kud na oni svijet
 Kad nekom reknu: Hajde u džamiju, da on odgovori: Vala, nije mi je otac načinio, ili:
 Dosti od kuće po jedan i u džamiju; Dosti turaka i osim njega, šta će se turčit!
 Ono je ni naš ni vaš
 Vlaški sine*

*Šta će na vlahu, ili: na psu brada*⁶

Svi navedeni primjeri, ukupno njih 19, mogu se svrstati u nekolike skupine:

A) Izrazi koji su direktno vezani za neki aspekt islamskog vjerskog nauka

1. Primjeri uzeti iz Kur'ana časnog, kao početni motiv za nastanak izraza:

Inna fetahna, dušo mekahna

Amme – hodži janje, jetesaelune – hodžinici june

Tebbet jeda, mati hliba ne da

2. Primjeri vjerskih izraza koji se koriste u raznim prilikama:

Rabbi jessir, zgrabi za sir

Allah adi, pita sladi

La ilahe illallah, kud djevojke, tud i ja

Allahu ekber, na kuli berber, na berberu rog, ubio te Bog

3. Aluzivni izrazi koji podsjećaju na vjerski tekst:

Evvela, pita debela

Elifete fete, buli pete lete

Ibrahim i Musa, skini kapu te kusaj

B) Cjeloviti izrazi na bosanskom jeziku, sporni po svome sadržaju

1. Nerazumljivi sadržaji:

Terhana je smok i naš je Bog

2. Izrazi sporni sa stanovišta islamskog vjerovanja:

Bog s tobom – S Bogom ostaj – S Bogom hajde

Nije nitko s onog svijeta razbijene glave došo

Nemam kud na oni svijet

3. Izrazi sporni sa stanovišta islamskog obredoslovlja:

Kad komu reknu: Klanjaj namaz, da odgovori: Nisam oca ubio!

Kad nekom reknu: Hajde u džamiju, da on odgovori: Vala, nije mi je otac načinio, ili:

Dosti od kuće po jedan i u džamiju; Dosti turaka i osim njega, šta će se turčit!

4. Socijalna kategorija „vlaha“ u opisu „turaka“:

Vlaški sine

Šta će na vlahu, ili: na psu brada

Ono je ni naš ni vaš

Kad su posrijedi izrazi kategorije A1, Ilhamija problematizira pitanje upotrebe kur'anskih izraza tačnije ajeta, posebno stoga što je, po vjerovanju muslimana, Kur'an sveta autentična knjiga, gdje je svako poigravanje s tom knjigom blasfemično i neprihvatljivo.

Tako, u primjeru „Inna fetahna, dušo mekahna“ aludira se na početak 48. sure *Feth* (Pobjeda), gdje sekvenca „Inna fetahna“ znači „Mi smo (pot)pomogli...“, a ostatak je rimovani dodatak na bosanskom jeziku.

⁶ Neke od navedenih izraza spomenuo je E. Duranović (2018: 126) u svome članku vezanom za objašnjenje vjerovanja u Ilhamijinim proznim djelima, ne ulazeći međutim u detaljnije obrazloženje navedenog fenomena.

U izrazu „Amme – hodži janje, jetesaelune – hodžinici june“ aludira se na početak 30. džuzua (dijela) Kur'ana, odnosno na 78. suru *Nebe'*, koja počinje riječima „O čemu oni (jedni druge) pitaju“, gdje je iskombiniran dio „Amme“ i „jetesaelune“, gdje su dodani rimovani elementi na bosanskom jeziku.

U izrazu „Tebbet jeda, mati hliba ne da“ uvodi se početak 111. sure u Kur'anu – *Leheb*, gdje se sekvenca „Tebbet jeda“ znači „Proklete neka su ruke“, a ostatak slijedi kao rimovani dodatak na bosanskom jeziku.

U kategoriji A2 navedeni su primjeri uobičajenih i jako čestih jezičkih eksklamacija (ne u užem stilističkom smislu) (up. Bagić 2012: 90–92) u životu muslimana, koje se koriste tokom nekih obreda, pojedinih radnji i sl. U primjeru „Rabbi jessir, zgrabi za sir“ prvi dio dat na arapskom jeziku poznata je sekvenca iz jedne dove / molitve, a znači „Bože, pomoz!“; nakon čega slijedi rimovani dodatak na bosanskom jeziku. U primjeru „Allah adi, pita sladi“ aludira se na turski izraz iz *Mevluda* Sulejmana Čelebije, što znači „Božije ime“, nakon čega slijedi rimovani dodatak na bosanskom jeziku. U primjeru „La ilahe illallah, kud djevojke, tud i ja“, prvi dio predstavlja jedan od temelja islamskog vjerovanja, na arapskom jeziku, koji se očituje izjavljivanjem, a poznat je i pod terminom „Kelime-šehadet“ (Riječ/Rečenica svjedočenja), što znači „Nema boga osim Boga / Nema drugog boga osim Allaha“, nakon čega slijedi rimovani dodatak na bosanskom jeziku. U rečenici „Allahu ekber, na kuli berber, na berberu rog, ubio te Bog“, sintagma / rečenica „Allahu ekber“ što znači „Bog je najveći“ uobičajena je konstrukcija koja se govori i u obrednom ili u drugom aspektu života muslimana, a iza što slijedi također je rimovani dodatak.

U kategoriji A3 posrijedi su aluzivne konstrukcije koje podsjećaju na neke vjerske izraze, kako to potvrđuju primjeri „Elifete fete, buli pete lete“ i „Ibrahim i Musa, skini kapu te kusaj“ – gdje je sadržaj na bosanskom jeziku vezan za vjerska lica, tačnije žene, mada značenje termina „bula“ ne mora striktno značiti „ženskog vjerskog službenika“, pri čemu izraz elifete fete aludira na prvo slovo arapske abecede – elif, dok se primjer „Ibrahim i Musa“ može shvatiti kao aluziju na imena dvaju Božijih poslanika – Ibrahima i Muse, kada se u 87. suri *'Ala* iz Amme džuzua spominje sintagma u 19. ajetu „Suhufi Ibrahim ve Musa“, što znači „Suhufi / Listovi Ibrahima i Musaa“, dok nastavak na bosanskom jeziku opet predstavlja rimovani nastavak izraza.

U primjeru „Evvela, pita debela“ ne može se jasno znati na što se sugerira, mada riječ „evvela“ u arapskom prvenstveno znači „prvo“, odakle slijedi rimovani nastavak.

Rezimirajući izneseno u vezi s kategorijama pod A, može se zaključiti da je osnovi cilj ovakvih izraza isticanje zabavnog karaktera i šala koje se u svim primjerima rimuju s osnovom početnih riječi, bilo da su one direktno iz kur'ana preuzete, bilo da je riječ o čestim izrazima koji se upotrebljavaju u svakodnevnom životu muslimana. Svi su navedeni primjeri po svojoj suštini blasfemični i ne smiju se upotrebljavati u govoru – kako smatra Ilhamija.

U pogledu primjera datih pod kategorijom B2 i B3, navedeni primjeri predstavljaju, po Ilhamijinu tumačenju, određene sporne tačke vezane za islamsko vjerovanje i obredoslovlje. To potvrđuju gotovo svi primjeri navedeni u popisu

kategorija. Jedan je izraz nerazumljiv – pod kategorijom B1 „Terhana je smok i naš je Bog“ u kojoj leksemi „smok“ nije moguće jasno odrediti značenje. Leksema *smok* mogla bi se dovesti u vezu s glagolom *smočiti* (<močiti) a prema tome smok je glagolska imenica, što bi značilo smakanje, umakanje. Problem blasfemičnosti zapravo se veže za dio iskaza „i naš je Bog“, što je neprihvatljivo sa stanovišta učenja islama, ako se aludira na to da je to smok, ali će prije biti da to zapravo znači „Mi imamo Boga“. Blasfemičnost izraza ustvari proizlazi iz semantičkog ambigviteta, na što je Ilhamija neposredno ukazao.

Primjeri tipa „Nije nitko s onog svijeta razbijene glave došo“ i „Nemam kud na oni svijet“, dati pod kategorijom B2, tiču se islamskoga vjerovanja u Sudnji dan, što je po Ilhamiji neprihvatljivo iskazivati na ovaj način. Primjeri tipa B3: „Kad komu reknu: Klanjaj namaz, da odgovori: Nisam oca ubio!“ odnosno „Kad nekom reknu: Hajde u džamiju, da on odgovori: Vala, nije mi je otac načinio, ili: Dosti od kuće po jedan i u džamiju“, ili „Dosti turaka i osim njega, šta će se turčit!“ ukazuju na sadržaje koji se odnose na ispunjavanje islamske dužnosti klanjanja namaza, što se ovakvim stavovima relativizira a što je po Ilhamiji nedopustivo. Primjeri pod B4 „Ono je ni naš ni vaš“, „Vlaški sine“ i „Šta će na vlahu, ili: na psu brada“ uvode socijalnu dimenziju upotrebe navedenih izraza jer impliciraju pitanje nemuslimana, koji se podvode pod termin „vlah“ i muslimana, koji se podvode pod kategoriju „turaka“. Zanimljivo je da ovi primjeri nemaju rimovanja i da kao takvi nisu povezani s isticanjem nekih tipičnih proklamovanih vjerskih sadržaja.

U osvrtu na neke jezičke crte koje se mogu ustanoviti iz nevelikog teksta rečenica, može se vidjeti da se radi o bosanskoj jezičkoj praksi predstandardnog tipa ukazujući na tipične crte bosanske alhamijado književnojezičke tradicije, gdje se svakako može govoriti i o nekim jezičkim elementima koji su preuzeti iz narodnog idioma:

1. refleksi jata: miješanje ikavske i ijekavske zamjene: *hlib, djevojka, svijet* – što je karakteristično inače za Ilhamijin izraz ali i alhamijado jezičku tradiciju;
2. izvršena regresivna vokalna asimilacija: *došo*;
3. jednačenje po zvučnosti kao odraz fonetske promjene: *zgrabi*;
4. uproštena suglasnička skupina u kombinaciji nekog suglasnika s *n* ili *nj*: *jagnje > janje⁷*;
5. čuvanje glasa *h* u etimološkoj poziciji: *mekahna, hlib*;
6. upotreba starijeg oblika lične zamjenice: *nitko*;
7. stariji oblik dativa lične zamjenice ko: *komu*;
8. pokazna zamjenica onaj u dijalekatski i tradicijski dominantnom obliku predstandardnih idioma: *oni svijet*;
9. upotreba specifičnog značenja leksema *turčin* i *vlah*, gdje navedene riječi nemaju značenje etnika nego su oznaka konfesionalne pripadnosti.

Analizirani primjeri u bosnistici su važni jer posebno naglašavaju upotrebu bosanskog jezika u predstandardnom dobu ovog jezika u tekstovima koji su generalno

⁷ Primjeri slično ovome jesu: *pane, pone, prne* i sl.

rijetkost u filološkim istraživanjima. Međutim, ovakvi primjeri (kao i oni koji dolaze iz domena bosanske alhamijado literature, a napose tekstovi vjerske provenijencije) još su važniji po tome što bosnistika kao dio slavistike na primjerima ovoga tipa participira i u domenu drugih humanističkih disciplina, posebno onih koji se tiču proučavanja religijskih sadržaja (pri čemu se neće osvrutati na temelje slavistike koja primarno participira u kršćanskom religijskom diskursu), među kojima je u navedenom slučaju posebno važno isticanje islamske kulturne tradicije kao dijela slavistike uopće ali i širih evropskih kulturalnih studija.

Abstract

The paper will first outline basic information on the life and works of Abdulevhab Ilhamija, his involvement in social, political and religious issues of the time he lived. After that, the paper will particularly address a hitherto lesser known work in Bosnian humanities related to his work *Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in*, written in the Ottoman-Turkish language. In the chapter Tenbih, referring to the so-called sinful words (*alfazi-kufr*), which lead to unbelief and apostasy from the faith, Ilhamija gives about 20 constructions and expressions in the Bosnian language referring to their blasphemous status. The aforementioned blasphemous contents will be analyzed from the point of view of the content, i.e. their semantic level, as well as grammatical and etymological basis.

Izvori i literatura

Aksoy, Ömer (2019): „Pogubljenje Abdulvehaba Ilhamije u svjetlu novih izvora“, Istraživanja, časopis Fakulteta humanističkih nauka Univerziteta „Džemal Bijedić“, br. 14/2019, Mostar

Bagić, Krešimir (2012): *Rječnik stilskih figura*, Školska knjiga, Zagreb

Dobrača, Kasim (1974): „*Tuhfetul-musallin ve zubdetul-haši'in* od Abdulvehaba Žepčevije Ihamije“, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, Knjiga II–III, Sarajevo

Duranović, Elvir (2017): „Alhamijado Ilmihal Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka“, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XXXVIII, Sarajevo

Duranović, Elvir (2018): „Iman u proznim djelima Abdulvehaba Ilhamije Žepčaka“, *Zbornik radova Abdulevhab Ilhamija Žepčak – život i djelo*, BZK „Preporod“ u Bosni i Hercegovini i Općinsko društvo Žepče, Žepče

Filan, Kerima (2014): *Sarajevo u Bašeskijino doba*, Connectum, Sarajevo

Nametak, Abdurahman (1981): *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*, Svjetlost, Sarajevo

Hadžijahić, Muhamed (1974), “Neke karakteristike stare bosansko-muslimanske književnosti”, u: Kuna, Herta; Hadžijahić, Muhamed; Pejčinović, Petar, prir., *Starija književnost – Bosanskohercegovačka književna hrestomatija*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo

Hadžijamaković, Muhamed (1991): *Ilhamija: život i djelo*, Mešihat Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, El-Kalem, Sarajevo

Huković, Muhamed (1986): *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*, Biblioteka Kulturno nasljeđe Bosne i Hecegovine, Svjetlost, Sarajevo

Huković, Muhamed (1997), *Zbornik alhamijado književnosti*, Bošnjačka književnost u 100 knjiga, knj. 11, Preporod, Sarajevo

Kemura, Sejfudin – Ćorović, Vladimir (1912): *Das Serbokroatische Dichtungen bosnischer Moslems aus dem XVII., XVIII. und XIX. Jahrhundert, Zur Kunde der Balkanhalbinsel*, II, Quellen und Forschungen, Sarajevo

Kemura, Ibrahim (1975): “Ilmihal Abdul Vehab Ilhamije na ‘bosanskom’ jeziku”, *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ XXXVIII* (1–2), Sarajevo, 29–43.

Okuka, Miloš (1987): *Književnojezički izrazi u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1800. do 1878. godine*, Veselin Masleša, Sarajevo

Trako, Salih (1974): “Medžmua pjesnika Šakira”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke I–II*, Sarajevo, 109–123.

Vajzović, Hanka (2005): “Alhamijado književnost”, u: Mønnesland, Svein (ur.), *Jezik u Bosni i Hercegovini*, edicija Posebna izdanja, knj. 13, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije u Oslu, Sarajevo, 175–215.

Ždralović, Muhamed (1985): “Abdulvehab ibni Abdulvehab Žepčevi – Bosnevi [Ilhamija]”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke V–VI*, Sarajevo, 127–144.

Tomislav LONGINOVIĆ
(Univerzitet u Wisconsinu-Madison)

JEZIK I NACIJA: OD IDENTITETA DO APSURDA

Abstrakt: Koristeći primere iz recepcije filma, ovaj rad istražuje način na koji se prevođenje između dva jezika (srpskog i hrvatskog) koristi kao kulturna aktivnost koja produbljuje razlike između dve nacije, što je suprotno ideji i duhu prevođenja kao praksi zasnovanoj na ideju većeg razumevanja i približavanja između ovih nacionalnih identiteta.

Ključne reči: Jezik, nacija, prevod, identitet, razlika, nacionalizam, srpskohrvatski, dekonstrukcija

Jezik koji još uvek ne mogu a da ne nazovem srpskohrvatskim, uprkos nasilnim političkim maštarijama i promenama nacionalnih identiteta unutar moje uništene domovine, dobio je svoj najnoviji avatar 2007. godine. Nakon odvajanja Crne Gore od Srbije, novi nezavisni parlament izglasao je uvođenje crnogorskog jezika kao službenog jezika nove suverene države, dodajući četvrtu verziju nekada zajedničkog jezika zbirci novih-ali-još-starijih idioma. Prva tri, bosanski, hrvatski i srpski, svoje su današnje ime dobili od pragmatičnih prevodilaca Međunarodnog suda za ratne zločine u Hagu, stvarajući tako većinom prihvaćenu skraćenicu kojom se danas imenuju bivša *lingua franca*. Zanimljivo je da pravosudno poreklo ovog novog imena odmah priziva procesuiranje ratnih zločina na teritoriji bivše Jugoslavije, postavljajući novi-ali-još-stariji jezik kao deo palijativnog političkog i vojnog aparata koji bi trebalo da odlučuje o spremnosti nekada zaraćenih strana da budu uključene u Evropsku uniju.

Prepoznavanje jezičkih posebnosti bilo je posebno potrebno za podršku bolnom rođenju Bosne i Hercegovine kao zasebnog političkog entiteta nakon 1992. godine, inspirisano idejom da je nezavisnoj državi potreban i jezik koji nosi i njegovo ime. Za one od nas koji predaju ovaj jezik stranim studentima na univerzitetskom nivou, dilema oko imena jezika postaće još složenija uvođenjem slova „c“ u BHS formulu, posebno ako uzmemo u obzir činjenicu da je svaka od ove četiri inkarnacije bivšeg srpskohrvatskog međusobno razumljiva jedna drugoj na nivou svakodnevne komunikacije za veliku većinu svojih govornika.

U stvari, slučaj srpskohrvatskog jezika bolan je podsetnik o apsurdima političke stvarnosti u kojoj se jezik instrumentalizuje kao marker kolektivnog identiteta vezanog za fantazije o etnički čistim nacionalnim teritorijama. Strukturirana kroz borbu za moć novih nacionalnih elita i njihovih samozadatih političkih ciljeva,

jezička stvarnost izgrađena na međusobnom razumevanju podvrgava se zahtevima nacionalnog imaginarijuma i počinje da gradi politiku namernog nerazumevanja. Raspravljajući o sasvim drugačijim lingvističkim zavrslamama vezanim za politiku prevođenja unutar Kanade, Ani Brize (Brisset) dolazi do zaključka koji i u slučaju bivšeg srpskohrvatskog zvuči sasvim tačno. „Prevođenje postaje čin zahteva i prava, ponovnog centriranja identiteta, ponovne teritorijalne operacije. To ne stvara novi jezik, već uzdiže dijalekt na nivo nacionalnog jezika, svojstvenog samo jednoj posebnoj kulturi“ (Brisset, 2000: 346). Proizvodnja i preuveličavanje jezičkih razlika su neophodne kako bi se omogućilo rađanje svakog od novih političkih subjekata, čak i po cenu apsurdnih kulturnih praksi u izgradnji novih nacionalnih identiteta.

Efekat prevođenja kao instrumenta kulturnog suvereniteta i sredstva za izgradnju nacionalne svesti manifestuje i očiglednu apsurdnost pokušaja odbacivanja sličnosti i zaostavštine identiteta zasnovanog na uobičajenom štokavskom dijalektu koji su izabrali i promovisali zagovornici južnoslovenskog jedinstva, kao što su to bili Vuk Stefanović Karadžić ili Ljudevit Gaj. Njihov sporazum iz Beča iz 1850. godine zalaže se za zajednički jezik kao platformu za političko ujedinjenje Srba pod Turcima i Hrvata pod Mađarima, zamišljajući jedinstvenu filološku teritoriju koja bi trebalo da služi kao kulturno oružje u borbi za nezavisnost od Osmanlija i Habsburgovaca. Ovaj anti-imperijalni potez ne-identičnih jezičkih blizanaca zasnovan je na ideji o zajedničkom etnosu koji je nameravao da slovensko srodstvo zasnovano na zajedničkom jeziku razvije u novi nacionalni identitet. Nakon proglašenja nezavisnosti od 1991. godine od zajedničke južnoslovenske države, hrvatski su lingvisti prvi zamislili manje jezičke razlike kako bi opravdali praksu etničkog suvereniteta, uprkos činjenici da su štokavski govornici iz Srbije i Hrvatske mogli da se razumeju mnogo bolje od govornika kajkavskih i štokavskih dijalekata unutar same Hrvatske.

Koristeći znatnu dozu ironije, Ani Brize tvrdi da „steći maternji jezik znači vaskrsnuti u slobodnoj zemlji, imati zemlju u potpunosti za sebe i u sebi.“ (ibid., 353) Jednojezična fantazija čiste matice koja se ne može podeliti ni sa jednom drugom nacijom i jezikom namerno insistira da je bilo koji modus kulturnog zajedništva isključivo oblik političke dominacije. Ponovno rođenje hrvatskog kao teritorijalnog nacionalnog jezika zahteva prevođenje kao praksu kulturnog i političkog distanciranja koja bi sprečila deljenje jezika sa Srbima, shvaćenog istovremeno i kao osvajačkog, spoljnog, drugog i kao podmuklog stranca unutar novorođene državne teritorije. Ova vrsta prakse se postavlja kao sušta suprotnost duhu prevođenja kao aktivnosti koja je po definiciji posvećena premošćivanju kulturnih nesuglasica i razrešavanju nasleđa sukoba, rata i trauma među narodima posle onog mitskog pada Vavilonske kule.

„Čudo prevođenja ne događa se svakog dana; ponekad postoji samo pustinja bez ikakve staze ili prolaza“, piše Žak Derida (Jacques Derrida), osvrćući se na sve prošireniji problem „nečitljivosti“, koji progoni javni prostor stvoren globalizacijom. (Derrida, 1998: 72) Jedna od najbizarnijih epizoda u istoriji nepotrebnog prevođenja dogodila se u Zagrebu, tokom prve premijere srpskog filma posle završetka rata i prve prividne normalizacije odnosa između novonastalih država. Film *Rane* Srđana Dragojevića je bizarna priča o životu beogradske omladine tokom najgorih godina režima Slobodana Miloševića i jugoslovenskih ratova. Iako su idiomi koje mladi

koriste i u Srbiji i u Hrvatskoj gotovo istovetni i međusobno vrlo razumljivi, distributeri filmova u Hrvatskoj su odlučili da film treba prevesti i uključiti titlove na srpskom jeziku. Ovako je novinar hrvatskog nedeljnika *Feral Tribune*, glas antinacionalističkih hrvatskih intelektualaca, opisao atmosferu u bioskopu: „Prvobitni naslov pojavljuje se na ekranu ćirilicnim pismom 'Београд, јесен 1991, а потом тачно испод тога титл објашњава латиничним писмом, "Beograd, jesen 1991' [...] Pandemonijum izbija u bioskopu. Smeh, suze i oduševljeno šamaranje kolena, iako smo prošli samo dve minute filma. Nema sumnje, ovo je možda najbezobrazniji filmski događaj u istoriji kinematografije, uporediv možda samo sa premijerama američkih nemih komedija.“ (Jurak, 1999). Spontana reakcija zagrebačke publike je simptomatična, jer odslikava podelu između službenih kulturnih diktata nove nacionalne lingvističke prakse i svakodnevne upotrebe jezika, kroz apsurdnost ovog prevoda, koji to nije. Budući da sam film koristi izrazito lokalizovane obrasce govora beogradske urbane omladine, obiluje opscenošću poznatom i u srpskoj i u hrvatskoj verziji jezika, zadatak prevodioca postaje još složeniji i bizarniji, jer ga interpelira novi nacionalni zahtev da se razlika stvori tamo gde je zapravo i nema. Jedan od najtežih problema nastupa kod prevoda vulgarnog označitelja za ženski polni organ, koji se često koristi da označi osobu kojoj manjkaju moralni kvaliteti, pa se smatra kukavicom. Jedan od likova, mladi razbojnik sa Novog Beograda, pokazuje svoj muški ponos izjavljujući da neće bežati od bilo kakve konfrontacije kao da je kukavica: „Neću da bežim k'o pička!“ Prevodilac koristi sinonimnu reč za ženski polni organ, prisvajajući je za hrvatski jezik kao *differentia specifica* novonastalog nacionalnog identiteta: „Neću bježati kao pizda!“

Miljenko Jergović, jedan od najpopularnijih postjugoslovenskih pisaca koji se pojavio na hrvatskoj književnoj sceni tokom ratova, ozbiljno dovodi u pitanje tu nesposobnost prevodioca da stvori razliku prilikom prevođenja dijaloga zasićenog opscenošću. „Naime, naši proizvođači jezika su izmislili najmanje tri reči za helikopter (uvrtnjak, vrtolet i zrakomlat), ali do danas nisu prijavili koji je rezultat kad su u pitanju seksualni odnosi i igranje polnim organima, koji su, možda, slučajno, najčešće reči u stvaranju psovki i kod Srba i kod Hrvata.“ (Jergović, 1999) Jergovićeva ironija je naglašena jer podseća na zajednički arsenal opscenosti kako bi pokazao koliko su zaista slični izrazi kada su u pitanju dva neidentična blizanaca Jugoslavije i njihov nivo govorne kulture i svakodnevnog jezika, koji ostaju van domašaja visokih književnih standarda koje nacionalistički jezički stvaraoci pokušavaju da nametnu opštoj populaciji. Upravo se na ovom kolokvijalnom nivou jezika prevod između dveju bivših zaraćenih strana pokazuje ne samo kao najsmješniji, nego i kao najbeskorisniji i svakako najapsurdniji.

Summary

Using the occasion of the first post-war showing of a Serbian film in Croatia (*Wounds* by Srdjan Dragojevic), this article explores the way in which the common linguistic idiom of Serbo-Croatian had been separated and broken into its constituent part, in the context of the new nationalist policy and emergent national identities. Contrary to the usual expectations, the practice of translation and film subtitling has been used to further distance the two usually comprehensible variants of the same

poli-centric language, causing the emergence of absurd differences in the process of translation between Serbian and Croatian.

Reference

- Brisset, A. (2000) „Translation and Cultural Identity“. U L. Venutti (ur.) *The Translation Studies Reader*. London: Routledge.
- Derrida, J. (1998) *Monolingualism of the Other or the Prosthesis of the Origin*. Stanford: Stanford University Press.
- Jergović, M. (1999) „Marš u sporni organ“, *Feral Tribune* 707, 5. april, 23.
- Jurak, D. (1999) „Rane na hrvatskom“, *Feral Tribune* 707, 5. april, 34.

УДК 811.162.1'373.611
УДК 811.163.3'373.611
УДК 811.161.1'373.611

Maria STRYSZEWSKA
Uniwersytet Wrocławski
Instytut Filologii Słowiańskiej
Wrocław

PRZYMIOTNIKI OD NAZW BOTANICZNYCH W JĘZYKU POLSKIM, MACEDOŃSKIM I ROSYJSKIM

Апстракт: Во оваа статија е направена анализа на придавките образувани од ботанички називи во македонскиот, рускиот и во полскиот јазик. Тука е претставена кратка карактеризација на овој вид придавки, нивните сличности и разлики во образувањето, како и тенденциите на зборообразување во овие јазици.

Клучни зборови: зборообразување на придавки, споредбена анализа, ботаничка лексика.

Rośliny od dawna są przedmiotem zainteresowania wielu dyscyplin naukowych, także językoznawstwa, które zajmuje się ich nazwami oraz związanymi z ich funkcjonowaniem problemami. Ewa Rogowska-Cybulska pisze: „Nazwy roślin są wdzięcznym przedmiotem badań językoznawczych, zarówno jako problem interesujący sam w sobie, jak i jako wyrazisty przykład pewnych zjawisk o charakterze ogólniejszym” (Rogowska-Cybulska 2005:7). Przedmiotem niniejszego artykułu są przymiotniki odrzeczownikowe utworzone od fitonimów w języku polskim, macedońskim i rosyjskim. Jako nazwy botaniczne traktuję nazwy roślin w tradycyjnym ujęciu – a więc jako rośliny traktuję organizmy żywe przeciwstawne zwierzętom, zaliczam zatem do nich również nazwy grzybów czy porostów. Przedmiotem opisu są rośliny, części roślin i ich płody. Pod uwagę biorę zarówno nazwy naukowe, jak i potoczne, które w językach słowiańskich często funkcjonują równolegle (Waniakowa 2012, Kowalik 2015). Przedmiotem dla analizy są jedynie derywaty przymiotnikowe, pomijam zatem nazwy roślin, które derywatów nie tworzą.

Słowotwórstwo przymiotnika w językach będących przedmiotem analizy wykazuje szereg różnic, w szczególności pod względem dystrybucji formantów. Zasadniczo formanty dzielą się na dwie grupy: wyspecjalizowane semantycznie, a więc takie, które nadają derywatowi pewne ogólne znaczenie, oraz formanty wielofunkcyjne (Kallas 1998: 482). W drugim wypadku znaczenie derywatu determinuje jego kontekst z określanym rzeczownikiem. Formantami niewyspecjalizowanymi semantycznie w językach będących przedmiotem mojego

zainteresowania najczęściej są sufiksy podstawowe, a więc: *-owy*, *-ny*, *-ski* w języku polskim, *-ски*, *-ен*, *-ов* w macedońskim i *-ный*, *-овый*, *-ский* w rosyjskim oraz w mniejszym stopniu tzw. formant paradygmacyjny, a derywaty utworzone za ich pomocą stanowią klasy najbardziej liczne i produktywne. Poza względami morfonologicznymi jednym z kryterium doboru sufiksów jest charakterystyka semantyczna podstawy słowotwórczej. Celem niniejszej analizy jest pokazanie, czy badane języki wykazują podobne tendencje w zależności od znaczenia podstawy słowotwórczej.

Podstawę materiałową moich badań stanowią słowniki ogólne opisywanych języków: *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod red. S. Dubisza (USJP), *Большой толковый словарь русского языка* pod red. S.A. Kuznecova (БТСРЯ) oraz sześciotomowy *Толковен речник на македонскиоѡи јазик* (ТРМЈ) pod red. K. Koneskiego. Analizie słowotwórczej poddanych zostało 330 derywatów od nazw botanicznych w języku polskim, 149 w języku macedońskim oraz 254 w języku rosyjskim.

Wszystkie derywaty zostały przeanalizowane w oparciu o następujące parametry:

- formant słowotwórczy,
- charakterystyka semantyczna wyrazów motywujących,
- charakterystyka semantyczna derywatów,
- rodzaj gramatyczny wyrazów motywujących,
- charakterystyka słowotwórcza wyrazów motywujących,
- charakterystyka morfonologiczna derywatów.

W przypadku nazw botanicznych bardzo często mamy do czynienia z regularną polisemią (Apresjan 1980: 244). Niektóre rzeczowniki mogą być zarówno nazwami roślin oraz ich owoców (płodów), np. *brzoskwinia*, *wiśnia*, *czereśnia*, itd.; nazwami roślin oraz ich kwiatów, np. *goździk*, *róża*, *aster*, itd.; nazwami roślin oraz produktów spożywczych z tej rośliny, np. *herbata*, *kawa*, *kakao*, itd. i wreszcie nazwami drzew oraz drewna z tych drzew, np. *klon*, *jesion*, *dąb* (idem: 257-258). Także derywaty tworzone są od obu znaczeń, np. *drzewo brzoskwiniowe* i *brzoskwiniowa cera* – 'w kolorze owocu brzoskwini'. Na potrzeby analizy semantycznej podstaw słowotwórczych stosuję klasyfikację roślin opartą głównie o kryterium użytkowe:

- drzewa,
- rośliny sadownicze,
- rośliny warzywnicze, przyprawowe i lecznicze,
- rośliny ozdobne (w tym także łąkowe i polne),
- rośliny rolne i przemysłowe,
- grzyby, mchy i porosty,
- nazwy części roślin,
- nazwy ogólne.

Znaczenie derywatów określam w oparciu o model opisu derywatów przyjęty w *Gramatyce współczesnego języka polskiego. Morfologia* autorstwa Krystyny Kallas, na który składają się relacje rzeczownika podstawy oraz rzeczownika określanego (Kallas 1998: 485-494).

1. Przymiotniki od nazw botanicznych w języku polskim

USJP notuje ponad 10 000 przymiotników odrzeczownikowych, spośród których 330 to derywaty oparte na fitonimach. Przymiotniki od nazw botanicznych w analizowanym materiale tworzone są za pomocą 7 formantów sufiksalnych: *-owy*, *-aty/-owaty*, *-any*, *-ny*, *-asty/-isty*, *-ni* oraz formantu paradygmatycznego.

• *-owy*: (242 derywaty)

Najliczniej w materiale reprezentowane są przymiotniki z formantem *-owy*, które stanowią ponad 75% wszystkich przymiotników motywowanych fitonimami. Przymiotniki na *-owy* w podstawie słowotwórczej mają rzeczowniki należące do każdej z wcześniej wymienionych kategorii semantycznych:

- Drzewa (32), np. *akacjowy*, *cedrowy*, *brzozowy*, *hebanowy*, *jesionowy*, *jaworowy*, *dębowy*, *klonowy*, *mahoniowy*, *świerkowy*, *osikowy*, *palmowy*, *wiązowy*, *topolowy*, itd. Wszystkie derywaty od nazw drzew w badanym materiale utworzone są za pomocą sufiksu *-owy*.
- Rośliny sadownicze (43), np. *ananasowy*, *cytrusowy*, *bananowy*, *figowy*, *jabłonkowy*, *malinowy*, *truskawkowy*, *morelowy*, *migdałowy*, *morwowy*, *oliwkowy*, itd.
- Rośliny warzywnicze (21), np. *szparagowy*, *brukwiowy*, *cykoriowy*, *chrzanowy*, *grochowy*, *fasolowy*, *ogórkowy*, *kalafiorowy*, *paprykowy*, *szpinakowy*, itd., przyprawowe (21), np. *koperkowy*, *bazyliowy*, *pieprzowy*, *anyżowy*, *majerankowy*, *rozmarynowy*, *majerankowy* oraz lecznicze (20), np. *piolunowy*, *pokrzywowy*, *żeńszeniowy*, *skrzypowy*, *miętowy*, *melisowy*, *macierzankowy*, *walerianowy*, itd.
- Rośliny ozdobne (34), np. *azaliowy*, *akantowy*, *chabrowy*, *bukszpanowy*, *jaśminowy*, *chryzantemowy*, *konwaliowy*, *kosaćcowy*, *liliowy*, *tulipanowy*, *malwowy*, *kaczeńcowy*, itd.
- Rośliny rolnicze i przemysłowe (15), np. *chmielowy*, *tytoniowy*, *wiklinowy*, *rogożynowy*, *słonecznikowy*, *ryżowy*, *jutowy*, itd.
- Grzyby, porosty, mszaki (10), np. *mannowy*, *borowikowy*, *mchowy*, *sromotnikowy*, *truflowy*, *pieczarkowy*, itd.
- Części roślin (36), np. *gałęziowy*, *cebulkowy*, *kwiatowy*, *rosochowy*, *kwiatostanowy*, *koprowy*, *kłaczowy*, *bulwowy*, *brzezinowy*, *listkowy*, *łykowy*, *lupinowy*, *pestkowy*, itd.
- Nazwy ogólne (6), np. *grzybowy*, *owocowy*, *zbożowy*, *jarzynowy*, *bylinowy*, *chwastowy*.

Sufiks *-owy* należy do formalnie niewyspecjalizowanych, zatem utworzone przy jego pomocy derywaty mogą pełnić wiele ról semantycznych:

- Użycia subiektywne – podstawa przymiotnika występuje w roli podmiotu przy niewyrażonym predykatywie, a rzeczownik określany nazywa miejsce, np. *truskawkowe pole* 'pole, na którym rosną truskawki', *jodłowy las*, *jaśminowy ogród*.
- Użycia obiektowe – podstawa przymiotnika występuje w roli obiektu, a rzeczownik określany pełni inne dowolne funkcje, np. *giełda kwiatowa*.
- Użycia genetyczne – w relacji pochodzenia podstawa przymiotnika nazywa roślinę, a rzeczownik określany to, co z niej otrzymujemy. Przymiotniki od nazw botanicznych występują w tym znaczeniu bardzo często: *sok pomarańczowy* 'sok otrzymany z pomarańczy', *olej palmowy*, *olej rzepakowy*, *mleko kokosowe* itd.
- Użycia syngulatywne – podstawa przymiotnika nazywa element zbioru nazwanego przez rzeczownik określany, np. *bór sosnowy* 'bór składający się z sosen', *park klonowy*, *sad czereśniowy*, *ogród liliowy*. Jednocześnie te użycia można zakwalifikować jako subiektywne, np. *bór sosnowy* 'bór, w którym rosną sosny'.
- Użycia wskazujące na całość w relacji do części – podstawa przymiotnika nazywa całość, a rzeczownik określany część tej całości, np. *pestka arbuza*, *kora brzoza*, *gałąź świerkowa* itd.
- Użycia partytywne – rzeczownik podstawy nazywa część całości, która nazwana jest rzeczownikiem określającym. Jest to relacja odwrotna do poprzedniej, np. *zupa jarzynowa* 'zupa, która zawiera jarzyny', *kwiat cebulkowy*, *warzywo korzeniowe*, *seler naciowy*.
- Użycie simulatoryjne (porównawcze) – podstawa przymiotnika stanowi podstawę porównania, a rzeczownik określany jest członem porównywanym, np. *śliwkowy sweter* 'sweter w kolorze śliwki', *migdałowe oczy* 'oczy w kształcie migdała', *marchewkowe spodnie*, *cytrynowy posmak*, *groszkowy kolor*.
- Użycia zakresowe – przymiotnik zawęża znaczenie rzeczownika określonego, np. *drzewo brzoskwiniowe* 'to drzewo i brzoskwinia jednocześnie', *drzewo wiśniowe*, *krzew malinowy*.
- Użycia materiałowe – podstawa przymiotnika nazywa materiał, z którego wykonany jest przedmiot nazwany przez rzeczownik określany, np. *kompot wiśniowy*, *zupa grzybowa*. Jednak w użyciach typu *dębowy stół*, *akacja podłoga*, *wiklinowe krzesło* rzeczownik motywujący nazywa nie samą roślinę, a otrzymany z niej produkt.

Większość derywatów tej klasy utworzona jest od podstaw rodzaju męskiego (122): np. *czosnkowy* ← *czosnek*, *głogowy* ← *głóg*, następnie rodzaju żeńskiego (110): *pieczarka* ← *pieczarkowy*, *kurka* ← *kurkowy*, oraz mniej liczne derywaty od podstaw rodzaju nijakiego (10): *jabłkowy* ← *jabłko*, *zbożowy* ← *zboże*. Zdecydowana większość rzeczowników podstawy jest słowotwórczo niemotywowana: *pieprzowy* ← *pieprz*, *chabrowy* ← *chaber*, *hiacyntowy* ← *hiacynt*, część z nich to derywaty (28): *gorczykowy* ← *gorczyca*, *sromotnikowy* ← *sromotnik*, *słonecznikowy* ← *słonecznik*,

borowikowy ← *borowik*.

Sufiks *-owy* występuje wyłącznie w postaci prostej i wykazuje się dużą łączliwością z podstawami o różnej charakterystyce morfonologicznej, zarówno o wygłosie spółgłoskowym: *burakowy* ← *burak*, *bukszpanowy* ← *bukszpan*, jak i samogłoskowym: *truskawkowy* ← *truskawka*, *jarzębinowy* ← *jarzębina*, i zasadniczo nie wymusza alternacji (w pojedynczych przykładach występują oboczności samogłoskowe, np. *e:ø*: *jałowiec* → *jałowcowy*).

W języku polskim za pomocą sufiksu *-owy* przymiotniki od nazw roślin tworzone są w sposób regularny (Urban: 2006, 100), derywatów od nazw botanicznych z pozostałymi formantami jest zdecydowanie mniej.

- ***-aty/-owaty* (32)**

Drugą pod względem liczebności klasą są przymiotniki utworzone za pomocą formantu *-aty/-owaty*. Podstawy słowotwórcze nazywają części roślin, np. *cebulkowaty*, *łykowaty*, *kłosowaty*, *listkowaty*; grzyby, np. *mechaty*, *mchowaty*; rośliny warzywnicze, np. *fasolowaty*, *cebulowaty*; rośliny sadownicze, np. *jabłkowaty*, *ananasowaty*, *gruszkowaty*; rośliny przemysłowe, np. *konopiowaty*, *trzciniowaty*; a także lecznicze: *aloesowaty*, ozdobne: *bluszczowaty* oraz są nazwami ogólnymi: *krzewinkowaty*, *krzaczkowaty*.

Formant *-owaty/-aty* zalicza się do wyspecjalizowanych semantycznie, a derywaty utworzone przy jego pomocy są wykładnikami relacji porównawczej, np.: *ananasowaty posmak* – posmak przypominający smak ananasa', *kolbowaty kształt*, *kasztanowaty koń* (Kallas 1998: 497). Ponadto przymiotniki na *-aty/-owaty* mogą występować jednocześnie w użyciu charakterystycznym konkretnym i partytywnym, np. *rosochate drzewo*.

Wśród podstaw pojawiają się zarówno rzeczowniki rodzaju męskiego (18): *ananasowaty* ← *ananas*, *mechaty* ← *mech*, żeńskiego (12): *fasolowaty* ← *fasola*, oraz nijakiego (2): *jabłkowaty* ← *jabłko*, *łykowaty* ← *łyko*. Większość rzeczowników podstawy jest niemotywowana słowotwórczo (21), np. *dyniowaty* ← *dynia*, *ogórkowaty* ← *ogórek*, pozostałych 11 to derywaty: *cebulkowaty* ← *cebulka*, *gruszkowaty* ← *gruszka*, *jabłkowaty* ← *jabłko*. Podobnie jak poprzedni, sufix ten nie wymusza alternacji spółgłoskowych, natomiast w pojedynczych przykładach występuje oboczność samogłoskowa *e:ø*: *kartoflowaty* ← *kartofel*, *krzaczkowaty* ← *krzaczek*.

- ***-any* (18)**

Kolejną stosunkowo liczną klasę stanowią przymiotniki utworzone za pomocą formantu *-any*. Podstawy słowotwórcze nazywają rośliny warzywnicze i lecznicze, np. *brukwiany*, *buraczany*, *ruciany*; rośliny rolnicze i przemysłowe, np. *owsiany*, *kukurydziany*, *gryczany*; rośliny sadownicze, np. *jabłczany*, *borówczany*; części roślin, np. *kłosiany*, *lubiany* oraz rośliny ozdobne: *różany*.

Formant *-any* należy do niewyspecjalizowanych semantycznie i utworzone za jego pomocą derywaty mogą mieć różne znaczenia kontekstowe, np. subiektywne – *pole ziemniaczane*, obiektowe – *targ różany*, materiałowe – *placki ziemniaczane*,

genetyczne – *mąka kukurydziana*, syngulatywne – *ogród różany*, partytywne – *kłosiany wieniec* 'zrobiony z kłosów', wskazujące na całość w relacji do części – *liście buraczane*, zakresowe – *krzew różany* oraz porównawcze – *marchwiana marynarka* 'w kolorze marchwi'.

Większość podstaw słowotwórczych jest rodzaju żeńskiego (12): *różany* ← *róża*, *herbaciany* ← *herbata*, w tym rzeczowniki rodzaju żeńskiego zakończone na spółgłoskę: *marchwiany* ← *marchew*, *brukwiany* ← *brukiew*. Kilka formacji utworzonych jest od rzeczowników rodzaju męskiego (4), np.: *buraczany* ← *burak*, *owsiany* ← *owies* oraz nijakiego (1): *jablczany* ← *jabłko*. Tylko dwie podstawy słowotwórcze należą do rzeczowników motywowanych (*borówka*, *jabłko*). Sufiks ten występuje w postaci prostej, jednak wymusza regularnie zmiękczenia w wygłosie podstawy słowotwórczej oraz pojedynczo wymiany samogłoskowe: *herbaciany* ← *herbata* (t:ć), *marchwiany* ← *marchew* (w:wj) (e:ø), *jaglany* ← *jagła* (ɨ:l), *bawelniany* ← *bawelna* (n:ń), *lubiany* ← *lub* (b:bj) (Kowalik 1997: 90, Urban 2006: 94).

- **-asty/-isty (18):**

18 przymiotników utworzonych zostało za pomocą formantu *-asty/-isty*. Zdecydowana większość podstaw słowotwórczych (10) to rzeczowniki nazywające części roślin, np. *kwiecisty*, *liściasty*, *iglasty*, *bulwiasty*, *gałęziasty*. Ponadto przymiotniki z sufiksami *-asty* oraz *-isty* derywują od nazw ogólnych, np. *drzewiasty*, *krzewiasty*, nazw roślin warzywniczych, np. *cebulasty*, *dyniasty* oraz pojedynczo od nazw roślin ozdobnych (*trawiasty*) oraz rolniczych (*konopiasty*).

Sufiksy *-asty* oraz *-isty* są wyspecjalizowane semantycznie. Derywaty utworzone przy ich pomocy występują w użyciu porównawczym i wskazują na podobieństwo, np. *cebulasty* – 'przypominający kształtem cebule' (Słowosieć), charakterystycznym konkretnym (nazywają cechę charakterystyczną nazwaną rzeczownikiem podstawy), np. *drzewo iglaste* – 'drzewo, które ma igły', *gałęziasty krzak* – 'krzak, który ma dużo gałęzi'. Jest to jednocześnie użycie partytywne, które można opisać parafrazą 'drzewo, które składa się z igieł' (por. *ciernisty krzew*, *drzewo liściaste* itp.).

Podstawy są rodzaju żeńskiego (9): *trawiasty* ← *trawa*, *cebulasty* ← *cebula*, męskiego (7): *grzybiasty* ← *grzyb*, *liściasty* ← *liść* oraz nijakiego (2): *drzewiasty* ← *drzewo*, *ziarnisty* ← *ziarno*. Wszystkie podstawy słowotwórcze to rzeczowniki niemotywowane. Podobnie jak w przypadku wyżej omówionego typu oba formanty występują w badanym materiale w postaci prostej i także wymuszają zmiękczenia w wygłosie podstawy słowotwórczej: *bulwiasty* ← *bulwa* (w:wj) *kwiecisty* ← *kwiat* (t:ć)(a:e), *krzaczasty* ← *krzak* (k:č) oraz pojedynczo wymiany samogłoskowe: *gałęziasty* ← *gałąź* (ą:ę).

- **-ny (17):**

Formant *-ny* tworzy 17 derywatów interesującego mnie typu. Podstawami słowotwórczymi derywatów są nazwy ogólne, np. *roślinny*, *drzewny*, *krzewny*, *warzywny*; nazwy części roślin, np. *kwietny*, *kłośny*, *korzenny*, *pienny*; rośliny

rolnicze i przemysłowe, np. *pszenny*, *jęczmienny*, *konopny* oraz pojedynczo rośliny przyprawowe: *pieprzny* i sadownicze: *jableczny*. Choć derywaty od nazw botanicznych z sufiksem *-ny* nie są specjalnie liczne, to mogą tworzyć wiele relacji semantycznych:

- subiektywną, np. *ogród warzywny* 'ogród, w którym rosną warzywa',
- obiektową, np. *sklep warzywny*,
- materiałową, np. *placek jableczny* 'placek zrobiony z jabłek'
- genetyczną, np. *węgiel drzewny* 'węgiel pozyskany z drzewa, *mąka pszenna*,
- syngulatywną, np. *zespół drzewny*,
- partytywną, np. *pienna porzeczka* 'krzew porzeczki, którego częścią jest pień',
- charakterystyczną konkretną, np. *kłosne zboże*,
- zakresową, np. *roślina zielna*,
- porównawczą, np. *charakterystyczny konopny zapach*.

Wśród podstaw słowotwórczych są rzeczowniki wszystkich trzech rodzajów: męskiego (9) *jęczmień* ← *jęczmienny*, żeńskiego (6): *pszeniczny* ← *pszenica*, nijakiego (2): *zielny* ← *ziele*. Tylko dwie podstawy są wyrazami motywowanymi słowotwórczo: *roślinny* ← *roślina*, *jableczny* ← *jabłko*. Choć sufiks *-ny* w polszczyźnie ma wiele rozszerzeń, w badanym materiale występuje tylko w postaci prostej. Użycie tego sufiksu często związane jest z wymianami spółgłoskowymi i samogłoskowymi w podstawie słowotwórczej: *jableczny* ← *jabłko* (k:č), (ø:e), *żołędny* ← *żołędź* (dź:d), (q:ę), *jęczmienny* ← *jęczmień* (ń:n), *kwiatny* ← *kwiat* (a:e), a także ucięciami: *pszenny* ← *pszen*<>*ica*.

- **pozostałe formanty**

W materiale pojedynczo występują przymiotniki z formantem paradygmatycznym: *krwawniczny* ← *krwawnik* oraz rzadkim sufiksem *-ni*: *żytni* ← *żyto*, *herbatni* ← *herbata* (przestrz.) Użycie pierwszego z sufiksów wymusza zmiękczenie spółgłoski wygłosowej (k:č).

2. Przymiotniki od nazw botanicznych w języku macedońskim

W TPMJ występuje ponad 5000 przymiotników odrzeczownikowych, spośród których 148 utworzonych jest od nazw botanicznych. W przypadku materiału języka macedońskiego inwentarz sufiksów jest szerszy niż w przypadku języka polskiego i składa się na niego 11 różnych formantów sufiksalnych: *-ov/-ev*, *-en*, *-есӣ*, *-ин*, *-лив*, *-ав*, *-ан*, *-осан*, *-ску* (-чки), *-овӣи* oraz formant paradygmatyczny.

- ***-ov/-ev* (79)**

Podobnie jak w materiale języka polskiego, także tutaj najszersze reprezentowane są derywaty z analogicznym sufiksem *-ov/-ev*, które stanowią ponad połowę (53%) badanego materiału. Podstawy słowotwórcze nazywają:

- drzewa (20), np. *абоносов* 'hebanowy', *ба̄зремов* 'akacjowy', *заберов* 'grabowy', *евлов* 'olchowy', *јасиков* 'osikowy',
- części roślin (2): *коренов* 'korzeniowy', *ӣрнов* 'cierniowy',

- rośliny sadownicze (19), np. *малинов* 'malinowy', *крушов* 'gruszkowy', *циџирусов* 'cytrusowy', *црешов* 'czereśniowy', *бадемов* 'migdałowy',
- rośliny warzywnicze (2): *комџиров* 'ziemniaczany', *кромидов* 'cebulowy',
przyprawowe (4), np. *синаџов* 'gorczycowy', *цимеџов* 'cynamonowy' i
lecnicze (1): *валериџанов* 'walerianowy',
- rośliny rolnicze i przemysłowe (8), np. *коноџов* 'konopny', *оризов* 'ryżowy',
џуџџунов 'tytoniowy', *џачменов* 'jęczmienny',
- rośliny ozdobne (12), np. *боџунов* 'piwoniiowy', *кринов* 'liliowy', *бриленов*
'bluszczowy', *џорџованов* 'bzowy', *џулов* 'różany'.

Sufiks *-ов/-ев* w języku macedońskim wykazuje tendencję do specjalizacji znaczeniowej i utworzone za jego pomocą derywaty, także od podstaw nazywających rośliny, wskazują na pochodzenie lub przynależność. Derywaty z sufiksem *-ов/-ев* tworzą następujące relacje:

- subiektywną – *џиреџеџликова шума* 'las osikowy',
- obiektową – *зеленчуков џазар* 'targ warzywny',
- materiałową – *сливова ракиџа* 'śliwkowa rakija',
- genetyczną – *џиџов сок* 'sok z dzikiej róży',
- syngulatywną – *кленов џарк* 'park klonowy',
- partytywną – *зеленчукова чорба* 'zupa jarzynowa',
- wskazującą na całość w relacji do części – *џачменови класчиња* 'kłosy jęczmienne',
- charakterystyczną konkretną – *џирнова џрмушка* 'ciemnisty krzew',
- zakresową – *џорџованова џрмушка* 'krzew bzu',
- porównawczą – *кринова боџа* 'liliowy kolor'.

Derywaty tej klasy tworzone są w większości od podstaw rodzaju męskiego (48): *блаџунов* ← *блаџун* 'dąb', *бабмусов* ← *бамбус* 'bambus', rzadziej rodzaju żeńskiego (30): *брезов* ← *бреза* 'brzoza', *крушов* ← *круша* 'grusza', a także nijakiego (2): *какао* ← *какао* 'kakao', *џаболков* ← *џаболко* 'jabłko'. Jeśli chodzi o podstawy słowotwórcze, to większość z nich stanowią wyrazy słowotwórczo niemotywowane (67): *сливов* ← *слива* 'śliwka', *џуџџунов* ← *џуџџун* 'tytoń', motywowanych jest znacznie mniej (12): *блаџунов* ← *блаџун*, *врџаков* ← *врџак*. Także w materiale macedońskim sufiks *-ов/-ев* ze względu na dużą łączliwość występuje głównie w postaci prostej, z jednym wyjątkiem: *рџанов* ← *рџ* 'żyto'.

Sufiks ten tworzy przymiotniki od nazw botanicznych w sposób regularny (Велева 2006: 183, Конески 2005: 93).

- **-ен (35):**

Drugą najbardziej liczną klasę stanowią przymiotniki z sufiksem *-ен*. Derywaty z tym sufiksem tworzone są od nazw ogólnych, np. *дрвен* 'drzewny'; nazw roślin warzywniczych, przyprawowych i leczniczych, np. *домџиен* 'pomidorowy', *красџавичен* 'ogórkowy', *џиџкен* 'cukiniowy', *цимеџен* 'cynamonowy', *коџривен* 'pokrzywowy'; sadowniczych, np. *маслинен* 'oliwkowy', *смоквен* 'figowy'; rolniczych i przemysłowych, np. *кафен* 'kawowy', *ленен* 'lniany', *оризен* 'ryżowy', *овесен* 'owsiany', *џуџен* 'jutowy', *царевен* 'kukurydziany'; ozdobnych, np. *роџозен*

'hołoszeniowy' *у̀превен* 'trawiasty' oraz nazw części roślin: *цуйиен* 'kwiatowy'.

Również sufiks *-ен* nie jest wyspecjalizowany semantycznie. Tworzone za jego pomocą derywaty wchodzą w relacje: subiektywne – *цветйна градина* 'ogród kwiatowy', obiektowe – *дрвена индустрија* 'przemysł drzewny', materiałowe – *царевен леб* 'chleb kukurydziany', genetyczne – *овесно брашно* 'mąka owsiana', wskazujące na całość w stosunku do części – *рдоквен корен* 'korzeń rzodkwi', partytywne – *красї̀авична салаї̀а* 'sałatka ogórkowa', charakterystyczne konkretne – *у̀превна по̀вршина* 'trawiasta nawierzchnia', zakresowe – *цуйирусни расї̀енија* 'rośliny cytrusowe' oraz porównawcze – *кафено палѝо* 'kawowy płaszcz'.

Także w tej grupie występuje zróżnicowanie jeśli chodzi o rodzaj gramatyczny podstawy, przy czym najwięcej z nich to podstawy rodzaju męskiego (18): *домайиен* ← *домайи* 'pomidor', *оризен* ← *ориз* 'ryż', następnie żeńskiego (14): *маслинен* ← *маслина* 'oliwka', *смоквен* ← *смоква* 'figa' i nijakiego (3): *дрвен* ← *дрво* 'drzewo', *кафен* ← *кафе* 'kawa'. Rzeczowniki podstawy są w większości słotwórczo niemotywowane (30). Większość z formantów występuje w formie prostej, z nielicznymi wyjątkami (2): *-ийиелен*: *расї̀ийиелен* ← *расї̀и<>ение* 'roślina' (dodatkowo z ucięciem) oraz *-ерен*: *бубакерен* ← *бубак* 'bawełna'.

W odróżnieniu od sufiksu *-ов/-ев* formant *-ен* wymusza alternacje, w tym zmiękczenia i depalatalizacje w wygłosie podstawy: *красї̀авичен* ← *красї̀авица* (к:џ), *хмелен* ← *хмель* (л':л), wymiany samogłoskowe *урвен* ← *уров* (о:ѳ) oraz ucięcia *царевен* ← *царев<>ка*.

- ***-есї̀* (16)**

Ostatnią stosunkowo liczną klasę stanowią przymiotniki z formantem *-есї̀*.

Sufiks *-есї̀* charakteryzuje się szczególnie wysoką produktywnością i w odróżnieniu od omówionych wyżej formantów, sufiks jest wyspecjalizowany znaczeniowo (Конески 2005: 105). Utworzone za jego pomocą derywaty mają ogólne znaczenie: 'podobny do tego, co nazywa podstawa słotwórcza', np. *шафранесї̀* – 'w kolorze szafranu, intensywnie żółty'.

Tworzone są od podstaw rodzaju żeńskiego (7): *маслинесї̀* ← *маслина*, męskiego (5): *шафранесї̀* ← *шафран*, a także nijakiego (4): *дрвесї̀* ← *дрво*. Kilka rzeczowników podstawy to derywaty (3): *корубесї̀* ← *коруба* 'skórka', *чейоресї̀* ← *чейорошка* 'rosocha', pozostałe zaś są słotwórczo niemotywowane. Formant występuje w postaci prostej i poza ucięciami (por. *чейоресї̀* ← *чейор<>ошка*) tego typu derywacji nie towarzyszą inne alternacje.

- **Pozostałe formanty: *-ин*, *-лив*, *-ав*, *-ан*, *-осан*, *-ски* (*-чки*), *-овийи*, formant paradygmaticzny.**

Jak już wspomniałam, język macedoński dysponuje najszerszym inwentarzem środków słotwórczych w badanym zakresie. Oprócz omówionych już sufiksów, przymiotniki od nazw botanicznych tworzone są za pomocą 8 innych formantów. Za pomocą formantu *-ин* tworzone są jedynie derywaty od podstaw rodzaju żeńskiego zakończonych na *-а* (Конески 2005: 92) i często mają znaczenie posesywne. W analizowanym materiale występują 4 derywaty tej klasy, m.in.: *смеркин* ← *смерка* 'świerk', *ја̀ѳодин* ← *ја̀ѳода* 'truskawka'. Wyjątkowo w języku

macedońskim pojawiają się derywaty utworzone za pomocą sufiksu *-ски*: *босїански* ← *босїан* 'arbuz', *афионски* ← *афион* 'mak', *каїунски* ← *каїун* 'bawełna' który w polskim oraz rosyjskim mimo ogólnej wysokiej produktywności nie tworzy derywatów od nazw roślin. Wszystkie fitonimy łączące się z sufiksem *-ски* są pochodzenia tureckiego. Jeden derywat utworzony został za pomocą formantu paradygmatycznego: *јачмен* ← *јачмен* 'jęczmień' (równolegle w materiale pojawia się przymiotnik *јачменов*).

3. Przymiotniki od nazw botanicznych w języku rosyjskim

Różnice w tworzeniu przymiotników od nazw botanicznych w języku rosyjskim w stosunku do omówionych wyżej polskiego i macedońskiego są znaczne. Po pierwsze produktywne w tym zakresie są tylko dwa formanty: *-овый* oraz *-ный*, a pojedynczo występują jeszcze formacje z sufiksami: *-аный(-яной)*, *-ов*, *-истый/-астый* oraz *-оватый*. Łącznie przeanalizowanych zostało 245 przymiotników utworzonych od fitonimów.

- **-овый (147)**

Najwięcej derywatów, podobnie jak w przypadku języka polskiego i macedońskiego, utworzonych jest za pomocą sufiksu *-овый*, choć jego przewaga nad drugim *-ный* nie jest tak znaczna. Przymiotniki utworzone za pomocą formantu *-овый* w podstawie słowotwórczej mają rzeczowniki nazywające:

- rośliny sadownicze (32), np. *банановый* 'bananowy', *гранатовый* 'granatowy', *грейпфрутовый* 'grejpfrutowy', *грушевый* 'gruszkowy', *калиновый* 'kalinowy', *малиновый* 'malinowy', *манговый* 'mango', *мирабелевый* 'mirabelkowy', *финиковый* 'daktyłowy', *фисташковый* 'pistacjowy', *черешневый* 'czereśniowy', *яблонеый* 'jabłonkowy', *айвовый* 'pigwowo';
- rośliny ozdobne (28), np. *мимозовый* 'mimozowy', *мятликовый* 'wiechlinowy', *маргаритковый* 'margarytkowy', *лотосовый* 'lotosowy', *ирисовый* 'irysowy', *азалиевый* 'azaliowy', *барбарисовый* 'berberysowy', *агавовый* 'agawowy', *аралиевый* 'araliowy',
- drzewa (22), np. *тополевый* 'topolowy', *кленовый* 'klonowy', *каштановый* 'kasztanowy', *буковый* 'bukowy', *берёзовый* 'brzożowy', *еловый* 'świerkowy', *кедровый* 'cedrowy',
- części roślin (17), np. *листовой* 'listny', *корневой* 'korzenny', 'korzeniowy', *лозовый* 'łozowy', *лубовый* 'łubowy', *цветковый* 'kwiatowy', *черешковый* (*черешок* – ogonek listka), *венчиковый* (*венчик* – ogół płatków kwiatka).
- rośliny warzywnicze (11), np. *гороховый* 'grochowy', *кабачковый* 'cukiniowy', *бобовый* 'bobowy', *баклажановый* 'bakłażanowy', przyprawowe (6), np. *кардамоновый* 'karamonowy', *лавровый* 'laurowy', *анисовый* 'anyżowy' i lecznicze (9), np. *арниковый* 'arnikowy', *ворсянковый* 'szczeciowy', *мелиссовый* 'melisowy', *хвощовый* 'skrzypowy',
- rośliny rolnicze i przemysłowe (15), np. *ячневый* 'jęczmienny', *чаевой* 'herbaciany', *джутовый* 'jutowy', *кукурузовый* 'kukurydziany', *хлопковый* 'bawełniany', *льновыый* 'lniany',

- nazwy ogólne (6), np. *злаковый* 'zbożowy', *кустовой, кустарниковый* 'krzewny', *фруктовый* 'owocowy',
- grzyby (1): *дрожжевой* 'drożdżowy'.

Także w języku rosyjskim formant ten jest wielofunkcyjny, może zatem tworzyć różne relacje semantyczne w zależności od kontekstu z określonym rzeczownikiem. Należą do nich użycia subiektywne – *можжевёловый лес* 'las jałowcowy', materiałowe – *рисовая водка* 'wódka ryżowa', genetyczne – *ананасовый сок* 'sok ananasowy', syngulatywne – *буковый лес* 'las bukowy', całości w relacji do części – *липовая кора* 'lipowa kora', partytywne i charakterystyczne konkretne – *листовая корона дерева* 'liściasta korona drzewa', porównawcze – *вишнёвая краска* 'wiśniowa barwa' oraz zakresowe – *фиговое дерево* 'drzewo figowe'.

Zdecydowana większość badanych przymiotników pochodzi od podstaw rodzaju męskiego (87), np.: *арахисовый* ← *арахис* 'arachid', *шафрановый* ← *шафран* 'szafran', następnie rodzaju żeńskiego (50) *ивовый* ← *ива* 'wierzba', *люцерновый* ← *люцерна* 'lucerna'. Kilka podstaw jest rodzaju nijakiego (6), np. *манговый* ← *манго* 'mango', *какаовый* ← *какао* 'kakao'. Większość podstaw należy do rzeczowników niepodzielnych słowotwórczo, z kilkoma wyjątkami (10), np.: *люпиновый* ← *люпин* 'lubin', *шиповниковый* ← *шиповник* 'róża'.

Formant występuje pod różnymi postaciami w zależności od wygłosu podstawy: *-овый* w przypadku wygłosu samogłoskowego lub na spółgłoskę twardą lub *-евый* w przypadku wygłosu na spółgłoskę miękką lub gdy użycie tego sufiksu jest uwarunkowane ortografią, a także w zależności od akcentu w derywacie: *-овой* lub *-евой*. Także w języku rosyjskim sufiks ten charakteryzuje się wysoką łączliwością i występuje wyłącznie w formie prostej. Użycie sufiksu *-овый* rzadko wywołuje wymiany morfonologiczne. Regularny charakter ma oboczność o:ø, np.: *хлопковый* ← *хлопок* 'bawełna', *льновы́й* ← *лён* 'len'. Ponadto w badanym materiale w jednym derywacie występuje depalataliacja spółgłoski wygłosowej: *еловый* ← *ель* 'świerk' (l':l) a jeden derywat utworzony jest w sposób nieregularny: *ячневый* ← *ячмень* 'jęczmień' (ПГ).

• **-ный (89)**

Drugą liczną klasą są przymiotniki z sufiksem *-ный*. Podstawami słowotwórczymi są rzeczowniki, które nazywają:

- rośliny sadownicze (24), np. *клубничный* 'truskawkowy', *инжирный* 'figowy', *виноградный* 'winogronowy', *брусничный* 'brusznicowy', *апельсинный* 'pomarańczowy', *маслинный* 'oliwkowy', *миндальный* 'migdałowy', *мандаринный* 'mandarynkowy', *шелковичный* 'morwowy', *лимонный* 'cytrynowy',
- rośliny warzywne (14), np. *томатный* 'pomidorowy', *тыквенный* 'dyniowy', *картофельный* 'ziemniaczany', *бурачный* 'buraczany', *щавельный* 'szczawiowy', *капустный* 'kapuściany', przyprawowe (9), np. *укропный* 'koprowy', *ванильный* 'waniliowy', *шафранный* 'szafranowy', *эстрагонный* 'estragonowy' oraz lecznicze (6), np. *крапивный* 'pokrzywowy',

мятный 'miętowy', *шалфейный* 'szałwiowy'.

- część rośliny (11), np. *цветочный* 'kwiatowy', *хвойный* 'iglasty', *луковичный* 'cebulkowy', *лиственный* 'liściasty', *лубочный* 'łubkowy',
- rośliny ozdobne (10), np. *гвоздичный* 'goździkowy', *маренный* 'marzanowy', *бузинный* 'bzowy', *фикусный* 'fikusowy', *тюльпанный* 'tulipanowy',
- rośliny rolnicze i przemysłowe (8), np. *чайный* 'herbaciany', *ячменный* 'jęczmienny', *кукурузный* 'kukurydziany', *кофейный* 'kawowy', *житный* 'żytni',
- drzewa (3): *вербный* 'wierzbowy', *ёлочный* 'świerkowy', *лиственничный* 'modrzewiowy',
- nazwy ogólne (2): *грибной* 'grzybowy', *былинный* 'bylinowy',
- grzyby (2): *шампиньонный* 'pieczarkowy', *трюфельный* 'truflowy'.

Sufiks *-ный* również jest formalnie niewyspecjalizowany i utworzone za jego pomocą derywaty występują w różnych użyciach: subiektywnym – *капустные поля* 'pola kapuściane', obiektywnym – *цветочный магазин* 'sklep kwiatowy', materiałowym – *клубничное варенье* 'konfitura truskawkowa', genetycznym – *кукурузное масло* 'olej kukurydziany', syngulatywnym – *лиственничный лес* 'las modrzewiowy', relacji całości do części – *дынная корка* 'skórka melona', partytywnym i charakterystycznym konkretnym – *лиственные овощи* 'warzywa liściaste', porównawczym – *луковичные купола соборов* 'cebulkowe kopyta soborów', zakresowym – *чайное дерево* 'drzewo herbaciane'.

Tworzone są od podstaw słowotwórczych żeńskiego (46): *брусничный* ← *брусника* 'borówka brusznica', *ягодный* ← *ягода* 'jagoda', rodzaju męskiego (40): *ананасный* ← *ананас* 'ananas', *бурачный* ← *бурак* 'burak', a także w kilku przypadkach nijakiego (3): *яблочный* ← *яблоко* 'jabłko', *житный* ← *жито* 'żyto', *алоинный* ← *алоэ* 'aloes'. W badanym materiale rosyjskim wśród podstaw słowotwórczych jest 9 derywatów: *бузинный* ← *бузина* 'bez', *ежевичный* ← *ежевика* 'jeżyna', *шелковица* ← *шелковичный* 'morwa'; pozostałe rzeczowniki są niemotywowane. Podobnie jak w przypadku polskiego i macedońskiego, formant *-ный*, choć często tworzy warianty rozszerzone, w analizowanym materiale występuje w postaci prostej, z jednym wyjątkiem: *брюквенный* ← *брюква* 'brukiew'.

Derywacja przymiotników z sufiksem *-ный* w rosyjskim wywołuje szereg wymian morfonologicznych, do regularnych należą zmiękczenia spółgłosek wygłosowych: *бурачный* ← *бурак* (k:č), *живичный* ← *живица* (с:č), *брюквенный* ← *брюква* (v:v') oraz depalatalizacje: *имбирный* ← *имбирь* (r':r), *ячменный* ← *ячень* (ń:n) i uścięcia: *цикорный* ← *цикор* <> **ий**.

- **pozostałe formanty: *-аный(-яной)*, *-ов*, *-истый/-астый* oraz *-оватый*.**

Wśród pozostałych derywatów występują przymiotniki relacyjne utworzone za pomocą formantu *-аный(-яной)*: *берестяной* ← *береста* 'kora brzozy', *лубяной* ← *луб* 'łub', *льняной* ← *лён* 'len', a także rzadkiego formantu *-ов* w formacjach *маков* ← *мак* 'mak' oraz *хренов* ← *хрен* 'chrzan', który w języku rosyjskim najczęściej jest wykładnikiem dzierżawczości. Ponadto w materiale pojawiają się pojedyncze przymiotniki jakościowe utworzone za pomocą sufiksów *-истый*: *цветистый* ←

цвет w znaczeniu 'pokryty kwiatami', oraz *-оватый*: *шишковатый* ← *шишка*, 'kształtem przypominający szyszkę'.

Wnioski

Omówione przymiotniki można zasadniczo podzielić na dwie klasy. Należące do pierwszej klasy zaliczymy do relacyjnych i są to derywaty transpozycyjne, a więc takie, które nie zmieniają znaczenia względem podstawy słowotwórczej, a formanty mają tu jedynie funkcję gramatyczną polegającą na zmianie kategorii części mowy (Kallas 1998: 482). Druga zaś klasa to przymiotniki jakościowe, zaliczane do derywatów mutacyjnych, w których użyty formant wprowadza dodatkowy element znaczeniowy, zatem sufixs pełni nie tylko funkcję gramatyczną, ale i semantyczną (ibidem). Jak wynika z przedstawionych wyników przynależność podstawy słowotwórczej do danego pola semantycznego może mieć wpływ na dobór formantu w przypadku pierwszej klasy derywatów, natomiast pozostałe parametry mają mniejsze znaczenie. Wyjątkiem jest tu formant *-ин*, który pojawia się jedynie w materiale macedońskim, i którego cechą charakterystyczną jest łączliwość wyłącznie z podstawami rodzaju żeńskiego. Mimo różnic w dystrybucji formantów w badanym przeze mnie zakresie wszystkie trzy języki preferują formant *-ову/-ов/-овый*, choć jego przewaga w języku rosyjskim nie jest tak wyraźna. Formant *-ну/-ный/-ен* również charakteryzuje się względnie dużą produktywnością, jednak w polskim materiale ustępuje miejsca dwóm innym sufixsom.

Summary

This paper is devoted to adjectives derived from botanical nouns in Polish, Macedonian and Russian. Each of the languages shows certain tendencies in that scope, however there is one common feature for all of them – the most productive formative is a simple suffix *-ову/-ов/-овый*. It may form adjectives regardless morphophonological properties of the word-formation base and rarely imposes alternations. Apart from that it is multifunctional, hence its meaning can only be defined in the context with the described noun.

BIBLIOGRAFIA

- Велева Славица. 2006. *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*. Скопје.
- Киш Маријана. 2005. *Морфолошката структура на придавките во македонскиот литературен и дијалектен јазик*. Скопје.
- Конески Кирил. 2005. *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје.
- Шведова Наталия Юльевна (ред.). 1980. *Русская грамматика*. Москва.
- Apresjan Jurij. 1980. *Semantyka leksykalna*. przeł. Kozłowska Z. i Markowski A. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- Budziszewska Wanda. 1965. *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej*. Wrocław: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich.
- Kowalik Krystyna. 2015. „Przymiotniki w polskich współcześnie używanych

nazwach drzew”, *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Linguistica X*, Kraków, 70-81.

Kallas Krystyna. 1998. *Przymiotnik*. [w:] *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczkowska, R. Laskowski i H. Wróbel. Warszawa.

Lechocka Ewelina. 2017. „Nazwy drzew i krzewów oraz ich derywaty w pieśniach ludowych z Warmii i Mazur”, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN, t. LXIV*, Łódź 147-166.

Rogowska-Cybulska Ewa. 2005. *Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw (na podstawie gwary wsi Wagi w powiecie łomżyńskim)*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Stryzewska Maria. 2018. „Z badań nad derywacją przymiotników orzeczownikowych w języku macedońskim i polskim”, *Folia Philologica Macedono-Polonica 9-10*, Skopje 181-189.

Szweykowska A., Szweykowski J. 2005. *Botanika. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Urban Małgorzata. 2006. *Współczesne przymiotniki orzeczownikowe z wybranymi formantami sufiksalnymi*. Toruń.

Wajda Ludwika. 1983. „Charakterystyka polskiego słownictwa botanicznego na przykładzie nazw drzew i kwiatów”, *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Z. 80, Prace Językoznawcze 4*, s. 191-201.

Waniakowa Jadwiga. 2012. *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim: zagadnienia ogólne*. Kraków.

Słowniki:

Большой толковый словарь русского языка, red. Сергей Александрович Кунецов, Санкт-Петербург, 2008.

Толковен речник на македонскиот јазик. red. Кирил Конески, I–VI. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003–2014.

Słownik botaniczny, red. Alicja Szweykowska, Jerzy Szweykowski, Warszawa, 2003.

Słowosieć, <http://http://plwordnet.pwr.wroc.pl/wordnet>, dostęp: 18.05.2020
Uniwersalny słownik języka polskiego. red. Stanisław Dubisz. Warszawa, 2003.

За издавачот
проф. д-р Елена Јованова-Грујовска, директорка
Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

Главен и одговорен уредник
проф. д-р Лидија Тантуровска

Лектура
Членовите на Уредувачкиот одбор

Коректура
Членовите на Уредувачкиот одбор

Компјутерска и техничка обработка
Александар Штерјев

Печати
Винсент Графика

Тираж
200 примероци